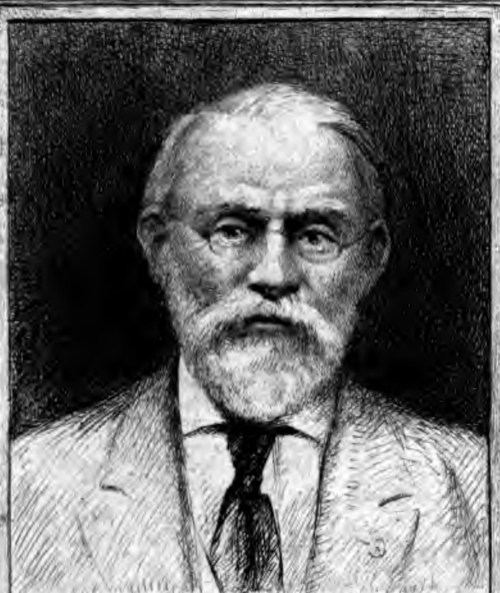
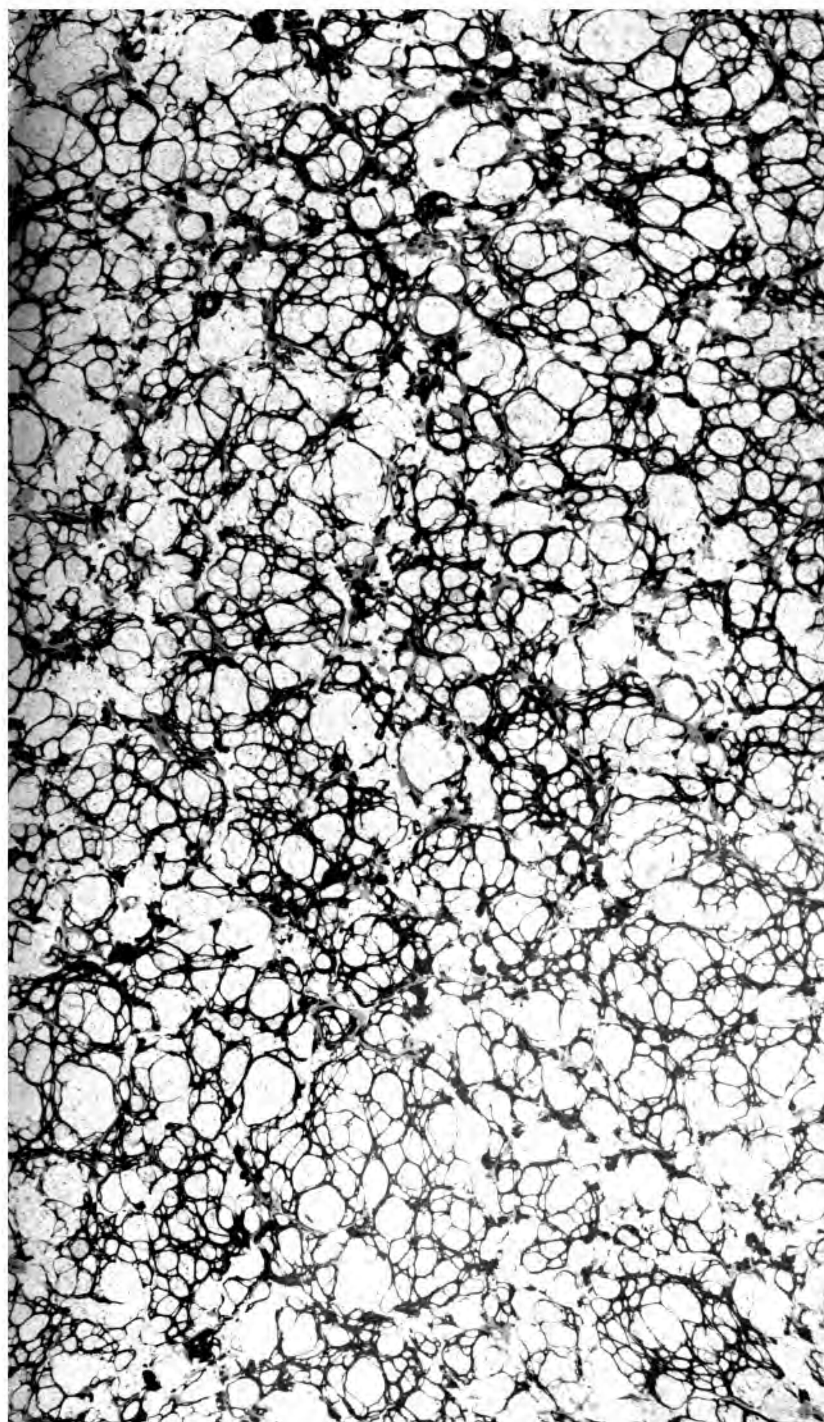

SILAS WRIGHT DUNNING
BEQUEST
UNIVERSITY OF MICHIGAN
GENERAL LIBRARY

Bidrag

til

den danske Literaturs Historie

af

N. M. Petersen.

V.

Oplysningens Tidsalder.
1750—1800.

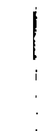
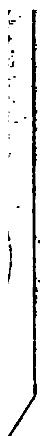
Første Afdeling.

Udgivet

af

den danske historiske Forening.

Kjøbenhavn.
Berlingske Bogtrykkeri ved N. H. Stenderup.
1860.

Indhold.

Oplysningens Tidsalder (1750—1800).

Første Afdeling.

Side

§ 1. Overgang til den danske Literatur i det attende Aarhundrede efter Holberg. En tysk-fransk Kolonis Nedsættelse i Danmark 3

2. Tysk Indvandring før og under Bernstorf. Brødrene Schlegel. Klopstock. Cramer. Basedow. Oeder. Kratzenstein. Sturz. Münter. Berger. Callisen. Tode. Hennings. Heuermann. Scheel. Geuß. Trant. Janson. Büsching. Lork. Fabricius. Abrahamson. Krebs o. fl. 16

3. Fortsat Indvandring indtil omtrent 1790 og dens Indflydelse paa Literaturen. Manthey. Moldenhawer. Sander o. fl. Schmettow. Hennings (Olavides). Buchwald (Cahier). (Fabricius) Eggers. Krohne o. fl. Pallini. Overgang til Tyskeriet 50

4. Tyskeriet eller Kampen mod de Tyske i Danmark. Stille Uvillie under Bernstorf. Misnøjets Udbrud efter Struensees Fald 1772. Evalds Harlekin Patriot: Al vor Fortred er Tysk. Kinderspiele og Tyge Rothe. Fleischer mod Oeder. Pallini, Sevel Bloch og Schack Staffeldt. Hwiids Dagbog og Cramer. Hovedudbruddet 1789—90. Holger Danske og Holger Tydske. Ausrufungen. Riegels. Abrahamson. Folkets Røst om Tydskerne og de derved fremkaldte Skrifter. Om Holstenerne. Prams Afhandling. Anfald mod Schulz. P. A. Heiberg... 65

5. Tyskeriet efter 1790. Fortsat Indvandring. Udfald mod Tyskerne. Forhaanelse mod de Danske (Urian und die Dänen). Dansk Tyskhed. Indflydelse paa Undervisningsvæsenet og Folkeoplysningen: Hertugen af Augustenborg. Christiani. (Bonstetten. Hennings). Fremblik 91

6. En fransk Koloni i Danmark omtrent 1750—70. Des Roches de Parthenay. De la Beaumelle. Mallet. Roger. Reverdil. Senere fransk Indflydelse. Bemærkning om andre Fremmede, Engelske og Svenske 106

---

7. Overgang til den ny Literaturudvikling. Sorø Akademi. Professorer i Sorø. Jens Schelderup. Sneedorf. Jens Kraft. Andreas Schytte 118

Side

8. Filosofi og Spekulation før Kant. Johan Ernst Gunnerus. (Carstens. Arboe.) Børge Risbrigh. Tyge Rothe. (Herman Ruge. Christian Ernst Vilberg Schulze. Peder Godzen Debes).. 153
9. Kantisk Filosofi. Christian Horneman. Johan Erik v. Berger. Anders Sandøe Ørsted. Anders Gamborg Johannes Boye. Michael Gottlieb Birckner. Overgang til det ny Aarhundrede ved Conrad Friedrich von Schmidt-Phiseldek og Niels Treschow.. 185

---

10. Religion, Theologi og Rationalisme. Kirkens Stilling. Theologer og Præster. Erik Pontoppidan. Peder Rosenstand Goiske. Peder von Haven. Ove Høgh-Guldberg. Johan Nordal Brun. Nikolaj Edinger Balle. Christian Bastholm.. 211
11. Rationalismens Fuldendelse. Otto Horrebov. Malte Møller. Angreb paa Præstestanden. Gejstlighedens Tilstand. Anvendelse paa Psalmedigtning og Prædiken. Andagtsliteratur.. 263

---

12. Bevægelser i Literaturen med Hensyn til Folkeoplysning og Folkefrihed. Udgang fra materielle Interesser: Statsøkonomi, Landøkonomi og Reformer. Erik Pontoppidan. Frederik Lütken. Bondestanden. Landhusholdningsselskabet. Christian Martfelt. Didrich Didrichsen. Tidsskrifter. Niels Prahl. Hans Holck. Christian Gormsen Biering. Emanuel Balling. Johan Clemens Tode. Johannes Zoega. Provinspressen. Norske Ugeblade. Hans Strøm. Claus Fasting. Oversættelser. Trykkefrihedsperioden (1770—73). Jakob Christian Bie. Guldberg og Martfelt. Søren Rosenlund og Rosentorne. Josias Leopold Bynch o. s. v. Guldbergs Azan. C. P. Rothes Lovtale over Skoborsten o. s. v. Modvirkning (1773—84).. 299
13. Oplysningens Fuldendelse (1784—1800.) Forventning og Patriotisme. Pressen og Pressesager (Nyerup og Aabye, o. fl.) Bondesagen. Kronprinsen (Thronfølgeren i Gondar.) De jydske Jorddrotter og Indtoget. Oplysningen og dens Færd. Strids- og Nidskrifter. Opdragelsen og Børneskrifter. Foreninger. Skoler. Tidsskrifter. Oversættelser. Enden. Folkeskribenterne Christen Pram, Knud Lyne Rahbek, Peter Andreas Heiberg, Malte Conrad Brun.. 331

Oplysningens Tidsalder.

(1750—1800.)

Jag finner en utmärkt och naiv tafla af det i sitt kall gående, det under ålagd pligt (utan afseende på pligtens högre rättmätighet) sig subordinerande, det i jordisk mening värdiga, det ordentliga, stadiga, maxim-enliga, medelåldriga. Betrakta denna oxe, som står framför dig och idislar —

Törnrosens bok.

Frihet derstädes afbildad står,
det är skada att foten har black.
Sanning står äfven, dock synes mig galet,
att hon predikar från hospitalet.

Tegnér.

I. Overgang til den danske Literatur i det attende Aarhundrede efter Holberg. En tydsk-fransk Kolonis Nedsættelse i Danmark.

Et nogenlunde fuldstændigt Billede af Holberg have vi forsøgt at give, for at det kunde vise sig hvad der i den ny Literatur ved ham var grundlagt og kunde grundlægges, altsaa tillige hvad der, med ham for Øje, kunde gjøres og fuldendes. Thi den naturlige Gang vilde have været, at den følgende Literatur sluttede sig til ham, som sin Ophavsmand, og traadte i hans Fodspor. Men det første Særskue (Fenomen), der møder os efter Holberg, er just den Maade, hvorpaa Literaturen ikke sluttede sig til ham, men forlod ham.

Havde Holberg maaskee selv viist de andre Vejen? Havde han ikke søgt sin Ungdoms og Manddoms Næring i fremmede Literaturer, ikke i den tydske, thi den gav intet Udbytte, men i den franske? Havde han ikke viist Forfatterne bort fra det gamle, fra alt det foregaaende danske, som noget forligget og ubrugbart, og lige til sine sidste Dage, da der gik et Lys op for ham, drevet Spot med det oldnordiske? Ikke desmindre

havde han dog angivet en ny Vej, paa hvilken man kunde og burde tilegne sig den almindelige Kultur, og tillige som Literaturens dybeste Væld bevare og frede om det folkelige, det hjemlige, vort eget. Ved at fremdrage og dyrke Modersmaalet havde han ligesom af ny skabt en dansk Literatur; med hvilken Glæde have vi ikke seet hans Glæde over, at det nu, ved Frederik den Femtes Hof, var kommet til Hæder og Ære. Ved at bearbejde Landets Historie paa en ny og tiltrækkende Maade havde han gjort den til en almindelig Folkelæsning. Fremfor alt, havde han, paa en hidtil utrolig og utænkelig Maade, givet Forstandspoesien sin højeste Yttring i Viddet; og uagtet hverken dyb Gransking eller inderlig Følelse, Spekulation og Lyrik, vare hans Sag, havde han dog givet Vink om, at her vare ny Veje, der skulde gjennembrydes. Hvorledes var det da muligt, at man isteden for at fortsætte ham, satte ham aldeles tilside? Forgjæves leder man i den følgende Tid, i Guldbergs, i Tyge Rothes, i Jakob Badens Sprog efter noget, som kunde kaldes Holbergs; men det kunde endda være, thi den Sprogforandring, som han fandt baade ufornøden og latterlig, maatte gaa for sig. I den religiøse Fritænkning, som han paa sin Vis begyndte, fandt han ingen Efterfølger, ingen i det mindste der støttede sig til ham, thi det var en anden Tidsalders Kilder, af hvilke de øste; ogsaa det kunde endda være, thi hans Tvivl vare hverken klare eller fuldstændige i Tanke eller Fremstilling. Men hvorledes kunde det være nødvendigt, eller endog blot forsvarligt, at de næste historiske Værker, om Landet og dets Konger, i selve Folkets Skjød bleve forfattede af en Franskmand (Mallet) og af en Tysker (Schlegel)? hvorledes, at ikke engang et Ugeskrift kunde udgives, med mindre det havde et tysk Ugeskrift til Forgjænger? at en Ode ikke kunde digtes, uden at fyldes med tyske Floskler?

Og var Nøden i Danmark virkelig saa stor, at selv den exakte Videnskab ikke kunde blive til paa dansk Grund, førend den der var foredragen af Fremmede? Selve det danske Sprog, som Fremmede dog ikke kunde uddanne, maatte det have Tydskere til Talsmænd, Franske til Forsvarere?

Og dog var det saa. Derfor er der, strax naar vi træde ind i Literaturen efter Holberg, Splid i vore Fornemmelser af dens Indtryk. Vi ane allerede, og det bekræfter sig, at der nu skeer en betydelig Fremgang henimod os, imod vor Tid; vi vide, og der er et vist Behag i denne Fornemmelse, at ikke alt, saaledes som før, er rykket saa langt tilbage, saa at vi næppe kunne skjelne dets Træk, men ligger os saa nær, at vi næsten allerede nu bevæge os i Nutiden; som forgangent staar det stille, og lader sig i Ro beskue, men som bestandig fremskridende kommer det os stedse nærmere, og vi kunne med Sandhed sige, at det, der nu bliver til, ret for Alvor forbereder og griber ind i Nutiden, saa at vi allerede nu føle os hjemme; og en rig Literatur, i Forhold til Folkets Størrelse endog en meget rig og frugtbar, med fremtrædende Skribenter, staar for os. Derimod studse vi ikke uden Grund ved, at den Indvandring af Fremmede, som vi i andre Forholde ere vante til, nu ogsaa finder Sted i Literaturen; at nogle af vore første Forfattere efter Holberg dyrke og skrive i fremmede Sprog, Tydsk eller Fransk, førend de gaa over til Modersmaalet. Naar denne Indvandring varede ved, naar de Æmner, ofte meget betydelige, der bleve Gjenstand for Behandling, indførtes af Fremmede, eller af os selv optoges fra dem, og ikke udgik af Folkets eget Skjød, hverken af dets Evner eller Tilbøjelighed, vil da ikke det vække nogen Frygt for, at vor Kultur ikke er vor egen? Om vi end med en naturlig Følelse af en vis Fortrydelse (thi det er ikke aldeles, ikke helt igjennem sandt) modsætte os Steffens Paastand, „at

Danmark ingen ejendommelig Literatur har, forsaavidt nemlig den samlede, ogsaa den højeste, Aandsretning ikke lader sig fremstille afsondret fra den tyske," [1] saa maa vi vel dog tilstaa Nødvendigheden af, i den filosofiske Granskning, i de religiøse Bevægelser, i Poesiens Endemaal, ja endog i Sprogets Fremgang, næsten i enhver Krog i Literaturen, for ikke at tilegne os hvad der oprindelig ikke er vort, at have Øjnene med os, fordi vi overalt see to Strømme, der mødes og brydes, skilles og forenes, førend Kulturstrømmen endelig dannes; og maaskee vi endelig ikke faa andet ud, end at der virkelig i det, som vi med saa megen Iver have dyrket, til allersidst kun bliver en smal Golfstrøm tilbage, i hvilken, ligesom i hin paa Atlanterhavet, det fremmede ikke vover sig ind og ikke kan trives. I alt Fald vil denne blandede Beskaffenhed, der vist nok vanskeliggjør Behandlingen af Literaturens Historie, tillige give den en særegen Interesse, thi denne Stilling er ikke almindelig, og det vil være fornødent, jo mere afsluttet denne Golfstrøm er, desto opmærksommere at befare de store Have, at følge deres Strømninger og at sænke sig ned i deres Dybder, for at komme efter dens Omfang og Beskaffenhed.

Hvorledes lader denne Tilstand sig forklare? Havde den sin Grund i Folket eller i ydre Omstændigheder? Var den selvforskyldt eller paatrængt? Det ligger nær, at vise hen til Folkekarakteren, til dens Blødhed, dens Eftergivenhed, dens Mangel af Selvstændighed, ja dens Higen efter det fremmede, dens Ligegyldighed imod egne Frembringelser. Igjennem hele Literaturen gjentages denne Anke fra Tid til Tid, fra Slægt til Slægt, og vi finde den udtalt selv af de stærkeste

[1]) See Steffens, Die gegenwärtige Zeit, og Bemærkningerne om dette Skrift i Athene, 8 B. Mai og Juni 1817.

Aander. Hvor længe, siger f. Ex. Nordmanden Nordal Brun endnu ved Aarhundredets Slutning (1794), hvor længe skulle vi dog være den elendige Slægt, der altid hykler for fremmede Narrestreger og Daarskaber ved at efterligne dem? Hvori noget Folkeslag i Europa spiller første Parti, der skulle vi strax sekundere, enten det er galt eller klogt, Dyd eller Last. En Gang er der Tydsk Snit paa alle Ting, en anden Gang Engelsk, en anden Gang Fransk. Naar skulle vi dog faa Indføds-Patent for en egen Karakter, vort Sving i Videnskaber, vor Tone i Skrifter! Naar skal dog alt dette iføres stadig National-Dragt, saa at man kunde sige: Dette er Dansk."[1] Men hvis der i selve Folkets Karakter laa noget, som beforbrede fremmed Indflydelse, saa forbandt sig ogsaa ydre Omstændigheder dermed, som lettede den og gjorde den overvejende. Paa den Tid, da den store Vending i Literaturen skulde gaa for sig, var der, strax efter Holberg, ingen stærk nok til selv at frembringe noget stort; begjerlige efter at efterligne alt, især det, der laa lige for Haanden, gave Forfatterne Styrelsen fra sig, og overlode Herredømmet til dem, der vilde tage det, hvorved de selv bleve uskikkede til at vælge og fuldbyrde hvad Tiden krævede; og i over tredive Aar fandt Literaturen ingen heldig Beforbrer i Regjeringen.

---

[1]) Slutningen af En Smule Dramatico-Politicum, i Folkevennen Nr. 29. Det danske Folk har imidlertid, selv af sine gode Venner, maattet høre værre end det. De sige, at det mangler Livsalvor og at dets højeste Attraa er Vellevenet. M. C. Brun taler om Vanskeligheden ved at være Skribent i Danmark: „Enten er deres Æmne for tørt, for alvorligt, og det oplyste Publikum vil sove derover, thi for de Danske skal jo alting være morsomt. Om det er en Tragedie, om det er en moralsk Tale, saa kommer jo Abderiterne anstigende med det enfoldige: Er det morsomt? o. s. v. — Frihed! „Ja var det Ædefrihed! Maven! Det er det store Foreningspunkt for National-Interesse og vor public spirit." (Fluesmækken, S. 97.)

Først blev den afhængig af tydsk Alsidighed, derpaa af dansk Ensidighed. I to og tyve Aar (1750—1772) var Udviklingen næsten ganske overgivet i fremmede Magthaveres Hænder, og til dem, som de indkaldte eller banede Vej for. Det, som de vilde udbrede og udbredte, var vist nok Selvtænkning og Frihed, men begge seete igjennem tydske Glar og med tydske Udsigter for sig. Naar Thiers med Rette siger, at en Nations Styrke ikke alene bestaar i dens Udstrækning (territoire), men i dens Historie, dens Fortid og dens Minder (mais dans son histoire, son passé et ses souvenirs), saa kunde det kun lidet nytte med disse Fremmede at tale om Fædreneminder, og alt hvad de kunde bringe med sig maatte mere svække end styrke Folkefølelsen. Da den Magt, der tilsidst maatte have endt med en fuldført Fortydskning, saaledes at det tydske Sprog blev Danmarks højere Sprog, og at dansk Literatur blev indlemmet i den nordtydske, da denne Magt ved underfundig Overraskning var styrtet, anvendtes omtrent tolv Aar (1772—1784) paa at fremdrage og hæve alt hvad Dansk var, men saaledes at Regjeringens Omhu tillige gik ud paa, at indskrænke Friheden, der nu, seet med danske Øjne, blev kaldet Tøjlesløshed. I to Henseender blev ogsaa denne Regjering ikke fremmende, men hemmende; den gik tilbage, men ikke langt nok, den vilde gaa frem, men ikke langt nok. Det var den religiøse Anskuelse, der gjorde Udslaget, Bevaringen af den gamle lutherske Kristendom, der i Grunden dog ikke var andet end en ældre Fase af tydsk Kultur, der havde faaet Hjem i Danmark, og som nu stillede sig imod den ny Kulturfase, der havde udviklet sig i Tydskland og ligeledes hos os vilde have Hjemstavn. Der var siden Holberg lidet eller intet oprundet hos det danske Folk, der kunde byde disse modsatte Anskuelser Spidsen, den lutherskttydske og den fritydske, og som en skarp Kile kunde have splittet

dem ad til begge Sider. Der attraaedes Fremgang, men saaledes, at Enevælde og Magtsprog, ikke blot i Religionen, men ogsaa i Statens Anliggender, stillede sig som en uoverstigelig Mur imod Folkefrihed og Tankeudvikling. Denne Slags Danskhed var ikke ægte, thi den var ufri, ikke selvbestemmende, men paabudt; og det viste sig allerede nu, at Forbindelsen med Hertugdømmerne, det vil sige Holsten (thi Slesvig var indlemmet deri), var en evindelig Hemsko paa den danske Statsvogn. I de sidste sexten Aar (1784—1800), da en frisk Luftning endelig strømmede hen over Folket, gik dog næsten alt op i det materielle; Folket blev, første Gang kunde man vel sige, virkelig dansk, men Efterveerne af den forrige Tilstand varede ved.

Den Vending i Literaturen, som vi nu for det første skulle betragte, indtraadte i Holbergs sidste Dage. Nogle Aar før sin Død maatte han see Fremmede komme ind i Landet, der toge Ordet og forkyndte en ny Tid. Vi have ingen Yttring af ham, det jeg mindes, om hvad man kunde vente sig deraf, hvortil det kunde føre. Fremmede i Danmark var jo en dagligdags Ting; Indvirkningen var endnu saa umærkelig, at han kunde dø i Ro. Men næppe havde han lukket sine Øjne, førend dens Følger kom aabenbar tilsyne. Thi Tyskland, som jo ogsaa Holberg havde bidraget til at vække, var imidlertid selv skredet fremad, det traadte ind i en ny Udviklingsperiode; og næppe var det kommet til Bevidsthed derom, førend de Videnskabsmænd, der ikke kunde trives i Hjemmet, søgte derhen, hvor der aabnedes dem Adgang til Udkomme, til Velvære, til Hæder. Tyskland, der udvidede sig, ikke for at trykke, men for at vinde Plads, optog sine Naboer i sig. Hertil var intet Land mere bekvemt end Danmark, og heller intet mere modtageligt. Tyskheden havde jo allerede, uden Modsigelse, erobret Slesvig, og den

havde jo længe været ligesom hjemme i Danmark selv. Ved Siden af Holbergs Iver for at udbrede dansk Læsning i alle Stænder fandtes et Hof, hvor det tyske Sprog udelukkende havde fundet Indgang. Den Forkjærlighed for det hjemlige, som derpaa yttrede sig ved Hoffet, den Yndest det danske Sprog havde vundet under Frederik den Femte, var kun en flygtig Tilbøjelighed, og det tyske Sprog maatte selv da komme det danske til Hjælp. „Naar Holbergs Komedier opførtes, blev der i den kongelige Loge lagt en tysk Oversættelse, til Hjælp for dem, der ikke kunde forstaa den danske Holberg."[1] Christian den Syvende talte Tysk eller Fransk. I Danmarks Hovedstad taltes fremmede Sprog i alle højere Kredse, Tysk endog hyppig i Borgerstanden, saa at tyske Forfattere, der tilfældigvis kom hertil, og vilde benytte deres Modersmaal, fandt en tilstrækkelig Læsekreds for sig. Magthaverne, der ingen Forestilling havde om Folket indentil, og kun havde Øje og Smag for Tyskland, maatte jo tro at gjøre vel, naar de meddelte Danmark, det fattige, hjælpeløse, og i det mindste for dem aandløse Danmark, noget af den Velsignelse, der selv for Tyskland var saa ny, saa frugtbar og aldrig forhen anet, og hvilken de nu selv satte saa højt.

For Nationalitet havde denne Tids Statsmænd ingen Tanke. Det kom jo slet ikke an paa, at have Agt for og at bevare et Folks Sprog, at holde Hævd over dets Sæder og Skikke, men overhovedet kun at fremme dets Velstand og Velvære, at gjøre det delagtigt i den almindelige Oplysning. I den aandige Verden, hvo spørger der om Landsmandskab? og gjælder ikke det samme om Embeder? Dygtigheden er det afgjørende, og det er den rette Statsvisdom at tage den hvor den findes, naar man kan faa den, til alle betydelige

[1]) Overskou, D. Skueplads, 2, 11—12.

Poster at indkalde de mest udmærkede Mænd, og lade de Indfødte være for det de ere. Saa behøver Folket ikke at uro sig, ikke at være bekymret for Landets Bedste; ovenfra bliver alting givet det, og Videnskaber og Kunster blomstre, uden at Folket har nogen Ulejlighed dermed; det er nok, naar det erhverver og ernærer. Var det ikke saaledes man tænkte?

Endnu mindre tænkte man sig det danske Folk som noget væsenlig forskjelligt fra den tydske Nation. De Danske vare jo Goter; og den Mening, som vi i vore Dage saa hyppig og stærkt finde udtalt hos vore Slægtninge imod Syden, at Danmark, navnlig Jylland, og dets Sprog hører Nordtyskland til, var en gammel Forestilling, som allerede Leibnitz med Fynd har udtalt paa samme Maade som Jacob Grimm. „Alles auch, siger han, was die Schweden, Norwegen und Isländer von ihren Gothen und Runen rühmen, ist unser, und arbeiten sie mit aller ihrer zwar löblichen Mühe vor uns, maßen sie ja vor nichts anders als Norddeutsche gehalten werden können, — mit ihrer Sprache auch selbst nicht anders zu Tage legen, sie mögen sich krümmen und wenden wie sie wollen."[1] Der kunde jo saaledes fra tydsk Side ingen Anmasselse være i, at ansee en Ansættelse i Danmark for noget ganske uskyldigt, de toge kun hen til deres eget; snarere maatte det betragtes som Maadehold fra deres Side, naar de, omgivne af et uafhængigt Folks levende Mæle, ikke faldt paa at sætte deres isteden, men nærmest attraaede materielle Goder, ikke en aandelig Erobring.

---

[1]) Unvorgreifliche Gedanken betreffend die Ausübung und Verbesserung der teutschen Sprache, i Leibnitz's Deutsche Schriften, Herausgeg. von Guhrauer, I, 465. jf. Grimm, Gesch. der deutschen sprache, 2 Aufl. 1853, Tilegnelsen til Gervinus. Prutz's Ludvig Holberg, Indledningen.

Indvandringen var begyndt før Bernstorf; det var ingen ny Vending i Folkeforholdene, kun en Fortsættelse. Haandværkere, Handlende, Læger, Apothekere, Kunstnere, o. s. fr. vare i en lang Tidsrække forud komne ind fra Tyskland og havde haft en afgjørende Indflydelse paa det danske Folks Fremskridt i flere Retninger; Videnskaber og Kunster i Danmark vare blevne fremmede ved Mænd, der umiddelbar kom fra Tyskland eller stammede fra tyske Slægter; og dette var Tilfældet lige ned til den Tid, da Bernstorfs Ministerium i Forbindelse med Adam Gottlob Moltke stemplede Tyskhedens Nedsættelse i Landet til en gangbar Mynt, der havde den højeste Kurs. Her vare jo tyske Præster, som Wienken, Handlende, som Wessely; Billedhuggeren Wiedewelts Farfader var som Murmester kommen ind fra Meissen; Berlin fra Memel blev Organist i Throndhjem, siden Medlem af det norske Videnskabers Selskab; Kapelmesteren Scheibe kom ind fra Leipzig, Kunstdrejeren Spengler fra Schafhausen, Kobberstikkeren Preisler fra Nürnberg, i Aarene mellem 1740 og 1750; noget tidligere blev Historieskriveren Scheidt indkaldt fra Göttingen. Den grunddanske Suhms Slægt stammede fra Pommern; den Kallske Slægt, der nærmest kom til os fra Flensborg, stammede oprindelig fra Berlin; Carstens, hin indflydelsesrige Kunstdommer, der havde studeret ved tyske Universiteter, var Søn af en Lübecker, der kom ind som Kammersekretær hos Prins Carl, o. s. fr. Hvor vi end vende os hen, i eller udenfor Literaturen, møde vi ældre og yngre, oprindelig tyske Slægter: Adeler, Ahlers, Aphelen, Arendt, Aspach, Brünnich, Bärens, Buchwald, o. s. v. hele Alfabetet igjennem. Men med Bernstorf begyndte Indvandringen at antage en mere bestemt Karakter; den fik Udseende af en overlagt Plan, hvilket den dog ingenlunde var. Den sprang ligefrem ud af Tidsforholdene. Til at tilfreds-

stille den levende Higen efter Fremskridt, der ikke længer lod sig holde tilbage, behøvedes aandige Kræfter. Danmark havde dem ikke, idetmindste saae Bernstorf dem ikke. Han spurgte ikke, om det maaskee kunde udvikle dem med Tiden, naar man gav det Stunder dertil. Der var ingen Tid at give bort. Han tog de bedste Videnskabsmænd, han kunde faa, og ansatte dem i de vigtigste Embeder. Hvorfor skulde de just være Danske? Vare hans Landsmænd ikke ligesaa gode, og dem var der nok af, de vare at faa strax, i Dusinvis, om det skulde være. Naar han, den Fremmede, styrede det hele Rige, og styrede det godt, var det ikke da at formode, at den aandige Verden ligeledes maatte være vel tjent med hans Landsmænd? Fra denne Side have i det mindste senere Betragtere, som P. A. Heiberg, seet Bernstorfs Ministerium, uden derved at ville kaste den mindste Skygge paa Mandens Karakter. „Troede ikke selv den store Bernstorf, og viste han ikke i Gjerningen, at det var hans Tro, at man hos Danske og Norske ikke kunde eller maatte vente saa store Talenter, saa megen Kundskab og Duelighed, som hos hans Landsmænd, hvor det gjaldt om at forestaa et af Statens vigtige Embeder." „Jeg vil ikke sige, at han altid mistroede danske Talenter, men næppe gjorde han sig synderlig Umage for at finde dem. Sine Landsmænd vidste han derimod at finde, og blev desto værre altfor ofte narret af dem."[1]

---

[1]) P. A. Heiberg, Politisk Dispache (For Sandhed 1798). Ligesaa med Fabrikker og Handel: „Bernstorf forskrev Franske og Tydske og understøttede alle Fremmede, havende det samme sørgelige Princip, som saa mange i vore Dage: at Nationen selv er uskikket dertil. Fabrikkerne bleve ubetænksomt anlagte i Hovedstaden, de antagne Personer vare uduelige Vindmagere, der foragtede Nationen, gjorde Opbud og løb bort med store Summer, naar Landets Børn fik intet." Herpaa anføres nogle indlysende Exempler. Anmældelse af Skriftet: Aarsagerne til Danmarks Aftagende o.s.v. i Lærde Efterretninger 1790, Nr. 18.

Den egenlige Kjærne i den Koloni, der nedsatte sig i Danmark, bestod af Tydske, men ved Siden af dem dannede en mindre sig af Franske. Den franske Literatur stod nemlig endnu i sin fulde Glorie i Tydskland selv. De første havde dog afgjort Overmagten. Det var dem, som trak de andre med sig, og det var dem, der atter sendte dem bort, naar de bleve til Ulejlighed eller til Byrde. Vi i vor Troskyldighed toge dem begge til Forbilleder, og saae ikke noget ondt i deres Komme, hvad der jo heller ikke var, naar kun vi beherskede dem og ikke de os.

Vi saae maaskee med nogen Forundring paa, at de ikke toge af, men til, at de betragtede vort Land som deres eget, saalænge det behagede dem, og atter vendte det Ryggen, naar de ikke fandt sig tilfreds. Vi saae, uden just at finde noget paafaldende deri, hvorledes nogle af dem skreve i deres eget Sprog, for at blive læste af os Danske, som om deres Modersmaal tillige var vort; hvorledes andre lagde sig efter det danske Sprog, og skjøndt det i deres Haand blev til en Plejel, hvormed de sloge sig selv paa Øret, alligevel vilde forbedre og uddanne det; hvorledes atter andre, der ikke kunde komme igjennem efter Ønske, igjen fortrak, nogle brummende, de fleste med Mindet om et godt Land og et velvilligt, godmodigt Folk. Skjønnede vi ikke paa Landets Goder, de gjorde det, selv naar de skjældte paa det.

Hvad sagde Folkets Stemme dertil? Yttrede den sig ikke, eller blev den ikke hørt? Fra først af tav den, den var endnu næppe til, og tillod sig i det højeste en lille Spøg. Kom den tilorde for Alvor, saa maa det have været i Krogene, men hvad der hviskedes i Krogene, kom næppe til Bernstorfs Kundskab, endsider kunde han tage noget Mærke deraf. Der kom intet dansk Ord over hans Dørtærskel. Først efter at det fremmede havde sat sig fast hos os, da det rykkede os

ind paa Livet, ja, godt og vel, om det ikke tog Pladsen fra os, først efter at det i den Struenseeske Katastrofe havde viist hvad det førte i sit Skjold, kom den store Afstand tilsyne, det svælgende Dyb, kunde man gjerne sige, der var imellem Folkekaraktererne, og det blev notorisk, at disse Folk vare ikke skabte for hinanden. Paa den ene Side Godmodighed, Beskedenhed, Mangel paa Selvbevidsthed, stille Uvillie, der trak sig tilbage, naar den havde begyndt at ytre sig og ikke blev ænset, uforbeholdne, stundum ogsaa raa, Udbrud, naar det endelig gik for vidt; paa den anden Side Selvtillid, Fordringsfuldhed, og naar disse bleve trængte tilbage, Fortørnelse, Overmod, ja Hovmod og Frækhed.

Denne skjærende Modsætning imellem to Nationer, der skulde forliges, men ikke kunde, gav sig tilkjende i en stedse voxende Fejde, der naaede sit højeste, da det endelig blev de Indfødte klart, hvorledes de Fremmede vovede at forhaane det Folk, af hvis Marv de levede. Danskheden sejrede, Spliden syntes for en Tid at være hævet, Fornærmelsen at være glemt, Overmodet stækket, men Indvandringen vedblev under en mildere Form, og vi vendte os, frivillig, af egen Drift, der hvor vi stode med tomme Hænder, til det, vi nys havde forskudt, og blandede, det kan nok ikke nytte at fragaa det, Avnerne af det, som vi fandt i de fulde fremmede Lader, imellem vor egen hjemmegjorte Sæd.

Literaturen vedblev at være en Blanding. Dette opfordrer os til vel at skjelne imellem det fremmede og det ejendommelige, og det, som kom frem af begge; at fæste Opmærksomheden paa det fremmede, som vi ikke havde bedet om, men som kom af sig selv, paa det fremmede, som vi selv søgte, skyede og atter søgte, og paa det egne, det i Sandhed danske eller norske. Maaskee det første er det, som i manges Øjne giver vor Literatur Værd og Anseelse som

en Parcel i den store europæiske Literaturskov; det sidste, det vi havde af os selv, det der gjenklinger i ethvert nordisk Hjerte, knytter os til Norden som vor rette Hjemstavn.

2. Tydsk Indvandring før og under Bernstorf. Brødrene Schlegel. Klopstock. Cramer. Basedow. Oeder. Kratzenstein. Sturz. Münter. Berger. Callisen. Tode. Hennings. Heuermann. Scheel. Geuß. Trant. Janson. Büsching. Lork. Fabricius. Abrahamson. Krebs o. fl.

Til Slægten Schlegel hørte tre Brødre, af hvilke den mellemste, Johan Adolph, er bekjendt som tydsk Digter; den ældste og den yngste nedsatte sig i Danmark, og døde der.

Den ældste af disse Brødre, Johan Elias Schlegel (født i Meissen 1718), var en af Gottscheds meget lovende Lærlinge, og havde i hans Rednergesellschaft, først i Form af en Tale, siden som Afhandling, omtrent fire Aar før Batteux, udviklet sin Theori om Kunsten som Naturens Efterligning (Von der Unähnlichkeit in der Nachahmung og Von der Nachahmung); og efter den Norm, som han deri var kommen til, skrev han, før han kom til Danmark, sine Tragedier. Da han forlod Universitetet i Leipzig, fulgte han som Privatsekretær med v. Spener, der var udnævnt til Gesandt ved det danske Hof, og kom med ham til Kjøbenhavn (1743), hvor han strax fik Adgang til Gram. Holbergs Ven H. P. Anchersen forsynede ham med Bøger om dansk Sprog og Historie; og da han med megen Iver lagde sig efter det danske Sprog, bragte han det (i det mindste i sine egne Tanker) inden to Maaneder saa vidt, at han kunde udtrykke sig forstaaelig deri. Til Holberg skaffede han sig ogsaa Adgang; men da „Holberg ikke var saa let tilgjængelig og ikke gjerne indlod sig med Fremmede, samt lidet agtede og kjendte den tydske Literatur, og at komme med en Anbefaling til ham kun lidet vilde have hjulpet", saa valgte Schlegel en anden

Vej, han skrev til ham, og anbefalede sig selv. Og Holberg satte snart saa megen Pris paa hans Flid i dansk Sprog og Historie, at han endog efter Indvielsen af Sorø Akademi foreslog ham til en Lærerplads derved. Da denne Plads allerede var bortgivet, blev han dog først i næste Aar (1748), efter Berkentins og Moltkes Forslag, ansat som overordenlig Professor i den nyeste Historie og Statsret. Sorø høstede ingen Frugt af hans Kundskaber, thi han døde Aaret efter (i August 1749).

Den Theori af den dramatiske Kunst, som Schlegel havde dannet sig i Tyskland, førte han med sig til Danmark. Nogle Sætninger deraf kunne tjene til at oplyse Kritikkens daværende Standpunkt. „Efterligningens Hensigt", siger han iblandt andet, „er enten at undervise, det er Historie, eller at fornøje, det er Kunst. Erfaringen lærer, at denne Fornøjelse (Vergnügen) er det virkelige Endemaal for Kunstnernes Efterligning." Af denne Grundsætning gjør han en Anvendelse, der fører os midt ind i den franske Tragedies Theori og Praxis. „Det er jo indlysende, at man ikke kan fornøje sig ved noget, som man ikke bemærker, iagttager. Dersom nu de, som man vil fornøje, have en anden Forestilling om Forbilledet, end hvad det virkelig er, saa maa Kunstneren (Digteren) rette sig derefter og ikke indrette sit Billede efter Sagen selv, men efter deres Begreber. I vore Tider have vi saaledes en ny Achill, en ny Hippolyt, ganske ny Helte, som have meget af de Stores Væsen paa vor Tid (intet, burde han have føjet til, af de gamle Heltes), og kun ere iførte gamle Navne." Blandt hans dramatiske Værker, der skulde anskueliggjøre denne Theori, er Tragedien Canut, som han skrev 1746 (oversat af Jakob Graa under Titel af Kong Knud 1747) mærkelig for Æmnets Skyld, men den tilfredsstiller ingenlunde Theoriens Hovedmaal at underholde,

da den er ligesaa kjedelig som alle de øvrige; hans Lystspil kunde heller ikke være noget for os, der havde Holberg, og de vare intet i sig selv; Lessing siger om dem: „In seinen Lustspielen herrscht das kälteste, langweiligste Alltagsgewäsch, das nur in dem Hause eines Meißnischen Pelzhändlers vorfallen könne.“[1] Heller ikke vidner det for hans gode Smag, at han kunde falde paa at sammenstille Shakspeare med den tyske Lystspildigter Gryphius (Vergleichung Shakspeares und Andreas Gryphius). Derimod yde hans Tanker om Theatret (Gedanken über das Theater und insonderheit das dänische) og Ugeblabet Der Fremde vigtige Bidrag til vor Literaturs, Sædernes og Sprogets Historie. I den første Afhandling anviser han den Gang, som Lystspillet skulde tage og virkelig tog. Han tager saa varsomt som muligt paa Holberg; men hans Tendens er dog at føre det danske Theater over til den franske Smag: „man maatte see at stige opad, først fra den simple Almue til Middelstanden, saa fra den til Hoffet. Saa naaede man Toppen.“

Ugeblabet Der Fremde, hvoraf der udkom et Bind (52 Nummere, fra 6te April 1745 til 5te April 1746) vil stedse bevare Johan Elias Schlegels Navn i den danske Literatur. Det er snart belærende og oplysende, snart ironisk-skjemtende, næsten altid underholdende. Adskillige Nummere ere saa net udførte, at de kunne læses med Fornøjelse. Da Forfatteren selv ikke kjender noget højere Formaal end dette (das Vergnügen), kan man heller ikke give hans Skrift større Lov. Nogle Stykker, f. Ex. Udenlandsreiser (Nr. 1), Selskabslivets Tomhed (Hr. Wortreichs Glossotaraxisophia, Nr. 2), den nylig opfundne Greneskat, en Efterligning af Niels Klim (Nr. 11), de vittige Hoveder og de vittige Penne (Nr. 13), Sladdersøstrene (die

---

[1]) Eichendorff, zur Gesch. des Dramas, S. 120.

Auslegerinnen aller menschlicher Handlungen, Nr. 18), Sammenligning imellem Kvindens Dragt og Stilen (Nr. 21), Studeringerne (Nr. 47) o. s. v. føre os med pikante Skildringer midt ind i det daværende Liv i Hovedstaden. Fædrelandets Historie kalder han død, naar den ikke veed andet, end Navne, Aarstal og Feltslag, og han holder det for den Lærdes Hæder at skrive i Modersmaalet. Bedømmelsen over de danske Digtere vækker endelig vor Beundring over, at han kunde læse og forstaa dem og tilegne sig Sprogets Ejendommeligheder i den Grad, at hans Bemærkninger endnu idelig efterses og citeres af alle, der lægge sig efter vor Poesis Historie.

Men især ere baade hin Afhandling om Theatret og Ugebladet Der Fremde mærkelige ved deres Stilling til Modersmaalet. Ugebladet er skrevet om os og for os, det er et dansk Blad, undtagen at det er skrevet paa Tydsk. Naar et saadant Blad, bestemt til Almenlæsning og Underholdning, med intet andet end danske Interesser for Øje, kunde udkomme i Danmarks Hovedstad i et fremmedt Tungemaal, saa maa dette have været meget almindeligt der og vel antaget. Dette udtaler han ogsaa med en Bestemthed, der ikke kan modsiges, baade i sine Tanker om Theatret og i Ugebladet selv. Det er just den Omstændighed, at „det tydske Sprog næsten almindelig (fast durchgängig) ikke blot forstaas, men ogsaa tales i Hovedstaden (an diesem Orte), der har opmuntret ham til at skrive i sit Modersmaal, i en By, hvor man for største Delen hører Folk tale Tydsk, saa godt som i Tydskland selv (wo man größtentheils eben so gut, als in Deutschland, Deutsch sprechen hört)." Han giver os Danske det gode Lov: „De fleste Folk man træffer forstaa baade Tydsk og Dansk;" og „de Danske tale meget godt Tydsk, naar de ville gjøre sig lidt Umage". Her var altsaa gode Udsigter

til, at det kunde afløse Modersmaalet, og at den store Besværlighed at have to Sprog, der begge omtrent vare lige gjængse, kunde lykkelig blive overvunden. Ganske naturlig, dog uden at uddrage Konsekvensen deraf, foreslaar han ogsaa, at ligesom man jo forhen havde Komedianter, der spillede baade paa Fransk og Dansk, skulde man nu tage de samme Aktører til vexelvis at spille baade danske og tyske Komedier; „man behøvede ikke at tage nogen Tysker dertil, i det højeste kun een fra først af," til Tingen kom i Gang. Hvorfor fulgte det danske Folk ikke dette ærlige Raad? Da de danske Komedieforfattere næppe vilde blive saa frugtbare, som de tyske, vilde disse snart blive de herskende, og saa kunde man strax øse af Kilden selv, og undvære de elendige Oversættelser, foruden hvad det videre kunde føre til.

Schlegels sidste Skrift er en historisk Afhandling paa Latin,[1] et Forsøg paa at forlige Olaf Tryggvesens Saga med Frankernes Annaler, ikke synderlig grundig, men dog altid et Bevis paa Tyskernes Opmærksomhed for vor Historie og en Slags Indledning til Broderens historiske Arbejder.[2]

I denne Mand staar Tyskheden paa sit første Trin; den forsøger ikke at indgaa Forbindelse med dansk Sprog og Literatur uden som Tilskuer. Anderledes forholder det sig med den yngste af Brødrene, Johan Heinrich Schlegel (f. i Meissen 1726), der kom herind (1748) som Hovmester for Stiftamtmand i Fyn Grev Christian Rantzau's Sønner, med

[1]) Coniectura pro conciliando veteris Danorum historiæ cum Germanorum rebus gestis consensu. Facta in Academia Regia Sorana. Hafn. (1749). 4.

[2]) J. E. Schlegels Werke, herausgeg. von J. H. Schlegeln; hans Levnet i 5 Del. Fr. Thaarups Biographiske Efterretninger om Familien Schlegel, i Genealogisk og biographisk Archiv, 1. D.

hvem han fulgte til Sorø, medens de studerede der, og omtrent fra samme Tid (1758) havde han Adgang til Bernstorf. Han lagde sig strax efter Landets Historie, som han skrev i sit Modersmaal, siden efter det danske Sprog, og skrev i det og om det. Ved de Stillinger, han efterhaanden indtog, havde han tilstrækkelig Lejlighed til at vise, hvorvidt en Fremmeds literære Virksomhed lod sig forene med vor egen. Han blev (1760) Sekretær i det danske Cancelli, og holdt Forelæsninger ved Universitetet, var Sekretær i Selskabet for de skjønne Videnskaber, blev udnævnt til efter Møllmanns Død at være kongelig Historiograf og Bibliothekar, men Møllman gjorde ham længe nok af det, da han først døde 1778; han stiftede det Typografiske Selskab (1771), var Medlem af Konsistorium (1776). Efter en Rejse til Pyrmont udgav han, i Anledning af nogle kritiske Angreb, Betragtninger over Journaler (1779), og døde Aaret efter (1780).

Da Grams Udgave af Slanges Christian den Fjerdes Historie var udkommen, foretog han sig at omarbejde dette Skrift; thi „hvem der har nogen Smag, siger han, maatte strax formærke, at Slanges Værk, i Hensigt til Stil og Methode, ikke med Anstændighed kunde oversættes paa Tydsk saaledes som det var.“ Han tilføjede desuden vigtige Anmærkninger.[1]

Portræterne af den danske Kongestamme, der udførtes af Lode og Preisler, skulde ledsages af en historisk Text; Planen dertil blev overleveret til Moltke, og antaget af Kongen, men Bernstorf ønskede den udvidet. Dette var Anledningen til Schlegels historiske Værk om de Oldenborgske Konger,

[1]) Denne Omarbejdelse med Forkortelser og Tilsætninger udkom i tre Kvartbind 1757. 59. 71.

hvis Begyndelse Bernstorf selv skal have gjennemlæst.[1] De Undersøgelser, som Schlegel kom til at foretage ved Udarbejdelsen af dette Skrift, gav Anledning til Udgivelsen af hans historiske Samlinger.[2] Hans Bidrag til den danske Literaturs Historie ere vel just ikke betydelige[3], men han var dog den, der som Bibliothekar (1780) foreslog Anlægget af et særskilt nordisk Bibliothek. Føjer man hertil hans Afhandling om danske Landkort, saa vare hans Fortjenester af Landets Historie saa betydelige, at de ikke burde oversees.

Et Prisspørgsmaal gav Anledning til Schlegels Afhandling om det danske Sprogs Fordele og Mangler i Sammenligning med det tyske og franske Sprog (1763); den vandt ikke Prisen, men viste dog, at han ikke uden Held lagde sig efter Sproget. Samme Aar blev han, der dog nok ikke kunde siges at være det danske Sprog fuldkommen mægtig, Sekretær i Selskabet for de skjønne Videnskaber, og var det i sytten Aar indtil sin Død. Det var et Misgreb. Hans Kald dertil kan næppe have været grundet uden paa Forbindelser og hans Agtelse for Poesiens moralske og intellektuelle Nytte; hans Trosbekjendelse var nemlig, at „gode Poeters følsomme Læsning er et af de bedste Midler til at forbedre Hjerte og Forstand, og forsaavidt har Poesien en mægtig Indflydelse paa grundige Videnskaber.“ Meget

1) Geschichte der Könige von Dänemark aus dem Oldenburgischen Stamme mit Bildnissen. 2 B. Fol. 1769. 77. Som en Slags Indledning dertil kan det af Schlegel udarbejdede Afsnit om Danmark ansees, der findes i Bossuet, Einleitung in die Geschichte der Welt und der Religion, fortgesetzt von J. A. Cramer. 5. Th. 1. B. Leipzig 1762. S. 620, nemlig Ueber das dänische Reich von den historischen Zeiten an bis auf den Oldenburgischen Stamm. (See Fortalen).

2) Sammlungen zur Dänischen Geschichte etc. 1771. 76.

3) De statu rei literariæ in Dania sub Rege Christiano V. et sub Rege Friderico IV., i Acta litteraria Univ. Hafn. 1778. 4.

Arbejde havde han ogsaa, især formedelst den vidtløftige Brevvexling, med det typografiske Selskab, der efter Abraham Kalls Forslag blev noget forandret, og især gik ud paa, at fraværende Forfatteres Arbejder kunde blive anstændig trykte, ikke blot med omhyggelig Korrektur, men tillige, naar Forfatteren tillod det, med kritisk Behandling af Indhold og Stil.[1]

Da denne Mand gjennnemlevede de vexlende Perioder, og endda ikke de værste, i vor Literaturs Historie, kan hans Liv være et Exempel paa, hvor mislig Tydskernes Stilling blev, naar de forlode deres eget Standpunkt. Han klager selv derover. Sine Forelæsninger begyndte han for et talrigt Auditorium; „uden nogen tænkelig Grund fra hans Side“ sank de et Par Aar efter i Omdømme, saa at han maatte læse for 4 til 5 Tilhørere, i det højeste 10. I 13 til 14 Aar læste han over Landets egen Historie, men næsten ingen vilde høre ham, tilsidst slet ingen. Støttet af de tydske Magthavere var han en agtet og begunstiget Skribent, hvis tydske Skrifter over dansk Historie ovenfra fremkaldtes og beskyttedes; da det danske Sind atter begyndte at røre sig, blev han, hans Skrifter (foruden hans Historie, især hans Observationes criticæ et historicæ in Cornelium Nepotem), og hans Virksomhed som Sekretær i de skjønne Videnskabers Selskab udsat for stedse større og heftigere Angreb, som et fremmedt indkommet Legeme, man ikke længer har Brug for.

Hans Søn var vor navnkundige Lovkyndige J. F. W. Schlegel.[2]

---

1) See Planen i Bibliothek for nyttige Skrifter 1772, Nr. 33. Fortegnelse over de af dette Selskab besørgede Skrifter fra 1771—78 findes i Schlegels Betragtninger over Journaler S. 91. Deriblandt vare Worms Lexicon, Halfdan Einarsens Hist. literar. Isl. og adskillige naturvidenskabelige Skrifter.

2) See Thaarups nysnævnte Efterretninger om Familien Schlegel;

Med Bernstorf kom Klopstock, og saa stor var hans Indflydelse paa den danske Poesi, at ogsaa han maa omtales her, skjøndt han ikke kan henføres til de danske Forfattere. Messiadens tre første Sange (trykte i Bremische Beyträge 1748) vakte i Tyskland ualmindelig Opsigt og Beundring. Bernstorf, som den Gang var i Paris, blev af en tysk Kabinetspræst gjort opmærksom paa dette Epos, og anbefalede, da han (1750) var kommen til Kjøbenhavn, Digteren, der endnu ingen Levevej havde, til Grev Moltke, og Moltke til Kongen. Frederik den Femte, som Gottsched nylig (i en Tilegnelse af hans Gesammelte Reden 1749) havde besunget, indbød Klopstock til Danmark, for at han der med en aarlig Indtægt kunde leve for sit Digt og for Poesien. Digteren modtog Indbydelsen, og levede i Danmark fra 1751 til 1770, da Bernstorf fik sin Afsked. Han forlod Danmark med sin Velgjører, opholdt sig i nogen Tid paa hans Godser, og tog endelig fast Ophold i Hamborg, „den mest udanske By han kunde finde", men i Virkeligheden det bedste Sted han kunde vælge, naar han vilde udøve den største Indflydelse paa Tyskland; thi netop fra denne By, der i nogen Tid blev ligesom Middelpunktet for en ny Kulturudvikling, udbredte dens Radier sig til alle Sider, Danmark medregnet. Det ny Regimente i Danmark krænkede ham, da han havde forladt Landet, med det Spørgsmaal: Nach welchen Verdiensten und aus was für Ursachen er eine Pension habe? og han var i Færd med at ville frasige sig den; men Sagen blev jævnet, og han oppebar indtil sin Død (1803) en aarlig Pension af den

Schlegels egne Betragtninger over Journaler, hvori han omtaler sig selv og sine Skrifter. Da jeg ikke har kunnet overkomme hans Skrift Om historiske Forelæsninger (1778), veed jeg ikke, om yderligere Oplysninger forekomme deri. Om hans Fortjenester af det Kgl. Bibl. see Suhm til Luxdorph i Luxdorphiana S. 496, og Werlauffs Bibliothekshistorie.

danske Regjering (efter Jördens 400 Daler, efter J. Baden 600 Daler).[1]

Under sit Ophold i Danmark boede Klopstock i Bernstorfs Hus som Lem af Familien, om Vinteren i Kjøbenhavn, om Sommeren med Hoffet i Fredensborg, og Moltke førte ham ofte til Kongen. Hoffet var ikke hans rette Hjem, men fejret, hædret, elsket, forgudet, holdt han næsten udelukkende Omgang med sine Landsmænd, paa hvem der var ingen Mangel. „Stundum boede han i hele Uger i Lyngby; paa Lyngby Sø løb han helst paa Skøjter, og Skoven gjenlød endnu længe efter af hans udødelige Ode Der Eislauf." „Messiaden blev forelæst i fornemme danske Kredse, f. Ex. hos Grevinde Holk", og det var netop der, i de kvindelige Kredse, de „still erhabenen Stellen der Empfindung" gjorde mest Lykke. For Kvinden blev han, der sang saa henrivende om Englene, selv en Engel, og „naar den unge hvidklædte Mø i Tusmørke strøg forbi ham paa Gangen, kyssede hun i Flugten hans Haand."[2] Denne serafiske Begejstring kom dog ikke langt udenfor hine Kredse; simple Folk holdt mere af Gellert.[3] Den tyske Kritik har tilfulde udhævet som denne Digters ypperste Fortjeneste, at han var tysk i Sind og Skind[4]; for det danske Folk var han intet, og det var intet for ham;

1) Jördens Lexicon etc. J. Badens Svar paa Beskyldningerne imod Selskabet for de skjønne Vidensk. 1789. S. 62.

2) Friederike Brun, geb. Münter, Wahrheit aus Morgenträumen und Idas ästhetische Entwickelung. Aarau 1824. S. 65. Klopstock in Kopenhagen hos Gelzer, Die neuere deutsche Nationalliteratur. Leipzig 1858. 1, 212.

3) Oehlenschlägers Moder „holdt ikke meget af ham, han var hende for overspændt; Gellert tiltalede meget mere hendes Hjerte". Oehlenschlägers Erindringer (i Begyndelsen af 1. D.)

4) F. Ex. Vilmar, Gesch. der deutschen Nationalliteratur 2, 122: „Klopstock war vor allem seinem innersten Kern und Wesen nach deutsch, deutsch an Ernst und an Tiefe, deutsch in Familiensinn

han ydede den danske Konge Hyldest, men skyldte ham ingen uden som Beskytter af den tyske Poesi. Dansk blev han aldrig, og det faldt ham aldrig ind at gjøre nøjere Bekjendtskab med dansk Sprog og Literatur eller med danske Lærde. „Uagtet han fornemmelig levede af Danmark, levede han dog ikke for det, og forgjæves leder man i alle hans udødelige Værker om noget Spor af egenlig dansk Begejstring."

Klopstock og hans bekjendte Digtervenner fremkaldte en ny Epoke i den tyske Poesi, der gjorde Ende paa det Gottsched-Bodmerske Uvæsen. Hans Værker bleve modtagne med Henrykkelse, og deres Virkning gjennemtrængte en hel Slægt. Det var noget nyt og noget uhørt, noget usigeligt, hvorpaa man endnu aldrig havde tænkt. Fra den forstandige Træefterligning løftedes Poesien op i den skabende Fantasis Regioner. Men, som det gjerne gaar, for at give Pendelen denne Bevægelse, maatte han slaa stærkt til, og den foer over til en Yderlighed, der i nogen Tid gav den en extravagant Gang. Ikke blot hans Messias, men ogsaa hans Oder („sind's Oden, sind's Pagoden?"), hans Bardietter (Hermanns Schlacht), hans Brug af den tyske (nordiske) Mythologi, hans ejendommelige Sprog, hans rimfri klassiskformede Vers, vidne om hans ejendommelige Fortjenester og Fejl. Det falder os ikke ind at bestride hvad den tyske Æsthetik tillægger ham, „die innigste Durchdringung des nationalen, des antiken und des christlich-religiösen Elementes."[1] Men det gode lader sig ikke gjøre efter, det slette frister til Efterligning; derfor maa vi især dvæle ved hans Fejl: hans Mangel paa Tanke, Handling og Daad, „zu viel Gerüst

und Vaterlandsliebe, deutsch in Einfachheit und Wahrheit, deutsch in der Stärke des Naturgefühls und der elegischen Stimmung, die von dem deutschen Natursinne unzertrennlich ist" osv. osv.

[1]) Sidst hos Carriere, Aesthetik 1859. 2, 566.

und zu wenig Gebäude, zu viel Rede und zu wenig Handlung", hans overspændte Føleri, eller med den tyske Kritiks Udtryk (thi sligt lader sig ikke saa godt sige paa Dansk), hans „leidenschaftliche Angegriffenheit", hans „lyrische Ueberschwenglichkeit", hans „Schwimmen in Empfindungen", hans „weinende Augen", („er arbeitet immer mit Thränen in den Augen", skriver Meta 1755); hans „geistige Genußsucht" („sein Leben ist ein beständiger Genuß", skriver en af hans Venner), hans „weichliche Abhängigkeit von seinen Jugendempfindungen", hans Mangel paa „markiger Arbeitslust und Spannkraft innerer Entwicklung", osv., med eet Ord hans Koketteri. Men just denne Pragt uden Farver, disse dejlige Ord uden Mening, denne dybe Følelse uden Bevidsthed, imponerede den Uerfarne, den Udannede, den Fromme, for hvem det uklare var noget helligt.[1]

Hvilken Virkning maatte alt dette gjøre paa et Folk, der netop skulde til selv at danne sig en Lyrik og et Drama? Rimløse Vers, tvangfri Fodmaal, lyriske Udraab uden Tanke, dramatiske Udgydelser uden Handling[2] o. desl. vare lette at

[1]) Man har da heller ikke forsømt at skildre Messiadens Virkning paa de søde enfoldige Sjæle, — paa en Kammerpige, der ellers ogsaa græd sine modige Taarer over Müller's Liebeskuß og Arnd's Wahres Christenthum. „Ach, sagde hun, das ist gar ein scharmantes Buch! — Warum denn? — Es kömmt immer so viel von Lichtstrahlen und Sonnen und andern hübschen Sachen darinne vor; die lieben Engelchen steigen da aus dem Himmel und in den Himmel, mir nichts, dir nichts, ich kann mir das so recht vorstellen; und wenn die Närrchen anfangen zu beten, ach, sie beten gar zu hübsch! — Versteht sie denn auch alles? — Was ich nicht verstehe, lass' ich weg. Das ist freilich nicht hübsch, daß so viele schwere Worte drinnen sind, man kann sie mannichmal gar nicht zusammen buchstabiren. Wenn ich auch das meiste nicht verstehe, es ist doch ein scharmantes Buch. Und dann gefällt mir das auch so wohl, daß die ganze Passion darinne ist."

[2]) Karakteristisk er Klopstocks Forsvar for Hermanns Schlacht imod den Beskyldning, at der ingen Handling er deri: „Die Personen

efterligne, og de fandt deres Hjemmel i et af de mest ansete Monstre. For at forstaa den danske Poesi, maa man derfor have Klopstocks levende i Minde.

F. Ex i Messiaden hine Karrikaturer af det hellige, som Spotterne vilde kalde den hellige Alliance:

Dir nur ist es bekannt, mit was für Einmuth wir damals
Du, mein Vater, und ich und der Geist die Erlösung beschlossen.
In der Stille der Ewigkeit, einsam und ohne Geschöpfe,
Waren wir bei einander. Voll göttlicher Liebe
Sahen wir auf die Menschen, die noch nicht waren, herunter (etc.)

Eller hine lyriske Tomheder, som

Selmar und Selma.

— Selma, du stürbest nach mir? Den Schmerz soll Selma nicht fühlen,
Daß sie sterbend mich sieht. Selma, du stirbst nicht nach mir!
Selmar, ich sterbe nach dir! Das ist es, was ich vom Schicksal
Lang mit Thränen erbat. Selmar, ich sterbe nach dir!
Ach, wie liebest du mich! Sieh diese weinenden Augen!
Fühle dieß bebende Herz! Selma wie liebest du mich!
Meine Selma! du stürbest nach mir? du fühltest die Schmerzen,
Daß du sterbend mich sähst? Selma, wie liebest du mich! (etc.)

Der Erbarmer.

O Bewunderung, Gottes Bewunderung,
Meine Seligkeit!
Nein, wenn sie nur bewundert,
Hebt sich die Seele zu schwach!

Erstaune! Himmelfliegendes Erstaunen!
Ueber den, der unendlich ist!
O du der Seligkeiten höchste,
Ueberströme du meine ganze Seele

Mit deinem heiligen Feuer!
Und laß sie, die Seligkeit,

---

in Hermanns Schlacht handeln nicht in der Schlacht, sondern außer der Schlacht, in Absicht auf der Schlacht." (Aus Herders Nachlaß, Herausgegeben von Düntzer und Herder. 1856. 1,203.)

So oft und so hoch die Endliche kann,
Aufflammen in Entzückungen!

Du warest! du bist! wirst seyn! du bist! wie soll ich dich denken?
Meine Seele stehet still, erreicht es nicht!
Vater! Vater! So soll meine Seele dich denken,
Dich empfinden mein Herz, meine Lippe dich stammeln.
Vater! Vater! Vater! (etc.)

Klopstocks Oder ville endelig tilfulde oplyse, ved hvilket Folk hans Hjerte hang (Unsre Sprache, Mein Vaterland); og de iblandt dem, der ligefrem skylde Danmark deres Oprindelse (Friedrich der Fünfte, Die Königinn Luise, Für den König, Die Genesung des Königs, Rothschilds Gräber) ere saa almindelige, at de ligesaa godt kunde været digtede for ethvert andet Land, om enhver anden Konge, der var „König und Christ, die Ehre, die Wonne der Menschlichkeit" eller ogsaa ikke var det.[1]

Til at oplyse denne Digter og hans Indflydelse bidrager Johan Andreas Cramer, en Præstesøn fra Ertzgebirge (f. 1723), der for Religionen omtrent blev det samme som Klopstock var for Poesien. Han havde allerede begyndt sin Fortsættelse af Bossuets Indledning til Verdens- og Kirke-

[1]) See, foruden Herder (Zur schönen Literatur und Kunst), Hegel (Aesthetik), Danzel (Lessing), Thieß (Klopstock), Gervinus, Vilmar, Gelzer o. fl., Tiecks udførlige Dom over Messiaden (Köpke, Ludwig Tieck 1855. 2,180.) Hos os har Baggesen givet en interessant Skildring af Klopstock i Labyrinten, 1 D. 1792, S. 130. 144. (under Hamborg); jf. Schack Staffeldts Besøg hos ham i Hamborg, i Uddraget af hans (tydske) Reise, S. 72. Ogsaa Rahbek har skrevet Om Klopstocks Forhold til den danske Literatur og hans Indflydelse derpaa, en Tale holdt ved Klopstocks-festen 1819 (i Hesperus), men det er kun Rahbeks gamle Lirumlarum. Om Pragtudgaven af Messias, 1 Th. see Büschings Nachrichten 3,205.

historien, og var (1750) bleven Overhofprædikant i Quedlingburg, da Klopstock gjorde Bernstorf bekjendt med hans Skrifter, hvorpaa han blev indkaldt til Danmark som tysk Hofpræst (1754). Flere Samlinger af Prædikener, en poetisk Oversættelse af Psalmerne og nogle strengere theologiske Arbeider [1] gave ham et anseet Navn som Theolog. Som Hofpræst forberedte han Kronprinsen (Christian den Syvende) til Konfirmation og konfirmerede ham (1765), paa Tysk naturligvis. Samme Aar blev han Professor i Theologien ved Universitetet. Men Stemningen ved Hoffet efter Frederik den Femtes Død var ikke efter hans Sind, og i sine Prædikener talte han med Fynd derimod. „Hans Venner skjælvede for ham, han ikke." Omsider maatte han dog opgive sit Embede, og blev Superintendent i Lübeck (1771), men heller ikke her kunde han ret trives, thi i disse Omgivelser var han som Theolog for fri. Nogle Aar efter (1774) blev han Professor i Theologien og Prokansler, siden (1784) Kansler, ved Universitetet i Kiel († 1788). [2]

Hans Sønner vare: Carl Friedrich Cramer, Prof. i Kiel, der blev afsat 1794; og Friedrich Ernst Cramer, der blev ansat i Kjøbenhavn, men forlod Danmark 1784. Begge ere bekjendte ved tyske Oversættelser af Evald.

Denne Mand havde betydelig Indflydelse paa Literaturen, Smagen og Sæderne i Danmark, som Hofpræst, Universitetslærer og Æsthetiker, ved sin Indflydelse i Selskabet for de skjønne Videnskaber, og ved sit Ugeskrift Der nordische Aufseher (1758—1761).[3] Det var det andet tyske Tids-

---

[1]) En meget udførlig Erklärung des Briefes Pauli an die Ebräer. Kopenh. und Leipz. 1757. 4.

[2]) Cramers Levnet i Hosts Clio, 2, 71, og af J. Møller i Nyt theol. Biblioth. 3 B. Flere Kilder hos Nyerup.

[3]) Stück 1 af 5 Januar 1758, Stück 193 af 8 Jan. 1761. Tre B. 4.

skrift. Brugen af det danske Sprog laa endnu fjernere end før, Sprogene vare allerede lige gode. Han mener, at det ene ikke burde være iversygt paa det andet.[1] Saa ubillige vare vi da heller ikke, og Tyskerne vare igjen saa billige at finde sig i, at vi skreve paa Dansk. Der var kun den Forskjel, at vi læste deres, de ikke vores. Det meste af Ugeskriftets Indhold var af Cramer selv; nogle Stykker om Sprog, Poesi og Kunst ere af Klopstock, et Stykke om Moderne af Fru Klopstock, om Musikken og nogle enkelte andre af Gottfried Benedict Funck, der (1756) var Informator for Cramers Sønner; Basedow leverede Indholdet til et Stykke om de moralske Loves Almindelighed, men Bearbejdelsen var af Cramer.[2] Ugeskriftets Hensigt var at befordre Dyden og forbedre Smagen. Han vidste nok, at man bebrejdede ham Tørhed („Ein wenig Galle, mein Herr! hedder det, und viel Salz! Dieses wird Ihren Blättern mehr gefälliges geben"); men han trøster sig med, at der i en By som Kjøbenhavn vil findes Læsere nok for moralske Betragtninger. Kun i enkelte Stykker findes en satiriserende Ironi.[3]

---

1) I Slutningen af første Stykke siger han: Ich schreibe in der deutschen Sprache, weil ich ihrer mächtiger bin, als der Sprache meines zweyten Vaterlandes. Unterdeß sind die Dänen und die Deutschen so sehr verwandte Völker, daß billig keine Sprache auf die andere eifersüchtig seyn muß.

2) Forfatterne til de enkelte Stykker angives i Fortalen til tredie Bind. Om dette Ugeskrift og Basedow jf. Lessings Sämmtl. Schr. von Lachmann und Maltzahn 6,117. 220. Samt G. E. Lessing. Sein Leben und seine Werke. Von Adolf Stahr. 1859. 1,178.

3) f. Ex. Stück 45 om Kvinderne; St. 49 Brev fra Myiosobes (die Schmeißfliegen der Gesellschaft); St. 62, Hvad Cidalinde skal tage sig for Aaret igjennem? St. 111, Brev fra Polly Mull, at man skulde uddele Titler og Rang til ugifte Fruentimmer (jf. Holbergs Epist.). Der findes ogsaa Oplysninger om adskillige historiske Mærkeligheder; f. Ex. St. 116—117 om Inokulationen; St. 187 (December 1760) om Anlægget paa Alheden (Ahlheide).

Den danske Poesi kommer mindre til Omtale, end i Der Fremde, egenlig kun i Cramers Stykke om Tullins Majdag. Derimod giver dette Ugeskrift en væsenlig Oplysning om det Omsving, der nu foregik eller maaskee rettere allerede nu var foregaaet i den religiøse Tænkning. Ved Siden af den gamle Orthodoxi stillede sig ny Anskuelser, der tildels i det mindste fra denne ny Indvandring udbredte sig, først i den dannede Middelstand, derefter igjennem alle Klasser. Den ene af disse Anskuelser er den, at betragte den hellige Skrift, hin overnaturlige Indblæsning, som en moralsk Bog, hvis Formaal var at danne retskafne dydige Mennesker. Denne trivielle Betragtningsmaade tillagde Cramer en Vægt, som man maa undre sig over. I et nyere Skrift havde han læst den Sætning: at Aabenbaringen ikke blev givet for at danne retskafne Mennesker, thi dem forudsatte den, men for at løfte Menneskene op til højere Indsigter. Det veed han slet ikke hvad han skal gjøre med, hvad han skal kalde: „Einen Irrthum? freylich ein falscher Satz; eine Meinung? einen Einfall?“ „Eine Ungereimtheit“ er det.[1] Den anden Anskuelse er den, at betragte den hellige Skrift som et Smagsværk, dens Læsning som en æsthetisk Nydelse, og denne Nydelse som en ny Art Andagt. Det var for de mere Opvakte i Aanden. Fritænkerne, siger han, foragte Skriften, men naar de nu engang vilde læse den som et Smagsværk, hvor vilde ikke da deres Foragt forvandle sig til Beundring! Hvis de blot betragtede den med Longins Øjne, hvilke Skjønheder vilde de ikke opdage deri! Med Hensyn til Stil og Smag kappes for ham den hellige Skrift om Fortrinet med alle andre hellige Skrifter; og især naar Psalmerne og Profeterne undersøges med kritisk (det vil sige æsthetisk) Aand, vil man finde større poetiske Skjønheder

[1]) Der Nordische Aufseher, St. 138.

der, end hos nogen menneskelig Digter. Undertiden beskjæftiger han sig med den hellige Skrift just i den Hensigt; han anseer denne Art af Betragtning som Viddets og en regelret Indbildnings Andagt (als die Andacht des Witzes und einer regelmäßigen Einbildung), og hvor megen Fornøjelse finder han ikke i at bemærke, hvorledes disse vore Sjælekræfter (Viddet og Indbildningskraften) finde ligesaa megen Næring deri, som Fornuften og Hjertet." [1] Her have vi Nøglen til den Klopstockske Poesi; her see vi den som Udgangen, Forløsningen, fra den tørre Dogmelære, som Indgangen, Forførelsen, til det skjulte, fordækte Fritænkeri, til det som den netop mindst vilde være. Protestantismen var bleven til Is, alt hvad der kom i dens Nærhed frøs til. Der var kun to Udveje til at komme ud af denne Kuldens Region: man kunde blive Fritænker eller Katholik. Men det var Yderligheder. Nu aabnede der sig en tredie Udvej: man kunde følge Enthusiasmens Kald, og dog blive i Protestantismen. Naar man ikke vilde opgive Trosartiklerne, og heller ikke kunde udholde deres Tørke, saa kunde man forvandle dem til Poesi. Forsøget maatte gjøres, det blev gjort, men det lykkedes ikke. Det viste sig, at til Poesi duede de ikke, Poesien maatte digtes til. Og just derved kom det for Dagen, hvor magre, hvor indholdsløse disse Trosartikler i sig selv vare, hvor lidet de vare i Stand til at sætte Livets Løftestænger, Lidenskaberne, i Bevægelse, hvor afmægtige de vare til som Aerostater at løfte Mennesket op i en højere, finere, renere Atmosfære. Dogmet blev liggende som tørt Straa paa Jorden, Digteren fløj igjennem Skyerne som en løsreven Ballon uden Ladning. Gervinus har allerede bemærket dette store Omsving.

---

[1]) Der Nord. Aufs. St. 57. Ueber die Lectüre der Bibel.

Som Universitetslærer vandt Cramer megen Anseelse. Som Fremmed var han ikke hildet i den nedarvede Universitetsgang. Han „vovede endog som Tysker en og anden Gang at foredrage Kirkehistorien. Hvad blev hans Straf andet end Studenternes Foragt. To besøgte kun tilsidst hans Kollegium over Kjætter-Historien, og af dem var hans egen Søn den ene.“ [1]

Endnu en Mærkelighed ved denne Mand! Det var ham, der paa sin Gaard Sandholm først indførte Kartoffelavlen, ham, siger Friederike Brun, der siden udstrøede saa megen aandig Sæd i Skoler og Seminarier! [2] Hun skulde ikke have sammenlignet dem, man kunde let tænke paa, hvor kraftløs Næringen er. Kartoflerne vandt langsom Fremgang, man ansaae dem for Svineføde; og endnu i Slutningen af Aarhundredet var en Kartoffelmark et sjældent Syn i Sælland. [3] Den anden Føde slog lettere Rødder.

Denne Kartoffelagers første geniale Dyrker var ogsaa en Tysker, „Pædagogikkens Mirabeau“, Johan Bernhard Basedow (f. i Hamborg 1723). Han studerede i Leipzig, og blev (1749) Huslærer hos Gehejmeraad von Qvaalen paa Burghorst i Holsten, hvor han allerede begyndte at anvende sin ny Undervisningsmethode. Ved denne Mands varme Anbefaling blev han, efter at have taget Magistergraden i Kiel, Professor i Moralen og de skjønne Videnskaber i Sorø (1753). I Begyndelsen sluttede han sig til

---

[1]) Philomususes Lykønskningsbrev til Balle. Kbh. 1772.

[2]) „Cramer hat auf seinem Bauergütchen Sandholm zuerst den Kartoffelbau eingeführt. Er, der später so viel Saamen der geistigen Nahrung in Schulen und Seminarien niederlegte!“ Friederike Brun, Wahrheit aus Morgenträumen, S. 23. See ogsaa om Cramers Oder S. 151, og Beskrivelsen over ham S. 152.

[3]) I Følge K. V. von Bonstetten, Neue Schriften 1,32.

Klopstock og Cramer, der toge ham for god Vare; Bernstorf blev hans Velynder. Hans første betydelige Værk (Die praktische Philosophie für alle Stände, 1757—58) regnedes af Cramer „unter die Originalgemälde der menschlichen Verhältnissen und Pflichten"; man bemærker deri „einen Geist, der überhaupt zu urtheilen nicht selten in seinen Gedanken neu ist, ohne sonderbar zu seyn", og om Manden hedder det, at han „so wenig er auch seine Hochachtung gegen die Vernunft verbirgt, doch eine weit größere Ehrerbietung gegen die Offenbarung zeigt."[1] I Begyndelsen lod man ogsaa i Sorø denne forstyrrede Mand, der selv levede og tillige behandlede de unge Mennesker paa Akademiet paa den mest hensynsløse Maade, holde Forelæsninger over Theologi; men da Grev Frederik Danneskjold-Samsø blev Overhofmester (1760), hin bekjendte Forfatter til Morgen- og Aftenbønner (Sorø 1775), en Mand af den gamle Skole og af den gamle Tro, blev dette ham strax forment; og da han i sine Forelæsninger vedblev at udbrede sine vrange Meninger, blev han fjernet. Danneskjold beskyldte ham for, at han „ej alene lærte Socianisme, og banede Vejen dertil ved den abominable Lærdom, at Børn ikke bør lære Christum at kjende som Gud, førend de faa fuldkommen Indsigt, det er aldrig; men han lærte endog Materialisme, og tilegnede Sjælen formam, figuram et extensionem." Basedow blev nu sendt til Altona, hvor han antoges at være mere uskadelig, og ansat ved Gymnasiet der som Professor i Moralen (1761); men den Mængde Skrifter, han vedblev at udgive, alle i samme Aand, fra hans Philalethie (1764)[2]

[1]) Der Nordische Aufseher, 24 Stück.

[2]) Imod denne udkom: Eines Mitgliedes des denkenden Publici Anmerkungen über des Kön. Dän. Professors Herrn Basedows Philalethie. Hamburg 1764. 4. (Af Christ. Paulsen, Præst i Wedel i Holsten.)

til hans Hauptprobe der Zeiten (1767), satte Grev Danneskjold i saa stor Bevægelse, at han, som det hedder, paa ny androg paa hans Afskedigelse, og fik ham entlediget (1768), skjøndt det næppe var særdeles fornødent; Livet i Altona og hans egen Uro og Rejselyst vilde nok af sig selv have drevet ham derfra. Nu vendte Basedow sig til Tyskland, og begyndte sin store Revolution i Opdragelsesvæsenet, der har gjort ham ligesaa berømt som berygtet, og ligesaa berygtet som berømt. Allerede samme Aar som han forlod Altona, hvor han for længere Tid siden havde holdt op med sine Forelæsninger, udstædte han sit første Manifest: Die Vorstellung an Menschenfreunde über das Elementarwerk, hvori Prænumerationen derpaa gjordes til den helligste Menneskepligt; og skjøndt han teede sig som en Markskriger, havde den, anbefalet af Lavater, Iselin o. fl., overordenlig Fremgang. Paa nogle faa Aar havde han samlet 15000 Rdl., og frabad sig mere Prænumeration for den Gang, men Gaver vilde han nok modtage. Mislykkedes Foretagendet, haabede han, at de velhavende Givere lode ham beholde hvad han havde faaet. Schlözer, som traadte op imod ham, fordrede han ud „sich mit ihm auf den Mantel zu schießen." Ved hans Datters Daab havde hans Kone og Præsten ondt med at faa ham fra at lade hende døbe med Navnet Prænumerantia Elementaria Philanthropia. Han var raa, halvdannet, endog drikfældig, men han besad den Evne at gjøre Opsigt, aldrig at blive træt, aldrig at trække sig tilbage, altid at imponere ved Frækhed. Da hans bekjendte Philanthropin, som Fyrsten af Dessau mod en Pension [1] indbød ham til at oprette, blev aabnet uden at begynde, udstædte han uforsagt en Opfordring om 10000 Dukater,

[1]) Af den danske Regjering havde han en Pension paa 800 Rdl.

som han inden en vis Tid maatte have, hvis Anstalten skulde bestaa. Han kunde ikke selv komme afsted med den, og maatte endelig afstaa den til andre. Derpaa flakkede han om indtil sin Død (i Magdeburg 1790). Men han blev Menneskehedens Heros indtil det sidste; hans sidste Ord vare: „Ich will secirt seyn zum Besten meiner Mitmenschen.“ „I sine kolossale Skrifter, siger en tydsk Kunstdommer, blev han ved at gjentage, at opkoge, drøvtygge og variere det samme, saa at man, efter hans eget Yndlingsudtryk, at man kunde rumme alt det materielle, hvoraf Jorden bestaar, i en Nøddeskal, endnu lettere kunde indslutte dem i et Sedezbind.“ Gervinus tillægger ham dog „een stor Fortjeneste, som man næsten aldrig har lagt Mærke til: Skolens Emancipation fra Gejstlighedens Indflydelse.“ Det var denne Mand, der begyndte Campes, Salzmanns og de andre tydske Edukationsraaders Gjerning, der naturligvis heller ikke blev fremmed for Danmark.[1]

En Ven af den flyvende Reform, men af en ædlere Art, var Georg Christian v. Oeder (f. i Anspach 1728), der som Hallers Lærling havde studeret i Göttingen, og der taget den medicinske Doctorgrad (1749), da han som Læge kom til Byen Slesvig. General Grev Schmettau, som laa der med sit Regiment, anbefalede ham til Bernstorf, der efter at have raadført sig med Haller kaldte ham til Kjøbenhavn (1752). For at kunne blive ansat ved

---

[1]) J. B. Basedows Leben, Charakter und Schriften von J. Chr. Meier. Hamburg 1—2 Th. 1791—92. I anden Del findes Fortegnelsen over hans Skrifter, i Tallet 70. Grev Danneskiold mod Prof. Basedow i Luxdorphiana S. 22. Et Omrids af hans Levnet af Sander findes i Minerva, Februar 1801. See fremdeles Schlosser, Gesch. des achtzehnten Jahrh. 2,612, Gervinus o. fl., Erdman, Gesch. der Philosophie, 2 Bd. 2 Abth. o. fl.

Universitetet, maatte han disputere, og valgte et medicinsk Æmne, Hallers Lære de irritabilitate,[1] men Haller var ikke rigtig fornøjet med Udførelsen, og Forsvaret var uheldigt. Der var iblandt Opponenterne een, Dr. Eichel (siden Fysikus i Fyn), der besad en langt større Færdighed i at disputere, og en anden Fris-Rottbøl, der i det mindste ikke veg for ham i Kundskab. Det var især Latinen det skortede ham paa, saa at der ved Universitetet kunde siges: „Gud forlade dem, som føre os fremmede Doctores i Landet, der ikke her kunde blive Studenter engang."[2] Da hans Ansættelse ved Universitetet ikke strax fandt Sted, kom den botaniske Have, hvis Anlæg blev ham overdraget, og ved hvilken han blev ansat som Professor, heller ikke ind under det, men han forestod den alene under Moltkes Overbestyrelse. Dette paadrog ham ogsaa mange Fjender. To Aar efter (1754) blev han dog Professor ved Universitetet, og næste Aar begyndte han sine Rejser, for at samle til Flora Danica. Det var især Norge han gjennemrejste (1755—59), og de Rejseberetninger, han sendte til Bernstorf og Moltke, vidne om, at han tillige henvendte sin Opmærksomhed paa Landets og Folkets Tilstand og dens Forbedring. Efter hans Hjemkomst begyndte (1762) Udgivelsen af Flora Danica, et Værk, der, fortsat af vore ypperste Botanikere, O. F. Møller, Wahl o. fl., er en af vor Literaturs Prydelser. Behøvedes der en Udlænding til at begynde det? Stampe, der for Resten har al Respekt for Oeder, mener, at han „som en Fremmed, der i Begyndelsen ej engang skal have forstaaet Sproget, derved muligt har

[1]) Disputatio medica de Irritabilitate, præs. G. C. Oeder, respond. P. Ascanio. Hafn. 1752. 4.

[2]) See Steffens, Was ich erlebte 2, 36. Tillæg til Oederiana i Langebekiana S. 334: Ancherſens Indberetning til Grev Holstein om den Oederske Disputereakt m. m.

forefundet langt mere Vanskelighed, end nogen anden", og at Tycho Holm og Ascanius „begge i Henseende til visse Poster havde adskillige Fordele for Doctor Oeder." [1] Det er imidlertid „det første danske botaniske Værk med tro Afbildninger"; og i de Hefter, hvis Udgivelse Oeder har forestaaet, „er Naturen fremstillet med en Sandhed og en Skjønhed, som til den Tid i botaniske Værker var næsten mageløs, og som de efterfølgende Udgivere havde Vanskelighed med at opnaa"; dertil bidrog især de fra Nürnberg forskrevne Kunstnere, Blomstermaleren Roesler den yngre og Kobberstikkeren Roesler den ældre, „der con amore anvendte al den Flid, som Oeder ønskede." Oeder var en Ideemand, og det var en stor Idee, som fremkaldte det hele Værk, „den nemlig ved mægtige Regjeringers og kyndige Botanikeres Forening at frembringe en samlet Flora over Europa eller saa at sige et botanisk Kort over denne Verdensdel", saaledes at hvert Land ydede sit, men efter en fælles Plan. [2] En baade smuk og stor Idee, en Indledning til den sammenlignende Plantekundskab!

Endnu et andet, et stort Folke-Anliggende gjør Oeder udødelig i Danmark. Armeens Forbedring drog Tanken hen paa Bondestanden, hvis Forfatning blev et af Dagens vigtige Æmner. Moltke, der var bleven Formand i Landvæsenskollegiet, opmuntrede ham til at stille denne Sag i sit rette Lys, og han forfattede sit berømte Skrift om Midlerne til at forskaffe Bondestanden Frihed og Ejendom. Men Moltke,

---

1) Efterretning om Flora Danica med en Prøve udkom i Kbh. 1 Maj 1761. fol. Der var forhen nedsat en kongelig Kommission (den 4 Febr. 1757) til at undersøge Oeders Plan. Dens Betænkning, hvoraf ovenstaaende Yttring er taget, er opsat af Stampe, og findes i Stampes Erklæringer 2,534.

2) J. W. Hornemann, Historisk-kritiske Bemærkninger over Flora Danica, i Skandinav. Litter. Selsk. Skr. 1809. ff. Lettres sur le Dannemarc, t. 2, lettre 19.

siger Reverdil, glemte at sige ham, at det var imod Bondefrihed han skulde skrive, ikke for den; og han var derfor saa lidet tilfreds med Besvarelsen, at han søgte at trække sig tilbage ved at tilbyde Forfatteren 100 Dukater. Oeder vilde ikke modtage hverken denne eller overhovedet nogen Pengegave, men omarbejdede sin Afhandling, og udgav den i Trykken med en Tilegnelse til Kongen (Christian den Syvende), dog uden Navn. Dette Skrift, der danner det første Gjennembrudd til den danske Bondefrihed, vakte den højeste Utilfredshed hos Besidderne af de store Landejendomme, thi Grundtankerne deri vare: Ophævelse af Livegenskabet, Afskaffelse af Hoveriet og Indførelse af Selvejendom ved en ligeligere Fordeling. Kun derved kunde Friheden vindes. Dog skulde det ikke skee paa een Gang, men efterhaanden. Et af de Midler, han foreslog, var Udstykning af Herregaardene (Zergliederung der Hauptböfe). Den store Godsejer skulde nemlig selv beholde et maadeligt (mäßiges) Stykke af Ager og Skov, og aftræde andre Stykker til frivillige Bebyggere imod en Afgift, ikke i Penge, men i Jordens Frugter. Hvilket politisk Fritænkeri! Hermed, sagde Jordbrotterne, vilde jo hele Statens Forfatning opløses. Ved Livegenskabet var Bonden deres Tjener, og hørte ikke Staten til uden igjennem dem; men ved dette Baands Løsning vilde jo Herskabet (Herredømmet) over Bonden gaa umiddelbart over til Regjeringen, Godsejernes Indflydelse svækkes eller aldeles tilintetgjøres, og det hele Landvæsenssystem omskiftes. Ja der vare nogle, der gjorde selve Undersøgelsen om Forholdet imellem Herremand og Bonde til en Forbrydelse imod Enevoldsmagten. Dette Skrift var jo et underfundigt Forsøg paa at forvandle Riget til en Republik af lige mægtige Ejere. Oeder skrev derfor (1770) nogle Tilsætninger, hvori han meddelte dels Oplysninger, dels Forsvar for den

danske Bonde. Dette Tillæg, der udkom næste Aar, ansaae han selv for det bedste af sine Skrifter. [1]

Vi forbigaa Oeders Fortjenester i administrativ Henseende, hans Forslag til Folketællingen, Planen til en almindelig Enkekasse, Oprettelsen af Finantskollegiet, o. desl. Hans Dygtighed i at opfinde Reformer, der tilvisse vare fornødne, og desto mere velkomne, jo mere gjennemgribende de vare, var vel især Grunden til, at han ikke forlod Danmark med Bernstorf, men som en af de brugbareste Mænd blev ansat af Struensee. Efter dennes Fald kunde han hverken som en af hans Tjenere eller som radikal Bondeven trives, og Regjeringen vidste næppe, hvor den skulde gjøre af ham. Man udnævnte ham til Stiftamtmand i Throndhjem, men gav Embedet til en anden. Han skyndte sig til Kjøbenhavn, for at besvære sig hos Juliane Marie, og den Gang, da han atter (i Juni 1773) forlod Byen, var det, at Schack-Rathlou sagde ham lige i Øjnene, at han havde været en skadelig Mand for Danmark. Efter paa ny at have omarbejdet sin Plan til en Enkekasse efter en ny Theori, tilbød han Guldberg sin Tjeneste, men fik Afslag. Endelig blev han Landfoged i Oldenburg, og han, „der heller studerede Pro-

---

1) Disse Skrifter hedde: Bedenken über die Frage: Wie dem Bauernstande Freyheit und Eigenthum in den Ländern, wo ihm beydes fehlet, verschaffet werden könne? Frankf. und Leipz. 1769. Oversat af B. J. Lodde. Zusätze zu dem Bedenken (etc.) Frankf. und Leipz. 1771. Der udkom en Mængde andre Skrifter i denne Anledning 1769 og 1770. Deriblandt: P. C. Lüders, Näheres Bedenken über den Gebrauch der Erde, wenn Freyheit und Eigenthum, wo ihm beydes fehlet, bey dem Bauernstande sollte eingeführet werden. Flensburg 1770. O. D. Lütken, Anmærkning over et af Lodde oversat Skrift: Betænkning (etc). Kbh. 1771, der atter fremkaldte flere danske Skrifter: Anhang til Anmærkningen; Andet Anhang til O. D. Lütkens Anmærkning, o. fl.

jekter til ny Love, end virkelig gjældende Retssystemer", maatte nu lægge sig efter den positive Ret; han spøgede selv med sit ny Kald og sin Lovkyndighed. „Jeg maa endda prise mig lykkelig, sagde han, at de ikke have gjort mig til Superintendent." Da Bondefriheden efter Guldbergs Fald atter kom paa Bane, udgav han paa ny sin Bedenken med Zusätze (Altona 1786), og ved Stavnsbaandets Løsning (1788) blev han atter kaldt til Danmark, men modtog ikke Indbydelsen. († 1791.)[1]

Blandt de indkaldte Videnskabsmænd var ogsaa Maleren Kratzenstein Stubs Morfader, Christian Gottlieb Kratzenstein (f. i Wernigerode 1723), en grundlærd Mand, der var Professor i Fysikken i Petersborg, da han (1753) blev kaldet hertil som Professor i Fysik og Medicin, og lagde Grundlaget til den nyere Naturlæres Studium, dels ved Forelæsninger, dels ved Skrifter. Tingens Nyhed, Interessen for de ny Opdagelser, hans noget overfladiske Behandling og hans Experimenter skaffede ham en Tid lang mange Tilhørere ved hans „fornemme", „sehr besuchtes Kollegium", især blandt hans Landsmænd, for hvilke man vel kunde sige han ligesom var indkaldt, hvorimod andre bleve kjede deraf, „bleve borte, og sendte ham sine Penge." Han læste over alle Fysikkens Dele, og gjorde mange Experimenter.[2] Siden læste han for Studenterne til anden Examen, og „her var der ofte skjønne Rariteter at see, og der forekom Løjer og Hanswursteri." Det danske Sprog blev han aldrig ret mægtig, endskjøndt han har leveret en Række (af andre paa

[1]) Andenken an Oeder von Halem, Altona 1793. Oederiana. Schlesw. und Leipz. 1792. Høsts Clio, 1,84. Struensée, Mémoires de Reverdil, Paris 1858. S. 196.

[2]) Det sees af hans Vorlesungen über die Experimental-Physik in einem kurzen Auszuge entworfen. Cph. 1758.

Dansk oversatte?) Afhandlinger i Videnskabernes Selskabs Skrifter, og Traditionen har endnu bevaret sig om hans pikante Sprogblanding, som han imidlertid delte med mange andre. (Naar han fortalte, hvorledes Studenterne behandlede ham, sagde han iblandt andet: und de schede mich met Päperskögler.) Engang (1783) satte han det halve Kjøbenhavn i en dødelig Skræk, da han havde spaaet, at en frygtelig Orkan med Jordskjælv vilde ødelægge Byen og brænde Jorden op Klokken fire paa en vis Eftermiddag, men Klokkeslettet gik lykkelig over, og de Forsagte droge atter Aande.[1] Ved hans Død (1795) hædrede ingen hans Minde uden Frankenau med et Vers, hvori det endda hedder:

Ubegrædt, uhædret foer han heden.[2]

Atter, som det synes, et Offer for Ligegyldighed mod Nationaliteten, en Mand, der maaskee hjemme kunde have udrettet noget stort, men i en fremmed Jordbund ikke kunde udvikle sig naturlig, og kun stod i Vejen for dens egne Vækster.

Der var ogsaa andre Mænd, der, uden at gribe mærkelig ind i den danske Literatur, i den tydske have vundet et hædret Navn, som H. P. Sturz, der var Privatsekretær hos Bernstorf (1762, † som Regjeringsraad i Oldenburg 1779.) Han deltog iblandt andet i Trykkefrihedsskrifterne ved sine Gespräche zweier Müßiggänger (Kph. 1771.)[3]

---

1) Baggesens Biographi, 1,33.

2) Nekrolog for Aaret 1795 i Fallesens Magazin 6,692. Dats til Suhm (Suhms Saml. Skr. 15,193) om det fornemme Collegium Physicum, som Kratzenstein holder. Hans sehr besuchtes Kollegium omtales af Fr. Brun, Wahrheit aus Morgenträumen, S. 90. jf. Steffens, Was ich erlebte, 2, 21. Rektor i Slagelse B. Møllers Yttringer om Kratzensteins Forelæsninger til anden Examen, i Molbechs Hist. biograph. Samlinger, 2 H. S. 234.

3) See Sturz's Schriften, der udkom i to Samlinger 1779 og 1782, ny Udg. 1786.

Der var altsaa begyndt en Indvandring før Bernstorfs Tid, hvilken under hans Ministerium tiltog, og der begyndte med den en Behandling af Æmner, der siden skulde sysselsætte Literaturen: en Poesi af en ny Art, en ny æsthetisk-moralsk Betragtning af den hellige Skrift, en hensynsløs fritænkersk Filosofi, ny, tildels markskrigerske, Grundsætninger for Opdragelsen, Meddeling af Naturvidenskabernes nyeste Opdagelser, Bondens Frihed fremstillet som en Lære og anvendt i en paradox Praxis, ja selv Kritikken og Literaturens Historie bleve Gjenstande for disse Fremmedes Behandling, just fordi de betragtede sig som hjemme, og for en stor Del beherskede dem.[1]

Det blev imidlertid ikke derved; der var mange andre Omstændigheder, som beforbrede Indvandring, og man skulde, for at faa et Begreb om dens Omfang, engang samle sig en Fortegnelse over de tyske Slægter, der dels allerede vare her, dels kom ind efterhaanden, bleve staaende som halv fremmede eller i deres Efterkommere bleve naturaliserede, tilligemed de Fag, hvori deres Virksomhed især er kommen tilsyne: Præster, Læger og Kirurger, Krigere, Embedsmænd i Kollegierne, Sekretærer, Huslærere, ja selv Skrive- og Regnemestre. Derved vil det tillige findes paafaldende, hvorledes de ere stimlede sammen fra næsten alle Tysklands, især Nordtysklands, Egne, tildels fra Holland, Curland og Schweiz. Fra

---

[1]) De Danske vilde ikke gjerne tilstaa det. „Ich wurde neulich, siger Scheibe, mit einem jungen Dänen so vertraut, daß er mir endlich gestand, daß sie den Ausländern, und vorzüglich den Deutschen, das mehreste zur Aufklärung der Wissenschaften zu danken haben. Dieß Geständniß legen sie sonst sehr ungern ab, so wahr es immer seyn mag. — Es ist in der That merkwürdig, daß drey der größten Dichter und eben so viele Redner Deutschlands sich hier aufhalten,“ etc. (Anekdoten eines reisenden Russen. Zweyte Aufl. (Lübeck 1771. 12 Brief.)

Holland kom de Meza, fra Curland Geografen Stender. Ved Petri, Garnisons og tydsk reformert Kirke fandtes tydske Præster, Rhon fra Wilster, Resewitz fra Berlin, Hauber fra Würtemberg, Giese fra Wernigerode, Rathike fra Brandenburg, Brummer fra Celle, Colsmann, født i Kjøbenhavn, blev kaldet hertil fra Bremen; i Helsingør Konchyliologen Chemnitz, i Bergen Büttner og Schönfeldt. Slægten Münters Stamfader Balthasar Münter, f. i Lübeck, var Superintendent i Tonna ved Gotha, da han efter Haubers Død (1765) blev valgt til Præst ved Petri Kirke. Den som Huslæge tidligere indkomne Erichsen fra Mansfeld blev lønnet for at holde fysiske Forelæsninger (1767). Lægen J. J. von Berger fra Celle blev indkaldt af Bernstorf, og blev efter C. J. Bergers Afgang til Kiel kongelig Livlæge. Callisen fra Preetz kom hertil for at studere Kirurgi, og gjorde siden Epoke i Videnskaben; ligesaa Tode fra die Vierlande ved Hamborg, der blev en af vore frugtbareste Forfattere. Wilh. Hennings fra Glückstadt blev Generaldirektør for Anatomien, G. Heuermann Professor i Medicinen. Bekjendte Læger ere ogsaa Wernecke fra Rostock, der kom hertil som Apotheker; Ferdinand Martini fra Rendsborg, hvis Briefe (Sorø 1768) gjorde Opsigt;[1] Pflug fra Wetzlar, der udgav Ein poetisches Wochenblatt;[2] Hempel fra Eisleben, o. fl.[3] Fra Armeen udgik mange oprindelig tydske Slægter, og de mathematiske Videnskaber behøvede fremmede Lærere; som Clasen fra Mechlenburg, von Born fra Schwerin, Døderlein, Lærer ved det norske militære

[1]) See Langebekiana, S. 403.

[2]) Der Einsame 1765, anført hos Nyerup. Det fandtes ikke.

[3]) Nyerup anfører en Holstener Stöhr, der studerede her ved Universitetet, og disputerede under Kratzenstein, men hvis Disputats (1767) blev undertrykt.

Institut, von Scheel fra Rendsborg, Forfatter til Krigens Skueplads (oversat af Th. Thaarup 1785), Geuß fra Wilstermarsch, siden Prof. i Mathematikken. Til denne Tid henhører ogsaa Brugen af det tyske von foran uadelige Officerers Navne.[1] Nogle af disse Fremmede, der bleve ansatte dels i Kollegierne, dels ved Universitetet, stege efterhaanden op til de mest ansete Embeder, og fik betydelig Indflydelse, som Trant, der blev Medlem af Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler, Janson, Universitetets bekjendte Prokansler. Paa den anden Side gjorde ogsaa Huslærere sig bekjendte i Literaturen, som Lange (Huslærer hos Cramer), Silber, Yelin,[2] men især Büsching (Huslærer hos Grev Lynar), Udgiveren af de bekjendte Nachrichten von dem Zustande der Wissenschaften und Künste in den dänischen Reichen und Ländern (1754—57), fortsatte af Lork; ja, danskfødte Huslærere skreve paa Tysk, som Fr. Arboe (Huslærer hos Schulenburg.) Ogsaa tyske Boghandlere virkede i Literaturen, som Mengel (Philander von der Westritz) fra Schlesien.

Slesvigerne eller Sønderjyderne vare endnu at betragte som Tyskere, fra Begyndelsen af ganske, siden halvvejs. De studerede sædvanlig ved Universitetet i Kiel eller ved andre tyske Universiteter, og ansaae i Almindelighed det tyske Sprog for deres Modersmaal; de benævnedes ofte Holstenere (Holsati), ja meget langt hen i Tiden regnedes Hertugdømmet Slesvig til Kongens tyske Lande, og i den mest udbredte Bog, der fandtes i enhver Hytte, blev en Del af dets Stæder af de Danske selv lagte under Holsten.[3] Vi maa

---

1) Werlauffs Antegnelser til Holbergs atten Lystspil, 1858, S. 261.

2) Forfatter til Ein Handvoll Studentenhaber. Kph. 1788.

3) Endnu i Almanakkerne fra 1797—1805 anføres i Fortegnelsen over Markederne Haderslev, Kliplev, Sønderborg under Holsten (Allen, Det d. Spr. Hist. i Slesvig, I, 351—362.)

altsaa til de indvandrende Tyskere føje endnu et Sæt, i hvilket der findes nogle af vor Literaturs ypperste Beforbrere: Cramers Ven, Josias Lork, Præst ved den ny tyske Frederikskirke paa Christianshavn, Forstander for en Skole til Tjenestetyendes Dannelse,[1] Forfatter til religiøse Skrifter, af Bidrag til den danske Kirkehistorie, Büschings Medarbejder og Fortsætter, alt i det tyske Sprog; den tyske Digter von Gerstenberg, Forfatter til Briefe über Merkwürdigkeiten der Literatur (1767) og Deltager i de Sorøske Samlinger;[2] samt Eichel (Landfysikus i Fyn 1754, † 1817), Bluhme, G. Nielsen, Kronprinsens Informator, Fabricius, Abrahamson, J. Zoega, Krohn, Krebs, Breding,[3] o. fl.

Det maa heraf være indlysende, at man ikke kan forestille sig denne Indvandring som en sædvanlig Indkaldelse af enkelte Videnskabsmænd, der fandt og finder Sted overalt, eller som en af sig selv opstaaet naturlig Strømning, ved hvilken det ene Folk gjensidig møder det andet. Følgerne og det langt frem i Tiden vare ogsaa større, end de nogle Mænds og Slægters Nedsættelse kunde have. Den tyske Koloni, der paa Bernstorfs Tid dannede sig i Hovedstaden, havde et Grundlag forud at støtte sig til, blev bestandig forøget ved ny Indvandringer efter Bernstorfs Fald, og blev forstærket ved mangehaande Forbindelser. Den fandt Beskyt-

---

[1]) See Der nordische Aufseher, 184 Stück. Fruentimmer-Tidenden og Fredags-Selskabet 1767 Nr. 9—10.

[2]) Gerstenbergs Vermischte Schriften von ihm selbst gesammelt. 1—3 B. Altona 1815—16. (Tändeleyen 1759, Ugolino 1768, Minona 1785.) Sønnen blev dansk militær Forfatter.

[3]) Breding udgav Der nordische Sitten-Freund, eine moralische Wochenschrift (ikke Monathschrift) auf das Jahr 1767, kun mærkeligt som endnu et Forsøg paa at virke paa denne Maade i Hovedstaden. Det bestaar af 52 Nummere, og indeholder Blandinger og Vers. Bagved findes et andet, bestaaende af 4 Nummere, et Modskrift under det (fingerede) Navn Helmstädt.

telse ovenfra hos selve Regjeringen, hos den mægtige tyske Adel, og stod tildels endog i nøje Forbindelse med tyske adelige Slægter, som Stolbergerne, (Forældrene til hine bekjendte Digterbrødre), der levede afvexlende paa deres Godser i Holsten og i Sælland, og som vare de første, der paa Dronning Sophie Magdalenes til Hirsholm hørende Gods skaffede Bonden Frihed og Ejendom.[1] Hvor de tyske Slægter ellers saae sig omkring, fandt de Landsmænd, dels ældre, dels ny indvandrede, og det af alle Stænder; ikke blot i Hovedstaden, men ogsaa udenfor den, endog i Norge. Naar de udgave Skrifter, kunde de være visse paa at finde en Læsekreds, naar de fremsatte ny Ideer, vare de visse paa at finde Mænd, der vare modtagelige for dem, ogsaa blandt Danske. Der havde, hele Landet over, i dets bedste og frugtbareste Egne, dannet sig en ligesom adspredt, paa enkelte Hovedpunkter derimod koncentreret, tysk lille Stat i den danske, som altid korresponderede med det store Fædreland. Tyskere, der søgte Lykke, svævede om imellem Danmark og Tyskland, for at komme an; den bekjendte Digter Claudius f. Ex. kom som Sekretær hos Grev Holstein (1764) til Kjøbenhavn, og blev indført i den Klopstockske Kreds, men vendte næste Aar tilbage til Rheinfeld.[2] Hvis man saae Frimureriets Historie efter, vilde man maaskee finde, at ogsaa det var tysk. Georg Nielsen holdt eine Rede in der Loge Zorobabel (1746), Logen St. Martin havde tyske Taler og Sange.[3]

Tidens Minder kunne heller ikke være saa udslettede, at

---

[1]) Fr. Brun, Wahrheit aus Morgenträumen, S. 22. 163. jf. W. von Bippen, Eutiner Skizzen. Weimar 1859. Slægten Stolberg, S. 52.

[2]) Gelzer, die neuere deutsche Nationalliteratur. 1858. 1,270.

[3]) Lærde Efterretninger 1753, Nr. 2. jf. Wilses Rejseiagttagelser. 3,205.

der jo, medens det endnu er Tid, af en kyndig Historieskriver lod sig give en Skildring af de mest ansete tydske Familier i Hovedstaden, deres Omgang indbyrdes, deres Forbindelser med danske Slægter, deres Indflydelse paa Livet i Kjøbenhavn o. desl., og det var nok værdt at forsøge derpaa, om ikke for andet, saa for at oplyse de literære Forhold. De tætsluttede tydske Kredse synes fra først af at have dannet afsondrede Oaser; saa opdyrkedes noget af den golde danske Jordbund efterhaanden, ved Efterligning og af Skamfuldhed; selv naar de vedbleve i deres inderste Væsen, stundum ogsaa i deres ydre Former, at være tydske, var deres Indflydelse stor, naar de enten havde Magt eller Rigdom, i det mindste ydre Dannelse. De oprindelige Danske, som fra først af næppe havde nogen Anelse om, at det var værdt at bejle til deres Gunst, kunde ikke undvære dem. Skuffede af deres egne Landsmænd maatte de dog ty til dem, naar de vilde blive til noget. Deres Selskabelighed blev Forbillede for den senere danske. En Tid lang maa Klopstock, Cramer, Sturz, Trant, Münter, Resewitz o. fl. have dannet en Slags afsluttet Kreds; de havde et afholdt Samlingssted hos Lægen von Berger, der om Sommeren boede i Bakkehuset. Denne Familie, „der Sammelplatz der guten Gesellschaft von Kopenhagen“, som Friederike Brun[1] uden Betænkning og uden Sidetanke til de danske kalder den, dette Hus var ligesom Forbillede for senere danske Huse, der bleve literære Centralpunkter. Men ikke det alene. Paa denne Tid lagdes Grunden til den uophørlige Blanding af hinanden modstræbende Elementer, der hemmede en fri og frank organisk Udvikling, og til den bittre Nødvendighed for danske Mænd, at hænge sig fast ved det fremmede, der med Ret eller Uret havde en

[1]) Wahrheit aus Morgenträumen, S. 167.

i Øjne faldende Overvægt. Selv for den danske Guldberg var Evald intet; hvad vilde han have blevet uden Klopstock og Carstens? Vilde Rahbek ikke have søgt sin Lykke i Tyskland? Hvad vilde Baggesen, der tiggede Subskribenter, Dør for Dør, paa Regensen, være bleven til uden sine grevelige tyske Velyndere, Schimmelmann og Reventlow og de andre? Have vi ikke seet Oehlenschläger selv lebe Fru Bruns Æsel i Frederiksdals Skove? „Der er gjentagne Gange, siger Allen, gaaet tyske Strømninger over Danmark; naar een Strøm efterhaanden tabte sig, og det Danske atter dukkede op, væltede en ny frem." Den sidste var den værste, seet med danske Øjne, thi det er den vi stærkest føle; og Tanget, den førte med sig, ligger endnu uudryddeligt over Land, Regjering og Folk.

3. Fortsat Indvandring indtil omtrent 1790 og dens Indflydelse paa Literaturen. Manthey. Moldenhawer. Sander o. fl. Schmettow. Hennings (Olavides). Buchwald (Cahier). (Fabricius). Eggers. Krohne o. fl. Pallini. Overgang til Tyskeriet.

Indvandringen hørte ikke op med Bernstorf og Struensee. De Aarsager, der havde fremkaldt den, varede endnu ved, og hvor stærkt de virkede viser sig især derved, at Indfødsretten (Januar 1776) maatte anvendes som et Middel til at standse Strømmen; men Forbindelsen med Holsten og Holstens med Slesvig vedblev, saa at der fra dem var en naturlig Overgang. Hvis Strømmen aftog i Omfang, saa synes Indflydelsen at have vundet i Styrke, fordi de vigtigste Æmner, politiske og religiøse, just nu ved Trykkefriheden vare givne til Pris for fri Undersøgelser, og hvorfra skulde Stødet nærmest komme uden fra Tyskland. Den Skikkelse, hvori den saakaldte Oplysning kom tilsyne, viser just hen dertil. „Lyset gjør ingen Støj, siger Bulwer etsteds (i Min Novelle),

hvorledes kan da Oplysningen være saa larmende?" Men naar Tyskere skulde forkynde den, hvorledes kunde det da skee uden Støj, uden Trompetstød, og det stærke? Navnet Germaner kommer jo af et keltisk Ord, der betyder Skrig.

Der indkom Præster, som Manthey fra Glückstadt, Maurenbrecher fra Düsseldorf, Fedde rsen, Schmitto (for Hollænderne paa Amager); og „det theologiske Fakultet havde", som man i det mindste den Gang noget spydig sagde, „en besynderlig Prædilektion for Tyskere"[1]; Moldenhawer fra Königsberg gik fra Kiels Universitet over til Kjøbenhavns; der kom Stats- og Finansmænd, som Kirstein fra Stettin (Privatsekretær hos Schimmelmann) og Eggers fra Itzehoe; Kirurger og Botanikere, som Schröder fra Rendsborg, Schumacher fra Glückstadt; Forstmænd, som Brüel fra Hannover; Pædagoger, som Sander fra Itzehoe, Kloppenburg fra Ditmarsken; Sproglærere, som Reisler fra Ziebingen; Bogtrykkere og Boghandlere, som Schröder, Krögen; Huslærere som Reichel fra Leipzig; Kobberstikkere som Lahde fra Bremen; og især høre hertil vore berømteste udøvende Musici og musikalske Skribenter: Grönland fra Wilster, Kunzen fra Lübeck, Schulz fra Lüneburg, Weyse fra Altona, der ved Prof. C. F. Cramers Foranstaltning (1789) blev sendt til Kjøbenhavn for at uddanne sig hos Schulz. Midlertidig deltoge ogsaa nogle i Pressens Virksomhed, som Baron Mezburg. Blandt Slesvigerne møde vi ogsaa bekjendte, tildels berømte Navne, som Hinmark, Wöldike (Præst til Vallø), Zahle (Huslærer hos Manthey, siden tysk Præst til Vemmetofte), Adler, Gutfeld, Clausen; Boie (Huslærer hos Carstens), Ekkard, F. G. Dye; Krohmann og Didrichsen, bekjendte af Landvæsens Skrifter, Viborg

[1]) Malte Møllers Repertorium, 1, 171.

4*

og Herholdt, Rahlff; Syngemesteren Zinck; Tetens, Waltersdorff o. fl. Ved en stor Del af disse iagttager man en nu paafaldende Overgang fra det tydske Sprog til det danske, i det mindste en Blanding (Zahle og Eggers). Regjeringen vedblev ogsaa at understøtte fremmede Lærde; ligesom den allerede havde pensioneret Dusch fra Zelle, gav den den bekjendte Forfatter til Siegfried von Lindenberg og flere komiske Romaner, Müller fra Itzehoe, en Pension til hans Død (1828).

Der var, som vi have seet, foregaaet en Omvæltning i Poesien, Historien og Videnskaben ved de Mænd, som Bernstorff havde indkaldt, og de vedbleve at eftervirke i den følgende Tid. Nu fandt ny Fritænknings- og Frihedsideer, og i Almindelighed den ny Oplysningstheori, der snart skulde beherske næsten hele Literaturen, sine ivrige Tolke, dels i Mænd, der allerede vare her, dels i Mænd, der nu vandrede ind. Ved at betragte nogle af dem vil man overbevise sig om, baade hvor stærk den tilbageholdte Frihed allerede nu brød frem, og med hvor liden Skaansel disse Fremmede hudflettede hinanden; baade hvor hensynsløse de i den bedste Mening tilbøde sig selv som Reformatorer, og som Eventyrere ved Løgne og Frækhed fremkaldte Forfølgelsen imod den eller Tyskeriet.

Herman Woldemar, Greve af Schmettow eller Schmettau fra Dresden var kommen som Generalmajor til Danmark, var i nogle Aar kommanderende General i Norge, men afgik, efter hvad han selv siger, som Offer for en Kabale, og boede siden i Plön, hvor han udgav sine Skrifter. Han ansees, uden Tvivl med Rette, for Forfatter til det første og „eneste" rigtig ugudelige Skrift, der fremkaldtes ved Trykkefriheden: Blätter aus Liebe zur Wahrheit; han havde nemlig leveret Bogtrykkeren Manuskriptet, og korrigeret det, men det var

ikke, som der foregaves, blevet falbudt eller solgt.[1] Skriftet blev angivet af Generalsuperintendent Struensee som et Angreb paa Religionen, og undertrykt, men Sagen imod Forfatteren blev standset ved en kongelig Resolution igjennem Arveprins Frederik (1773).[2] Det er, baade naar man betragter Maaden og Tiden, et kuriøst Skrift: en General, der er Theolog, og staar paa samme Trin som Strauß, som har naaet et historisk-kritisk Standpunkt, hvilket sagtens alle, der ikke vare Kulsviere, indtoge, men som ingen udtalte. Efter at have hævdet Sandhedens Ret (fra Voltaire havde han ikke sin Viisdom, og yndede ham ikke), minder han om, at man aldrig vil faa Bugt med Jøderne, førend man berøver dem det gamle Testamente; undersøger om Satire ved slige Ting er tilladt, betragter Forholdet imellem Fritænkerne og Theologerne, og knytter dertil en kritisk Undersøgelse af Ezechiel 4, 12 (Ezechielis Butter-Brodt). Fra Profetierne i det gamle Testamente gaar han over til dem om Christus: „Das Reiten auf dem Esel und dem Füllen, die dreißig Silberlinge, der Töpfer-Acker, das Looßwerffen über die Kleider, und dergleichen mehr, sind alle von derselben Gattung. Der Legendenmacher hat entweder das meiste erdacht, um seine jüdische Belesenheit anzubringen, oder es sind ohnehin solche geringe Umstände, die selten oder nimmer einer historischen Gewißheit fähig sind, von deren Zuverläßigkeit demnach unmöglich die allerwichtigsten Wahrheiten abhangen können. Wenn man also gegen dergleichen Dinge Zweifel aufwirft, wenn man wahrscheinliche Hypothesen, ja nur eine

[1]) Blätter aus Liebe zur Wahrheit geschrieben, med Motto: Le devoir du soldat est la subordination et la bravoure, Celui du philosophe est Lamour de la Verité. 1—5 Stück, det sidste ej fuldendt. Trykt i Plön 1771 (ikke 1772) før Reskriptet af 18 Oktober 1771.

[2]) See den udførlige Efterretning i Luxdorphiana S. 49.

Möchlichkeit entdecken kann, wie solche Erdichtungen, falsche Anspielungen, Mährchen von Wunderthaten und erfüllten Prophezeyungen, haben entstehen können, so ist solches zureichend, den ganzen Tand über den Hauffen zu werffen, und dergleichen wunderbaren Geschichten allen Werth und alle Glaubwürdigkeit abzusprechen, die ihnen bloß eine lange Verjährung blinder, einfältiger, leichtgläubiger Zeiten verschafft hat." „Man thut schon mehr als billig verlangt werden kann, wenn man eine wahrscheinliche Hypothese angiebt, auf welche Weise die alte Legenden, die von der Theologie für eine göttliche Offenbarung gehalten werden, haben entstehen und Anfangs geglaubt werden können." Herefter giver han en historisk-kritisk Betragtning over den ældste Kirkes Historie („Papias, einer der ältesten Legenden-Sammler"), over Evangelierne, deres Oprindelse og Modsigelser, og betragter blandt andet „die Auferstehungs Geschichte, eine Sammlung unauflöslicher Widersprüche", til hvis Oplysning han anfører Simons Sønners Opstandelse efter Evangelium Nikodemi og nyere Historier, o. s. v. Hvad han angriber er ikke Præsterne, men Theologien, „die Schliche, Kniffe und Gauckeley der Theologie, ich sage mit Fleiß die Theologie und nicht die Theologen, denn diese halte ich, größtentheils, bloß durch ihre Zauberkunst für verblendet, dabey aber für aufrichtig". Den bekjæmper han derfor „Alles in der guten, reinen, treuen Absicht, dadurch zur Ausrottung vieles Uebels, zur Verbesserung der Menschen, zur Beförderung ihrer größerer Vollkommenheit und Erlangung mehrerer Glückseligkeit etwas beyzutragen; denn auf den schlechten Grund von Fabeln und Legenden kann nie etwas Gutes gebaut werden, wenn gleich solche Legenden hin und wieder mit etlichen guten Lehren sich vermischt finden. Die moralischen Wahrheiten — geben kein Recht die dogmatischen Unwahrheiten zu vergöttern." „Man

wird die Menschen nicht rechtschaffen und tugendhaft machen, so lange man ihnen abgeschmackte Vorurtheile, unnütze, unbegreifliche, verworrene Begriffe von an sich selbst falschen Dingen einprägt, die besten Jahre der Jugend mit solchen schädlichen Unterweisungen verschleudert, die Kräfte ihres Verstandes mit wahnwitzigen Vorstellungen verdirbt" o. s. fr. Dette var noget andet og mere end Gamborgs Nysa.[1]

Senere kom Schmettow ved sine Patriotische Gedanken, hvori han omtaler Officeerstandens mislige Tilstand og Mangel paa Dannelse, i en Fejde med Friedrich Mansbach, der ligeledes var indkommen som Officeer. Mansbach bebrejdede ham især hans „hämische Ausfälle" imod Prins Carl af Hessen; og Schmettow, der nu navngav sig, erklærede Mansbachs Skrift for et aabenbart Skandskrift.[2] Man skulde dog engang læse disse Skrifter, for at see, hvorledes disse Fremmede „hinter dem Schirme der Anonimität stehen" og hinanden „anspeyen".[3] Det lærte vi da ogsaa.

---

1) Ved Underfortællingerne omtaler han (S. 49) „Erdichtungen wie die Zadeckische"; man tillægger ham derfor ogsaa: Merkwürdige Prophezeyung über die gegenwärtigen Zeiten von dem berühmten Martin Zadeck (etc.) Gedruckt nach dem Baseler Exemplar 1771, saavel som de to Skrifter, der anføres i Luxdorphiana S. 57, hvilke endnu haves, og have samme fritænkerske Tendens.

2) Patriotische Gedanken eines Dänen über stehende Heere, politisches Gleichgewicht und Staatsrevolution. Zweite Aufl. 1793. Blandt de politiske Yttringer forekommer den: at Sverrig ikke vil høre op før det har erobret Norge. Det handler ogsaa om Bondens Frihed og den franske Revolution. (Mansbach), Gedanken eines norwegischen Officiers über die patriotischen Gedanken eines Dänen. Kph. hos Schulz (1793). Schmettow, Erläuternder Commentar zu den Patriotischen Gedanken eines Dänen (etc.) 1793. See ogsaa de første Nummere af Ugebladet Folkevennen.

3) I Mansbachs Skrift S. 5 er Forkortelsen Cr. Cramer i Kiel, og H. Hennings i Plön.

August Adolph Friedrich Hennings fra Pinneberg besøgte Gymnasiet i Altona, og maa der have haft sine Tanker henvendte mod det gamle Norden, da han ved Afgangen derfra (1763, ikke 1765) skrev en dertil hørende Afhandling.[1] Efter at have studeret i Göttingen kom han 1768 til Kjøbenhavn, og blev ansat i det Tydske Rentekammer, derefter brugt i Gesandtskaber, indtil han ved Enden af Aaret 1776 blev Kommitteret i General-Landøkonomi- og Kommercekollegiet. I Anledning af Udstillingen paa Charlottenborg gav han paa Fransk en for Kunsthistorien ikke uvigtig Udsigt over Kunstens Tilstand i Danmark.[2] Vigtigere for Literaturen i Almindelighed ere hans fritænkerske Skrifter. Da han forlod Göttingen og var temmelig medtaget af Studeringer, tilbragte han nogen Tid i sit Hjem med at læse Rousseau, Voltaire, Plutark og Locke; og medens han var ved Gesandtskabet i Berlin, havde han daglig Omgang med Moses Mendelsohn, Sulzer og franske Lærde. Frugten heraf var Skriftet Ueber

---

1) De legibus Danorum antiquissimis atque consuetudine judiciali, præmissis quibusdam de ortu Danorum et Odino non Asiatico. Altonæ 1763. 4. med en Tilegnelse paa Fransk til Grev Moltke. Det mærkeligste deri, er den Yttring, at Odin og Aserne ikke ere fra Asien. Den røber i øvrigt et ikke ringe Bekjendtskab til det gamle Norden; han kjender ikke blot de ældre og yngre Forfattere, men ogsaa Edda og Snorre.

2) Essai historique sur les arts et sur leur progrès en Dannemarc. Publié à l'occasion du Sallon de l'Académie Royale de Charlottenbourg. à Copenhague 1778. Tilegnet Mademoiselle Julie Baronne de Schimmelmann, og derunder Navnet Auguste Hennings. Han indskrænker sig til at angive Epokerne og de mærkeligste Mænd (Monumenterne i Roeskilde og Carl von Mandern; Tapetfabrikken i Kjøge, og Schenelly, bekjendt ved la broderie à l'eguille; Cesar Lamoureux, Lambert von Haven, Henrik Krogk, Jean Salomon Wahl fra Sachsen, Miniaturmaler Rasch, Billedhuggerne Petzold og Le Clerc, Historiemaler Miani, Maler, Graveur og Arkitekt Touscher, samt Sally, Pilo, Preisler, Jardin, Bauernfeind, Stanley, Als, og Akademiets daværende Medlemmer).

die Vernunft (Berlin 1778)[1], en mere begejstret end sindrig Lovtale over Fornuften og dens Herlighed; samt Philosophische Versuche (1—2 Th. 1779—80), hvis Indhold viser, hvor greben han var af de ny Ideer. I første Del giver han i lutter Smaastykker en Analysis der Tugend und der Wahrheit, Afhandlinger om Bewußtsein, Allgemeinheit der Wahrheit, Menschenliebe, Einsamkeit, og meget udførlig Tidens Grundtanke: Toleranz. Anden Del indeholder efter en Tilegnelse til Moses Mendelsohn en udførlig Untersuchung der Frage: ob Vorurtheile nützlich oder wohl gar nothwendig sind, den Menschen zur Tugend zu führen? samt et Digt Gott og en Tilskrift til Campe; Slutningen er: Natur og Aufklärung. Hennings var saaledes en af Oplysningens ivrigste Talsmænd, men han skulde tillige i selve Hovedstaden fremkalde det første stærke Uvejr i den theologiske Verden. Efter en Rejse i Jylland, paa hvilken han havde gjort mange vigtige økonomiske Bemærkninger (thi Økonomien forsømtes ikke over Oplysning og Dyd), brød Striden ud (1780) i Anledning af hans Skrift Olavides (mit einigen Anmerkungen über Duldung und Vorurtheile. Kopenhagen 1779), et Skrift, som mange af mine Læsere vel nu næppe kjende af Navn; men i Aarene 1800 læstes det endnu af opvakte Skoledrenge. Bogen selv er et episk Digt i Hexametre over den bekjendte Opdyrker af Sierra Morena. De meddelte Erläuterungen handle især om Tænkefrihed og Tolerance, og Etwas über unerkannte Tugenden (Mod, Frihed, Ære). Hovedhensigten var aabenbar at anprise Tolerance, men Bogen blev betragtet som et Angreb paa Statens Religion. Anmælderen Dr. Schönheyder vilde ikke nævne Forfatteren; han ønskede, at Bogen

---

[1]) Tilegnet Emilie Freifrau von Schimmelmann, gebohrne Gräfin von Rantzau. Under Fortalen: Kopenhaven d. 27 April 1777.

aldrig mere maatte blive omtalt, men sørgede for at den blev det, i det mindste maatte han fralægge sig den Beskyldning, at han gik om ved Hoffet for at hværve Fjender mod Hennings. Alle Penne kom i Bevægelse. Ogsaa Balle opløftede sin Røst imod de tvende (forførende) Visdomsregler, som denne ny Filosofi prædikede: Følg Naturen og den alene! og din Sjæl hæve sig op over Mængdens Fordomme! „Skjønne Lærdomme!" sagde Balle, „Saa lifligen de klinge i Øret!" Hvorledes? At følge Naturen og give Slip paa Guds Ord, det vover man at raade os. See paa Naturen! See, hvor den er ond! og gaar ind, mine Andægtige, i eders slette Tilbøjeligheder! Et sandt Argument ad hominem! Saaledes svævede en Tid lang Striden For og Imod, i det hver fra sin Side rev Naturen til sig, nogle for at elske den, andre for at have den, indtil denne Sag ogsaa tabte sig iblandt saa mange andre.[1] 1787 gik Hennings som Amtmand til Holsten.

---

[1]) Olavides og Skrifterne derom findes samlede i det Kgl. Bibl. af Luxdorph i fire Tomer: Anmældelsen i Almindelig dansk Literatur-Journal 1779, S. 466 (af Schönheyder) jf. Anmældelsen i Lærde Efterretninger 1779, Nr. 52. August Hennings, Beantwortung der im allgemeinen dänischen Literatur-Jurnal vom Jahre 1779 gegen ihn gerichteten Inquisition, 1780. Atter besvaret i Alm. dansk Literatur-Journal 1780. Betænkninger over hvad Dr. Schönheyder og Etatsraad Hennings have sagt i Anledning af Bogen Olavides, 1780, af Lars Smith. Hennings, Antwort auf das Bedenken des Herrn Prof. der Philosophie Lars Smith, 1780. Det endnu Fornødne om Bogen Olavides fra Dr. J. Ch. Schönheyder, 1780. Min Mening om Stridighederne angaaende Bogen Olavides. —? 1780 (jf. Anmældelsen deraf i Lærde Efterretn. 1780, Nr. 18). Noget om Bogen Olavides og dens Skiebne, 1780. Promemoria i Anledning af Bogen Olavides, 1780. Balles Fornødne Advarsel imod visse sig udbredende forføriske Grundsætninger i en Beslutnings-Tale ved Confirmationen i Christiansborg Slotskirke den 5 April 1780. Texten af Ordsprogene: Mit Barn, naar Syndere lokke dig, da

Ogsaa i politisk Henseende ere de Fremmedes Indflydelse af stor Betydning, ikke blot forsaavidt de historisk oplyse den politiske Stilling, som Grev Lynars Staatsschriften[1], der indeholde Bidrag til Skandinavismens Historie, eller de, som Scheibe, yde Bidrag til Sæders Skildring[2]; men ogsaa som Forberedelse til den store Omvæltning efter 1784. Bondefriheden fandt blandt dem stærke og dristige Talsmænd. I Danmark kunde Guldberg hemme Bevægelsen, men ikke i den tyske Presse. Et Skrift af J. C. Fabricius (den Gang i Kiel) Von der Volksvermehrung (1781) bidrog til at fremkalde Kammerherre, Amtmand Friedrich v. Buchwalds „mærkelige og besynderlige" Skrift: Cahier aus meiner Porte-

følg dem ikke! Frembeles: Sammlung aller Streitschriften, so das Buch Olavides in Dänemark veranlaßt hat. Eine Beylage zum Olavides. Kopenh. 1780. (En Del af de nysanførte danske Skrifter oversatte). Den 4de Tome af denne Samling indeholder: Christendommens Forsvar, samt Udkast til en christelig Philosophs Religion ved Dr. G. F. Seiler. Kbh. 1780. (Oversat i Anledning af at Forf. til Olavides bedømmede dette Skrift meget ufordelagtigt. Oversættelsen er af H. W. Riber.) See ogsaa Hennings' korte Selvbiografi hos Worm 3, 323.

[1]) Des Grafen zu Lynar Hinterlassene Staatsschriften. 1—2 B. Hamburg 1793. 97. 1,93. 229. o. fl. St.

[2]) Af Grev Lynar haves ogsaa et Skrift: Der Sonderling. Hannover 1761, „hvori der findes satiriske Skildringer af danske Hoffolk (Höflinge)". Efter en Skildring af en Konge, som han skulde være, fortælles om en Prins, der hver Aften tog fra det ene Selskab til det andet for at pudse Lysene og stikke Lysesaxene til sig, og som ikke kunde gaa rolig til Sengs nogen Aften uden han var kommen hjem med alle sine Lommer fulde af Lysesaxe, hvis Fordeling til de rette Ejermænd næste Morgen gav Hoffolkene nok at bestille. En Statsmand var indbildt syg, og frygtede blandt andet for at han havde en Hvedemark i sin Mave o. s. v. (Den danske Oversættelse er anmældt i Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifterne 2,472). Der findes ogsaa Skrifter, som oplyse de unge Hoffolks sædelige Tilstand, f. Ex. Aufrichtiges Geständniß eines jungen Menschen bey Hofe. Kph. 1774. (af Kammerjunker von Harthausen).

feuille (Hamburg 1782), der atter var Forløber for den heftige Bevægelse i Bondesagen.[1]

Et endnu mere paafaldende Særsyn møder os, i det man fra Kiel i selve det tyske Sprog drager den forgangne Periode (før 1772) frem og revser den strengt, ja anfalder hin Indstrømning af Fremmede som en af Kilderne til Danmarks Svaghed. I det nysanførte Skrift omtaler Fabricius Kolonierne paa de jyske Heder (1759—60), og oplyser, hvorledes man bar sig ad dermed. Kommissionæren i Frankfurt fik Lov til at give en Louis d'Or for hver Kolonist; han tog hvad han kunde faa, Skorstensfejere og Skærslippere. Bønderne vare mest fra Pfalz, et af de frugtbareste og bedste Lande i Tyskland, og man skildrede dem de Egne, de kom til, som et Paradis. Man overilede Sagen, „man wollte alles gleich haben," man slæbte en Hoben Elendige sammen, uden at noget var indrettet til dem. Der behøvedes især gode Opsynsmænd; „wir wählten zum Aufseher einen deutschen Windbeutel, der in seinem Leben kaum einen Pflug gesehen." Kolonisterne vare foragtede og forhadte af de andre Beboere.[2] Paa andre Steder siger han: „Wir haben zu lange und zu sehr die Einrichtungen und oft die Unterdrückungen der Fremden gefühlt. Wir haben sie als die Häupter der mehrsten Collegien unsres Landes gesehen, und ihnen insonderheit schreibt Dännemark einen Theil seiner itzigen Schwäche zu." „Wir unterstützten alle Gelehrte weit und breit, der König schenkte ihnen ansehnliche Summen zu der Ausgabe ihrer Werke, und wir zogen selbst eine Menge fremder Gelehrte zu

[1]) See den udførlige Efterretning om dette Skrift i Luxdorphiana, S. 346.

[2]) J. C. Fabricius Von der Volks-Vermehrung insonderheit in Dännemark. Hamb. und Kiel 1781. S. 50. jf. Mallings Optegnelser i Nyt Hist. Tidsskr. 4,205.

uns herein; allein alles dies hatte wenig Einfluß auf die Gelehrsamkeit unsres Landes. Diese Gelehrte lebten unter sich, bildeten einen kleinen Cirkel, aus welchem sie auf jeden Eingebohrnen, als auf halbe Grönländer, wenigstens herabsahen." „Unsre Gelehrten mußten nothwendig muthloß, unsre Genies unterdrückt werden, wenn sie alle Fremde im Sonnenschein des Ministers sich ausschließend wärmen sahn. So mußte Holm Oedern weichen, der ihm damals gewiß an botanischer Kenntniß, wenn gleich nicht an Genie, weit nachstand. Oeder ward erst in Norwegen Botanikus, und Holm ward genöthigt seine Lieblingswissenschaft, der er sein ganzes Leben gewidmet, mit einer andern zu vertauschen, von der er nichts verstand, und die er erst erlernen mußte; aus Ueberdruß und Unmuth ward er krank, und starb als ein Märtyrer der Nation für die Fremden in der Blüthe seiner Jahre." Efter at have nævnet en Del ansete danske Forfattere, vedbliver han: „Unter andern Umständen wäre ihr Anzahl gewiß größer gewesen. Jetzt hatten sie selten Vortheil, oft Schaden, manchmal Verdruß von ihrer Mühe, und viele Schriften wurden völlig unterdrückt, weil es an Unterstützung fehlte, die wir an Ausländer verschwendeten." Efter at have rost Indfødsretten, tilføjer han: „Viel stilles Verdienst ist bey uns vom Deutschen und Französischen Winde verweht worden, welches itzt vermuthlich einen festeren Standpunkt erhalten wird."[1]

Modsætningen imellem de Indkomne med deres fra andre laante eller selvskabte, sædvanlig højtflyvende, Ideer og

---

[1]) Sst. S. 77. 80. fgg. jf. Oeders Antwort auf J. C. Fabricius Zudringlichkeit in seiner Schrift über Volks-Vermehrung. Oldenburg 1781 og Oederiana 1792. Samt Aftrykket med Anmærkninger i Georg Bruyn's Prüfung der Gedanken des Herrn Fabricius über die Volksvermehrung etc. Altona 1782.

de Indfødte, der kun havde en fattig Literatur for sig, var endnu den samme. Til de moderate hører endda Christian Ulrich Detlev Eggers, Professor i Kammeralvidenskaberne ved Universitetet, der, med hele Menneskehedens Lyksalighed for Øje, og fuld af Frihedsideer til at iværksætte den, i sine Forelæsninger ikke kunde undlade, ved at gjennemgaa vore Forfattere i Statsvidenskaberne at oplyse, hvor langt vi endnu stode tilbage. Hos dem kan man ikke vente at finde Bidrag til „eine Geschichte der Menschheit" eller Sætninger som disse: „Die Naturanlagen des Menschen, und keine äußere Umstände, bestimmen seinen Werth und sein Glück, auch in dieser Welt. Der Grundsatz der Erziehung wird nicht, Leute für diesen oder jenen Stand, sondern Menschen zu bilden. Die Wissenschaften sind mehr oder minder wichtig je nachdem sie sich auf das Wesen der Menschen nach allen seinen Verhältnißen beziehen, oder je nachdem sie bloße Zufälligkeiten betreffen, vom Ketzermachen an bis zu Untersuchungen über die Farben der Priester-Peruqven." Filosofi kjendte de jo ikke til, ikke heller til systematisk Behandling. Selv „Schytte udmærkede sig mere ved en lykkelig Lethed i Begreberne og Forestillingsmaaden, end ved grundig Kundskab og Skarpsindighed. Døden overilede ham, førend han kunde fuldføre sit System."[1] Men i Brugen af det danske Sprog var der dog skeet en betydelig Fremgang. „Endskjøndt mange af os, siger Eggers, forstaa det tydske Sprog, saa er jeg dog ved min egen Erfaring overbeviist om, at et

[1]) Skizze und Fragmente einer Geschichte der Menschheit in Rücksicht auf Aufklärung und Volksfreiheit. Erster Band. Flensburg und Leipzig 1786. Oprindelsen dertil fortæller han i sit Skrift om Rousseau, men dette har jeg ikke seet. Om den danske Statskundskab og danske politiske Skrifter. Tre Forelæsninger. Kbh. 1786. fra S. 30.

Skrift bliver langt mere læst, naar det er dansk, selv i de højere Stænder."[1]

Der mangler heller ikke Exempler paa, hvorledes disse Fremmede dels forberedte deres Ankomst til Landet, dels efter nogle faa Aars Erfaring, af pure Taknemmelighed for de modtagne Velgjerninger, troede at burde og at kunne ophjælpe Landets Tilstand. J. W. Fr. Freyherr von Krohne, der kalder sig Kön. Polnischer geheimer Rath, des rothen Adlers Ordens Groß-Kreutz-Herr, vilde, førend han kom herind (1776) komme den til en Skolereform nedsatte Kommission til Hjælp; „han ønsker ivrigst Danmark Hjælp, det er den eneste Aarsag;" og man seer allerede nu de ny Grundsætninger i Undervisningen foreslaaede: Ved den første Sprogundervisning skal alle Grammatikker fjernes; der begyndes med Dansk, derpaa følger Latin, umiddelbar derpaa Fransk, saa Tydsk og Engelsk, endelig Græsk, o. s. v.[2] Efter nogle Aars Ophold i Landet giver han nogle Forslag til dets Opkomst, som han indleder med en Tilskrift „An die verehrungswürdige Dänische Nation. Du hast mich Fremdling bey Dir mit Gütigkeit aufgenommen, Du hast mir nun seit acht Jahren, die ich unter Deinen Bürgern und Patrioten gewohnt, häufige Wohlthaten erwiesen; Dir schenke ich aus Dankbarkeit meine unmaßgebliche Gedanken" etc. Her seer man Forskjellen fra andre Lande, og hvad Adelen vilde have det til: „I alle andre Lande besidder Adelen næsten alle Godser, i Danmark, hvem ejer dem der? for det meste Bønderkarle,

---

1) Fortalen til de Tre Forelæsninger, S. XIII.

2) Vorschläge wie Gelehrsamkeit und Wissenschaften in den lateinischen Schulen im Königreich Dännemark am besten können aufgeholfen werden. Hamburg 1775. Tilegnet Christian den Syvende, Juliane Marie, Kronprinsen, Arveprinsen etc. Hamburg den 6. Febr. 1775.

Forvaltere, Forpagtere, som have forarmet deres Herrer og beriget sig selv, Folk, som „der Amtmann mit einem Ihr ruft, und zuweilen mit dem Namen Kerl belegt." „Kann man Lust bekommen durch Ankaufung eines Landguths ihr Mitgesell zu werden?" o. s. fr.[1] Andre og det ganske unge Sjæle forestillede i Systemer de dybeste og vigtigste Statssager, „opblæste og raa Hjernefostre, hvis Hensigt var ved Skryderi at nedtrykke vor Nation og at blænde Øjnene paa dem, der kunde hjælpe disse Vejrhaner op paa et forhøjet Sted," saaledes som J. L. Gosch fra Preetz.[2] Eller de gjengave Floskler, der ogsaa i vor Literatur bleve Mode, som A. F. von Mengershausen, hvis Elegien (1789) giver Exempler paa fri Poesi uden Rim og Versmaal, og paa poetisk Prosa, der kun behøver at stilles i Række og Geled, for ogsaa at gjælde for Poesi. I et andet Skrift sammenstiller han Sokrates og Christus, og siger blandt andet om denne: „Sein Vortrag var gründlich und schön, sein Ausdruck voller Süßigkeit, und Beredsamkeit herrschte in seinen Reden, in dem sein edles Gefühl in Thätigkeit überfloß."[3] Gutfeld kunde ikke have gjort det bedre. Til disse forløbne Tyskere hører ogsaa en J. C. von Gritsch fra Regensburg, Huslærer hos Kammerherre Lüttichau, der lod ham sætte i Slutteriet, hvor han døde 1786.[4] Den mærkeligste er imidlertid en vis Hermann fra Lausitz, efter sin Fader, der af-

---

1) Wohlgemeinte Vorschläge eines Fremdlings an die Dänische Nation zur Aufnahme und Verbesserung des Landes. Hamburg und Altona 1784.

2) See hans Skrifter hos Nyerup og de der anførte Anmældelser.

3) Einige Charactristische Züge aus dem Leben und dem edlen Betragen des sterbenden Weisen von Nazareth. Kph. 1789.

4) Graf Struensee am Rande seiner irdischen Vernichtung, der findes i Lurdorphs Saml. af Trykkefrihedsskrifterne, er kun et indholdsløst Vers.

rettede Egerner, kaldet Eichhörnl, Kanoneer og Desertør, Magister i Wittenberg, ordineret luthersk Præst, foregiven Professor i Petersborg, Friherre von Mortczinni, o. s. v. Under Navnet Pallini, alias Paillasini, kom han hertil 1786, og blev understøttet af de herværende Frimurerloger, indtil hans Bedragerier bleve røbede, og Masken reven af ham; han flygtede, men blev fra Korsør ført tilbage til Kjøbenhavn, hvor han endnu levede 1790, og ernærede sig ved at undervise i Religioner, „thi han foregav at han kunde undervise og opdrage i alle tre kristelige Religioner." Hvor længe og hvor han siden har levet, vides ikke.[1] Denne Eventyrers Uforskammenhed var et af Signalerne til Kampen mod de Tyske i Danmark.

4. Tyskeriet eller Kampen mod de Tyske i Danmark. Stille Uvillie under Bernstorf. Misnøjets Udbrud efter Struensees Fald 1772. Evalds Harlekin Patriot: Al vor Fortred er Tysk. Kinderspiele og Tyge Rothe. Fleischer mod Oeder. Pallini, Sevel Bloch og Schack Staffeldt. Hwiids Dagbog og Cramer. Hovedudbruddet 1789—90. Holger Danske og Holger Tydske. Ausrufungen. Riegels. Abrahamson. Folkets Røst om Tydskerne og de derved fremkaldte Skrifter. Om Holstenerne. Prams Afhandling. Anfald mod Schulz. P. A. Heiberg.

Langt tilbage i Tiden findes der Yttringer af Harme over den stærke Indstrømning af Fremmede og den Gunst de nøde fremfor Landets Børn. Kort før Bernstorfs Tid føjedes der til Oversættelsen af en fransk Vaudeville (som jeg endnu har hørt synge) et originalt Vers:

Naar Fremmede til Danmark komme,
Man med Forundring høre kan,
Hvor pralende og frække somme

---

[1]) See Meusel, Lexicon verstorbener Teutscher Schriftsteller, 9 B. Anmældelsen af Der Mystagog i Lærde Efterretn. 1789, Nr. 39.

Tør prise deres eget Land,
Og her har ingen Ting den Ære
At være dennem til Behag.
Men hvorfor vil de her da være?
Ja — dette er en anden Sag.[1]

Under Bernstorf fremkom vel enkelte Yttringer af Misfornøjelse hist og her i Smug som den i et Brev 1767: „Alting kunde være godt, men danske Folk maa ej høres;“[2] men i Literaturen syntes de ny Anskuelser og Former, endog ved den Forbauselse de vakte, at opfordre til Efterligning og at fremkalde en Begejstring paa anden Haand. Det fremmede maatte først ødelægge sig selv, saa vovede de Indfødte ogsaa at gjøre et Tag med; og det ødelagde sig selv. Den ene tyske Minister styrtede den anden, og led selv et endnu frygteligere Fald ved en tyskfødt Dronning. „Das dänische Blutgerüst,“ der maatte vække Afsky i Europa, som endnu ikke var vant til slige blodige Scener for alles Øjne, maatte fremkalde Forbittrelse i Tyskland, der ydermere, især ved Loven om Indfødsretten, saae Adgangen til Danmark om ikke spærret, saa hemmet. Saa løstes ogsaa den danske Tunge.

Begyndelsen var noget raa. En af de mangfoldige slette Forfattere, som Trykkefriheden fremkaldte (det var Martini Brun) lagde sine Udfald i Munden paa gamle Holberg over „de lange slunkne og forsultede Karle,“ „der kunde lukte (lugte) det kjære danske Brød indtil de mest forsultne Egne;“ og med Utak lønnede „de Danskes Godtroenhed og exemplariske Artighed,“ og „hvorledes man nu var færdig at bygge et Babel i Danmark, thi man manglede ikke paa

[1]) See Vaudevillen i D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 32—34.
[2]) Langebekiana S. 29.

Arbejdere af alle Nationer, og man hørte allevegne et Miskmask af alle Sprog, som de ægte Danske rødmedes ved, naar de selv saae sig nødt til at snakke deres Pemaal, for ikke at forjages af de rare Selskaber," o. s. fr.[1] Ved Indførelsen af danske Kommandoord for den danske Hær gaves der ogsaa Lejlighed til, og det med Fynd, at omtale „den Skam, der længe havde overgaaet Danmark, at dets Krigshær skulde anføres i et fremmed Tungemaal, medens alle andre europæiske Rigers Tropper bleve anførte i deres eget Lands Sprog; og det danske Sprog var dog hverken mindre bekvemt dertil eller et i sig selv foragteligt Tungemaal."[2] Nu, efter Struensees Fald, vendte Angrebet sig ogsaa personligt imod de ansatte tyske Embedsmænd. Vajsenhuset blev nedlagt, og i dets Sted blev en Realskole oprettet. „Ret godt, hedder det, men Kjøbenhavn er Hovedstaden i Danmark, og Hoved-Indbyggerne i Kjøbenhavn ere og bør blive Danske; men den for Realskolen bestemte Rektor (J. M. Geuß) og den udvalgte Inspektør (Bernhard Dragun) ere begge Tyskere, og forstaar vel lidet eller intet Dansk. Det var ellers ikke at undre over, da Direktøren, Pastor Resewitz, er Tysk, og dens Patron var Struensee."[3]

Hvor stærk Bevægelsen har været allerede strax efter Struensees Fald, oplyses især af Evalds Harlekin Patriot (1772), som man først lærer at paaskjønne, naar man sætter

1) Den forbum bekiendte Holbergs muntre og Artige Skrivelse til en af sine Fyenske Venner angaaende den nærværende nye Tids-Punkt udi Danmarks Historie. Kbh. 1772. (Skriftet findes i den Luxdorphske Samling af Trykkefrihedsskrifter i det 12te Bind af Rækken paa 25 Bind.)

2) En Dansk Patriots Betenkning over de ved Trykken udgivne Kommando-Ord for den Kongelige Danske Armee. Viborg 1773. (I samme Samlings 23de B.)

3) Struensees Levnets-Beskrivelse og Skiebne. Kbh. 1772. S. 83. (I samme Samlings 3die B.)

sig ind i hin Tids modsatte og bølgende Stemninger. Det er for saa vidt et uforligneligt Folkedigt. Scenen imellem Puff, Gert og Harlekin [1] gjengiver fortræffelig disse Stemninger. Den tyske Barbeer tysker:

Ej, Huten skuddrer een,

og siger om det danske Sprog:

Den vil ej flide mig; som jeg Dem sige schal,
Min Hoved eller og den danske Sprog er gal.

Harlekin.

Ej, sprekken Sie kun væk! Der' Sprog ist Ære vært,
Da ich kun var saa høj, hab' ich schon Tysk gelært.

Pantejøden Puff ivrer for Modersmaalet:

— og om han ellers venter
Taalmodighed af mig med hans forfaldne Renter,
Saa Dansk med danske Folk! —
En stolt og dum Foragt for Sproget og for Landet
Er væmmelig.

Harlekin.

Ej fy, hvor stinker den forbandet! —
Ja, een, som kommer med sit: „Das ist Quark, men draussen,
Da solltet Ihr kun sehn! Bey mir in Sachsenhausen,
Da dreht man Halsen um auf's lumpne danske Kram",
Ja, den Landstrygere, fy Munden til paa ham!
Den deutske Patriot, som lod sig gut betalen,
For at forvirren Folk, at fressen und at pralen,
Og dog af Dovenskab ej gider lært vort Sprog,
Ja, du har Ret, slaa Laas for Munden af det Drog!

Puff.

At tale Tysk, og selv at høre Tysk er Skam.
— Tysk er en Gift for Landet,
Al vor Fortred er Tysk.

Nogle antage, at Evalds Hensigt ikke var at angribe Tyskheden, men kun „at latterliggjøre den ved Skrive-

---

[1]) Thaarups Udgave ved Liebenberg, 4,132 fgg.

friheden indbragte Epidemi, at ville reformere Staten, i Forening med det blinde og bornerede Had imod alt Tysk og udenlandsk", [1] hvilket jeg dog ikke tror, især naar jeg tænker paa hans Venskab med Abrahamson; (sin virkelige Mening har han vel udtrykt senere i Digtet Det nye Aar (1779) i Ønsket

At andre see vor Glands, og at vi selv maa lære
At elske Fremmede — og ej at savne dem.)

Men selv om saa var, Skildringen er ikke desmindre saa træffende, at Tyskheden i den fik et dødeligt Saar, og fra den Tid af har det lydt som et Harmskrig over Landet: Al vor Fortred er Tysk.

Fra Tyskland fremkom man med Forhaanelser mod det danske Folk i det Stolbergske Vers og de saakaldte Kinderspiele. „Nun, noch eins zu guter letzt! siger Læreren, Welch Volk will uns zum Possen nicht klug werden? og Lærlingen raaber: „Die Dänen, die Dänen!" Læreren: „I wie kommen Sie denn mit einem mal auf den Einfall? Ich dachte Wunder, was ich für ein schweres Räthsel aufgegeben hätte." Lærlingen: „Ich habe mir ein Blumengelese gemacht, da stehn ein paar Verse drinn auf die Dänen, die fielen mir eben ein." Læreren: „Lassen Sie doch einmal hören!" Lærlingen:

Bescheiden, feurig, stark und rein
Ist deutscher Geist und deutscher Wein.
Des Franzen Wein und Geist ist leicht:
Voll Schaum ist jener, dieser seicht.
Den Dänen, sey es Gott geklagt,
Ward Wein und Geist zugleich versagt.

Læreren: „Ey, das ist ein arges Ding! Von wem ist es denn? Lærlingen: „Ich habe mir's abgeschrieben, ich weiß

---

[1]) Molbechs Forelæsninger over den nyere danske Poesi, 1,211.

selber nicht mehr von wem." Læreren: „Nun gut! Aber wie ist denn das zu verstehen, wenn ich sage, die Dänen wollen uns Deutschen zum Possen nicht klug werden?" Lærlingen: „Ja das weiß ich nicht. Læreren: „Das hängt so zusammen: Seit der unglücklichen Geschichte mit Struensee und Brand haben die Dänen auf uns Deutschen einen ganz gefährlichen Haß geworfen, und da haben sie nun in der ersten Hitze das Gesetz abgefaßt, daß kein Ausländer jemals wieder in Dännemark ein Amt oder eine Beförderung haben soll. Nun sind die Dänen in Künsten und Wissenschaften noch weit zurück! Wenn sie nun durchaus von keinen Ausländern was lernen wollen" — Lærlingen: „Ach, da schlägts schon!" Læreren: „So werden sie auch immer und ewig zurück bleiben!"[1] Imod Stolbergs Vers skrev Sporon Tre Sange (1776—78) i Adresseavisen;[2] ogsaa den fredelige Jacobi gjorde et Vers over Tyskernes Overmod;[3] men ivrigst tog Tyge Rothe sig af os i et Brev og Bøn til vore Skribentere (1778). Indeklemt imellem Fædrelandskjærlighed og skjult Erkjendelse af det fremmedes Overmagt gjorde han kun en svag Modstand, og i det han opfordrede de Danske til at oppe sig, blev hans Forsvar næsten til en Fornærmelse, og Tyskerne fik derved Medhold i at vi vare langt, langt tilbage. Han anfører nogle Yttringer i en Familie om Skriftet Kinderspiele, og opfordrer Skribenterne til at sige de Danske, hvad de skulle tænke ved at høre den

---

1) Kinderspiele und Gespräche. 1—3 Th. Leipzig 1776. 77. 78. Første Del er tilegnet von Rochow, anden Weisse, tredie Engel. Slutningen af første Del er Das Geographische Spiel, og heri findes vedkommende Sted S. 284.

2) De findes i Dansk Muse-Almanak for hvilket Aar man vil. Kbh. 1781. (Af N. C. Wiborg.)

3) Til Beltet i Jacobi's Saml. Skr. ved Liebenberg, S. 211, men jeg veed ikke, til hvilket Aar det hører.

tyske Mands Tale. Det er deres Pligt. Det bør revses. „At Tydsken, der dømte os al Geist fra: at andre Tydske, hvilke qvæde i National-Hovmodens tunge, skrydende Tone, at de maatte faae en Snert: at den Snert giorde Ridse i Huden: at i Ridsen kom Salt, saa de maatte hveene sig, det ville vi være bekiendt at kunne mores ved. Men fiint Salt, ei af det grove!" Men os, der skulde salte dem, spørger han: „Hvorfor vi Danske og Norske ikke gaae hastigere frem mod det stolte Rygte for Geist og Smag? Hvad standser Originalitets-Driften iblandt os? Hvad feiler, siden Geniemændene ei hænge hardt ved det, hvortil deres Evner ere stemte?" Kunde denne Mangel afhjælpes ved fad Smiger, saa manglede den ham ikke. „Man hørte (i hin Familie) nævne Christian og Juliane, den Lands Moder, og begge vores Frideriker. Nu foer den tappre Dreng op med et høit, længe, længe leve! Den lille gode Pige hviskede Moderen i Øret, at hun vilde kysse vor kostelige Kronprinds for Dansk han er. Jo! I tyske Mænd: Vi have Geist, vi kunne blive varme ved at føle", o. s. v. Hvad Tyskerne ikke havde leet før, saa maatte de gjøre det nu, hvis de ellers læste disse Ting.[1]

Der synes at være indtraadt en Slags Stilstand, saa at den ulmende Uvillie nærmest yttrede sig imellem Mand og Mand og ved enkelte personlige Udfald. Der mentes, at Indfødsretten ikke blev overholdt. „Tyskheden tager til, hedder det i et Brev fra Kjøbenhavn 1778, og Patriotismen af, og i hvor meget om Indfødsretten blev sjunget,

[1]) T. Rothes Svar paa Kinderspiele omtales ogsaa i Nyerups Skrivelse til Prof. Ole Worm om nogle Forhaanelser imod de nordiske Oldsager i en tysk Bog, kaldet Erholungen (i Skandin. Museum 1802), der i øvrigt handler om en senere Strid med Tyskerne, den oldnordiske.

ere Rigets indfødte gamle Undersaatter ikke mere agtede end en Havre-Avn.[1] Af lutter Iver syntes nogle danske Forfattere endog at ville give Indfødsretten tilbagevirkende Kraft; de grebe i det mindste de Lejligheder, der tilbøde sig, til at bebrejde de Fremmede, selv dem, der vare blevne uskadelige, at de i sin Tid vare blevne foretrukne for Landets Børn, og at lade dem høre alt det Onde, de havde afstedkommet. Til Oeder sigter Esaias Fleischer, naar han i sin Strid med T. Baden, „der ved Magtsprog og Indgreb i Proprietærernes tilkjøbte Rettigheder og Ejendom vilde tvinge dem", iblandt andet siger: „Man kjender jo Tyskeren, hvorfra alle disse Krumspring begyndte; og Rygtet har sagt, at saa prægtige Løfter, som han gjorde paa Papiret om at afskaffe Hovedgaardene og indføre Frihed og Ejendom, saa dog, da et anseeligt Jordegods blev ham tilbudet til Forœring kvit og fri, alene paa Vilkaar, at han der skulde paa egen Bekostning fuldføre sin Plan, torde han ikke tage derimod. Den Nederdrægtige! om Rygtet er sandt."[2]

Et Par Aar efter maatte atter en Eventyrers ublu Uforskammenhed og et Indhug fra Kiel paa en Mand, der ved sin Rejse var kommen i et vist Ry, atter sætte Gemytterne i Bevægelse. Eventyreren Pallini, der skrev om Frimureriet, og vilde selv oprette en Frimurerloge, hvilket dog ikke lykkedes, drev det endelig for vidt. Sevel Bloch afslørede ham tilligemed den bekjendte Digter Schack-Staffeldt, der, da Tyskerne fandt sig fornærmede ved nogle af hans Udtryk, forsvarede sig i et Stykke: Til alle

---

[1]) Hwiids Dagbog, S. 125.

[2]) Fleischer, Begiering til et upartisk og Dansk tænkende Publikum at dømme imellem ham og Hr. Kammerraad Baden. Kbh. 1786. S. 38. 41. jf. Oeders Appel an das Dänische Publicum i Oederiana.

retsindige Tydskere her i Landet. Han, der „bar en Ærbødighed for den tyske Nation, der gik over i Prædilektion", var dog kommen til at sige: at Pallini „havde det tilfælles med en Del fornemme tyske Embedsmænd her i Landet, at han med stor Behag nød det danske Brød, men med stor Mishag hørte det danske Sprog" o. desl.[1] Andreas Christian Hwiid, der paa offenlig Bekostning havde gjort en Udenlandsreise, og efter sin Hjemkomst (1781) var bleven Provst paa Regensen, udgav sin Dagbog (1787), og fortalte iblandt andet en Del om sit Ophold i Kiel, som der maatte vække Mishag: I Bibelkritikken, som var hans Yndlingsfag, havde Bibliotheket saa godt som intet. Et Sted siger han: „jeg hørte Cramer i Dag læse over Polemikken; vi vare sex Auditores. Kjedsommeligt var det." Over denne Bog udkom der i Kiel en Kritik, hvori først Heinze ligefrem karakteriserer dens Indhold som noget, hvori der er „weder Geist, noch Geschmack, weder Menschenkenntniß, noch Gelehrsamkeit", kun „mageres, elendes und unverdautes Geschwätz" (hvori han desværre havde Ret), hvorefter Cramer ironisk forsvarer Hwiid imod Heinze, og ikke uden Held parodierer hans Flauser, samt berører Fejden imellem de Tyske og Danske. Udgivelsen af Hwiids Dagbog standsede, og Kritikken i Danmark fik atter en Lejlighed til at fortsætte Striden.[2] Nu behøvedes der kun et stærkt Vindstød til, for

[1]) See Stykket: Plagiat af N. H. S. Bloch i Ugeskriftet Samleren 1788, Tillæg til Nr. 52. Sevel Blochs Spørgsmaal angaaende Pallini- eller Mortczîniaden i et Brev til Sekretær Gudenrath og dennes juridiske Svar, samt nogle mindre Sager, og Schack-Staffeldts Meddelelser, ligeledes i Samleren. De sidste ere aftrykte i Liebenbergs Udgave af Schack-Staffeldts Digte og Biographi under Artiklen Polemik. Pallinis Skrifter fandtes ikke.

[2]) A. C. Hwiid, Udtog af en Dagbog holden i Aarene 1777—80 paa en Reise igennem Tyskland, Italien, Frankrige og Holland. (I mit Exemplar findes nogle egenhændige Linier af Hwiid, som

at drive Skyerne sammen til det Skybrud, der i Aarene 1789—90 vedblev at styrte ned over Tyskeriet.

Baggesen skrev *Holger Danske* (1789), Prof. Cramer i Kiel oversatte den; Heiberg, der parodierede den i *Holger Tydske*, anbragte i sin Parodi noget af Cramers tyske Oversættelse, hvilket gjorde en løjerlig Virkning,[1] og Kritikken angreb denne Oversættelse. Den var ikke heldig. Versene vare uden Rim; *triller* oversatte han ved zaubert (som om der stod *tryller*), og der var mange andre Ting, som Anmælderen tog skarpt fat paa.[2] Cramer, en underlig forvirret Mand, havde dog ment det saa godt. I Fortalen, der er stilet An Wieland, havde han ikke blot roest Baggesen, hans andre Skrifter og hans Oper; men ment, at Wieland vilde dele hans Forundring over, at et Sprog, der endnu ikke taltes af to Millioner, i et Land, hvor Forfatterne kun havde een Hovedstad, o. s. v., stod paa samme Punkt af Renhed, Adel, Bøjelighed (Gewandtheit) og Rigdom, som deres (det tyske), ja, det var endog, som Schultz havde sagt ham, meget musikalsk, om end, som egen Erfaring havde overtydet ham om, det daglige Sprog ikke var behageligt, om end „der *latschigte*, *gätschigte* Ton des dänischen gemeinen

har det paafaldende, at han skriver Navneordene med smaa Begyndelsesbogstaver.) S. 29 taler han om plain good common sense, hvortil der sigtes i Modskriftets Titel: Hwiids Reise durch Deutschland. Ein Turnier zwischen Heinze und Cramer in Kiel, gehalten vor dem *plain good sense* Og *good humor* des copenhagener Publicum.

..... melius non tangere! clamo;
Flebit, et insignis tota cantabitur urbe!
Hor.

Kiel 1788. Anmældelsen i Lærde Efterretninger 1789, Nr. 7.

[1]) Anmældelse af Holger Tydske i Lærde Efterretninger 1789, Nr. 43 (af H. J., det er Abrahamson).

[2]) Anmældelsen af Cramers Oversættelse i Lærde Efterretninger 1789, Nr. 42 (ligeledes af H. J.).

Jargons beleidigt", o. s. v.[1] Den hele Behandling, at Baggesen, der havde gode Venner blandt Tyskerne, og de selv med i Cramers Oversættelse bleve forhaanede, parodierede, vakte en stærk Røre i Tyskernes Lejr; og Fru Fr. Brun, født Münter (gift med Brun 1783) kunde ikke længer tie. Hun gav i sine Ausrufungen et Indlæg i Sagen, der er vel forsynet med Tankestreger, men ingen sunde Tanker. „Welch ein Geist der Gährung, saaledes begynder hun, ist plötzlich entstanden? Welche unbegreifliche Wuth hat die schönen Geister, Gelehrten, Patrioten ergriffen? Was ist denn geschehen? Warum stehen sie alle so blaß da? Warum ist der Staat erschüttert? Warum sind die Sitten beleidigt?" „Ein dänischer Dichter hat eine Oper gedichtet! Die Gränzen der Mittelmäßigkeit sind überschritten! Aber das ist nicht alles. Ein deutscher Gelehrter, von edlem unbefangenen Enthusiasmus getrieben, hat ihn und die Nation und ihre Sprache gelobt!" Derpaa fremstiller hun „die Lehrer des Volks", hvorledes de overlægge med hinanden at nedrive, at tilintetgjøre, at angribe ham som om han var en Fremmed, at raabe, saa det kan høres fra Nord til Syd, hvor uforsonlige Fiender de ere af det tyske Navn, af ethvert tysk Ord, hver tysk Lyd, at de ikke ville taale, at en dansk Stavelse nogensinde bliver fortysket. De ville herefter kun hylde Middelmaadighed og Mørke: „Was ist öffentliche Glückseligkeit, was ist Bruder-Bürger-Liebe, sige de, wenn wir verdunkelt würden? Gieb sie uns lieber zurück, o Schicksal! die ägyptische Finsterniß und die Treiber dazu, daß die Mittelmäßigkeit allein siege, allein herrsche, daß wir

---

[1]) Holger Danske. Eine Oper. Nach dem Dänischen von Carl Friderich Cramer. Kiel. (Trykt i Kbh. hos Schultz paa Oversætterens Bekostning).

ruhig leben unter dem Schutze dieser allgewaltigen Göttin!" „Jeder zu erhabene Verdienst soll uns fremde, soll uns ein deutsches Verdienst seyn." Ja, om Tyskerne end vilde række dem Hænderne, vilde gaa i Døden med dem, saa vilde de vende sig fra dem, „sie zurücklächeln und Tydsker, Tydsker sagen." „Ihr bloßer Name soll ihnen dennoch ein ewiger Vorwurf seyn."[1] Skriftet var anonymt; men man havde i det mindste Formodning om at det var af en Dame. Abrahamson siger i Slutningen af sin Anmældelse: „Nærværende Udraabsmand (eller Kvinde, thi paa mange Steder ere Tanker og Udtryk lidt femininske)"; Schack-Staffeldt taler om „Tyskeren (for ikke altid at sige Manden, især da man ikke bør opkalde enhver Ting efter en Mand)." Kritikken slog ikke desmindre løs paa „dette usle Smøreri, en slig Skribler, dets pygmæiske Forfatter, denne Markskriger, som paa Tysk har behaget at opvarte os med sine schöne Rariteten", „en Excretion, som en fortørnet Tysker har givet af sig, fordi Holger Tydske spøgede med Holger Danske."[2] Kritikken mente, at man næppe kunde være bekjendt at svare paa saadant Gods; men Tyskeren Schack-Staffeldt optog Handsken og udgav (ligeledes anonymt): Om den Ting, kaldet Ausrufungen og om andre Ting (Kbh. 1789. Til de andre Ting høre især hans Betragtninger over Operaen og dens Natur). Den vordende Digter,

---

1) Ausrufungen veranlasst durch Holger Danske und Holger Tydske. (Med Motto:) Lasst uns die Mayblumen nicht versäumen; Lasst uns Kränze tragen von jungen Rosen, ehe sie welk werden. Weisheit Salomonis Cap. 2. v. 7 und 8. Copenhagen 1789. Tre Blade.

2) Anmældelserne af Ausrufungen i Kritik og Antikritik 1789, Nr. 32, og i Lærde Efterretninger 1789, Nr. 44; den sidste af H. J. det er Abrahamson.

der næppe selv kan skrive Dansk (han skriver Watersucht, og siger, at Baggesen har forklaret, d. e. verherrlicht, Wieland) kalder Danmark „et Farcetheater for Tydskeri", „et Land, hvor Tydskere til Trods og Haan for de Indfødte endnu sidde øverst ved Bordet." „O det griber den danske Mand som en Dommedag, naar Landets Love aabne Smuthuller, naar Tydskere have Fortrinet, naar Landets Børn staa tilbage og siden skulle tigge af Udlændingens Haand hvad Udlændingen hyshyrperede." Han ønsker, at „flere Mænd, udrustede med Sarkasmus og Lune, vilde træde sammen og udgive et periodisk Skrift, der som et Rivejern langsom og uafladelig rev paa Tydskheden, indtil intet var tilbage uden Støv, man kunde bortsende med et Pust." „Naar man udbryder i Vrede mod Tydskere, da er det mod dem, der aabne sig Veje gjennem de Danske, og, haansmilende til begge Sider, stige op til Landets Isse; mod dem, der altid foretage Sammenligning imellem det Land, de forlode, og det de tyede til, for at lade os føle det Offer, de af bare Menneskekjærlighed og Begjerlighed at ophænge nogle Lamper i vore mørke Hjerneskaller, bragte os; mod dem, der ikke erkjende, at Danske kom dem imøde med Venlighed og Gjæstfrihed, mod dem, der næsvise og kaade tro, hver Dansk er et Nødanker for deres Lune og Persiflage; mod dem, der ere forvovne nok at bilde sig ind, at vi endnu skulle takke dem for den Ære, de gjøre os, naar de paa os, som paa Trapper, stige til Vejrs; mod dem, der offentlig tør vove at kalde os en Republik af Abderiter og Idioter; med eet Ord: mod den forvorpne Tydskhed, der i Tydsklands Afglands staar og lader Haan af det velvillige Folk, der har for megen Ærbødighed for andre Folkeslag, og for liden for sig selv." — „Os, Danske.

Alle Indfødte ere ikke Danske. De stamme sig ved deres Fædreneland!" [1]

Striden blev fortsat med stedse større Bitterhed og Alvor. Riegels talte i Kjøbenhavns Skilderi om den ækle Smag, der fra Jyllands Heder trækker op over os. Man har vel før hørt i de store Kredse, at kuns Hundene logre, naar man taler Dansk til dem. De Danske nødes vel at træde i Tyskernes Fodspor, for paa deres Maade at gjøre Lykke. Snart ville Frederik den Førstes rædselsfulde Dage omkringspænde vores kjære Fædreland, og man vil da, som den Gang, staa forgabede over, at de, der saa lidet kjende Landets Tarv og Mangler, just vælges til at synge Vuggeviser for Guderne (Kongerne), ja værdiges at drikke Nektar med dem, og herved faa Ret til at træde Nationen under Fødder, „dog Sommerfugle træde ikke haardt, men som Orme gnave og fordærve meget." „Haver man ikke længe i Forgemakkerne seet de enkelte Skyer, der, i et Vejr sammenpakkede, omsider vil slaa ned over vore Hoveder? Igjennem det forfaldne Universitets Sprække trækker denne Lynild læt, Landets lætte Penge og Modløshed kan ikke imodstaa den, og Hofmændenes bange Natur falder næppe paa at udhænge Afledere." [2]

Det er ikke et af de ringeste blandt Tidernes Tegn, at der nu ogsaa i det mindste hos nogle af Sønderjyderne, selv hos dem, hvis Modersmaal var tysk, vaagnede en levende Tanke om, hvilket der var deres rette Fædreland, og at netop en Slesviger skulde blive den ivrigste, sindrigste og skarpeste Forkjæmper imod Tyskeriet. Werner Abrahamson,

---

[1]) See ogsaa Artiklen Polemik i Liebenbergs Udgave, samt Schack-Staffeldt. Et biographisk Udkast af Molbech. (jf. Schack-Staffeldt hos Ersleν).

[2]) Riegels, Kiøbenhavns Skilderie. Tredie Aargang. Februar til Julii 1789. S. 138.

født af tydske Forældre, fandt paa Landkadetakademiet i Kjøbenhavn (1758) sit tydske Modersmaal som herskende Sprog, da Dansk ikke der maatte tales, og skrev selv paa Tydsk; men efter Struensees Fald, og da han (1772) blev den første Lærer i Modersmaalet i Forening med det tydske Sprog, blev han dets utrættelige Talsmand. Ogsaa hos Magthaverne søgte han at virke for det, hvilket sees af følgende, hidtil ubekjendte, Uddrag af en Skrivelse fra Abrahamson til daværende Marskal hos Kronprinsen, Joh. Bülow, den 9 Octbr. 1787:

„Paa Landcadet-Academiet skal just nu holdes det sædvanlige offentlige Examen, og jeg skal derved atter fremstaa som Taler. Ihvor ubilligt det er, at slige overordentlige Arbejder altid lægges paa en og den samme, og det endda paa en Lægmand, medens der ere fire studerte Lærere, saa har jeg dog ikke undslaaet mig for det; men det synderlige derved er, at mig er paalagt at bruge det tydske Sprog til denne Tale. Anderledes end ved Forestillinger at sætte mig imod denne Anordning, lod sig ikke gjøre; jeg kommer da til at tale tydsk i en Stiftelse, bestaaende mest af dansk Ungdom, bestemt til Officerer i den danske Armee, midt i Hovedstaden af den danske Stat og for den danske Kronprinds."

„Det fejler ikke, at Hs. kongel. Højhed jo vil lægge Mærke til denne Inconsequence, der i det mindste har et Slags Skin af Nationalsprogets Ringeagtelse."

„Min ærbødigste Begjæring er da, at Deres Højvelbaarenhed vilde vise den Bevaagenhed at forsvare mig mod en ublid Bedømmelse, da jeg saa ganske mod Lyst og Villie seer mig nødt til at vige for Overmagten og at handle mod Overbevisning." [1]

Ligesom han havde været med at stille die Ausrufungen i det rette Lys, vedblev han under Stridens Hede at meddele de kraftigste Indlæg. I Minerva, November 1789, lod han uden Navn indrykke: Svar til Ø. fra Z. Oversat,

[1]) Meddelt af Prof. Kall Rasmussen efter de Bülowske Papirer i Gehejmearkivet.

hvori han under den mest bidende Ironi sagde den bittreste Sandhed. Det er en fortræffelig Satire, hvis Mage han nok aldrig har skrevet, og som maa læses i sin Helhed. Han lader en Tysker forsvare Tyskerne; alt hvad man beskylder dem for, alt hvad man bebrejder dem, er ikke deres Skyld, men de Danskes egen. „De ere højlig at undskylde, naar de, medens de leve blandt os, vise en Adfærd, som det i deres Fædreland ikke er Skik at bruge blandt smukke Folk." „Deres egne Landsmænd, siger Tyskeren, ere selv Skyld i alle de Fejl, de tillægge os," og „han haaber derfor, at de Danske ikke mere ville klage over os (Tyskerne), men lade os i Fred oplyse dem med vore Indsigter, og mætte os med Landets Fedme." „Jeg gaar til det andet Klagepunkt, vedbliver han, at vi indtrænge os i Embeder, til Forfang for Landets Indfødte. Indtrængelsen nægter jeg aldeles, thi aldrig har nogen endnu med væbnet Haand sat sig i Besiddelse af et Levebrød. Vi komme herind, vi lade vort Lys skinne, vi aagre med vort Pund, Lod eller Qventin, alt efter Evne, og see, man giver os, hvad man dog vel bør vide, ikke at kunne saa godt røgtes af den Indfødte, især naar han hverken har lagt sig efter at skinne eller at aagre. Er det nu atter ikke Deres egen Skyld? kalder De det Indtrængelse? Er det ikke lovligt at kaldes? Og er det ikke ogsaa egen Skyld, naar Lyset under Skjeppen ikke giver Skin, og Pundet i Jorden ikke giver Rente? Langtfra at have indtrænget sig, ere endog endel af os indkaldede. Ja, min Herre, indkaldede. De have forladt Slægt og Venner, Hus og Ejendom og det **dulce natale solum**, for at bøde paa Deres Folks Mangel, der havde Ingen, plat Ingen, i alle dets Landemærker, der kunde due til det, vor Landsmand kaldtes til. Ja, siger De, Den, der kaldte dem, var selv ingen Indfødt eller vilde ikke være det. Hvad kommer det mig ved? hvi gave I ham Ret at fore-

slaa til Embede? Nok er det, vi kaldes og trænge os ikke ind. At vi saa tit konkurrere med Dem, og da min Landsmand antages, og Deres forkastes, det vil De dog ikke kalde Indtrængelse?" Paa et andet Sted siger han: „Tale vi ikke Deres Sprog, gjøre vi os ikke engang den Umage, at kunne forstaa det, saa spørg Deres egne Landsmænd om Aarsagen. De kan med det samme spørge dem: hvorfor deres Modersmaal ikke læres grammatikalsk i nogen Skole?" Det er ikke Tyskerne, der dadle det danske, det er de Danske selv: „Ingen Franskmand kan tale ynkeligere om sit Lands nærværende rædsomme Forfatning, end Deres Herrer og Damer tale om Deres Land. Naar de nu ikke kan nægte, at dette er Tonen, hvad vil man da fortænke os saa meget, at vi stemme i med, og at vi som Genier gaa lidt videre, og finde Fejl, hvor De selv endnu ingen fandt?" Bittrere endnu falder Slutningen: „Man tvinger sig aldrig uden for Personer, man agter. Siig nu De mig, kan jeg agte det Dyr, der slikker den Fod, der træder det paa Halsen, selv kaster sig hen, for at trædes paa? Naar et Folk i lang Tid ringeagter, ja foragter alt sit eget: Mennesker, Naturprodukter, Skikke, Sprog, Arbejde, kort: Alt uden Undtagelse; higer i alle disse Dele og i titusende andre efter idel fremmed, fra Kareten til Tobaksdaasen, fra Kjolknappen til Skospænderne, fra Frisøren til Huslæreren, fra Staalnarreri til Florsnarreri; naar det er og vil være et evigt Blandingsgods af forskjellige andre Nationers Art og Væsen; taber derved sin Selvstændighed, sin Nationalfølelse; favner med Griskhed hver Fremmed, der lader sig see, og taaler af ham Forhaanelser, der i enhver anden Nation vilde trætte en Martyrs Taalmodighed; naar et Folk gjør saa, hvad Rettighed har da De eller en anden enkelt Mand af samme Folk at klage, naar man til-

sidesætter al Agtelse, og behandler dem som Spartanerne fordum deres Heloter?"

Et i Aarets Løb udkommet Skrift: Folkets Røst om Tydskerne (1789) fremkaldte adskillige andre, og trak Striden over i det følgende Aar. Forfatteren er ubekjendt.[1] Han er ikke ubillig; han berømmer Schulin og Tode, og udtaler sig udførlig og levende om de falske Patrioter, der nære eller fremkalde et ubesindigt Had til Fremmede og uden Forskjel nedsætte fremmed Fortjeneste. Men „man bør ikke laste Nationen, om den nu ikke længer vil tilbede alt hvad der er fremmed. Længe nok ere Danske og Norske tilsidesatte for Udlændinger. Har man ikke seet de vigtigste Embeder i deres Hænder lige siden Christian den Femtes Tid? Hos os have de opnaaet Rigdom, Ære, Magt. De have takket Nationen ved at foragte den, fordi den er stille og beskeden." „Og hvad have de udrettet, disse sjeldne Sjæle? De have indført fremmed Overdaadighed, den der ikke passer til vort Klima, til Oldtidens gode Sæder. De have mest tænkt paa at berige sig, deres Paarørende og Kreaturer; saa maatte de lukke Øjnene for Misbrug og Uretfærdighed, for ikke at opvække Fiender. De have foragtet Landets indfødte Børn, nedtrykket Nationalskhed, standset Nationens Fremgang i Videnskaberne, da de ikke opmun-

---

[1]) Det har til Motto:

Furorne coecos, an rapit vis acrior,
An culpa?

Horatius.

S. 24 siger Forfatteren til den Mand, som han fingerer at skrive til: „Hvi fattede du i en satirisk Lune det slemme Forsæt at udgive din Essai sur la littérature et le goût en Dannemarc?" Til Slutning staar en Undskyldning for mulige Trykfejl, da han som fraværende ikke selv kunde besørge Korrekturen, og derunder H.

trede uden fremmede Lærde. Sandelig! De have højligen fornærmet Nationen, de have stor Skyld i, at vi ikke ere det vi kunde være og burde være." Derefter udvikler han at „en Nation bør føle sin Styrke, sin Nationalskyhed," at der allerede er skeet megen Fremgang i Literaturen siden 1777, flere Originalværker ere komne tilsyne, og endnu mere siden 1784; men jo mere vi selv skride frem, desto mindre taale vi fremmede Indgreb. „Jo mere vi stræbe at blive fuldkomnere, jo mere blive vi opbragte, om nogen ikke skjønner paa det vi have gjort, ikke paa det vi ere i Begreb med at gjøre. Der kommer en ung Holstener (Eggers), og vil lære os, at vi ikke have Indsigt i Statsvidenskaberne, skjøndt han ved mangfoldige Skrifter maa overbevises om, at vi dyrke dem med Flid og Frimodighed. Han vil laste Sproget, som han ikke forstaar, og tilbyder sig at berige det ved Oversættelser. Skulle vi med Taalmodighed høre paa slig Tale?" Mange Holstenere og Fremmede, som have Embeder i Kjøbenhavn, gjøre ikke det mindste for at vinde Nationens Yndest. De lære ikke Sproget. De studere ikke vores Literatur. De vise stor Tillid til deres Landsmænds Indsigt, og ingen til de Danskes og Norskes Duelighed." o. s. fr.[1]

I Minerva, Januar 1790, indførtes i Anledning af det foregaaende Skrift: Til Forfatteren af Folkets Røst om Tydskerne. Her antages Forfatteren af Folkets Røst for en Nordmand: „Du ædle norske Mand, hebder det, thi Sproget, dine syndige, følsomme, sanddru Ord ere mig Borgen for, at du er det." Men i Folkets Røst er der noget, som Nidinger kan misbruge. „Vi bør alle være eet Folk, alle Dannerrigets Mennesker." „Een den store Slægt." „Vi

---

[1]) I dette Skrift omtales ogsaa T. Rothes Brev og Bøn, og der gives et Uddrag deraf.

ere alle Mennesker, saa Borgere." „Vi skulle altid stige i Fuldkommenhed, endelig naa højt henud, sætte Hæderlighed i Vidskab, hvorfor da begynde med Bebrejdelse, min Ven?" „Hvorfor blande Holstenerne med Fremmede?" For Resten findes her en hel Del om Skatter, Lotterier, o. desl., og naar alt kommer til alt er det hele en Anbefaling for Tydskerne og deres Fortjenester.[1] Paa dette Forsvar fulgte tre Svar. Der udkom som særskilt Skrift: Tanker i Anledning af det i Minerva for Januar 1790 indeholdte Stykke: Til Forfatteren af Folkets Røst om Tydskerne (Kbh. 1790.) Forfatteren i Minerva forsvarer Tyskerne, og finder de andre Klager over ny Skatter o. desl. ugrundede; men der er Ret i Klagerne. Det forholder sig saa: „at de tysktalende Mænd trænge sig dagligen ind i alle Embeder; at Indfødsretten ofte er krænket; at næsten alle Embedsmænd see igjennem tyske Briller eller Forstørrelsesglas paa de nærværende, og igjennem tyske Kikkerter paa de tilkommende Ting;" „at de danske Mænd fortrænges ved vort Universitet af Tyskerne, og at Begyndelsen hermed fornemmeligen er gjort ved det theologiske Fag; at det ligeledes er skeet i de højere Cirkler og Kollegier, hvor enten Tyskere eller Tysktalende danske Mænd bestyre Sagernes Gang; at det danske Sprog tilligemed Folket er blevet til Foragt, og at det er Tyskernes mindste Bekymring at lære det, men de gjør endog Paastand paa tysk Tiltale; at man kan nævne tyske Mænd, som have været 40 Aar og derover i Danmark, have fortæret meget af Landets Fedme, og dog næppe kunne forstaa Sproget, mindre tale det." Frembeles: „Uforddrageligt er det at see de tysktalende Mænd ligesom ved en indbyrdes tiltrækkende Kraft klynge sig sammen;

[1]) Hvis Forfatteren ikke er en Tysker, kunde man med Hensyn til det vide Gab og Sproget tænke paa Tyge Rothe, men det anføres ikke iblandt hans Skrifter.

uforbrageligere, naar de ved denne Kraft drages ind i Embeder, hvortil de ere udue̤lige; men ganske afskyeligt, naar de Danske og Norske Mænd godvilligen søge at hænge sig fast ved dem, i det de krybe og sledske for de mægtige Tyske." Han anfører derpaa Exempler (Bernstorfs Valg til Formand og en tysktalende Huslæges Optagelse til Medlem i Videnskabernes Selskab.) De hykkelske Minervister raabe: Her er Fred og ingen Fare; men det er ikke saa, det hænger over Hovedet. Det andet Skrift: Anmærkninger til Stykket i Minervas Januar, kaldet: Til Forfatteren af Folkets Røst om Tydskerne (Kbh. 1790) bærer Abrahamsons tydelige Mærke, det sammenstøbte æ, og han tog her Bladet fra Munden, hvis han ikke før havde gjort det. „Forfatteren til hin Afhandling er en tysktalende Mand, thi hans Maal røber ham, da han tysker ikke alene i Ord, men ogsaa i Meninger og Foredrag." „Ilde var det, nok og tilgavns, om disse Udanske i deres egne Cirkler beklikkede Nationen og Landet, hvor de lide saa vel, men utaaleligt er det, naar de til denne Ufornuft og Uskjønsomhed føje den Grovhed, den ublu Grovhed, uden al Sky og Skam at deklamere deres ensidige Nedsættelse af alt, hvad vi ere og have, i Overværelse af Danske, stolende paa den mageløse Beskedenhed og Høflighed, som hindrer disse i at besvare Grovhed med Grovhed." Ret levende fører han os ind i disse Fremmedes Krebs ved at meddele nogle af deres Talemaader: „Das ist ja hier nicht anders, hier sind ja die Straßen nie rein; Sie wissen ja wie die dänischen Frauenzimmer sind; Pfui, das ist ja ein dänisches Gericht; Sind die Leute denn hier gar rasend vor Brodneid; Ohne die Deutschen können die Dänen mit nichts zurecht kommen; Das ist ja wunderlich hier, draußen bei mir ists ganz anders, og tusinde andre." Samt (i Anmærkningen) dette: „Ich glaubte hier angesetzt zu werden, aber es ist kein An-

kommen, wo man kömmt ist es überall so voll Dänen." „Og det høres, ikke af en forløben Burs eller af unge uforstandige Mennesker, men af satte Folk, der have bygget og boet iblandt os i mange Aar, af Stands- og Rangspersoner, af Damer til Damer, af ellers gode Venner til Venner; det er da som Natur-, som Karaktersprog. De ere grove uden at vide det, og hvorfor? fordi vi Danske ere saa beskedne, aldrig at lade dem føle deres Grovhed." Og de Holstenske Brødre, de, lader det til, ere endnu de værste: „al den Uskik Kronttyskerne lade see, den vise de allerfleste af dem ogsaa, al den lumpne Ringeagtelse mod Danskhed", o. s. v.[1]

Holstenerne! For at tage dem i Forsvar fremkom et Stykke i Minerva, Marts 1790: Om Holstenerne. Ved de forhaanede Tyskere, mener Forfatteren, kan der efter Indfødsrettens Indførelse ikke forstaas andre end dem. Men man maa sætte al lavere Lidenskab tilside. Og han faar da ud, at Danmark er mest favoriseret, Norge og Hertugdømmerne staa langt tilbage; „deres Overflod gydes i en Afgrund, hvorfra den aldrig kommer tilbage til sin Kilde; og, skulde man tro det? de tilbagesatte Børn yttrede aldrig nogen Klage, nogen Murren, stille og beskedne saae de paa det medforbundne Folks Fortrin". Med hvasse Ord og med klare Tal oplyser han derpaa den Uret, Holsten og Norge have liidt, og hvorledes Danmark altid har haft Fordelene. Efter denne Mand er den hele Strid fremkommen ved Bortgivelsen af et Professor-Corpus, hvortil Tyskere bleve bragte i Forslag; „men naar fortjente Danske ikke sættes tilside, saa kommer det her ikke an paa Sproget. Animositet imod en

[1]) Det tredie er et mindre betydende Skrift: Blunts Betænkninger over Brevet til Forfatteren af Folkets Røst om Tydskerne. Kbh. 1790. Dette Forfatternavn findes ikke hos Nyerup.

eneste Mand er Skylden; men en femdobbelt Kroning af den preussiske Lovkommission giver dog nogen Adkomst til Agtelse".[1]

Endelig forsøgte Pram ved sin Mægling at bringe nogen Ro i de ophidsede Gemytter, nemlig ved sin Afhandling i Minerva, April 1790: Er der nogen Grund til den Uvillie der skal være imellem Danske og Tydskere? Først viste han, at Spliden var faktisk, dernæst udviklede han udførlig dens historiske Oprindelse, endelig mæglede han imellem de Stridende ved at gjøre dem lige gode. Uvillien var tilstede, den indeholdt „Misundelse eller Foragt eller Had eller noget af disse tre smukke Egenskaber tilsammen". „Hos os var det blandt alle Klasser af Folket almindeligt, ikke at mene Mængden af de Tydskere, der levede iblandt os, vel; og det var Tonen i den tydske Provins, der staar under Regjering med os, ikke at lide eller tale godt om hvad der var dansk". I Følge den historiske Udvikling maatte det saaledes komme. Lybekkerne, understøttede af Slesvigere og Holstenere, tvang de Danske til at antage Christian den Tredie til Konge. Ved Reformationen forkuskedes det allerede forhen med Tydsk blandede nordiske Sprog. Kongerne hentede sig Brude i de smaa tydske Fyrstefamilier; de bragte liden Brudeskat, men et Slæng af fattig Adel. Tydsk var og blev Hofsproget. „Bernstorf havde gjort sig det til Grundsætning, under lige Omstændigheder at ansætte Indfødte som Diplomater; var det hans Fejl, at den danske Adel var saa ringe i Antal? Hvo kan undre sig, at Landets Børn holdt sig tilbage fra den Ministers Forgemak, hvor, indtil Løber og Sveitser, alle vare Fremmede". Og trængte ikke Tydskheden ned indtil selve Middelstandens

[1]) jf. et Stykke i Minerva fra Januar: Om det er raadeligt at inddrage Professorernes Corpora. Til Trant. (Hos Nyerup under Balthasar Münter). Og Trants Svar i Minerva for Februar.

Navne: Schmidt, Schuster, Schneider, Müller, o. s. fr. Hvad var der under saadanne Forholde at gjøre, uden at godtgjøre, at „Danske og Tyske, hver med sine særegne berømmelige Egenskaber og en agtværdig Nationalitet, intet have at misunde hverandre, intet at ringeagte hverandre for.“

Hvorledes kunde saa alminbelige humane Yttringer bane sig Vej igjennem et løsladt Folkehad? Der blev sendt Pram nogle anonyme Ord til Svar paa hans Afhandling; han svarede kun med at indrykke dem i Minerva, Juni 1790; der staa de endnu: „Pæte, non olet. Forfatteren tog det Skarn op, hvormed hans Forgjængere havde overstænket Tyskerne, overstænkede dem dermed paa ny Store og Smaa, skaante ikke engang det Kongelige Hus, og raabte heltemodigen: Brødre, det stinker ikke!“ En Skrivelse fra Altona, den 9 Maj 1790[1], gav Tyskland et kort Referat af „die lächerliche literarische Fehde gegen die Deutschen in Kopenhagen“, just ikke med den største Trosfab; Forf. beklager ogsaa, at denne Afhandling, der jo vilde stifte Fred, kom for Lyset. Saadant noget kan han ikke finde sig i. „Das ist doch eine arge Thorheit“, siger han til Slutning, „wenn dieser Schriftsteller (Nordmanden Pram) sich mit lächerlichem Selbstdünkel gegen die Deutschen aufblähet; wenn er in allem Ernst zu beweisen sucht, daß die Dänen im Grunde den Deutschen in keinem Fache nachstehen; wenn er meynt, daß der minder brauchbare Eingeborne bey Besetzung der Staatsbedienungen nicht dem geschickteren Fremden überhaupt, sondern nur dem Fremden nachstehen müsse, der sich durch ein ganz überwiegendes Talent über die Eingebornen erhebt. Wer übersieht nicht bey einigem Nachdenken die gefährlichen Folgen

[1]) Indført i Allgemeine Literatur-Zeitung 1790. Intelligenzblatt Nr. 113, d. 8 Sept.

einer solchen Abwägung des Verdienstes, welche das sicherste Mittel ist eine nicht sehr zahlreiche Nation in ewiger Mittelmäßigkeit zu erhalten, ja, wohl gar, durch Abschneidung einer der wirksamsten Triebfedern der Nacheiferung in die Barbarey zurückzuführen. Ueber die Vergleichung der Literatur beider Nationen und der Mittel zu einem größeren Fortschritt kan man nur lächeln; man weiß ja, wie es dem geht, der einen Spiegel so lange anhaucht, bis alle Umrisse unkenntlich werden." Hvilken ædel Kjærlighed, maa man vel sige, til det danske Folk besjælede ikke disse Mennesker! Hvad vedkom det dem, om de Danske vare middelmaadige eller sank tilbage i Barbari? Hvilken ren Begejstring drev dem til at tage Brødet af Munden paa de Indfødte! Kunde de ikke blive i deres eget Hjem, hvor der var saa herligt at være? Hvo gjorde dem til vore Tugtemestere? — Vi selv?

Det kunde næppe undgaas, at jo nogle Fremmede ved Fejlgreb droges ind i Fejden; retsindige danske Mænd toge dem i Forsvar. Kapelmester Schulz havde i sine Gedanken über den Einfluß der Musik auf die Bildung eines Volks (Kph. 1790) dadlet Musikkens slette Tilstand i Danmark. Han anførte et Faktum, og havde fuldkommen Ret. Desuagtet blev han haardt anfalden i et lille Skrift: Aarsagen, Hensigten og Virkningen. (Kbh. 1790).[1] Men hverken havde Schulz trængt sig ind eller tillistet eller tilpralt sig noget. Han blev forsvaret i et Stykke i Minerva, Maj 1790: Nogle Noter til Texten: Aarsagen, Hensigten og Virkningen (af Guldbaasens Forfatter, O. Chr. Olufsen), og i Minerva,

[1]) Hos Nyerup under P. A. Heiberg tillægges dette Skrift Abrahamson, men det findes ikke anført blandt hans Skrifter, og Molbech siger at „han ikke vedkjendte sig det".

Juni 1790, af P. A. Heiberg: Et Par Ord i Anledning af Skrivtet: Aarsagen o. s. v.[1]

Den samme Mand, der tog en sagesløs Mand i Forsvar, P. A. Heiberg, var imidlertid den, der fra Stridens Begyndelse til dens Slutning vaskede Tyskerne af i den skarpeste Lud, hvoraf han altid havde et godt Forraad. Disse Angreb, i Rigsdalersedlens Hændelser[2], Komedien Virtuosen Nr. 2 med dens Fortale[3], ere mere bekjendte, og vi ville kun minde Læseren om dem ved et Uddrag af de bekjendte Forelæsninger: „Vi ville in Dag, mine Herrer! afhandle det Spersmaal de emigratione cifium". „Vi hafe nu her i Dannemark den forvynskte Drikkefrihed" (Trykkefrihed). „Der er to bacta (pacta): „bactum unionis et bactum defensionis". „De forestille Dem, mine Herrer, at en Del Europæiske gultiverte Mennesker gomme vet Skibbrud eller paa anden Maade paa en Ei, hvor de vil sette dem net og bo. Paa denne Ei ere

[1]) Adskillige af de til Tyskeriet henhørende Skrifter ere samlede i et Bind i det Kgl. Bibl. jf. Anmældelserne af Folkets Røst o. fl. i Lærde Efterretninger 1790, Nr. 31, og af Stykket Om Holstenerne Nr. 51, S. 811. See ogsaa Molbech i Abrahamsons Levnet (i Historisk-biographiske Saml. 3,428) og Sammes Schack-Staffeldt.

[2]) Begyndt den 1 Marts 1787 (Anmældelsen i Lærde Efterretninger 1790, Nr. 49). Der findes ogsaa Udgaver, hvis Titel har Aarene 1789. 1793.

[3]) Alting skal jo have sin Grund: En Tradition (meddelt af Fabricius) siger, at Heiberg skrev Stykket, fordi han vilde optages i Holsteinischer Verein, men faldt igjennem; jf. Fortalen. Efter Molbech i Schack-Staffeldts Levnet S. 16 skulde Pallini være Forbilledet, men der sigtedes nok højere. Der fandtes virkelig flere tyske Kolonier i Landet, som kunde fremkalde Satiren. Paa en af disse saltede en tysk Inspektør Høet for Kvæget, der tilsidst næppe kunde hænge sammen. Der gjordes Forsøg paa, om Mennesket ikke kunde leve af Græs, o. desl. Man maa bemærke disse, næsten utrolige, men samtidige tilforladelige Traditioner, for at indsee, hvor berettiget Satiren var.

nu i Forvejen en Del vilde Mennesker, som have hjemme der. De gultiverte Mennesker begindе nu at bigge dem Huse og Værelser, og saa leve de tilsammen. See, det er bactum unionis. Derpaa gommer de vilde Mennesker, som ikke hafe seet saadant før paa Eien, og vil kigge ind til de guldiverte Europæiske Mennesker. Saa jager de guldiverede Mennesker de vilde Mennesker bort, und wann de denn gommer anden Gang, saa slaar de guldiverte Mennesker dem ihjel. See, det er bactum defensionis." Dertil Anmærkningen om det ubillige deri: „Med langt større Ret kunde de kultiverte Danske slaa Vildtyskerne ihjel, der saaledes som nu skeer i Hobetal trænge sig ind paa vores Ø, eller dog i det mindste kunde vi jage dem Fanden i Vold." Og saa Samtalen imellem samme Professor og en Mand, der gik til ham efter Forelæsningen: „Jeg skal denn sige Dem, da jeg kom dil Dannemark, vare alle Ding i Staten i den iderste Confution; Embetsmændene und alle Collegie-Herrerne vidste ikke selv, hvorledes de vare vendte i Dingene." En af hans Landsmænd, et Geni, „har opfundet en Salse at smere Bønder met, saa at de bære Uld, und kan klippes et Par Jank om Aaret", o. s. fr.

5. Tyskeriet efter 1790. Fortsat Indvandring. Udfald mod Tyskerne. Forhaanelse mod de Danske (Urian und die Dänen). Dansk Tyskhed. Indflydelse paa Undervisningsvæsenet og Folkeoplysningen: Hertugen af Augustenborg. Christiani. (Bonstetten. Hennings). Fremblik.

Var nu denne Kamp mod Tyskerne kun Skud med løst Krudt, der for Øjeblikket skræmmede Kragerne og andre slemme Fugle bort fra Marken og Frugthaven, eller var det skarp Ladning, hvorved de bleve liggende paa Stedet? De bleve næppe skræmmede, mindre tilintetgjorte. Danmarks Uddannelse var

bleven saa nøje forbunden med Tysklands, at de ikke kunde rives fra hinanden. Grundskylden, som baade Abrahamson og Pram havde søgt i selve det danske Folks Higen efter fremmed Gods, blev ikke hævet. Indvandringen varede ved, men Tyskernes Indflydelse, der ikke var ringe, hemmedes noget ved den voxende Danskheds tiltagende Udvikling.

Det tyske Sprog var endnu det herskende i højere Kredse. Adelens Huslærere, Privatsekretærer, ja Tjenere, vare tyske, og bleve tildels, naar de havde Talent, danske Embedsmænd, som L. Meyer og Dankwert hos Schimmelmann. Det tyske Kancelli vedblev at hente Embedsmænd fra Tyskland, som Heinzelmann; Rentekammeret behøvede dem ogsaa, som Salchow. For dem var det tyske Sprog det naturlige Organ, selv om de vare fødte i Danmark, og det vedblev at være det, naar de bleve ansatte i Hertugdømmerne. Armeen vedblev formedelst sin blandede Natur at bevare og optage tyske Elementer, som Lindenfels, Binzer, Ries. De tyske Menigheder maatte have deres tyske Præster og Lærere, som Gehren, Massmann (Stifteren af Søndagsskolerne), Marezoll, Göricke, J. N. Basedow. D. J. W. Olshausen fra Hannover, der var kommen hertil som Huslærer, tog Doktorgraden, disputerede for theologisk Embedsexamen ved Kjøbenhavns Universitet (1791—94), og udgav en Kritik aller Offenbarungen (1791). Tyskere brugtes som Missionærer, som Stegmann fra Marburg. Læger kom endnu hertil, som Paul Scheel fra Itzehoe, Wendt fra Eckernförde. Ligeledes Malere, som Grosch fra Lübeck, J. L. Lund fra Kiel. Eventyrere blandede sig i Politikken, som Steineck fra Brunsvig, Udgiveren af Folkevennen. Nogle midlertidige Gjæster vare der ogsaa, som den østerrigske Generalkonsul Bozenhard, Meklenborgeren Amsberg, „den ædle Sweitzer" Bonstetten. Hvo vil forfølge de tyske Slægters Udbredelse i mangfoldige

andre Retninger? deres Indflydelse paa Literaturens højeste, Poesien? den tyske Literaturs Gjentagelse i matte Efterligninger? Selv det bekjendte Middel til Læsnings Udbredelse, Læse- eller Lejebibliotheker, var en tysk Opfindelse.[1]

Udfald mod Tyskerne varede naturligvis ogsaa ved, men mere enestaaende eller som forbigaaende Hjertesuk dannede de ikke hele Skrifter. „Saa var det altid i Danmark, siger Malte Møller.[2] Fremmede vare altid vore Formyndere i Literaturen og saa meget andet." „Alle Samlinger af Danske maa, om det skal due, have en Tysker til Anfører", siger M. C. Brun.[3] Og P. A. Heiberg taler i Politisk Dispache om de Fremmedes Indbrænding paa en eller anden fed Græsgang. Disse Klager hørte da aldrig op.[4]

Den Heftighed i Gemytterne, som Tyskeriet havde fremkaldt og næret, den Opmærksomhed, som derved blev henledt paa Fremmedes Ansættelse i Almindelighed, bidroge formodenlig ogsaa til at skjærpe Sagen imellem Hollænderen eller Friseren Gadso Coopmans og Abraham Kall, der i sine Forelæsninger havde angrebet hans politiske Færd. Coopmans skulde være Professor i Medicinen eller efter Kratzenstein i Fysikken; derved mente man, at Indfødsretten vilde

---

1) Det første Lejebibliothek i Kjøbenhavn blev oprettet af en Tysker Wennighausen, der kom hertil som Tjener, men holdt af Læsning, og ved efterhaanden at laane sine Bøger ud, bragte det til et Lejebibliothek paa 8000 Bind, hvoraf der daglig udlejedes 5 til 600 Bøger. (Det var endnu til 1808). Siden kom Heidner, hvis Lejebibliothek kjøbtes af Stadthagen. (Schellenbergs Bemerkungen über Kopenhagen, 1796. S. 141.)

2) Malte Møllers Repertorium (1795) 1,130.

3) Fluesmækken 1797: Om de store Mænd. En Drøm.

4) Endnu 1824 siger G. L. Baden: „Vi svede al Dansk ud, jo flere Tyskere vi saaledes indkalde." (Bidrag til Historien om Prækenens Misbrug, i Østs Archiv for Psychologi 2,341).

krænkes. Han blev Professor i Kemien (1791), der ikke var hans Hovedfag.[1]

Trykte Forhaanelser mod det danske Folk høre til Sjeldenheder i Landet selv, skjøndt de langt senere forekomme.[2] Derimod mente man, at der endnu fra Holsten sendtes os Stikpiller. Den bekjendte Wandsbeckerbothe, Matthias Claudius, bønfaldt i en original Skrivelse Kronprinsen, da denne tiltraadte Regjeringen, om en Understøttelse, og fik den (1785, en aarlig Pension af 200 Thaler).[3] Ikke desmindre skrev den naive og rettroende Asmus sit Digt: Urians Nachricht von der neuen Aufklärung oder Urian und die Dänen[4], hvori han lader Urian forkynde Menneskerettighederne, Fornuften, Friheden, og lader die Dänen synge Omkvædet paa hvert Vers:

Urian.

Ein neues Licht ist aufgegangen,
  Ein Licht, schier, wie Carfunkelstein!
Wo Hohlheit ist, es aufzufangen,
  Da fährts mit Ungestüm hinein.
Es ist ein sonderliches Licht;
Wer es nicht weiß, der glaubt es nicht.

Die Dänen.

Erzähl Er doch von diesem Licht!
Was kann es? Und was kann es nicht?

---

1) See Lærde Efterretninger 1793, Nr. 29. 30. 32. 33. En Beretning om denne Sag i Minerva, August 1791 (Artiklen Literatur, S. 281) og de andre hos Nyerup anførte Kilder. jf. Steffens, Was ich erlebte 2,274.

2) F. Ex. af en Fru Elise von Burgwedel 1813—14. See Anmældelsen af Der Aeronaut i Athene, September 1814, S. 190.

3) Wilh. Herbst, Matthias Claudius, der Wandsbecker Bothe. Gotha 1857. S. 181.

4) Det findes i Wandsbecker Bothe, 6 D.

Urian.
Erst lehrt es Euch die Menschenrechte.
Seht, wie die Sache Euch gefällt!
Bis jetzo waren Herr und Knechte,
Und Knecht und Herren in der Welt.
Von nun an sind nicht Knechte mehr,
Sind lauter Herren hin und her.
Die Dänen.
Sind also keine Knechte mehr!
Sind alles Herren hin und her! —
Urian.
Vernunft, was man nie läugnen mußte,
War je und je ein nützlich Licht.
Indeß was sonsten sie nicht wußte,
Das wußte sie doch sonsten nicht.
Nun sitzt sie breit auf ihrem Steiß,
Und weiß nun auch was sie nicht weiß.
Die Dänen.
Das macht sie gut — auf ihrem Steiß —
Und weiß nun auch was sie nicht weiß. o. s. v.

Det kan nu tages paa to Maader. Sangen var imod „die Fasler", og saaledes tager han det selv (i Fortalen): „Die Nachricht ist gemacht, unsre brausende und übertreibende Schriftsteller am Ermel zu zupfen, und rechtliche und loyale Gesinnungen zu befördern." Andre mente, at der var en Bismag deri: det tyktes, at Hulheden her var tillagt de Danske, et dumt Folk, der kun kunde snakke efter, og hvem der ikke levnedes anden Roes end Kjærlighed til Kongen. Saaledes blev det opfattet og revset af A. H. (Hennings) og af en Photophilus Danus, der skrev en, men mat, Parodi: Wir Dänen an Asmus.[1]

[1]) Ikke: Wir Dänen an Urian. See Der Genius der Zeit. Ein Journal herausgeg. von August Hennings. I 10ter Th. Altona 1797, Februar, findes Stykket af A. H. og Parodien i März s. A. ff. Sejdelins Besøg hos Claudius med Maleren Runge i Sejdelins Læsendes Aarbog for 1799. S. 105.

Danskheden var kommen til Bevidsthed. Det Danskes Ret til at være, Modersmaalets Ret til at herske, havde vundet Erkjendelse; og denne Overgang fra Modersmaalets Tilsidesættelse til dets Agtelse, dets udelukkende Hævd og dets fuldendte Sejer skrider gradvis frem fra 1790 og langt ind i det næste Aarhundrede. Men fra denne Tid kommer ogsaa en dobbelt Tyskhed for Alvor tilsyne: „den absolute Tyskhed og den danske Tyskhed"[1], Tyskheden under dansk Flag. Og ved denne sidste blev Faren vel endog større, end da begge Nationaliteter stode skarpt imod hinanden.

Hvorledes blev denne danske Tyskhed eller tyske Danskhed til? Hvorved blev den fostret og næret indtil den stod som fuldvoxen Mand, der ikke mere lod sig vise tilbage? Gik det maaskee dermed som med Sproget, der fyldte sin bristende Ordfylde med tyske Elementer, som det gav dansk Præg? Skete det derved, at Folkets Dannelse, dansk Dannelse, byggedes op paa tyske Grundlag? Saa meget er i det mindste vist, at Indflydelsen er særdeles kjendelig i tvende Grundretninger: Undervisningsvæsenet og Folkeoplysningen.

Det er noksom bekjendt, hvorledes Bestyrelsen af det lærde Undervisningsvæsen blev overdragen til Hertugen af Augustenborg, der selv var en tyskdannet Mand, og som nu samlede tyske og danske Mænd, maaskee halvt af begge, omkring sig, for at udføre de store Reformer. Der søgtes endnu især efter dygtige tyske; der var f. Ex. (1791—92) Underhandlinger om, at Reinhold, der siden kom til Kiel, af Hertugen skulde indkaldes til Kjøbenhavn, for at ansættes saa eller saa, ved Universitetet eller paa anden Maade.[2] De der havde den største Indflydelse paa Undervisningsvæsenet,

---

[1]) Malte Møllers Repertorium 1,140.
[2]) Baggesens Briefwechsel mit Reinhold und Jacobi, 1,15—19.

de der udkastede Planerne og satte dem i Værk, vare en Tid lang Tydskere, som Trant og Moldenhawer; de danske Deltagere lode sig beskedne nøje med underordnede Roller.

De første Forstandere for de danske Skolelærerseminarier vare Tydskere: J. C. G. Clausen (fra Kiel, paa Blaagaard 1790), J. F. Oest (fra Angel, af en aldeles tydsk Slægt, paa Brahetrolleborg 1795); fra deres Anskuelser udgik den reformerede Almueskole i sin første Skikkelse. Denne Dannelse havde (jeg forsikkrer det) en vammel Smag.

Ydermere: Kjøbenhavn, hvor Borgerdydskolen ved et privat Selskab var bleven oprettet 1787,[1] fik nu af en Tydsker et andet, sit første store, vigtigste og mest ansete Institut. Christoph Johan Rudolph Christiani (f. i Landet Svansen 1761) blev tydsk Hofpræst 1793, og oprettede sit Opdragelsesinstitut udenfor Vesterport 1795. Der næredes, som man seer af hans egne Bemærkninger, nogen Frygt for at Eleverne midt i Danmark skulde for meget (noget kunde vel ikke undgaas) blive opdragne som Tydske, og ikke noksom skulde dyrke deres Modersmaal; men han forsikkrede, at denne Frygt var ganske ugrundet: han lod dem ved en egen Lærer (Bramsen, en tydskdannet Seminarist, der fra Christiani's Institut gik til Petri Pigeskole) undervise i det danske Sprog, en Lærer, der havde dannet sit skriftlige og mundlige Udtryk efter Hr. Ribers Anvisning (nemlig paa Blaagaard); og flere (mehrere, ikke alle) Videnskabsfag bleve foredragne paa Dansk. Ikke desmindre udgik Skrifterne fra og om dette Opdragelsesinstitut paa Tydsk, og disse Skrifter tør antages for ikke lidet virksomme Bidrag til at

---

[1]) Molbechs Hist. Biograph. Samlinger 2,234. Slesvigeren H. C. Hammelef oprettede et Institut 1799, med tydske og danske Skrifter.

fremkalde og bestyrke den Stemning, som Institutet hos de dannede Klasser vilde vække og fremme. De kaldtes med stærkt lovende Ord, ikke Oplysninger om et Institut (hvad havde det at betyde?) men Bidrag til Menneskehedens Forædling, og lærte iblandt andet: „Opdragelsens Hovedøjemed er Uddannelsen af Menneskets sædelige Anlæg til at fremkalde en ren og virksom Dyd. Derved kan der ikke spørges om, at opdrage Danske eller Tyske; „Dänen als Deutsche erziehen" eller omvendt, det Udtryk forstaar han slet ikke (det var jo som om man vilde gjøre Forskjel paa at opdrage Piger og Drenge); Opdragelse er noget almindeligt, og hører ikke udelukkende til nogen Nation; og man kan ikke nægte Tyskland den Fortjeneste, at det tidligere end Danmark har draget Omsorg for en god Opdragelse. Og hvad Religionen angaar, „muß es in der Religion immer beym Alten bleiben?" „Ved Religionsundervisningen læres først den rene Fornuftreligion, derpaa Kristendommen i sin oprindelige Simpelhed og Renhed. Theologiske Læresætninger, som fra Begyndelsen af indtil nu vare tvivlsomme, læres kun historisk (det vil sige, som Meninger) og adskilte fra Religionsundervisningen." Kan der være Tvivl om, at dette Exempel, givet af en Hofpræst i en af de mest ansete Skoler, har været frugtbart til Efterligning? Og ikke det alene; ved at gjennemgaa dette og lignende Skrifter skulde man vel kunne finde, hvorledes de ved at afhandle allehaande folkelige Æmner vare Forløbere for de samme Æmners Behandling og Udbredelse i Modersmaalet.[1]

[1]) See Christiani, Beyträge zur Veredlung der Menschheit, herausgeg. aus dem Erziehungsinstitut bey Kopenhagen. 1—2 B. og Anhang, 1796—99. Især Einige Bemerkungen, meine Erziehungsanstalt betreffend; Ueber den Hauptzweck der Erziehung, o. s. v. Man finder ogsaa heri Afhandlinger Ueber die richtigste Benutzung

Det var dog ikke alene Ungdommens Opdragelse, som disse Fremmede begejstrede os for, det var tillige Folkeopdragelsen, die Volkserziehung; og naar man har gjort sig bekjendt med eller vil gjøre sig bekjendt med, hvor vidt vi have drevet det i dette Tidens og alle Tiders vigtigste Æmne, saa er det godt ved Siden af vor Literaturs Resultater at stille den tyskes, der saa godt som gaves os lige i Hænderne. „Hidtil, saa omtrent lære de, hidtil har man søgt Menneskets Forædling i Videnskaberne, men Videnskaben, hver for sig, kaster kun sit Lys paa et eneste Fag, paa nogle enkelte Regioner af højere og videre Forholde. Den Lærde fejler derfor ofte; thi han er næsten altid noget ensidig. Oplysning, Folkeoplysning, die Aufklärung des Volks, die Nationalaufklärung, er noget fra Videnskaben aldeles forskjelligt. Den maa, som et Resultat af alle lærde Kundskaber, være almindelig, den omfatter alle, og gaar ikke ud fra Tankens Theori, men fra de specielle Forholde, som Erfaringen giver. Oplysning bestaar netop i den rigtige Kundskab om sine Forholde.[1] Hovedsagen er Moralen, men til Grund for den maa først lægges de individuelle Forholde. For en Bonde er det det væsenlige, at han pløjer godt, holder godt Hus, kjøber og sælger godt. Først naar han

der Geschichte für den moralischen Zweck der Erziehung; Ueber die Aufklärung.. Pastor N. Oest i Neukirchen meddelte Ueber die Veredlung der Dienstbothen, et Æmne, der siden behandledes af Amtsprovst Vedel; og hans Søn J. F. Oest sin den Gang berømte Afh. Ueber Eintheilung der Schulen in Klassen, hvori han giennemgaar hele Undervisningsmaaden i Almueskolen. Det smaa blev den Gang behandlet som det allerhøjeste, netop hvad der siden gjentog sig i den Indbyrdes Undervisning.

[1]) Aufklärung beim Menschen ist die richtige Kenntniß aller seiner Verhältnisse. Der ist aufgeklärt, der weiß was er an seiner Stelle zu thun hat, und der Verhältnisse so hell einsieht, daß keine Leidenschaft ihn blenden noch irre leiten kann.

har faaet Indsigt i disse sine første Forholde kan Ordene Pligt og Skyldighed faa nogen Mening for ham. Hvo der ikke betænker sit eget Gavn, vil heller aldrig opfylde det.[1] I Moralen gjælder det saaledes først og fornemmelig om vore Forholde og om den Klarhed, hvormed vi indsee dem. De gode Love udgaa fra den Individuelles Harmoni med det almindeligste Bedste. Den første moralske Kraft har sin Kilde i Statsforfatningen, den anden derimod i Oplysningen. Skal Fornuften, og det betyder her den tydelige Indsigt i vore Forholde, betvinge Lidenskaberne, saa kommer alting an paa Begrebernes Tydelighed og Styrke. Hvilken Kundskab er mere oplivende og tiltrækkende, end den, der gjør vort Kald fuldkomnere! Den største Nydelse bestaar i vor Eftertankes Overensstemmelse med vor Gjøren og Laden. Den oplyste Bonde vil drive sin Ager med Lidenskab, og opdrage sine Børn vel. Og naar et Folk var som en saadan enkelt Mand, saa vilde der herske Fred, Industri, Orden, Livsnydelse og almindelig Lyksalighed med den største Sædelighed. Der vil ingen Tid og Tilbøjelighed være til de sædvanlige Laster. Egennytte er Moralens Drivefjeder, ikke dens Død. Enhver Handling er individuel og bliver især bestemt ved det individuelle. I det virksomme Liv kan

[1]) Es ist wohl zu bemerken, daß die Sittenlehrer das Gewebe ihrer Moral zu früh auf allgemeine Resultate, auf abstracte Ideen bauen, ohne zuvor die individuellen zum Grunde gelegt zu haben. Die Quelle aller Moral bei dem Bauern wäre, daß er wohl pflügte, wohl seine Wiese bestellte, gute Rechnung halte, gut kaufe und verkaufe, daß er lieber in seinem Garten bei Kohl und Bäumen als in der Schenke verweile, daß seine Kinder dieses sein Thun und Lassen ihm ablernten etc. Erst wenn er alle diese seine ersten Verhältnisse wird überschauet und eingesehen haben, würde das Wort Pflicht und Schuldigkeit in seinen eingesehenen Verhältnissen einen Sinn finden. Wer seinen Nutzen gar nicht einsieht wird ihn nie befolgen.

ingen handle efter almindelige Forskrifter. Erfaringen er den bedste Vejleder." [1] Kort, thi det er Meningen: Tragt ikke efter ideel Sandhed, thi det er kun Vind; det Sande, det er det Nyttige, det Gode, det er det Egennyttige og det Almennyttige. [2] Og nu, Læser, tænk hvilken Slægt der kunde komme af de Forældre, der vendte Kristendommen om, og idelig indprentede sine Børn denne Lærdom: Tragter først efter denne Verden og dens Retfærdighed, da skal alt det øvrige meddeles eder!

Naar denne almindelige Anskuelse af Folkeoplysningens Natur anvendes f. Ex. paa Kunsten og de forskjellige Virksomheder i Staten, saa følger umiddelbar, at Kunsten heller ikke har nogen Hensigt i sig selv. „Al skjøn Kunst maa have et moralsk Øjemed. [3] Og hvilke af Statens Embedsmænd man end betragter, Theologen, Lægen, Juristen, Officeren, saa arbejde disse Mennesker kun negativt paa det almindelige Bedste; Armeen bekæmper Fjenden, Lægen Sygdommen, Theologen Synden, Juristen Uretfærdigheden;

---

[1]) Eigennutz ist die Triebfeder, nicht der Tod der Moral. Jede Handlung ist individuell, und wird meist durch das Individuelle bestimmt; nur in der Ausnahme können allgemeine Vorschriften leiten. Im thätigen Leben die Blicke von unsern Verhältnissen wegwenden, um nach allgemeinen Vorschriften zu greifen, wäre so gut als sich die Augen ausstechen um besser seinen Weg zu finden. Jede Vorschrift ist falsch, die nicht aus unsern Verhältnissen entsteht, und je mehr der Mensch von der Bahn der Erfahrung abweicht, desto mehr läuft er Gefahr; die Natur allein ist die untrügliche Leiterinn der Menschheit. Nur in der Moral des wohlverstandenen Eigennutzes wird der Mensch die große Harmonie finden, die ihn zu immer größeren Vollkommenheiten antreibt.

[2]) Ueber Volkserziehung, tilegnet Prof. Münter, og andre Afhandlinger i Neue Schriften von Karl Viktor von Bonstetten. Kopenhagen 1799.

[3]) Alle schönen Künste sollen einen moralischen Zweck haben; sie sind die Blumenkette, die die Phantasie an die Vernunft bindet.

Landmanden, stor eller liden, er den eneste, der forskaffer, frembringer, skaber."[1] Altsaa, ikke den grublende Videnskabsmand, ikke den skabende Digter, ikke den højere overskuende Indsigt, der former og vedligeholder Staten og Kirken, men de, der frembringe og forarbejde det meste legemlige Stof, allerhelst Gjødning og Møg, ere de vigtigste i Staten. Denne aldeles hensynsløse Hylding af det materielle giver just vor Literatur fra hele denne Tid sit mest aabenbare aandløse Præg.

Naar alle Begreber forrykkes, naar der vendes op og ned paa alt, saa faar Folkeoplysning en anden Mening; der menes Almuens Oplysning, det vil sige, Almueskolerne blive de første og vigtigste Dannelsesanstalter, og utallige Kræfter sættes i Bevægelse, for at give dem og deres trivielle Indhold en Form, der svarer til Tidens Forventning. Disse og andre ny Ideer, der vendte op og ned paa Verden, gik fra Frankrig til Tyskland, og derfra til os som dets Opdraglinge. Hvad Campe og Salzmann virkede i Tyskland, modtoges enten middelbart fra de Tyske i Danmark eller umiddelbart fra Kilden selv. Man maa ogsaa her lægge tilbørlig Vægt paa Tyskernes Indflydelse, og gjøre sig bekjendt med deres Skrifter, for at forstaa vore egne, følge med dem ikke blot i deres moralske forstandige Anskuelser, men tillige i deres Skolefantasier og Skoleidyller. En saadan haves af Kammerherre Hennings, en af de filanthropinske Drømme om en „Landsbyskolemester, som han bør være (omtrent som Robert oder der Mann wie er seyn

---

1) Aerzte, Theologen, Juristen, Officiere haben ihre gebrochene Bahn; doch arbeiten diese Menschen nur negatif am allgemeinen Beste: die Armee treibt den Feind, der Arzt die Krankheiten, der Theolog die Sünden, der Jurist die Ungerechtigkeit; nur der Landmann, groß und klein, erschafft. Ueber die Gartenkunst i Neue Schriften von Bonstetten. 2 Th. 1800.

skulle) for at danne den vigtigste og talrigste Menneskeklasse til gode, nyttige og lykkelige Mennesker." „Religionen læres ikke i denne Skole; den er en Følge af udviklede Følelser." „Men Luthers liden Katechismus tjener den fornuftige Lærer til at danne hans Ungdom til fornuftige, sædelige og religiøse Mennesker, til at opdrage gode Husbonder, gode Thende, gode Ægtefolk, gode Fædre, gode Statsborgere af dem." „Om der udkræves mere til at være en Kristen, veed jeg ikke, siger Hennings, men jeg tror at kunne sige, at den, der fordrer mere, ingen god Kristen er."[1] Paa en saadan Tid, da der ingen Lidenskaber maatte herske, ingen Poesi være til, er det artigt at læse en idyllisk Skildring over det mest prosaiske Liv i Verden, hvori Ingredienserne ere Beckers Nød- og Hjælpebog, Hovedregning, Skolegang o. desl. Hvo der af egen Erfaring kjender noget til denne Tidsstemning, vil føle det komiske i, at en i sig selv ganske simpel og saare agtværdig Gjenstand skrues op til at være en hel Slægts Formaal og hele Menneskeslægtens Frelse.[2]

1) Skolen, et Phantasiemalerie efter Sandhed, i Minerva, Juli 1797.

2) For at stille den hele Betragtning for sig, er det naturligvis gavnligt at begynde forfra, og at følge med Udviklingen til Enden. Man maa derfor eftersee det bekjendte Skrift af Justus Möser, Patriotische Phantasien (Neue Auflage 1778, men de fleste fra 1768—69); f. Ex. „Reicher Leute Kinder sollten ein Handwerk lernen." „Die Tugend ist die Taugsamkeit." (Det individuelle Liv har ingen Betydning uden som nyttigt.) Det Hellige selv skal gjøre Nytte: „Ist es doch ein Beweis von dem Genie einer Nation, wenn sie den Kirchthurm mit zur Windmühle gebraucht." „Die Vortheile einer allgemeinen Landesuniform." „Gedanken über die Abschaffung der Feyertage." „Seit zehn oder zwanzig Jahren ist für die Huren und ihre Kinder mehr geschehen als in tausend Jahren für alle Ehegatinnen" o. s. v. Men Möser har endnu ikke naaet Højden; han siger endnu: „Die ganze philosophische Moral scheinet mir eine Hafersuppe zu seyn." „Die Leidenschaft, diese edle Gabe Gottes, führet den Menschen sicherer als die aufgeklärteste Vernunft."

Ved denne Vandring igjennem en Del af vor Literatur, som man hidtil har ydet altfor liden Opmærksomhed, fra Aarhundredets Midte til dets Slutning, kunne vi ikke undgaa at erkjende det ydmygende Resultat i Rahbeks skarpe Udtalelse, som han lægger en Tysker og Trop tard i Munden: „Dette Land er jo en Del af, en Provins i det store tyske Rige“; „Tysk, det er jo en Kundskab, som alle fødes med her i Landet, ligesom med Arvesynden.“ [1] Men for at fuldende denne Skildring af Tyskeriet, det absolute og det danske, maa man dog ikke blive staaende ved Aarhundredets Ende, men kaste sit Blik over i det næste. Hvad blev Enden paa denne Folkeblanding? Hvortil førte den? Uagtet alt hvad Tyskerne vilde og kunde, uagtet de Danske, der gjerne vilde gaa op i dem, — de kunde ikke. Uagtet den nøje Forbindelse med Hertugdømmerne, uagtet det fremmede Sprogs Anvendelse i den danske Presse, uagtet den næsten haarde Nødvendighed for danske Forfattere at bruge det i og udenfor Landet, uagtet Oprindelsen fra tyske Slægter, saavel i Anskuelser som i Sprog, skred Folket fra 1784 af frem i stedse større og større Danskhed. Baade slesvigske og tyske Slægter samlede sig om det danske Modersmaal, ja det Særsyn skulde vise sig, at netop af de mest og nærmest tyske Slægter udsprang som ved et Trylleslag, stundum i den første umiddelbare Generation (vi behøve jo ikke at nævne dem) de mest ægtedanske Mænd, gamle Danmarks stærkeste Støtter og mest veltalende Talsmænd. Hos intet Folk, Folk siger jeg, vil man finde en større Djærvhed, en stærkere Udholdenhed, en ædlere Opoffrelse. Hvorfor varer Spliden da ved? Fordi Regjeringen, travl nok i det smaa, i det store var kraftløs. Fordi Fortyskningen fra dens Standpunkt næsten uafbrudt har varet ved. Fordi

[1]) D. Tilskuer, 1796, Nr. 36 og 37. 1799, Nr. 25.

den politiske Stilling tvang den ind i to stærke, hinanden modstridige Strømme, af hvilke den ingen kunde beherske. En eneste Gang gjordes der, ved F. H. Guldberg og Kronprinsen, et fortvivlet, meget udraabt Forsøg paa at hæve Striden ved at fordanske Holsten (1806). Dette Indfald gjorde megen Skade, fordi det var absurdt. Den modsatte Vending, at fortyske Danmark, og Lysten til at fortyskes, maa have haft noget særdeles tiltrækkende og indbydende; thi det er den, som igjennem alle Tider dukker op; til alle Tider, under alle Forhold, med Bevidsthed eller uklar, bliver den ved, og herpaa er der ingen Ende at see, deri ingen Selvstændighed at vinde. Under Christian den Femte gjordes der et i Fødselen kvalt Forsøg paa at indføre tysk Prædiken for de danske Menigheder i de mindre Kjøbstæder.[1] Under Christian den Sjette havdes det flygtige Hof-Indfald, at indføre Tysk i Landsbyskolerne. Saa kom Klopstock med hele hans Følge. „Siden, siger Molbech, fik vi først vor lærde Skole- og Universitets-Reform ved en tysk Theolog; noget længer hen flyttede efterhaanden den tyske Realisme ind i det danske Skolevæsen; og endelig, midt under den danske Nationalitets stærkeste Eruptioner, har man indsat det tyske Sprog til Grundvold for den danske Ungdoms Sprogdannelse i vore Skoler eller Gymnasier.“[2] Regjeringen udtalte først (1845) det ønskelige, „desværre ugjørlige“, at faa Disciplene i de lærde Skoler til at tale Tysk, og maatte ved Forordningen selv (1850) lade sig nøje med at indføre det tyske Sprog til i Forbindelse med Modersmaalet at danne det første Grundlag for Sprogundervisningen. Paa samme Tid, som hele Folket stod op for at møde det

---

[1]) Allen, Det d. Spr. Hist. i Slesvig. 1, 371–372.
[2]) Molbech, Schack-Staffeldt. Et biographisk Udkast. S. 20. Anm.

slesvigholstenske Oprør, gjorde Regjeringen selv dette aldeles ufornødne Attentat paa Modersmaalet. I den gamle Latinskole var det forbudet at tale Dansk; nu skulde Latinen ud og Modersmaalets Bevidsthed vækkes og styrkes ved paa det inderligste at forbindes med det Tungemaal, der allerede havde og lettest kunde fordærve det. Hvilken Glæde for Tyskland![1]

6. En fransk Koloni i Danmark omtrent 1750—70. Des Roches de Parthenay. De la Beaumelle. Mallet. Roger. Reverdil. Senere fransk Indflydelse. Bemærkning om andre Fremmede, Engelske og Svenske.

Næst efter det tyske Sprog var det franske det almindeligste i de højere Kredse, som gjorde Fordring paa Dannelse. Det var især Damernes Sprog. Franskmænd kunde derfor ogsaa finde Indgang, men deres Indflydelse trængte formedelst Sprogenes Forskjellighed ikke dybt ned i Folket. Nogle have dog efterladt sig varige Minder.

Jean Blaise des Roches de Parthenay, en fransk Adelsmand fra Rochelle, kjende vi allerede som Forfatter til

---

1) Der yttredes blandt andet derom: „Das Herz von Deutschland klopft mit hörbarem Schlage, alle seine Adern schwellen an und brechen überall knospend wieder auf, der Blutumlauf geht wieder rasch und voll vom Herzen bis zu den äußersten Gliedern. Wann sonst erheiterte Deutschland an seinen äußersten Grenzen ein so tiefes und reges deutsches Schwellen und Leben als gegenwärtig? Schleswig-Holstein, herzumschlungen (sic) — welcher Deutsche ist nicht stolz und eifersüchtig auf dieses theure Bundesland?" Dertil en Anmærkning, hvori det hedder: „Von allen fremden Literaturen findet die deutsche gegenwärtig in Skandinavien den bei weitem größten Eingang, und selbst in Dänemark hat man seit Kurzem angefangen, der hochdeutschen Sprache gewissermaßen den Vorrang vor der lateinischen in den Schulen einzuräumen, wenigstens insofern die Schüler früher mit der deutschen als mit der lateinischen den Anfang machen sollen." Blämisch-Belgien von Gustaf Höfken. 1847. 2,280—281.

en Histoire de Danmarc, hvoraf der udkom en ny Udgave 1755, og som Udgiver af en Ordbog over danske Ordsprog, forklarede paa Fransk (1757). Han udbredte desuden Kundskaben om vor Literatur ved sine Oversættelser.[1]

Laurent Anglivìel de la Beaumelle (f. i Languedoc 1727) var kommen hertil som Huslærer hos Overjægermester Gram, og udgav et Ugeskrift La spectatrice Danoise (1749),[2] blev derefter antaget som Professeur des belles lettres, og aabnede (1751) sine franske Forelæsninger paa Charlottenborg for nogle unge Adelsmænd og nogle af de kongelige Pager. Indledningstalen udgav han.[3] Men hans usædelige Levnet, hans stormende Fremfærd, hans ublu Skrivemaade, hans dristige Angreb paa rodfæstede Misbrug, især i Mes Pensées

---

1) Nemlig af Holbergs Moralske Tanker, v. Havens Efterretninger om det russiske Rige, Egedes Grønlands Perlustration.

2) La spectatrice Danoise ou l'Aspasie moderne. Ouvrage hebdomadaire. À Copenhague. Au dépense de l'Auteur. 1749. Den første Tome er inddelt i Amusements 1—60, skrevne i en Dames Navn. Efter Adieu au Public findes endnu: Réponse au Plaidoye de la Spectatrice Danoise en faveur des Francs-Maçons (som findes foran) par Philotée. Den anden ulige mindre Tome kaldes ogsaa: Essais sur divers objets. Et Stykke deraf paa Dansk findes i Odin Wolffs Journal for Politik 1812, 2,72: Udtog af en Herremands Dagbog: Torbeksturen og Assembleerne for nogle og tresindstyve Aar siden, hvilke kan tjene som Exempel paa Sæderness Skildring. Striden om Frimureriet, hvori Holberg deltog, og i hvilken Sveitseren M. skrev imod Beaumelle, oplyses af Rahbek i de af ham udgivne Nytaarsgaver for Murere: Metis, 5823 (Holberg og La Beaumelle), og St. Johannes, 5824 (Hvorledes her dømtes om Frimureriet i første Halvdel af forrige Aarhundrede).

3) Discours prononcé à l'ouverture des leçons publiques de langue et des belles lettres françoises, à Copenh. 1751. 4. Ogsaa indført paa Fransk i Lærde Efterretninger 1751, Nr. 5. Den indeholder Berømmelse over den franske Literatur; han indbyder de Studerende ved Universitetet, den unge Adel og alle Elskere af den franske Literatur til at høre disse Forelæsninger, der holdtes fire Gange om Ugen.

(1751),[1] fremkaldte en Klage over ham til Kongen. Der var ingen Udkomme med ham. Han brød sig kun lidet om Censor (H. P. Anchersen); hvad denne slettede ud, skrev han atter ovenover (og Sætteren satte det i den Tanke, at det var Censors Rettelse) eller han skrev det om i mildere Udtryk, skjøndt Meningen blev den samme, o. s. v. Han beraabte sig blandt andet paa Kongens Ord: Je ne veux point, que le génie soit contraint dans mon païs. Regjeringen fandt det raadeligst at skille sig af med ham, og gav ham til Rejsepenge 300 Rdl., men han indgav en Fordring for de kongelige Pager, der havde været blandt hans Tilhørere, og for to af Grév Moltkes Sønner, saa at Moltke endnu maatte rykke ud med 120 Rdl. Fra Danmark drog han (1751) til Berlin, hvor han fortsatte sin literære Virksomhed, og tog Del i Striden imellem Voltaire og Maupertuis; derfra til Paris (1753), hvor han to Gange blev sat i Bastillen. († 1773).[2]

Denne forløbne Mands Skrifter have dog en vis Interesse: dels fordi vi af dem see hans Krumspring med Censor, og hvor lidet denne fik Bugt med ham; hvorledes han allerede nu i Tankerne saae det, som Struensee satte i Værk,[3] hvorledes

---

1) Mes Pensées. A Copenhague 1751. Avec approbation. Under Tilegnelsen kalder han sig Gonia de Palajos, hvorpaa følger Titelen: Reflections Politiques et Morales par M. Gonia de Palaye. Qu'en dira-t-on?

2) Wolffs Histor. Ordbog, 2 D. Fr. Snedorfs Saml. Skr. 3 D. 2 B. S. 429. Rahbek, Holberg som Lystspildigter, 1,184. Haandskrevne Efterretninger i det Kgl. Bibliotheks Exemplar af Mes Pensées.

3) Han skal først have skrevet: Il est heureux pour les princes, que le peuple ignore, qu'il est gouverné par sa reyne, la reine par son confesseur, le confesseur par son laquais. Dette forandrede han til: Il est heureux pour les princes, que le peuple ignore, qu'il est gouverné par des laquais, qui le sont par des servantes.

det endnu ikke var tilladt at tale aabenbart i Danmark om Bondens Frihed;[1] deels fordi vi lære at kjende de Moder og Unoder, som vare herskende, og som vi Danske maaskee tildels lærte af ham at angribe, f. Ex. den herskende Lakejisme.[2] Men især see vi her Deismen offenlig bragt til

„Her (hedder det i de haandskrevne Efterretninger) har Autor, som havde sit dyrebare Hoved kjær, givet Censor Ret, og forandret det." Nu staar der (Mes Pensées S. 332 nederst): Les grands n'ont sur nous que l'ascendant que notre bassesse leur donne ou que notre foiblesse leur permet. — I Slutningsarket skal iblandt andet have staaet: „at han kun ønskede at være Konge i Danmark i 2 Gange 24 Timer, saa vilde han ophæve al Rang, al Distinktion, gjøre alle lige af Værdighed og af Rigdom, og saa vælge Folk til Betjeninger. Saa maatte hele Verden dømme, om der har været nogen større og kristeligere Konge til."

1) Han havde et Sted skrevet: Il faudroit detruire l'esclavage de la glèbe, comme on l'a si heureusement pratiqué en France, en Angleterre, en Hollande. Ces pais seroient plus peuplez, l'industrie et l'agriculture seroient encouragées, le prince plus puissant, (etc.) Un roi, qui affranchiroit ses sujets de la servitude du vassallage, s'acquerroit plus de véritable gloire, que par la prise de cent villes et le gain de vingt batailles." Alt dette blev udstrøget paa dette Sted, men paa et andet Sted findes indført: Voiez combien l'esprit de paradoxe aveugle. Ce Bohemien, on voit bien qu'en etoit un, me disoit: Si j'etois roi de Boheme, je détruirois l'esclavage de la glèbe; par là j'augmenterois tout à la fois et le nombre des interets et le nombre des citoiens. Comme s'il etoit fort nécessaire d'augmenter le nombre des citoiens et des plaideurs; y eut-il jamais de plus abominable herésie? Demandez le à sept ou huit cens propriétaires; ils tiendront pour la simplicité des loix, et crieront si fort, que vous n'entendrez pas les soupirs et les pleurs de quatre ou cinq millions d'esclaves.

2) f. Ex. om Rangsygen i La Spectatrice Danoise, t 1, amusement 47, S. 401; om Bibliomanien, amusem. 53, S. 450; om Projektmagere, Mes Pensées, S. 10. 24; om Fremmede S. 60. 64; om Lakejismen S. 334: Il peut y avoir de l'honneur dans un païs, où les laquais s'élevent; mais il n'y a ni principe, ni ombre d'honneur dans tout païs, où le laquecisme éléve. — Que des laquais obtiennent des emplois de finances: il est bon que ces emplois soient exercez par des gens chargez de la haine et

Torvs og de deistiske Skrifter falbudne, ja man kunde falde paa at selve Præsterne udbredte Vantroen ved deres hyppige Prædikener imod den: „Præsterne ere Deismens frygteligste Fjender; der er nogle, der uophørlig bringe denne Materie paa Prædikestolen, saa man skulde tro, at hele deres Menighed bestod af bare Deister.“[1] Frembeles tildrager han sig vor Opmærksomhed ved sit Forsvar for Holberg, ved sine venlige Udtryk om vort Sprog, dets naturlige Simpelhed og Blidhed, der er et Udtryk af Folkets naturlige Velvillie, og ved sine Yttringer om Theatret: Man skal høre op med at oversætte franske Farcer, som Oversætterne flittig levere for 10 Rdl. Stykket; der mangler Tragedier. Det hedder, at Sproget ikke duer dertil, men er det troligt, at et Sprog med saa klagende og rørende Toner ikke skulde kunne udtrykke det pathetiske?[2] Med alle sine Overdrivelser har

---

du mépris publics. Qu'ils s'emparent des emplois de la douanne: il est souvent très bon que les droits du roi soient fraudez. Mais du moins qu'ils soient exclus de ces charges, qui demandent de la noblesse dans les sentimens, de la droiture dans la conduite. N'accordez jamais des honneurs à qui n'a pas de l'honneur.

[1]) Les prêtres sont les adversaires les plus redoutables qu'ait le Déisme. Ils déclament sans cesse contre l'incrédulité. Vous en voiés, qui portent si souvent cette matière en chaire, que vous diriés, que leur paroisse est toute déiste. (La spectatrice Danoise, Amusem. 56: Reflexions sur l'incrédulité, S. 471.)

[2]) La (langue) Danoise est douce, naturelle, simple; cette douceur et cette simplicité viennent de notre caractère; nous sommes naturellement bons, lader han La spectatrice Danoise sige, Amusem. 1, S. 5. Le theatre Danois sera imparfait tant qu'on n'y joûra pas des tragédies; ce sera, pour ainsi dire, un theatre boiteux. Quelques uns accusent leur langue de n'être pas propre au tragique; mais est-il croiable qu'une langue dont les tons sont si plaintifs et si touchans ne puisse pas rendre le pathêtique et les sentiments? D'autres prétendent que le caractère de la nation y repugne; mais est-il concevable qu'une nation fière, noble, généreuse ne puisse pas avoir des auteurs qui traitent

han ogsaa gode Indfald, og det er ikke usandsynligt, at denne franske Frihed i Behandling og Lethed i Stil kan have bidraget til at vække en og anden blandt vore egne til Efterligning. Et Sted siger han: M. de Fontenelle a dit: le naïf est une nuance du bas; la Fontaine auroit dit: le naïf est le sublime du naturel.[1] Endelig see vi her Materialismen i sin Anvendelse paa Industrien: Man udsætter Belønninger for videnskabelige Opgaver, for Poesi og Veltalenhed, ingen tænker paa Belønninger for bedre Agerdyrkning, for bekvemmere Maskiner. Der skal ikke forløbe to Tiaar, førend man ogsaa for Alvor tænker derpaa.[2]

Da Beaumelle var rejst, føltes der en vis Tomhed. Bernstorf, der havde levet i sex Aar som Gesandt i Paris, havde faaet Smag paa den franske Literatur, der i det hele endnu af Tyskerne sattes over deres egen, og der skulde jo tænkes paa en Lærer for Kronprinsen. Der fandtes en anden Mand dertil, der var kommen til Danmark som Hovmester for en Søn af Lord Bute, Sveitseren Paul Henri de Mallet (f. i Geneve 1730), som nu (1752) blev Professor i de franske belles lettres og Informator for Kronprinsen i det franske

de grands intérêts, qui connoissent le coeur humain, qui sçachent manier les passions? Si les Danois n'ont point de tragédies, ce n'est ni la faute du génie, ni celle de la langue; c'est la faute des circonstances, la scene ne fait que de naitre, et parmi eux le langage des poetes n'est pas encore le langage des dieux. Quoiqu'il en soit, on n'aura jamais d'excellentes comédies, qu'on n'ait des tragédies, du moins mauvaises. Mes Pensées S. 297 fgg.

1) Mes Pensées, S. 383.

2) Les académies ont fondé des prix pour la solution d'un problême, pour la meilleure ode, pour le discours le plus éloquent; aucun état n'en a fondé pour le cultivateur, qui feroit la plus abondante recolte, pour l'ouvrier, qui porteroit le plus loin l'industrie, pour l'artiste, qui inventeroit une machine plus simple ou plus commode. Mes Pensées, S. 158.

Sprog. I Forbindelse med Des Roches udgav han Tidsskriftet Mercure Danois (1753—58)[1], hvori han meddelte Fremmede Efterretninger om vore Tilstande. For at kunne skrive Landets Historie gjorde han paa kongelig Bekostning en Rejse til Norge og Sverrig (1755)[2], og gjorde virkelig, til liden Opbyggelse for vore egne Lærde[3], det første Forsøg paa en ordnet Fremstilling af Edda og den nordiske Mythologi, samt Nordens ældste Tilstand i Introduction à l'histoire de Dannemarc (1755) og Monuments de la mythologie et de la poësie des Celtes et particulièrement des Anciens Scandinaves (1756), samt en af Carstens omhyggelig gjennemseet Danmarks Historie (Histoire de Dannemarc, 1758—77. Tre Tomer. 4.)[4] Han forlod Danmark 1762, og vendte tilbage til Sveits. († i Geneve 1807).

André[5] Roger (f. i Bern) blev bekjendt med A. P. Bernstorf, da denne studerede i Geneve, og af ham anbefalet til Ministeren Bernstorf, der (1752) antog ham som sin

---

1) jf. Büschings Nachrichten, 1,229.

2) See hans Voyage en Norvège i 4de Tome af hans Oversættelse af Will. Coxe, Voyage en Pologne etc. Genève 1786.

3) Rektor Dass taler i sine Breve til Suhm med megen Ringeagt om Mallet og hans Skrifter, „denne nybagede Fransos". Efter at have gjennemgaaet Introduction, siger han: „Skjønne Decouverter, som fortjene at publiceres paa kongelig Bekostning!" „Den hele Edda er næsten extraheret, og dog vil Forfatteren give os en ny Del, som skal blive hele Edda Ord for Ord oversat i Fransk." Efter at have talt om Mallets Rejse, siger han: „Naar han kommer tilbage, faar vi nok en ny fransk Beskrivelse over Norge og Sverrig." (Suhms Saml. Skr. 15,197. 201. 212.) Heller ikke de franske Skribenter bleve betragtede med gunstige Øjne.

4) Senere Udgaver, tilligemed Introduction og Monuments udkom i Geneve i 8 og 9 Oktavbind. Danmarks Historie ender med Souverænitetens Indførelse 1661. Den engelske Bearbejdelse af Eddalæren: Northern Antiqvities. London 1770, var i lang Tid et Hovedværk.

5) Hos Worm staar intet Fornavn, hos Nyerup Urban.

Privatsekretær. Bernstorf sendte ham i et diplomatisk Ærende til Holland, men han omkom paa Vejen i Nærheden af Hamborg ved Rejsevognens Væltning (1759). Ved Bernstorfs Gavmildhed blev han sat i Stand til i sit Ugeblad Le traducteur (1753—57) at meddele Uddrag af de ny engelske Tidsskrifter, hvis Hensigt synes at have været at virke paa de højere Stænder i Danmark.[1] For Fremmede skrev han derimod Lettres sur le Danmarc, første Tome (1757)[2], hvis anden Del (1764) sluttedes af Reverdil.

Elie Salomon François Reverdil (f. i Nion i Pays de Vaud 1732), der havde studeret i Geneve og dannet sig til at blive Præst, kom hertil, anbefalet af Genferne Roger og Mallet; efter Nyerup var han i Boghandleren Philiberts Boglade, men blev 1758 Lærer i Geometri ved Akademiet for de skjønne Kunster. Isteden for Mallet blev han (i Oktober 1760) Kronprinsens Lærer, og havde da Lejlighed til at meddele sin Lærling sine fri Ideer, især med Hensyn til Bondestanden. Efter Christian den Syvendes Thronbestigelse (1766) blev han Lektor og Kabinetssekretær. I September 1767 kom han til Stampe, og meddelte ham „Kongens Villie at frigive Bønderne i Danmark". I Oktober blev Landkommissionen nedsat, og Reverdil blev Medlem deraf. Dagen efter at han havde været i dens Møde fik han sin Afsked, og tredie Dagen derefter (den 21 November) fik han ved Kongens Yndling Grev Holk Befaling inden fire og tyve Timer at forlade Kjøbenhavn; den 22 forlod han Danmark, og rejste

---

1) Le Traducteur ou Traduction de diverses feuilles choisies, tirées des papiers periodiques anglois. à Copenh. 1753—57. 4 voll. 4. Af de engelske Blade: Adventurer, Rambler, World, Connoisseur, Gray's Inn Journal, Scourge. jf. Büschings Nachrichten, 2,54.

2) Paa Titelen staar Genève, men den er trykt i Kjøbenhavn. Reverdil begynder i t. 2. lettre 21.

til Sveits. Han blev atter kaldt hertil, 1771, af Struensee (den faldne Bernstorf raadte ham selv til at modtage Indbydelsen); men han blev bitterlig skuffet, thi Struensees Hensigt var egenlig, isteden for Grev Brandt, der var kjed af Bestillingen, at gjøre ham til den vanvittige Konges Paapasser. Ved Struensees Fald fik han i nogle Dage Stuearrest, og rejste tilbage 1772. († 1808). Det var en Mand „af en elskværdig Karakter og jævne Sæder"; han lærte Dansk. Som hans Omgangsvenner nævnes Fru Mazar-Roqves, de Coninck, de la Calmette, Courtonne, Mourier'ne, Spengler, Jessen, Schlegel, Sneedorf. Hofintriguerne og deres Forbindelse med Bondestandens Frihed høre til den verdslige Historie; for os er at bemærke, at det var nu anden Gang og ved en fremmed Mand, at denne Sag blev bragt paa Bane; begge Gange maatte den endnu falde. Reverdil fortsatte den af Mallet begyndte Mercure Danois (fra 1758 til 1761), hvori han tillige meddelte sin franske Oversættelse af Luxdorphs Digt over Carl Gustavs Tog over Bæltet (i Mercure 1758). Han konkurrerede for en i Berlin udsat Pris i sin Afhandling Sur l'influence reciproque des opinions sur le langage (1760).[1] Ved hans Memoirer, der først nylig ere udgivne, oplyses det danske Hofs Tilstand før og under Struensee, denne Mands Færd og Forhold til Dronningen, med en saa ren Sandhedskjærlighed, at alle Tvivl om de virkelige Forholde, hvis nogen endnu maatte være dem, aldeles maa forsvinde.[2]

---

[1]) Michaelis vandt Prisen; Reverdil fik Accessit. Afhandlingerne findes i Dissertation qui a remporté le prix proposé par l'Académie Royale des sciences et belles lettres de Prusse sur l'influence réciproque du langage sur les opinions et des opinions sur le langage. Avec les pièces qui ont concouru. à Berlin 1760 (ikke 1761). 4.

[2]) See om Reverdil: Biographiske Efterretninger om ham i Iris

Omtrent i en Snes Aar (1750—1770) var der saaledes ved Siden af den tyske Koloni et mindre Anlæg af franske Slægter, der dels formeredes ved indkaldte Kunstnere, som Saly (1753—1774), Jardin (1755—1771), dels fik Indgang ved den i de højere Stænder, især i den kvindelige Verden, herskende Forkjærlighed for det franske Sprog og dets Anvendelse i det daglige Liv, til Brevvexling og Konversation. Tilbøjeligheden dertil var endog saa stor, at en Indfødt, v. Aphelen, ved videnskabelig Behandling deraf (omtrent fra 1754) kunde gjøre sin Lykke. Senere dannede de Franske eller andre, der strøve paa Fransk, kun en adspredt Koloni, der ikke havde nogen betydelig Indflydelse paa Literaturen. (Gallomanien udeblev ikke, men den kom udenfra). Denne Koloni, der ogsaa stammede fra nogle tidligere Slægter, som Fontenay, fandt især sit faste Hold ved reformert Kirke, og befolkedes af og til af andre Indvandrende, der tildels kom ind over Holland og Tyskland, og bosatte sig eller opholdt sig i Forbigaaende, som Krigere, Læger, Handlende, og endelig af enkelte Emigranter (Mourier, Broca, Dalgas; Delgast, d'Aubert, Bertouch, Briand, Duplat, Marien, Butty, Descampeaux, Bonnevie, Eventyreren Marsillac, von der Nath[1], Deconinck (fra Haag), Villaume (fra Berlin);

og Hebe, April, Maj, Juni 1809. Luxdorphiana, S. 263. Stampes Erklæringer 5,444. 451—452. Struensée ou la cour de Copenhague 1760—1772. Mémoires de Reverdil. Précédés d'une courte notice sur l'auteur et suivis de lettres inédites. Par Alexandre Roger. Paris 1858.

[1]) Mes opuscules. Par le C. W. de D..... (von der Nath). Copenh. 1792, der kun indeholder nogle smaa, hist og her ikke altfor fine, franske Vers, kan være Exempel paa, hvor lette disse franske Skrifter ofte vare. Fransk var Undervisningssprog for de unge Damer, og man har ogsaa deslige Udarbejdelser, f. Ex. Maximes adressées à Mademoiselle de B*** par une Demoiselle de 13 ans. Elseneur 1772 (i Luxdorphs Saml. af Trykkefrihedsskr. 10 D. i Rækken paa 25 B.)

Drevon, Emigranterne La Coudraye, Ducret, Dejugé, Señorene d'Aqueria, Begna (fra Dalmatien), St. Simon; Brødrene Desaugiers, den franske Minister Grouvelle, o. fl.) Ogsaa her viser sig en Overgang til Sammensmæltning med det danske Folk, i det de fleste franske Slægter, der især i det ny Aarhundrede træde frem i Literaturen, vare naturaliserede og skreve paa Dansk, og de, der udgave Skrifter i det franske Sprog, have ikke udøvet nogen mærkelig Indflydelse paa Literaturen i det hele (Bonnier, Bretton, Bournonville, Vidoulac, Larpent, den tyskfødte Lindenfels, le Maire, Marville, du Mesnil, Raffard, Vilsoët, o. fl.)

Imedens den franske Indflydelse især i Tidsrummets Begyndelse var kjendelig, den tyske derimod bestandig overvejende, findes de Literaturer, der kunde have dannet en naturlig Modvægt, den engelske og den svenske, kun at have liden Indvirkning. De engelske Slægter, som Bertram, Stanley, Collet, danne ikke nogen egen Gruppe i Literaturen. Heller ikke har svensk Sprog og Literatur nogensinde haft nogen høj Stjerne i Danmark. Naar Svenske kom hertil, skete det mest tilfældigvis, som Baron Frederik Vilhelm Hastfer, der kom hertil 1755 og døde her 1768; Ole Søderberg, der efter Rigsdagen 1756 forlod sit Fædreland, og opholdt sig en Tid lang i Kjøbenhavn, hvor han udgav et moralsk-satirisk Ugeblad Den danske Parti-Gænger (Nr. 1—22)[1]; Erik Wrangel, der flygtede til Christiania, og der udgav et svensk Skrift (1756); Carl Mannercrantz, der levede her som engelsk Sproglærer, og fulgte med Sophie Magdalene som hendes Lærer i Svensk til Sverrig. Dyrk-

[1]) Kbh 1758. 4. I et Exemplar paa det Kongelige Bibl. har Langebek tilskrevet en Bemærkning om Forfatteren. Nyerup anseer ogsaa Svend Gradmand for Svensk af Fødsel; han oversatte det store Værk: Derham's Astro- et Physico-Theologie 1759. 4.

ningen af Naturvidenskaberne drog nogle Danske til Uppsala, og Forskål blev dansk Professor (1760). Kun faa opholdt sig her saa længe og under saadanne Omstændigheder, at de kunde deltage i Literaturens Fenomener. Til dem hører Matthias Werner, Forf. til Skriftet om Lig- og Uligheden imellem det danske og svenske Sprog (1766), den forviste Præst C. A. Kierrulf, Svedenborgianeren F. G. von Walden. Den mest bekjendte er dog nok Carl Ingman, der antog Navnet Manderfeldt, en Eventyrer, der flygtede fra Petersborg over Sverrig, hvor han tabte sin Borgerret, til Norge, blev Sekretær hos Grev Danneskjold-Laurvig, levede nogen Tid i Kjøbenhavn,[1] og fik under sit antagne

[1]) Her udgav han to Pjecer imod uindskrænket Trykkefrihed: Er det Klogskab og Retfærdighed at sætte Grændser for Trykkefriheden? Den af Kongen forordnede Kommission tilegnet. Kbh 1797. og imod Heiberg: Fornødne Oplysninger ved Herr Heibergs Draabe i det store Hav. Sandheden helligede. Kbh. 1798. Samt: Falsk Politik og slette Administrationer kappes med Tidernes Fordærv at ødelægge Stater (etc.), med Forfatterens Navn, men uden Aar og Trykkested. (Ogsaa paa Fransk, og paa Svensk Stockholm 1790.) Deraf udkom kun første Afdeling, hvori han deklamerer imod de slette Regenter, Financernes Ødelæggelse, de staaende Hære, imod den franske Filosofi og dens Affødning, den franske Revolution. S. 35–36 foreslaar han, til Fredens Tilvejebringelse, Oprettelsen af en Nationalret, hvortil Europas Regenter og polerede Nationer skulde sende Medlemmer. (I den danske Original paa det Kgl. Bibl. er indlagt en Antikritik i Anledning af Bogens Anmældelse i den Berlingske Literaturtidende. Den franske Oversættelse haves ogsaa, men ikke den svenske). Vil man tro hans egne Breve, saa har han været en vigtig Mand: han havde fortrolig Omgang med Bernstorf, han var „le seul étranger ici, à qui ce Ministre parle à coeur ouvert;" Kronprinsen selv brugte ham til at modvirke Prinsen af Hessens Indflydelse (1790–91): „je ferai une revolution dans le système politique ici, que personne pourra faire dans ce moment sans moi, tant je suis assuré sur mon ascendant sur le Prince Royal et le Comte Bernstorff." o. desl. I en Subskriptionsindbydelse paa et dansk Kvartalskrift: Bibliothek for det Nyttige og Inter-

Navn Titel af Landraad, fik sin svenske Borgerret tilbage, vendte tilbage til Sverrig, og døde i Venersborg (1813) med et tvetydigt Rygte.[1] De bekjendte svenske Flygtninge C. F. Gyllembourg eller Gyllenborg (Ehrensvärd) og Grev C. F. Horn nedsatte sig (1792) i Danmark, og udgave her nogle svenske Skrifter.[2]

7. Overgang til den ny Literaturudvikling. Sorø Akademi. Professorer i Sorø. Jens Schelderup Sneedorf. Jens Kraft. Andreas Schytte.

I en Literatur af saa ringe Omfang, et Sprog, der hverken læstes eller kunde vente at blive læst af Fremmede, i et Land, hvor de fleste dannede Læsere uddannede sig ved fremmede Skrifter, og kastede Vrag paa Folkets egne, hvor der vare faa Yndere af danske Skrifter, endnu færre Kjøbere og næsten ingen Forlæggere, maatte gode Skribenter have langt større Vanskelighed med at vinde Fremgang end i andre Lande, hvor de virkede under langt bedre Vilkaar.[3]

---

essante, som L. H. Bøgh vilde udgive 1791, og som tillige skulde gaa ud paa nøjere at forene den svenske og danske Literatur, nævnes Manderfeldt ved Siden af Suhm som en af Beforbrerne; „et Skarn, siger Pram, som Sverrig har forkastet af sit Skjød som et raadent Medlem af Staten."

1) See Atterbom, Svenska siare och skalder, 5, 13—15 (i Thorilds Levnet) og Manderfeldts Levnet af Atterbom i Palmblads Läsning för bildning och nöje. årg. 1848, S. 314 og Tillæg S. 772. Schinkels Minnen, utg. af Bergmann, 2,162. Prams Rejse over Sundet 1791 i Nyerups Magazin for Rejseiagttagelser, 4,390. Ogsaa af M. C. Brun (Flucsmækken S. 89) omtales den svenske Landraad, der „har Pantophobie og vil udbrede den." I Nordske Intelligenz-Sedler 1783 Nr. 19 findes et Avertissement af ham fra Carls-Roe ved Laurvigen; deri kalder han sig Ingeman Manderfeldt, Chargé d'affaires og Legations Secretaire.

2) jf. Schinkels Minnen, 3,28.

3) jf. Tullins Bemærkninger: Skribenter, Skrifter, Boghandel, i hans Samtl. Skr. 3,191.

Endnu mere Paaskjønnelse fortjene de, naar Fremmede tillige strømmede ind i Landet, og kappedes med dem om Brødet og Lønnen, saa at ogsaa Tullin kunde sande: „Naar jeg seer en Udenlandsk at dedicere en Bog til Kongen af Danmark, tør jeg strax sværge paa, at den Mand har stor Lyst til at sætte sig ned her i Landet, hvis han kunde faa Levebrød."[1] Naar fremdeles den ældre Literatur var saa godt som lagt hen, naar der i henved et halvhundrede Aar kun fandtes een rigtig god og frugtbar Skribent i Modersmaalet, maa man vel undre sig over at der i det næste halve Aarhundrede kunde danne sig en Literatur, der var bestemt for et Par Millioner Mennesker, men efter sit Omfang vilde være stor nok til at lyksaliggjøre tyve.

Hvorledes gik denne Udvikling for sig? Hvorledes skete Overgangen fra de Fremmede til vore egne? Hvilken Indflydelse havde paa dem det fremmede Stof og de fremmede Sprog? Naar de, som der kunde ventes, i Begyndelsen udbannede sig selv ved fremmede Literaturer, hvorledes reve de sig efterhaanden løs, saa at der kunde udvikle sig en selvstændig dansk Literatur?

Fra Kjøbenhavns Universitet kunde Udviklingen ikke udgaa. Fjernet fra det og fra Hovedstadens Paavirkning, paa et mere afsides Sted, midt i en yndig Natur, skulde Forsøget gjøres, skulde der danne sig en dansk Planteskole.

Men Sorø Akademi blev, naar man antager dette for dets Formaal, ikke ganske hvad det burde og kunde have været. Det skulde forebygge hine Udenlandsrejser, der ansaaes for fordærvelige, og aabne den danske Ungdom en Adgang til Dannelse, der kunde erstatte dem, men Udenlandsrejserne bleve dog ved. Det skulde have været borgerligt, men blev kun adeligt. De første Overhofmestere vare Tyskere:

[1]) sfr. S. 199.

Grev Heinrich af Reus og von Reitzenstein; Modersmaalet løb ved Akademiets Fester, men ved Siden af det baade det tydske og franske Sprog. De første Lærere vare en Blanding af Fremmede og Indfødte; og Ansættelsen i Sorø synes for nogle kun at have været en foreløbig Overgang til andre Stillinger. Anlægget blev saaledes det første Udgangspunkt for den danske Literatur, men ikke dens varige Sæde.

Efter hinanden fulgte Theologerne P. von Haven, Hans Grams Broder Lars Gram, C. M. Rottbøll, J. C. Pingel, J. L. C. Pontoppidan;[1] Juristerne J. A. Colb og Islænderen Jon Erichsen, der begge gik over i andre Stillinger. C. F. Wadskiær var prof. historiarum og efter ham prof. eloquentiæ Chr. Lysholm. Ove Guldberg var kun i tre Aar i Sorø (1761—64.) Af Tydskerne J. E. Schlegel og Basedow gik den sidste til Altona.[2] Ingen af disse Mænd have, saaledes som de tre følgende, givet Modersmaalet en ny Udvikling.

Jens Schelderup Sneedorf (f. 1724 i Sorø, hvor hans Fader, Mag. Hans Sneedorf, var den sidste Rektor ved Skolen, førend den blev til et Akademi) blev Student 1739, og var i sit 22 Aar Magister og Dekanus paa Kommunitetet. Paa Borchs Kollegium udgav han fire Disputatser af filosofisk Indhold (1744—46), og studerede derefter i Göttingen. Under Vejledning af J. de Colom lagde han sig især efter Diplomatien og det til den hørende franske Sprog.[3] Han udgav en Prøvesamling paa deslige Skrifter,[4]

1) Af ham haves en Udgave med latinsk Oversættelse og Anmærkninger af Fulminum Synagogicorum in Sectam Schabtai Zewi trias. (1764.)

2) Holbergs danske Stat, 1762, S. 275.

3) „Passionné pour la Politique il s'exerçoit dans la langue françoise et particulièrement dans le stile des cours," siger Colom.

4) Recueuil de lettres, mémoires et autres pièces de notre siècle. à Gottingue 1750.

men da hans Lærer forestillede ham, at dette vilde blive for vid en Mark, og at han heller skulde udgive en Theori for Behandlingen af Statsskrifter i Almindelighed, hvorved han tillige fik Lejlighed til at henvende Opmærksomheden paa Sproget og Stilen i Særdeleshed, saa udarbejdede han et saadant Skrift, hvilket Colom gjennemsaae, og som man har sammenlignet med Mosers von den Europäischen Hof- und Staatssprachen.[1] Sneedorf ydede altsaa det franske Sprog fortrinlig Opmærksomhed, og han skrev i det, før i Modersmaalet.

Da Sneedorf efter sin Hjemkomst (1751) var bleven **prof. juris et politices** ved Sorø Akademi, synes nogle Aar at være hengaaede med Forberedelse til en Virksomhed, der nu alene skulde indvies til Fædrelandets Tarv. En ydre Aarsag virkede med til at han udgav Skrifter: „en Bogtrykker (Jonas Lindgren) skulde leve i Sorø, og der var kun fem Mænd til at ernære ham;“[2] men hans væsenlige Øjemed var at virke ved Skrifter i Modersmaalet, med de dannede Læsere for Øje, der hidtil kun havde læst fremmede Skrifter, i den Formening at der i danske ikke fandtes noget efter deres Smag; altsaa ved Værker i Modersmaalet at drage Læselysten over fra fremmede Literaturer til vor egen. Begyndelsen gjorde han med et Skrift Om den borgerlige Regjering (1757), hvori han i klar og almenforstaaelig Fremstilling

[1]) Essai d'un traité du stile des cours ou reflexions sur la manière d'ecrire dans les affaires d'Etat, contenant des maximes à ce sujet, tirées des lettres, mémoires et actes publics de notre siècle et éclaircis par des exemples. à Gottingue 1751. Skriftet bestaar af to Afdelinger: om Statsskrifter i Almindelighed, deres Indretning, Skrivemaade, o. s. v. og om de enkelte Statsskrifter (jf. Büschings Nachrichten 2,156). Ny Udgave, revu et corrigé par I. de Colom. à Hannovre 1776, med Fortale af Colom, der oplyser Forholdet imellem ham og Sneedorf.

[2]) Sneedorfs Breve, det 1ste Brev.

skildrer Staten og dens Forfatninger, for at ogsaa vi, ligesom andre Nationer, kunde have en for alle tilgjængelig Skildring deraf. „Montesquieu følger han i mange Ting, og han havde i ham ikke den sletteste Vejleder," men Bearbejdelsen er uafhængig og selvstændig.[1] Dette Skrift kan betragtes som Indledning til et større politisk Værk, der ikke fulgte, thi det laa ham endnu nærmere og var for vor Literatur endnu vigtigere at gaa nøjere ind paa dens Tilstand og den Udvikling, hvortil den trængte. Oversættelsen af Voltaires Babues Syn[2] og Memnon (1758) var kun en Indledning til: Fortsættelse af Babues Syn, hvori han under opdigtede Navne skildrer danske Forholde (Skythien er Danmark, Celtopolis Kjøbenhavn, Persepolis Paris, Egypter Tyskere o. s. v.) Imod dette Syn skrev Ragne (Tyge Rothe) sine: Breve til Babue, hvorpaa Sneedorf lod følge: Babues Svar, og: Videre Fortsættelse af Babues Breve. Ligefrem og uden Omskrivning fortsatte Sneedorf derpaa Skildringen af vor Tilstand i sine: Breve (1759, Sorøe uden Aar med latinske Typer), hvis Anmældelse gav ham Anledning til: Betænkning om det danske Sprog,[3] hvori han nøjere gjorde Rede for: „hvad der er i Sproget, som behøver Forbedring og hvori den skal bestaa?" og oplyser Nødvendigheden af at forlade de Gamles (de ældre danske Skribenters) „Tænkemaade og Smag," hvortil han vælger Exempler af gejstlige Taler, og hvorledes vi selv ved denne Smagløshed have standset vor Fremgang. Da Niels Randulf With (Præst paa

[1]) Suhms Saml. Skr. 7,401. Suhm udhæver som ypperlige Afsnittene om Ære i Monarkier (3 B. 25 Kap.) og om Religionen (3 B. 26 Kap.) See ogsaa Sneedorfs egne Bemærkninger om dette hans Skrift i hans Breve, det 37 Brev.

[2]) Babue, ikke Babuc, efter hans egen Bemærkning i Fortalen til Babues Svar.

[3]) Indført i de Berlingske lærde Tidender 1760, Anhang til Nr. 16.

Amager, † 1787) i Anledning heraf skrev: Patriotisk Betænkning over det danske Sprog,[1] tilføjede Sneedorf endnu: Et Brev til Forfatteren af den patriotiske Betænkning, hvori han fremdeles undersøger, hvorvidt vi til Sprogets Uddannelse maa benytte de ældre eller nyere Skrifter. Ogsaa ved andre Lejligheder, f. Ex. i Fortalen til den danske Oversættelse af Margrete Klopstocks Breve (1760), udtalte Sneedorf sin levende Overbevisning, at ingen Nation kan uddannes uden i sit eget levende Sprog.[2] Endelig gjorde han i Ugebladet Den patriotiske Tilskuer (1761—63)[3] en praktisk Anvendelse af sine theoretiske Grundsætninger, og kom derved i den mærkelige Strid med Jens Kraft om de grundige Videnskabers Anvendelse og de skjønnes, hvilken Strid kan ansees som Slutningen af den Sorøske Indledning til den ny Literaturudvikling.

Sneedorfs Skrifter ere næsten glemte, og høre næppe til dem, der i vore Dage ere almindelig bekjendte, endsider læste; men uden dem kan der ikke vindes Indsigt i Literaturens Stilling og Omskiftelse efter Holbergs Død, og de indeholde mange Skildringer, der, snart spøgende snart med Alvor, sætte os ind i Tidens Brøst og give Forslag til dens Forbedring. I Fortsættelsen af Babues Søn finder den Fremmede det sælsomt, at det Sprog, som Skytherne talede ved deres Krigsøvelser ikke var Landets eget, ja, at alle Krigssager bleve forrettede paa Egyptisk (Tysk), og at den tappre Skythiske Nation ikke kunde bringe saa mange Folk tilveje, som den behøvede til at forsvare sit eget Land; at et fornemt Lig

---

[1]) Indført i samme Lærde Tidender 1760, Anhang Nr. 33.

[2]) Breve fra Døde til Levende af Margareta Klopstock. Oversatte af det Tydske. Sorøe 1760. Sneedorfs Navn staar under Fortalen, der ogsaa er trykt i hans Samtl. Skr., 9 B.

[3]) Den patriotiske Tilskuer. Et Ugeblad. Sorøe. Fra Januar 1761 til December 1763.

havde Ret til at staa tre Uger inde, og derpaa, fulgt af en Skare sorte Vogne, blev kjørt igjennem Gaderne, som det fyldte med Stank;[1] at Dommerembeder bleve givne til frigjorte Slaver (Lakejer); at de Fornemmes Stole i Templen vare tomme; at der kom Indianske Eunucher til Byen for at synge, at Egyptiske Gjøglere havde slaaet en Bod op paa Torvet, for at vise Kunster, o. s. v. Og de Lærde kastede Vrag paa Holberg. „En lærd Mand viste ham nogle Skrifter, som vare fulde af sund Fornuft, og som vare skrevne paa Celtisk af en Mand, som nogle Lærde bagtalede efter hans Død, fordi han havde givet alt sit Gods til det almindelige, og fordi de ikke kunde skrive saa vel som han." Læseværdige ere ogsaa endnu Sneedorfs Breve, om hvilke selv knarvurne Lærde maatte tilstaa, at Forfatteren til disse Breve „fører en behagelig Stil, og mange af hans Tanker ere ret artige at læse;"[2] f. Ex. Bemærkningerne om Holberg (6 og 24 Brev), om Videnskaberne (12 Brev), om Musik, Operaer og Skuespil (18, 19 og 20 Brev), om de offenlige Tidender, især de Lærde (23 Brev), hvor han iblandt andet gjør den træffende Bemærkning, hvor „meget artigt det i sig selv er, at en Avisskriver nogle faa Postdage efter at et Skrift er kommet fra Trykken affiger sin Dom om det, som Forfatteren har arbejdet paa i tyve Aar," o. s. fr. Men det, som her i Særdelesshed ligger os paa Hjertet, ere

[1]) Man havde, tilføjer han, engang sendt Bud efter en egyptisk (tysk) Læge, der skulde have balsameret et af disse Lig, men han kom for silde, hvilket var meget ilde thi han beviste med mange Ord, som ingen forstaar, at dersom han var kommen fjorten Dage før, var den Syge ikke død.

[2]) Dafs til Suhm 1759 i Suhms Saml. Skr. 15,280; jf. Suhms Yttring sst. 7,374: Sneedorfs Breve „føre til Dyden," og ere vel og behageligen skrevne.

de imellem Sneedorf, Tyge Rothe og With vexlede Tanker om Literaturen og Sproget.

At Tingen saaledes som den var ikke var god, derom vare i Grunden Sneedorf og Tyge Rothe enige; men Tyge Rothe mente, at man ikke maatte dadle sine Landsmænd, og viste dem hen til svulstige Forhaabninger, Sneedorf derimod lagde ingen Skjul paa Smagens og Modersmaalets Mangler; i selve Manglen fandt han en Spore. Den Sprogforandring og Sprogdannelse, der allerede var i fuld Gang, og til hvilken han selv var en af de vigtigste Ophavsmænd, maatte fremmes: „Vore Tunger ere ikke endnu øvede nok til at forklare de fineste af Hjertets Følelser. Sproget har tilligemed dets gamle Anseelse tabt meget af den Rigdom og Bøjelighed, som vore gamle Skjaldre gave det ved den dristige og skabende Gejst, som gjorde dem værdige til at besynge Heltenes Bedrifter. Vi have vant vore Ører til en Klang, som betager os Agtsomheden paa de højere Skjønheder, der bestaa i Tankernes og Ordenes Fynd. Det har været vore Digtere længe nok tilladt ustraffede at krybe og at forringe de værdigste Materier med vanskabte Tanker og uædle Ord. Lad os ikke være altfor strenge til at dadle dem, som have Dristighed til at betræde en Vej, der endnu ikke er banet nok til at undgaa alle Anstød. Lad os ønske, at den overflødige Anledning, som vi have til at prise Forsynet fremfor andre Folk, ikke maatte misbruges til nedrig Skjemt, men frembringe Værker, som fortjene at nævnes af Fremmede og af Efterkommerne med Beundring!"

Dette Maal kunde ikke naas, hverken ved det Sprog, som nu var, heller ikke ved den Smag, som fra den nærmeste Fortid var overleveret; det Sprog, som nu var, var kun fra det daglige Liv, for Pøbelen; den Smag, som den ældre Literatur havde lagt for Dagen, maatte vige for den nyere

Uddannelse igjennem de levende Sprog. Dette vedbliver Sneedorf paa mangehaande Maade at udvikle og at klare, saa at man med Rette kan ansee ham for den nuværende Literaturs første veltalende Talsmand. Med skarp Ironi skildrer han Modersmaalets Tilstand og den Foragt, hvori det var sunket: „Vore egne Landsmænd mene, at man enten ikke bør skrive i Sproget, eller, om man endelig vil gjøre det, da lade det blive som det er, uden at vove nogen Forandring enten i Ordene eller i Stilen. Et Sprog, sige de, som ikke er bekjendt udenfor Grændserne af Skythien, som i Landet selv ikke er brugt uden af Almuen, som de Lærde ikke meget have dyrket, og som den ædle og smukke Del af Folket foragter, et Sprog, som ikke bruges i vore høje Skoler, og som ikke tales i vore store Forsamlinger, skulde det være skikket til de høje og smukke Videnskaber? Var det ikke bedre, at vore Druider talede Græsk?" „Er der nogle iblandt os, som ikke forstaa Græsk og dog have Lyst til at læse? Perserne (de Franske) og Egypterne (de Tyske) have jo skrevet nok, som kan fornøje vore Fruentimmer, og disse læse heller fremmede Sprog end deres eget. For hvem, sige de, skulle vi da skrive i vort eget Sprog, uden for den vankundige Pøbel, som ikke kan læse hvad der er skrevet paa andre? For at forstaas af dem, maatte vi lempe os efter deres Begreb, og for at behage dem, rette os efter deres Smag. Ingen høje og dristige Tanker, ingen fin Skjemt, ingen korte og dybsindige Meninger, ingen udsøgte Ord, ingen usædvanlige Vendinger i Stilen maatte findes i saadanne Værker." Maa man ikke „med flere ret gode Patrioter hjertelig lee af en af vore Landsmænd (Tyge Rothe), som nylig i et Skrift har forsikkret: at den Tidspunkt nu var kommen, da store Gejster skulde opstaa, da de skulde føle deres Arts Værdighed, og være stærke nok ved sig selv til at vige fra de banede

Veje, for at blive Værkers Skabere, i hvilke intet uden Naturen var efterlignet, og som skulde blive beundret endog af de sildigste Efterkommere. Om hvilket Folk i Verden siger han dette? Til hvem taler han? Han siger det om sine Landsmænd, han taler til Skytherne. Have de da ikke Ret til at belee ham? Værker, som fortjente Beundring, skulde blive skabt i et Sprog, som ikke har haft et Ord til at udtrykke denne Sindsbevægelse? Man skulde være stærk nok til at vige fra de banede Veje i Skrifter, som ikke læses uden af Pøbelen? Man skulde driste sig til at ligne Naturen selv, da man ikke engang tør eftergjøre dens Kopier, og da en Tanke, laant af Plato, et Ord, taget af Homer, er nok til at gjøre en Forfatter latterlig?" — „Nej, jeg har besluttet ikke at bruge mit Modersmaal uden til fortrolige Brevvexlinger og i daglig Omgang med dem, som ere saa vankundige, at de ikke forstaa andre Sprog. Jeg finder for megen Smag i Grækernes og Persernes Tænkemaade til at læse vore gamle Forfattere, og jeg er altfor patriotisk til at tænke, som vore ny Skabere (Sprogskabere), paa at forandre Sproget. Jeg vil tale Græsk med vore Druider, Persisk med vore Fruentimmer, Egyptisk med vore Helte, og Skythisk med vor Pøbel."

Saaledes var Tilstanden: Latin for de Lærde, Fransk for Damerne, Tysk for Armeen, og Dansk for Pøbelen. Men det er naturligvis ikke hans Mening, at det saa skal blive ved: „Dersom vore lærde Demosthener og vore smukke Aspasier vilde dyrke det Sprog, som Naturen selv har lagt i deres Munde, skulde det da ikke snart blive værdigt til at tales i Athenen? Skulde det ikke blive bekvemt til at udtrykke baade de højeste Tanker og de fineste af Hjertets Følelser? Hvis Skyld er det, at Pøbelen alene taler det? Hvis Skyld er det, om Sproget endnu ikke har Forraad

nok af ædle Ord til at udtrykke deres Begreb, som tænke og føle mere end Mængden? Alle Sprog i Verden have de ikke til en Tid haft samme Skjæbne? Skulde der ikke have været samme Forskjel imellem det Sprog, som Demosthenes talede, og det, hvorpaa han læste Thesei Love indgravne i Stene, som der er imellem det Sprog, vi nu tale, og det, som findes i vore gamle Lovbøger? Vore Fædre have altsaa lige indtil vore Tider dristet dem til at forandre Sproget, og denne Frihed skulde just nu have ophørt? Paa en Tid, da man i Videnskaberne har opdaget saa mange Ting, som vare vore Fædre ubekjendte, da andre slebne Folk ved en streng Kritik og et nøjagtigt Valg saaledes have omskabt deres Sprog, at de ikke uden Væmmelse mere kunne læse deres gamle Forfattere, der skulle vi være det eneste Folk, som ikke torde gaa videre? Hvo har dannet det Sprog, som vi tale? Er det ikke Folket i de vankundige Tider? Er det ikke Pøbelen? Den Ret, som de have haft til at skabe, den skulde have ophørt ligesaa hastig, som Sproget begyndte at dyrkes af de Lærde, at bruges i Videnskaber og tales i de store Forsamlinger? Den udødelige Landsmand, som er den første, der har skrevet vor Historie saaledes, at den kan læses uden Væmmelse, i hvilken Tilstand fandt han Sproget? De sildigste Efterkommere bør med Taknemmelighed ære hans Ihukommelse. Men vi vare ikke værd at have haft saadan en Medborger, dersom vi af Dovenskab eller af Nederdrægtighed vilde tro, at der var intet mere for os at gjøre, og at han havde udrettet saa meget, at Frihed til at danne Sproget var opkommen og uddød med ham."

I denne Behandling af vort Sprog skulde vi da efterfølge de øvrige dannede Nationer i Europa og høste samme Fordele deraf, almindelig Dannelse: „Alle vittige Folk i

Europa have længe været enige i at ansee det for en (sic) af vore Tiders største Fortrin, at Videnskaberne, som før vare skjulte i de døde Sprog, foredrages nu i de levende. Det sande og nyttige er derved aabnet for alle Stænder og Kjøn. Det er ikke mere en død Skat, med hvilken nogle faa Lærde prange og aagre. Myndighed, Alder og Stand ere nu ikke de Vaaben, med hvilke Vildfarelser og Laster bestrides. Den sunde og fra forudfattede Meninger rensede Fornuft har faaet den Ret igjen, som den havde i Athenen og Rom til at dømme om de Lærdes Arbejder. Den har udfejet af Videnskaberne, ligesom af Kunsterne, alle de Gothiske Zirater, med hvilke de Lærde saaledes pyntede paa Romernes Sprog, at man i deres Efterlignelser næppe kunde kjende Mønstrene og Naturen igjen. Jeg mener alle de tomme og barbariske Kunst-Ord, alle de barnagtige Spørsmaal, alle de unyttige Ord-Krige, al den taabelige Skjemt, alle de vidtløftige og uskjønsomme Afhandlinger om ubetydelige Ting, med faa Ord: alt det Academiske Spilfegteri, hvormed man fordærvede baade Videnskaberne og Smagen, og som ikke kunde udryddes, førend Sandhederne igjen bleve foredragne i levende Sprog saaledes, at de kunde fattes og dømmes af alle, der havde en sund og øvet Fornuft.“[1]

Heri var han enig med Holberg. Men naar vi paa denne Maade efterfulgte de andre Literaturer, skulde vi da opgive vor egen? Uden Tvivl. Den duede ikke til det ny Øjemed: „De Gamle (danske Forfattere) havde Videnskab og Vittighed, men de brugte dem ikke i deres Moders Maal. De dyrkede alene de lærde Sprog. Isteden for at forbedre det Danske blev man i Skolerne meget mere vant til at forvende Sammensætnings-Maaden efter det Latinske,

[1]) Fortalen til Margrete Klopstocks Breve fra Døde til Levende.

som i vores Sprog er unaturlig. Sproget blev ikke meget brugt enten i den lærde eller artige Verden. De andre levende Sprog i Europa vare enten endnu ikke dyrkede eller begyndte først at dyrkes. De bleve silbig bekjendte iblandt vore Lærde, som længe troede, at Videnskaberne, de som skjærpe Forstanden og Opfindelses-Kraften, vare endnu ikke bragte til deres Højde. Hukommelsen var den af alle Sindets Kræfter, som blev mest øvet, og de Gamle havde af Mangel paa Hjælpemidler ikke altid Skjønsomhed og Smag nok til at gjøre et lykkeligt Valg af det, som de lærte selv og foredroge andre. Heraf maatte nødvendig følge, at om de end havde besiddet større naturlige Gaver og anvendt mere Flid end vi, maatte der dog findes store Mangler, ikke alene i deres Stil, men og i Sproget og i Tænkemaaden."
„Tænkemaaden (Udtrykket mener han vel) var tør og mat. Man talede vidtløftig om Ting, som vare bekjendte eller ubetydelige. Beskrivelserne vare lange og overflødige. Bevisernes Mængde blev mere anseet end deres Styrke. I deres Fornuftslutninger bekymrede de sig mere om Formen end om Materien. Deres Tale- og Tænke-Kunst smagede mere af Skolen end af den sunde Fornuft. De forstode lidt at bruge Kunsten, men ikke at skjule den. Den mindste Lighed imellem Ordene eller Begreberne var nok til at sammenblande i en Tale de mest uvedkommende Ting, og dette kaldte man Vittighed; ligesom de Tiders Lærdom bestod i en Færdighed til at tale med andres Ord og i at anføre Mængde af Vidnesbyrd for Sætninger, som enten ingen Bevis behøvede eller og burde bevises af Grunde."
„Stilen var ligesaa mat som Tankerne. Det lod, som man paa de Tider satte den hele Veltalenhed i en overflødig Stil, som ved Mængde af Ord, lange Perioder, vidtløftige Sammenbindelser og idelige Igjentagelser ikke alene trættede

Læseren og gjorde Meningen uforstaaeligere, men og ofte satte Forfatteren i Modsigelse med sig selv. Det høje bestod ikke i fine, ædle, korte, udsøgte og sindrige Ord, men i forvovne Talemaader, unaturlige Lignelser, i frække og myndige Bekræftelser og i selvgjorte Ord, som uden Fornødenhed og ofte for et Rims Skyld bleve sammensmedede for at udtrykke Tanker, der ofte vare ligesaa vanskabte som Ordene. En Mængde af ubekvemme, nedrige og plumpe Talemaader beviser, at de ikke have kjendt det, hvori Kjærnen af Veltalenheden og Styrken af Stilen bestaar, Valg af Ord. Man kan læse mange Sider af deres Skrifter uden at finde nogen Forandring af Vendinger. Den Kunst i Sammenbindelsen, som gjør velklingende og flydende, endog naar den læses uden Aktion, var dem lidet bekjendt; og dette er uden Tvivl Aarsagen, hvorfor berømte Mænds Taler, som hørtes med Forundring, tabe saa meget af deres Pris, naar de læses; de ere saa at sige døde tilligemed deres Forfattere, hvis Tunger gjorde dem til Mesterstykker." „Sproget skulde altsaa være det eneste, hvorfor vi skulde læse disse gamle Skrifter; thi baade Videnskaberne og Smagen læres uden Tvivl bedre af andre." Til dem maa man ty. „En Dansk, som forstaar sit Moders Maal saa vel, som det kan læres af Øvelse ved Tale og Skrifter, og som har Videnskab og Geni, skal lære mere af Horats og Plinius, af Boileau og Fenelon, af Pope og Addison, end af alle vore gamle danske Skribenter." Men med Hensyn til Sproget ere de gamle danske Skrifter dog særdeles vigtige Kilder? Heller ikke det. Vi maatte læse dem „for at bringe de gode gamle danske Ord for Lyset, som have ligget skjulte i Forglemmelsens Mørke, og for at lære den rette og naturlige Sammensætnings-Maade; men eet er at dyrke et Sprog for at forklare de gamle Love og Sæder og andre til Alderdommen

hørende Ting, et andet at gjøre det i den Hensigt at forbedre Smagen. Om man end kunde læse de Gamle, som have skrevet i de mørkeste Tider, saa nøje, som den første Hensigt udkræver, kunde det da skee uden at forsømme andre Ting, som have en vigtigere Indflydelse i Sprogets Forandring, end nogle Snese gamle Ord, som maa bruges med stor Skjønsomhed, dersom man ikke vil forfalde til det Pedanteri, som en af vore egne ny Forfattere skjemter med (Helt):

„Et gammelt afslidt Ord, en gammel vissen Glose,
Som han til Lykke fandt udi en Islandsk Hose."

„Naar saadanne Ord enten ere uforstaaelige eller uædle, er det fornuftigere at gjøre selv ny, enten ved bekvemme Sammensætninger af vore egne bekjendte Stamord, eller ved at indlemme fremmede i Sproget." „De Gamles Vendinger og Maaden at sammenbinde deres Tanker ere ikke Mønstre."[1]

Altsaa, det er nu klart, det er ligefrem og uforbeholdent udtalt: Staven er brudt over det gamle. Den Ting er afgjort. Hvad enten det laa i en Mangel hos Sneedorf og hans Samtidige eller det var grundet i Virkeligheden, de vare ikke i Stand til, i det gamle, i de foregaaende Aarhundreders travle Virksomhed, at finde noget, som kunde være en Gjenfødelse værd; den forrige Literaturs Smagløshed havde saaledes formørket deres Syn, at de kun tænkte paa fremmede Mønstre, efter hvilke vistnok Smagen, men dog vel ikke det danske Sprog kunde uddannes. Besjælede af den rigtige Grundsætning, at Videnskaberne, der før vare skjulte i de døde Sprog, nu skulde foredrages i de levende, vendte de sig bort fra alt det døde, selv om det, som her virkelig var Tilfældet, indeholdt Spirer til Livet. Eftersom

---

[1]) Betænkning over det danske Sprog og Svar til Forf. af den patriotiske Betænkning.

det nu var afgjort, at Dansken som et saadant levende Sprog, hverken til videnskabeligt Foredrag eller til filosofisk og poetisk Brug endnu var bleven til, saa blev det for dem og deres Efterfølgere en Opgave, at give det Liv og Tilværelse i en ny Literatur; og Maaden, hvorpaa de løste denne Opgave, uhelbig eller heldig, er uden Tvivl det vigtigste Særstue i Literaturens Historie. Hidtil blev det lidet ænset.

Det første Forsøg af større Omfang, som skulde gjengive den forandrede Retning i Sprogbehandling og Smag, er Ugebladet Den patriotiske Tilskuer. Det kan betragtes som en Fortsættelse af Der nordische Aufseher, og blev saaledes anseet af Cramer selv; det var som den en Efterligning af den engelske Tilskuer (see Nr. 1), [1] og blev selv et Forbillede for følgende danske Tilskuere. Det afhandler, ikke sjelden med Skjemt og Vid, allehaande moralske, almennyttige, videnskabelige, æsthetiske Gjenstande, men anbefaler især den store Omvæltning, der nu skulde gaa for sig ved at lade den gamle Studeremaade afløses af de levende Sprog og de smukke Videnskaber. Naar man bebrejdede Forfatteren, at han foragtede Filosofien, og ikke gik tilbage til Grundsandhederne, svarede han, at det var just den ny Behandling

[1]) Allerede i Nord. Aufseher, 140 Stück, i Marts 1760, anbefales Sneedorfs Fortsættelse af Babues Breve, og der meddeles Udbrag deraf. I det sidste Nummer, 193 Stück, den 8 Januar 1761, forkyndes Den patriotiske Tilskuer: In die Stelle des Aufsehers wird ein patriotischer Zuschauer treten, von dem ich weiß, daß es einem guten Genealogisten nicht schwer fallen sollte, seine Abstammung von dem Großbrittanischen Zuschauer noch glücklicher herzuleiten, als ich bewiesen habe, Arthur Ironside (hans eget Blad) sey ein Sohn von Nestor Ironsiden (see første Nr. af Nord. Aufseher). Cramer anseer det for en stor Fordel, at en indfødt Forfatter nu skriver i Modersmaalet, og ønsker, at den ny Tilskuer maa tjene til at opbygge de Retskafne, beskjæmme og forbedre de Lastefulde, udbrede den gode Smag i Skrifterne, men især paa Theatret, og derved give Nationens Ære en ny Glands.

han vilde indføre (den populære). Han optog derfor selve Almuesmandens Skjærv.[1]

I de sidste Nummere har han meddelt en Udsigt over Ugeskriftets Indhold, ordnet efter Sammenhængen; derfor maa det her være nok at udhæve: Bemærkningerne om de levende Sprog, Studeringer, Videnskaberne og Veltalenheden (Nr. 7. 29. 45. 159 og 160. 170. 193. 194. 200. 219. 222. 241 og 242. 260 og 261), Historien (Nr. 35. 48. 257 og 258), Sproget (Nr. 113), Forelæsninger (Nr. 121), Fritænkere (Nr. 173), Tillæg til Morten Scriblers Skrifter (Nr. 24. 40), rimfri Vers (Nr. 10. 15. 40), Theatret (Nr. 30. 123), Romaner (Nr. 80), Bidrag til den danske Ordbog (lig P. A. Heibergs Sproggranskning, Nr. 79. 195 og 196), Intet (Nr. 106),[2] Niels Klims Haandskrifter (Nr. 156), Dyrene (Nr. 171), Ny Tidender for skikkelige Folk (Nr. 176), Almanak for skikkelige Folk (Nr. 205), Rangordning for Skjønheder (Nr. 37), et nyt Slags Paalæg (eller Skat), som alle ville betale med Fornøjelse (Nr. 265). Her forekomme ogsaa Tidsforholde, som Hans von Hansens Brev om Armeen (Nr. 6); „han havde endnu en stiv Arm til Erindring af en demelé med en fremmed Officeer, som havde den Uforskammenhed at sige i et offentligt Selskab, at det Danske klingede som Plat-Tysk"; „han er ikke saadan en Nar, at han skulde tro, at man kunde kommandere paa Dansk, og rekrutere Armeen med Indfødte"; „han finder det meget godt, at man taler Tysk ved Armeen, at man hverver Soldater og forskriver lærde Folk fra Tyskland, men ingen Officerer. I det mindste bør de ikke avancere uden efter ancienneté."

---

[1]) I Nr. 163 optog han en Haandværksmands Betænkning om den sande Ære (ikke om Laugene); dertil benyttede han et Brev af Knud Birch, Parykmager i Kjøbenhavn, om hvilket han siger, at det indeholder „mange patriotiske Tanker i en meget enfoldig Stil." Knud Birch udgav siden: Prøve af danske Tanker og Ord. Skrevet i Andledning af den Tydske Bonasse af Haandverksmanden i Den patriotiske Tilskuer Nr. 163. Kbh. (ikke Aalborg) 1771. Det handler om Haandværkslaugene, og han liver ikke fremmede Ord, som Autor, Vagabund o. desl. (Dette Skrift findes i det Kgl. Bibl. i Luxdorphs Samling af Skrifter fra Trykkefrihedsperioden, Rækken paa 20 Bind, i 7de B.)

[2]) jf. en Artikkel med samme Overskrift i Rahbeks D. Tilskuer.

Men hvad der især bør tildrage sig almindelig Opmærksomhed er den allerede nu aabenbare Forkyndelse af Skandinavismen, ligefra først af og derpaa gjentagne Gange med stedse større Overbevisning. Uden Forbehold udtaler han, hvorledes vi dele eller burde dele Lod med de Svenske (jf. Nr. 87), og at begge Folks Udvikling beror paa den fælles Dyrkelse af begge Sprog og de nordiske Sprogs Forening: „Ved fælles Bestræbelser i at dyrke de Sprog, som endnu have meget tilfælles, kunne begge Nationer vist gavne hinanden mere, og indlægge dem selv en sandere Ære, end ved at gjøre Dag-Registre af deres gamle Feltslag" (Til Læseren). „Sprogets Almindelighed er af alle Midler det bekvemmeste til at opvække en Nation og give den en friere og mere uindskrænket Tænkemaade. Intet Ønske kunde derfor være mere patriotisk, end om det var muligt at give Nationen et Sprog, der var saa almindeligt som det Franske og Tyske. Ved Forandringen i Religionen havde det maaskee ikke været vanskeligere at indføre det Højtyske her i Landet, end det var i Nedersaxen, hvor Mængden taler et Sprog, som næsten er ligesaa adskilt fra det Højtyske som vores. Men da dette ikke mere er muligt, ønskede jeg til de Nordiske Nationers Ære, at vi kunde finde saadant et Middel til at forene det Danske og Svenske Sprog, at Indbyggerne i de tre Riger udgjorde kuns eet Selskab i Henseende til Videnskaberne. Hvor store Fordele kunde ikke baade Sproget og Videnskaberne vente sig ved saadan en Forening, og skulde det ikke være Umagen værd, at de, som arbejde i begge Nationers Sprog og Historie, gave os en Fortegnelse af de Ord og Egenskaber, som adskille begge Sprogene, tilligemed et Forslag, hvorledes det ene Sprog kunde uden at tabe noget lempe sig efter det andet og berige sig med dets Overflødighed.

Mig synes, at næst et oprigtigt og bestandigt Venskab imellem begge Nationer, som er grundet paa fælles Fordele, kunde der ikke optænkes noget, som var bekvemmere til at sætte dem i Ligevægt med andre slebne Folk." (Nr. 32).

Endelig udhæve vi den Maade, hvorpaa han udtaler sin Virksomheds Maal og Modsætningen til den gamle Dannelse: „For at sige noget, der kan fornøje eder, vil jeg aabenbare eder, at der snart kommer en Tid, da vore Adelsmænd skulle forfatte Historier, Skuespil og Heltedigte, da vore Præster paa Landet skulle skrive Forsvarsskrifter for Religionen, rørende Taler og Kirke-Sange, og vore Fruentimmer læse alle disse Bøger. Men derpaa følger igjen en bedrøvelig Tid: Vore Poeter skulle mere sjelden rime, den mathematiske Læremaade skal afskaffes, de offentlige Stridsskrifter ophøre, de Lærde ikke mere tale Latin, og det Barbari, som allerede har taget Overhaand i Frankerige, Tyskland og England, skal trænge sig ind i Norden. Dersom vore Lærde vidste dette, skulde det lidet trøste dem, om de fik at vide, i hvad Aar Paven og Tyrken skulde forgaa". (Nr. 50).

Naar man nu læser dette Ugeskrift med nogen Opmærksomhed paa Sproget og Stilen, saa vil man lettelig mærke, at der med dem er foregaaet en stor Forandring. Det er hverken Sproget og Stilen før Holberg, det er heller ikke Holbergs. Man siger, at det nuværende Sprogs Grundvold allerede var til i Holbergs, man vil nu see, at det ikke er aldeles sandt, det er egenlig først blevet til hos Sneedorf og nogle af hans Samtidige. Holbergs med sine stive latinske Vendinger og sin Overfyldning af fremmede Ord er forsvundet. Den Mand, der skriver dette Sprog, har dannet sin Stil efter den franske; den var naturligere for vort Sprog, og passede med den oprindelige nordiske simple Bygning, der er

modsat den latinske og tydske. Sætningerne ere kortere, Perioderne ikke saa sammenslyngede. Konstruktionerne ere endog ligefrem franske (ligesom hos vore nuværende Oversættere). Ordene ere for en stor Del ny, selvdannede eller efterlignede; han tog Del i den almindelige Sprogrensning. Han ønsker, f. Ex. at Ordet vorder igjen maatte optages i Sproget; det er endnu ikke gaaet af Brug i Kancellistilen, hvorfor skulde det ikke bruges almindelig? Han ønsker, „at det maatte gaa dette Ord, som de Ord beundre, besynge, der i et helt Aar fornøjede nogle Lærde og nogle Fruentimmer saa meget, at de hver Dag opfandt en ny Maade at bruge dem paa"; at „det Ord Vorder snart maatte blive saa brugeligt iblandt os, som det Ord Beundre, hvilket han seer nu at være antaget af dem, som i Begyndelsen opholdt dem allermest derover". (Nr. 28). Han har derfor paa sine Steder udmærket dette Ord Beundring, thi det var endnu noget ganske nyt.

Naturligvis er imidlertid Sneedorfs Sprog endnu ikke ganske det samme som det nuværende. Erfarenhed er endnu ikke blevet til Erfaring, Sindsbevægelser ikke til Lidenskaber; adskillig og forskjellig adskilles ikke (Smagen er adskillig); for Publikum bruger han det almindelige, endnu ikke Almenheden; for Hensigt eller Øjemed bruger han oftest Øjemerke; Øjekreds sætter han for Synskreds (Horisont); han taler om de levende og nymodige (nymodens) Sprog, om at mønstre Ord og Sammenbindelser (Konstruktioner); han bruger nedrig for lav: Smagen og Følelsen ere de nedrigste af alle Sandser; motvillig for overlagt (at ansee alle Fejl for motvillige), Fortællelse for Fortælling, Inseler for Øer, Folkenes Formerelse for Folkeformerelse, o. s. v., ikke at tale om særegne, tildels gamle, Former, som Templen; han siger Skjaldre, Straffer; Fædernelandet og siden Fædrenelandet, Tidepunkt, o. desl.

Endelig møde vi allerede hos Sneedorf Overgangen fra de gamle Dativer til de regelrette paa tre Stavelser, endog i den Grad, at vor Tid, der er tilbøjelig til denne Overgang, ikke har optaget dem, som stridede for stred, lydede for lød. Uden just at have haft nogen tydelig Forestilling om Sprogforandringen i hele dens Sammenhæng har Odin Wolff fældet den rigtige Dom om Sneedorfs Sprog: „han staar paa en heldig Overgang ganske isoleret fra sine Forgjængere i den danske Prosa, der, mere tildannet og tilslebet af ham, hæver hans Skrifter til en høj Rang i vor Literatur." Ved Sammenligning med Tyge Rothe vinder Sneedorf; begge vilde samme Vej, men Tyge Rothe gik paa Stylter, Sneedorf vandrede fremad rolig og besindig, skjøndt nidkjær.

For tidlig blev Sneedorf bortreven fra sin Virksomhed; han blev Informator for Prins Frederik (1761) og døde 1764, kun 40 Aar gammel.[1]

Jens Kraft (f. i Frederikshald 1720) mistede tidlig sin Fader, Anders Kraft, der var Kaptein ved det norske Infanteri, og blev opdragen hos sin Farbroder, Major Jens Kraft til Rostrupgaard i Thy[2] († 1751). Efter privat Information blev han Student (1739). Efter at have været Alumnus paa Borchs Kollegium, hvor han udgav et Par Disputatser, der røbede hans mathematiske Dygtighed, og Dekanus paa Klosteret, blev han Magister (1742), og rejste udenlands. Efter sin Hjemkomst blev han Prof. i Mathematikken ved Sorø Akademi (1746), men dyrkede tillige Filosofien; thi „hele den

---

[1]) Odin Wolffs Histor. Ordbog, 10 D. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 152. 159. 171. Sneedorfs Samtlige Skrifter. Kbh. 1775—77. Ni Dele. Supplement dertil er: Samling af Prof. Sneedorffs smaa Skrifter, 1—2 D. Sorøe 1770. Trykt og bekostet af Jonas Lindgren. Deri findes Disputatser, Taler og nogle mindre Skrifter, som ikke ere optagne i hans Samtl. Skr.

[2]) jf. D. Atl. 5,495. Odin Wolff har Restrupgaard.

protestantiske Verden kunde man (siger han i Fortalen til Ontologien) fast inddele i Wolffianer og Antiwolffianer"; og de Skrifter, som almindelig brugtes, især i vore Lande, førend de Wolffiske bleve bekjendte, „have været af en saa elendig og bedrøvelig Art, at alle fornuftige Folk, med en Slags god Aarsag, have holdet for, at man hellere studerede sig Forstanden fra end til". I sin Ungdom sagde han, at han „ikke vilde bortbytte det han vidste for al Grams Lærdom", og „alt hos ham svarede til hans Navn".[1] Kraft og Fynd vise ogsaa hans Manddoms Skrifter. Efterhaanden udgav han nogle korte Lærebøger (udkomne i Kjøbenhavn „til Sorøe Ridder-Academies Nytte" paa Autors egen Bekostning) „i et rent, kraftfuldt, sammentrængt og med ny Kunstord beriget Sprog"[2], nemlig en Logik, Ontologie (1751), Cosmologie, Psychologie (1752), Naturlig Theologie (1753). Han var vel en Wolffianer og en varm Tilhænger af den mathematiske Methode, men tillige en selvstændig Tænker. „Man kan (siger han i Fortalen til Ontologien) ikke nægte, at jo de Wolffiske Skrifter bør holdes for at være meget tydelige, fornuftige og akkurate i de fleste Stykker, men maa ikke desto mindre tilstaa, at mange Ting i dem ikke ere blevne udførte, ofte de ikke engang nævnede, som man helst ønskede at vide." Derom haaber han at overbevise Læseren saavel i dette Skrift, som i de efterfølgende Dele af Filosofien; „thi uagtet de ikke bestaa uden af faa Ark har han dog det Haab, at de ikke skulle indeholde en mindre Mængde af beviste Sandheder, end de mest vidtløftige Skrifter af samme Slags." I Cosmologien afviger han ogsaa fra Wolff, nemlig i Theorien om de naturlige Tings Kræfter; der „har han hazarderet tværtimod den store Mængde af contraire Meninger at etablere den New-

[1]) Suhms Saml. Skr. 10,25.
[2]) J. Møller, Mnemosyne, 4,128.

tonske Hypothese og derimod at forkaste den Cartesianske; med saa meget større Tillid, som han holder det for fuldkommen beviist, at denne sidste er umulig". I Fortalen til Psychologien gjør han Undskyldning for, „at han har sammensmæltet den experimentale og theoretiske Del, da han iblandt alle de theoretiske Decouverter om Sjælen ikke har fundet uden faa af Vigtighed". I Naturlærdommen om Gud eller den naturlige Theologie, som han anseer for „den vigtigste og ædleste af alle menneskelige Videnskaber", afhandler han Læren om Gud og Forsynet.[1] Ligesom disse Lærebøger ere de første af Betydning i den nyere Filosofis Behandling, indeholde ogsaa hans ufuldendte Forelæsninger over Mekanikken og de dermed beslægtede Grene af den anvendte Mathematik den første videnskabelige Behandling af disse Gjenstande i et ypperligt Sprog, der næsten er ligt det nuværende.[2]

Naar disse ren videnskabelige Skrifter ikke mere blive læste, fordi Videnskaben ikke længer behøver dem, ville Forskere i Literaturen ofte vende tilbage til Krafts Kritiske Breve[3]

---

1) jf. om disse Lærebøger Büschings Nachrichten. 1,402. 477. 2,153. 154. 334.

2) Forelæsninger over Mekanik med hosføiede Tillæg. Sorøe 1763. 4. Forelæsninger over Statik og Hydrodynamik med Maskin-Væsenets Theorier, som den anden Deel af Forelæsningerne over Mekaniken. Sorøe 1764. 4.

3) Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvext og Smagens Forbedring.

.... Fecitque cadendo,
Omnia ne caderent.

Kbh. 1761. (Uden Forfatters Navn). Indeholder 10 Breve.

Fortsettelse af de Kritiske Breve til Videnskabernes Fremvext og Smagens Forbedring.

... hominem pagina nostra sapit.

Sorøe 1761. Indeholder 11–16 Brev.

(Tillæg) Korte Anmerkninger over et Svar paa de 10 Kritiske Breve.

— tantæne animis cælestibus iræ.

Det er det siden henlagte Tillæg til Nr. 56 af Den patriotiske

og hans Strid med Sneedorf. Den Sprogstrid, der allerede var i fuld Gang, drejede sig for største Delen om enkelte Ord og Udtryk. Denne Strid udarter let, og bliver for simple Sjæle kun en Kilde til Spøg og Moro eller endog dumme Løjer. Ved at gaa over i disse Mænds Hænder, fik den et højere Formaal, Behandlingen af selve Sprogets Indhold, ikke blot Udtrykket, men selve Methoden, og selve Princippet, om Behandlingen af videnskabelige Æmner skulde holdes indenfor den strenge Methodes Omkreds, eller om selve Videnskaben kunde gjøres populær og Behandlingen blive skjøn-videnskabelig. Sneedorf havde i sin Patriotiske Tilskuer allerede ved at omtale de nyere Sprog fremhævet de smukke Videnskaber (Nr. 7), og derpaa, for at forsvare dem, ligefrem angrebet „den ordentlige og grundige Læremaade, hvorved man forstaar den Mathematiske“ (Nr. 14). Han vedblev at skrive mod denne Lærdom, som han kaldte Mundhuggerier, og undtog ikke „en Mathematicus, som tænker, at der er ingen Videnskab til uden hans egen“ (Nr. 29), ja han tillod sig endog at persiflere denne mathematiske Methode i sin Pynte- eller Stads-Kunst, hvor han opstiller Betragtninger over Klædedragten i Grundsætninger og Korollarier (Nr 30). Han vovede at nedsætte den Methode, at bevise alting af almindelige Sætninger, af Tingenes Begreber (Definitioner), demonstratio a priori (Nr. 47), ja at spaa om den bedrøvelige Tid, da den mathematiske Methode skal afskaffes, og de Lærde ikke mer tale Latin (Nr. 50), og at sammenligne de filosofiske Systemer med Edderkoppernes Spind, hvorlænge end „Edderkopperne med de lange Ben, som gjøre lutter

---

Tilskuer, som indeholder et Brev til den Patriotiske Tilskuer i Anledning af nogle Breve mod Smagen og de skjønne Videnskaber, nedenunder helt igjennem ledsaget med Krafts Anmærkninger.

mathematiske Skridt", havde været i Moden (Nr. 62).[1] Herimod (allerede imod Nr. 14) tog Kraft alvorlig til Gjenmæle i sine første ti Kritiske Breve: Hvad er det vigtigste i en Stat, enten det grundige i Videnskaberne eller det, man i dem kalder det smukke? „De smukke Videnskaber maa ufejlbar være noget besynderlig stort, siden ofte de, som i dem arbejde, tillægge sig det Navn af høje Gejster, og paastaa, at de alene ere Folk af Smag". Han „foragter ikke Prydelsen, alt er i sin Orden elskværdigt og godt, men han maa beklage, at hans Smag er ikke fin nok til at finde Modens Figurer paa Tingene prægtigere end deres uforanderlige Substans." Hvad kunne da de smukke Videnskaber udrette? „Vi ville forestille os en Stat, som staar i sit dejligste Blomster, men i et Blomster, som en sig nærmende Fiende vil brække af. Send alle høje Gejster med alle deres Lovsange og flyvende Blade, med alle deres skjemtefulde gejstrige Indfald og skjærpede Moraler, denne Fiende imøde; det vilde forundre mig, om Ordenes uovervindelige Kraft drev de skarpe Vaaben tilbage eller hindrede de mange tusinde Kugler i at dræbe. Vel sige de store Poeter, at Ord og Vers kunde (kunne) trække Maanen ned af Himmelen, og Kabbalisterne, at deres hemmelige Ord kunde gjøre de skarpeste Sværd stumpe og den modigste Fiende ligesaa fej som frygtsom; jeg vil aldrig tro, at Smagens Elskere i vore Tider tillægge de skjønne Videnskaber saa uventelige Kræfter, men tværtimod i min Enfoldighed holde for, at det blev ikke mindre latterligt at ville fegte med Ord, end at ville vinde Hjerter med Vaaben". „Kunde dog en Orpheus leve op igjen, han som haver været en sin Tids meget høj Gejst, hvad blev det ikke et indtagende Syn, at see efter hans Sang, stemmet i Kap med Lirens

[1]) jf. ogsaa nogle mindre Sidehug i Nr. 40. 43. 47. 54. o. fl.

englesøde Toner, Formerne at danne sig selv til vore Kanoner, og Metallen ligeledes at støbe sig, Fæstningsværkerne at rejse sig af sig selv omkring de beængstede Byer, og Stykkerne uden at stilles at træffe hvad de skulle, alene forbi man sang til deres Berømmelse, eller forbi man med den Bitterhed, som aldrig mangler høje Gejster, skammede dem ud. Da skulle (skulde) man see vore Krigsskibe strax at staa bygte, udtaklede og sejlfærdige, alene at man sang til Søfartens og til Søhelternes Ære. Men saa længe til en saadan Orpheus kommer, bliver det vel bedst at betjene sig, som sædvanligt, af Mathematik i alle disse Tilfælde, og at lade alt komme an paa den Methode, som nogle Smagens Elskere saa gierne saae afskaffet." Ligesom de smukke Videnskaber ikke gjøre nogen Nytte ved Armeen, Flaaden, Fæstningsværker, saa gjøre de ikke heller nogen i Handelen, „om end de Ord à vue, per saldo o. desl. bleve indrettede efter Smagens skjønneste og mest rørende Regler", o. s. v. Men en Vandring til vore Kunstneres Værksteder og deres Maskiner oplyser, at alt dette, der udretter saa meget, gaar ud fra simple mathematiske Sætninger. (1—2 Brev). En nøjere Betragtning af de skjønne Videnskaber oplyser, ikke uden Bitterhed, hvor meget deres Værd overdrives: „Smagens Elskere vide et besynderligt Middel, uden Læsning, uden Møje at forstaa alt. Deres skjønne Videnskaber igjennemvandre, uden at man selv mærker det, alle Hjerter og Hjerner. Ungdommen finder i dem sin Mælk, den voxne Alder derimod sin faste Føde; Fruentimmeret opbygges mer ved dem, paa Komedier og ved de Blade, som opvarte dem ugentlig ved deres Natbord, end de Studerende i deres smagmanglende Skoler og - - - Akademier; indtil Bønderne selv, da kunde (kunne) de dannes ved Viser af Smag og ved store Modeller af deres Stand, optagne i Smagens Selskab". (Han mener Bonden i Den patriotiske

Tilskuer). Theologien er Statens Hovedstøtte; dens Vel beror paa gode Love. De smukke Videnskaber behøve selv Filosofien, og de ere selv kun en ringe Del af Smagen. De bør dyrkes, men kun for at bane Vejen for det grundige. (3—6 Brev). Og nu de Gamle og Latium! „Skal det dog være evig sandt, at Frænde er Frænde værst, siden i vore Tider nogle Smagens Elskere saa offentlig erklære sig imod den Romerske Veltalenhed, at de tale om det latinske Sprog som om det, næst efter den sorte Pest, var det farligste for Landet. Jeg for min Del haver altid ment, at det ene Slags Veltalenhed var det andet værd, og at det var en ulige lettere Kunst at skrive vel i sit eget Sprog end i et fremmed. Vi lære saa længe vi leve, man vil sige Nej, at skrive sit Modersmaal skal nu være det tungeste, jeg er fast færdig selv at sige Ja." Og nu falder han med al sin Kraft over de ny Sprogskabere: „Torde jeg gaa imod de vores Artes Fordomme, som beskjæftige Hoben, da vilde jeg med Rundhed besynge en Diogenes uden at forstumme, og beundre det Indfald, at han med Lygten om høj lys Dag søgte efter Mennesker, mine Drage-Midler ere dertil ikke faa, de ere alle tagne af det Sældskabeliges Lidelser." (Alt dette sigter til Tyge Rothes Sprog.) „Maaskee vil De spørge mig, Højstærede! hvad det er for et Sprog jeg skriver i? Det er tilforladeligt nyt Dansk, saaledes som vore store Sprogforbedrere i højeste Smag have fundet, at Sproget bør skrives. Er det da ikke vanskeligt at skrive Dansk? Man maa søge hvert Øjeblik efter ny Ord, ligesom Diogenes efter gode Mennesker. Aldrig haver Veltalenhed kastet et saa umildt Øjekast hen paa noget Folk, som paa os. Aldrig var noget Lands Tungemaal saa fattigt som vores." — „Uden Tvivl gjorde man paa Akademierne overmaade ilde, om man vilde lægge det latinske

Sprog ned; thi om det græske og hebraiske vil jeg ikke engang tale, siden de blive vel ligesaa længe nødvendige, som Religionen." — „Intet i Verden er saa stor Forandring underkastet som de levende Sprog, da de endog kunne fordærves ved Sprogforbedrerne selv. Et som det latinske bliver derimod altid det samme; just fordi det er et dødt Sprog bliver det hvad det er." — „Et almindeligt Sprog, som det latinske, gjør det ikke, at alle vel oplærte Europæer forstaa hinandens Tanker uden at forstaa hinandens Sprog? En Grammatik bør af Studerende fornemmelig læres i Mangel af den almindelige, hvorfor ikke den latinske?" Endelig slutter han med et skarpt Anfald mod Adelsmanden i Den patriotiske Tilskuer, der angriber de akademiske Øvelser. (9—10 Brev). Paa disse ti Breve svarede Sneedorf med sit Tillæg til Nr. 56 (i Den patriotiske Tilskuer), men Svaret er ikke synderlig grundigt, og han har selv tilbagekaldt det.[1] „Det er en Virkning af Nødværge, og jeg ønsker derfor intet mere, end at Tillægget til det 56 Nr., som noget, der ikke henhører til Tilskueren, maa blive henlagt paa det Sted i Forglemmelsens Tempel, hvor jeg allerede længe har gjemt baade de ugrundede Beskyldninger og ufine Talemaader, med hvilke man har angrebet mig." Kraft skrev sine Anmærkninger dertil, og at han ikke tog lempelig paa sin Modstander, vil den sidste af disse Anmærkninger vise: „Her have vi da Enden af en forvirret Rhapsodie, som er rig paa Ord, fattig paa Mening, hvori alt er bagvendt, intet besvart; som indeholder falske Slutninger, grove Talemaader, ubevislige Beskyldninger, Bitterheder og Usandheder uden Ende, Tanker som Tougværk, Styrke som Spindelvæv, Turer, som et forvildet Dyrs, hvilket i Omveje søger ængstelig Frelse, latterlige

[1]) i Fortalen til Den patriotiske Tilskuer (Saml. Skr. 1 D. Bladet b 4).

Spring, latterligere Fald, Veltalenhed som Gammelstrands zirligste Indfald. Gjemmer vel dette dejlige Palladium, alle I som paastaa, at de Kritiske Breve ej ere blevne skrevne for at forbedre Smagen! Forvarer det vel i den falske Vittigheds Tempel! Faa vi fler deslige Svar, da maa det være for Smagens Synders Skyld, og for at vise, at det er muligt i et Par Ark at forene alle de latterlige og uheldige Fejl, som kunne flyde ind i de hidsigste Penne." I Fortsættelsen af de Kritiske Breve vedblev Kraft at forsvare Mathematikken og dens Methode, Filosofien og grundig Videnskabelighed; han skrev dem ikke mod Smagen, men mod dens Misbrug; fordi han troede, at mange gjorde sig en falsk Tanke over de grundige Videnskabers Nytte, og Ungdommen begyndte at sætte den sande Kundskab i at skrive et Brev, og det, der behøvedes til Fædernelandets Tjeneste, i en løs Indsigt af alle andre Videnskaber. „Derfor ere de Kritiske Breve blevne skrevne, og langt fra ikke for at finde Fejl i en enkelt Persons Blade, som man for Resten heller roser end dadler."

I disse tvende Mænds Skrifter stillede altsaa begge Yderligheder sig imod hinanden; i sig selv vilde Sneedorf jo ikke angribe den ægte Lærddom, men Pedanteriet, Kraft ikke den gode Smag, men dens blinde Foragt for Grundighed. Allerede ved Tidsrummets Begyndelse traadte de tvende, siden saa ofte gjentagne, Modsætninger op imod hinanden, hvis eneste Forsoning: Grundighed og dog med Smag, Smag og dog grundig, yderst sjelden har viist sig i Literaturen.

Den mathematiske Methode, som Kraft agtede saa højt, var dog ogsaa en Ensidighed; han maatte forlade den, da han gav sig til at behandle et historisk Æmne, der maa have haft noget tiltrækkende ved sig, siden det ogsaa længer hen

var et Yndlingsæmne: de vilde Folks Forfatning.[1] Noget i dette Skrift angaar ikke blot Menneskeheden i Almindelighed, men viser hen til Norden: under Skrivekunsten behandles ogsaa Runerne, under Gudsdyrkelsen ogsaa Edda og dens vigtigste Myther. Det ender med Troen paa Sympathi.

I Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter har Kraft meddelt adskillige Afhandlinger, der oplyse hans Lærdom og Spekulation. I Betænkninger over Newtons og Cartesii Systemata tilligemed Anmærkninger over Lyset bestrider han Cartesius. I Overensstemmelse imellem visse Principia af Physik og Metaphysik behandler han Rummet og Tiden. I Anmærkninger over Træernes Natur tjener en Jagttagelse paa et knækket Træ til at oplyse, at Blomster, Blade og Frugt bero næsten alene paa Barken, der er en Fortsættelse af Roden (mon deri ligger en Tanke om Göthes Plantemetamorfose?). Den artigste er imidlertid Afhandlingen om Sjælens Udødelighed.[2] Hvo skulde ikke ønske at kjende en mathematisk Filosofs og en filosofisk Mathematikers tilforladelige Svar paa Spørgsmaal som disse: „Hvorfor forbindes Sjælen med Legemet? Af hvad Nytte er Legemet, siden det ikke tænker? Hvorfor kunde vi ikke have nok i Sjælen alene? Hvorfor maa Legemet være af en saa overmaade dejlig Bygning?" Naar han har lært os, i det han stedse bestrider Materialismen, at „Aarsagen, hvorfor Sjælene ere blevne satte i Forening med Legemerne, er ingen anden, end for at hæve deres væsentlige Indifference til klare Tanker (thi i og for sig betragtet har hver menneskelig Sjæl den samme Kapacitet til at tænke det, som er og skeer her hos os, som det, der

---

[1]) Kort Fortælning af de vilde Folks fornemmeste Indretninger, Skikke og Meninger, til Oplysning af det Menneskeliges Oprindelse og Fremgang i Almindelighed. Sorøe 1760.

[2]) Kjøbenhavnske Selskabs Skrifter, 6 D.

steer i Italien, Indien eller hvad andet Sted man vil nævne, og omvendt;)" naar han fremdeles har oplyst os om, at „Sjælene efter Legemets Død beholde deres klare og tydelige Tanker, saavel som at de erindre sig selv" (bevare Personligheden), hvo vil ikke da tillige blive bange for sig selv, naar han erfarer, at i Følge de krumme Liniers Koordinaters Natur kan ogsaa det modsatte være muligt. Thi hvo siger os, til hvilken krum Linie netop vor Sjæl hører? hvilken Lov den følger, om Loven for Hyperblen eller Parablen, som Englenes? eller om den hører til „den krumme Linie med Blade," som er den sædvanlige Hypothese for Menneskesjæle? eller om vor Sjæl bevæger sig i en „pur Oval?" thi i sidste Tilfælde voxe Tankerne med Koordinaterne, aftage med dem, „hvorefter i al Evighed ikke nogen Tanke mere kunde blive til i den Sjæl." „Da nu pure Ovaler ere mulige, er det ogsaa muligt, at der kan være Sjæle, som efter en vis Tid blive dødelige, og siden aldrig mere komme igjen til klare og tydelige Tanker." Er ikke Mathematikkens Anvendelse her bleven til en Tankeleg, der i det højeste kan more, men hverken vække Tro eller Tillid?

Sprogelskerne anmode vi om, at gjøre en udførlig Sammenligning imellem Sneedorfs Sprog og Krafts. Det vil bekræftes, at begges endnu betydelig afviger fra det nærværende; han siger f. Ex. den første Tilfælde (der Zufall,) Evne eller Formue (facultas, Sjæleevne), de bevægende Aarsager (Bevæggrunde), Medvidenhed med sig selv (Bevidsthed), o. s. v.[1]

Den tredie i det Sorøske Kløverblad er Andreas

[1]) See om Kraft foruden de hos Nyerup anførte Steder: Odin Wolffs Histor. Ordbog 7 D. D. Digtek. under Frederik den Femte, S. 161. En Monografi om denne mærkelige Mand mangler endnu.

Schytte (f. 1720 i Uggersløv i Fyn, hvor hans Fader Rasmus Schytte var Præst.) Han blev dimitteret fra Odense Skole (1744), tog theologisk Attestats, og opholdt sig ved Sorø Akademi med sin Elev, en Hofjunker Caspergaard, med hvem han derpaa rejste udenlands i tre Aar. Efter sin Hjemkomst (1759) vendte han tilbage til Sorø, hvor han blev prof. juris publici et politices (1761). I en lang Aarrække udgav han kun (1763—74) fire Taler (hvoriblandt om Videnskabernes Nytte 1765)[1], men derpaa fulgte strax efter hinanden hans Skrifter om Staten: Staternes indvortes Regjering (Kbh. 1773—76, 5 Dele), Staternes udvortes Regjering (Sorø 1774—75, 2 Dele.) Endelig begyndte han paa Danmarks og Norges naturlige og politiske Forfatning (Kbh. 1777, første Del), men døde i samme Aar (1777.)

Nogle Yttringer i disse Skrifter, som tildels bleve misforstaaede, saasom: at Naturen er os imod i vore økonomiske Forretninger, og at Retfærdigheden maa vige for Nytten, tilbrog ham en Fejde med F. A. Pflueg og O. D. Lütken, som han svarede i et lille Stridsskrift.[2] „Nej, I Godtfolk, siger han, nu blive I mig altfor nærige (nærgaaende). Taalmodigheden forgaar mig, jeg maa have fat paa Skrubbe-Kosten." Og saa skrupper ham dem: Hvilke Fuldmagter have de til offentligen at skjælde skikkelige Folk ud i deres Flyveblade? Han holdt Hr. Lütken sin Iver og Nidkjærhed tilgode, hvor meget den end lugtede af Postillen. Hvad kan

---

[1]) Videnskabernes Nytte i Kirken og Staten (etc.) Soroe 1765. 4.

[2]) Alethophilus og Sincerus i Anledning af Veiviseren ved Schyttes Lære over adskillige Grene i den danske Stat, især Agerbruget Handelen, Manufaktur- og Fabrik-Væsenet. — — — et adest resonabilis Echo. Trykt i Soroe 1775. (To Ark.) Veiviseren er af Pflueg. Lütken havde udgivet Anmærkninger ved Schyttes Sætning (etc.) Odense 1774.

han for, at Tingene forestilles anderledes i Lütkens Øjne end i Schyttes. At en Præst ikke tænker i Stats-Videnskaberne, som en Professor i Politikken, det har længe kommet ham ganske naturligt for o. s. v.

Med Hensyn til Stil og Tankestyrke, Klarhed, Lethed og Ynde, indtager Schytte en fortrinlig Plads blandt de danske Prosaister; og paa hin Tid, da politiske Undersøgelser endnu ikke vare almindelige, var han et ligesaa stort Særsyn med Hensyn til Undersøgelser om Statsudviklingen, som Kraft var for Filosofien og Sneedorf for den populære Behandling. Indholdet i disse Skrifter maa i Følge dets Natur for en Del være forældet, men Behandlingen vil beholde næsten al den Roes, som den fik, da de udkom. „Næppe skulde nogen, hedder det om første Del af Staternes indvortes Regjering, paa en mere behagelig, indtagende og tillokkende Maade kunne foredrage Statskunsten.“ Forfatteren, hedder det paa et andet Sted, „var en af de vittigste og veltalenste Mænd. Alt hvad han træder paa bliver til Roser; og Sproget har under hans Pen en Glands, Lethed og Zirlighed, som noget slebet Sprog i Europa.“[1]

Med Schytte kan den ny Sprogudvikling ansees for fuldendt. Sneedorf og Kraft traadte op som Modsætninger, i Anskuelser og i Tendens. Det er en Bemærkning, der ofte er gjort og endnu oftere kan gjøres i Literaturens Historie, at Naturen, naar den vil udrette noget, gjerne lader Kontraster staa op imod hinanden; naar Modsætningerne mangle, staar Fremgangen i Stampe eller gaar kun ensidig for sig. Efterat Gjæringen har sat sig, følger den klare

---

[1]) Odin Wolffs Histor. Ordb. 10 D. Anmældelserne i Kritisk Journal 1778, Nr. 5. Sorøeske Samlinger, 3 Stykke. Kritisk Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifterne, 3,401. Literaturens Paketbaad 1778, Nr. 5 og 6. o. fl.

Drik, som har udviklet sig deraf. Dette var ogsaa her Tilfældet, og Akademiet i Sorø fremkaldte første Gang Skrifter med et vægtigt Indhold i det nuværende Sprog, forskjelligt fra Holbergs, med Liv og Vid og Smag som Holbergs og dog uendelig vidt forskjellige fra hans, med objektiv Afgjørelse og levende Resultater af en i sin Begyndelse konfus og forvirret Bestræbelse for Sprogets Dannelse.

Ved Siden af større videnskabelige Skrifter virkede Sorø fremdeles ved det levende Ord. Det blev, som Molbech bemærker,[1] „det første Sted i Danmark, hvor det danske Sprog dannedes til verdslig Veltalenhed,“ og „lagde for en Del Grunden til den sildigere hen udviklede danske rhetoriske Prosa.“ Fra først af løb vel baade det latinske og de nyere Sprog ved Siden af Modersmaalet, men det vandt Sejr i en Række af Taler af Kraft, af Sneedorf, af Erichsen, af Guldberg, af Schøning, af Kongslev o. fl. Et Udvalg af disse Taler vilde være et vigtigt Bidrag til vor Veltalenheds Historie.

I Forbindelse med Sorø staa ogsaa andre Skrifter, der ikke nærmest skylde Akademiet deres Tilblivelse. Hertil høre: Sorøeske Samlinger af Fleischer, Gerstenberg og Kleen (1765), og de af Gerhard Schøning i Sorø udgivne Skrifter (1769—81). Jon Erichsen udgav her H. Einarsens Kongespejl (1768); L. L. Kongslev Den danske og norske private Rets første Grunde med en Lovhistorie (1781—82.)

Kun i tyve til tredive Aar var Sorø i Flor. Hvilke Fortjenester end de følgende Lærere kunne have, i Literaturen have de ikke vundet nogen særdeles Navnkundighed: Theologen C. M. Holst udgav nogle hellige Taler; Juristen C. B. Stenstrup nogle Programmer, Taler og Recensioner,

[1]) i Indledningen til Dansk Ordbog.

H. N. Nissen nogle juridiske Efterretninger. C. L. Pelt, Prof. i Økonomien og Handelsvidenskaberne, udstædte (1792) Subskription paa en Handelslære, der først senere udkom. Bogtrykkeren J. Lindgren udgav flere (statistiske) Handelsspejl. Mathematikeren Jeremias Wølдike, der gik til Kjøbenhavn 1787, er kun bekjendt af nogle Disputatser. C. A. Borch, prof. eloqventiæ et historiarum 1775 († 1805), og Nordmanden J. C. Molbech, Prof. i Filosofi og Mathematik 1787 († 1824) have meddelt Oplysninger om Akademiets Forfald, som vi i Indledningen til det attende Aarhundrede have omtalt; i den sidste seer man Tidsaanden i fuld Gang ogsaa i Sorø: blandt hans Skrifter findes ved Siden af en Tale Om Kjærlighed til Fædrelandet et Prisskrift Om Ølbrygning.[1] Ogsaa Gottsche Hans Olsen, Prof. i Moral og de skjønne Videnskaber 1791–94, udtalte sig ganske i Tidens Smag i sit Program om Selskabsglæderne, samt nogle ubetydelige Poesier (1791) og en Tale om Opdragelsesvæsenet (1794). Farven var strøgen af Sommerfuglens Vinger.[2]

[1]) Vi ville ingenlunde hermed udtale nogen Dadel over Prisskriftet. Om det saa var Nyerup, saa gav han sig ogsaa af med Ølbrygning. (See Nyerup under H. Muus og H. G. Ziervogel.) Men disse Studier kunde næppe befordre Akademiets Øiemed.

[2]) jf. Efterretninger om Akademiet i Sorø (1751) i Büschings Nachrichten 2,346. 521. Nyerup, Min Pillegrimsrejse til Sorø i August 1806 etc. i Iris og Hebe 1807, og de i Indledningen anførte Skrifter.

8. Filosofi og Spekulation før Kant. Johan Ernst Gunnerus. (Carstens. Arboe.) Børge Riisbrigh. Tyge Rothe. (Herman Ruge. Christian Ernst Vilberg Schulze. Peder Godzen Debes).

I det forrige Tidsrum have vi seet den Wolffske Filosofi indført her til Lands af Lovkyndige, Stampe og Kofod-Ancher; den spekulative Granskning tildels selvstændig forsøgt af Eilschov, hvis Hovedformaal dog var Filosofiens populære Anvendelse. Begge Bestræbelser fortsættes nu, men under andre Forholde. De filosofiske Grundsystemer foredroges, som vi have seet, i Sorø af Jens Kraft.[1] I Kjøbenhavn forbandt Filosofien sig med Theologien i Gunnerus, hvis Discipel Riisbrigh i lang Tid indtog den filosofiske Lærestol, medens andre, især Tyge Rothe, paa egen Haand anvendte filosofisk Granskning paa Staten, Naturen, og overhovedet paa Menneskeheden. Viste der sig i den spekulative Granskning nogen Originalitet? Næppe; den bevægede sig uden Tvivl frem og tilbage i de tyske Læreres Kreds. Udviklede der sig noget filosofisk Sprog i Modersmaalet? Hvorledes var det muligt i latinske Lærebøger? I Filosofiens Anvendelse gjordes der vel et endog storartet Forsøg derpaa, men med lidet Held, saa at man atter her maa mindes: le langage, c'est l'homme.

Johan Ernst Gunnerus (f. 1718 i Christiania, hvor hans Fader var Stadsfysikus) udmærkede sig allerede i sin Skolegang (i Christiania 1729—37) ved sin klassiske Lærdom, og hans latinske Stil blev ved Examen artium formedelst dens Ypperlighed bragt til Universitetets Patron Gehejmeraad Rosenkrands og henlagt i Arkivet. Derimod havde han i Skolen forskaffet sig Fritagelse fra at lære de der

[1]) jf. med Krafts Logik Prima Elementa Logicæ brevissime delineata per M. Sinnelium Lange. Hafn. 1752. Tilegnet J. L. Holsteins Søn, Grev Christian.

brugelige filosofiske Lærebøger, der vare ham utaalelige og uforsøjelige. Med kongelig Understøttelse rejste han (1742) til Halle, hvor han, foruden mangfoldige andre, hørte Baumgarten, af hvem han især lærte Filosofiens Anvendelse paa Theologien; og til Jena, hvor han blev Adjunkt ved det filosofiske Fakultet.[1] Efter sin Hjemkomst holdt han Forelæsninger, og kaldtes (1754) til extraordinær Professor i Theologien, samt til Lektor i Theologien og Sognepræst i Herlufsholm, men tiltraadte ikke denne Stilling, da han næste Aar blev beskikket til Provst ved Kommunitetet og Biskoppens Vikar ved Universitetet.[2] I de faa Aar indtil han blev kaldet til Biskop i Throndhjem (1758) falder især hans filosofiske Virksomhed ved Universitetet; han læste nemlig ikke blot over theologiske Discipliner, Dogmatik og Kirkehistorie, men tillige over Filosofi og Mathematik, „og gav ved sin mageløse Flid og sin kraftige Karakteer Videnskabeligheden ved Universitetet et stærkt Fremstød." I Throndhjem var han Biskop i tretten Aar, stiftede der i Forening med Suhm og Schøning det Throndhjemske eller det Kongelige Norske Videnskabers Selskab, og fik ved sine hyppige Embedsrejser Lejlighed til endnu yderligere at udvide sine store Kundskaber i Naturkyndigheden. Af Struensee blev han kaldt ned for at reformere Universitetet, men vendte efter dennes Fald tilbage til Norge, hvor han kort efter døde paa en Visitatsrejse i Christianssund (1773). Han

[1]) Hertil hører formodenlig hans Diss. philosophica continens cavssam Dei vulgo Theodiceam ratione originis et permissionis mali in mundo habita Jenæ 1754. 4. (Hjelmstjernes Saml. 1733. 4.) som ikke findes hos Nyerup.

[2]) Til denne Tid hører Dass' Bemærkning, at „Prof. Gunnerus er Byens Snak og Fabel, eftersom han har ophævet sin offentlige Forlovelse med Jomfru Hagen, Fru Kratzensteins Søster" (November 1755. Suhms Saml. Skr. 15, 227.)

var lige dygtig som Theolog, Filosof og Naturkyndig. Dog bestaa hans filosofiske Skrifter kun i et Par Lærebøger paa Latin: Ars heuristica intellectualis (Lips. 1756) og Metaphysica (Hafn. 1757), der vel i længere Tid have været benyttede, og en dansk Afhandling om den verdslige viisdoms nytte i de smukke videnskaber.[1] Blandt hans Disciple og Tilhørere nævnes Risbrigh og Tyge Rothe.[2]

Medens Skolen i det højeste benyttede Logikken eller noget af den som et Hjælpemiddel til Sprogundervisningen,[3] og Universitetet, hvor den filosofiske Dannelse mentes at høre hjemme, kun tarvelig behandlede Filosofien efter nogle latinske Lærebøger, møder man i andre Kredse enkelte Forsøg paa, dels med, dels uden Hensyn til Theologien, at give en filosofisk Udvikling af Grundsandheder og at hævde Filosofiens Vigtighed for Videnskaben. A. G. C. (Carstens) gav i en tydsk Afhandling Bevis for, at der er et selvstændigt Væsen, at der er kun eet selvstændigt Væsen, og dette ene selvstændige Væsen er Gud.[4] Friedrich Arboe (Hovmester hos Grev Schulenburg) viste, ligeledes paa Tydsk, den nødvendige Forbindelse imellem Videnskaberne i et Skrift,[5] der røber en Del filosofisk Læsning, og netop til sin Tids

---

1) Fortale til Casten Worms og Martfelts Overs. af Boileaus Satirer. Kbh. 1757. Med smaa Begyndelsesbogstaver.

2) Kilderne hos Nyerup, samt Büschings Nachrichten 2,630. J. Møller om Filosofiens historiske Udvikling, i Hist. Kalender, 2,167.

3) jf. J. F. Licht's Program An Logica in Scholis inferioribus sit tractanda (etc.) Slesuici 1753. 4. (Büschings Nachrichten, 2,144.)

4) Neuer Erweis des Daseyns eines einigen Gottes und Schöpfers aller Dinge, der vernünftigen Welt zur Prüfung vorgelegt. In den Druck gegeben von C. D. Hauber. Kph. 1751. (Büschings Nachrichten, 1,314.)

5) Versuch eines ausführlicheren Beweises der Nohtwendigen Verbindung der Wissenschaften. Kph. 1752. Tilegnet Johann Ludewig von Holstein. Under Tilegnelsen staar Forfatterens Navn. jf. Høibergs Holbergiana, Fortalen n 2.

Fordomme regner han „eine Polyhistoriephobie, ein terror panicus für die Vielwissenheit"; den nøjeste Kundskab til de logikalske Regler kræver han ikke mere, men fremhæver derimod de skjønne Videnskabers Indflydelse paa den filosofiske Tænkning; „und durch seine Schreibart beschämt er viele geborne Deutsche selbst unter den Gelehrten." [1]

Et senere Skrift gaar ud paa at oplyse Sjælens treenige Natur. Den bestaar hverken af mere eller mindre end de tre Evner: Forstand, Villie og Magt, og „disse ere i den selv et væsentligt og uadskilleligt Eet, en hel Aand, en fuldkommen Kraft-Substants"; saa at „Sjælen er i sin Treenhed som Guds Billede." Om de to, Forstanden og Villien, ere alle Filosoffer enige, men den tredie, Magten? „Magten, det er Gjerningernes Kraft, Slutnings- eller Fuldkommelses-Evnen og Enden paa den ganske Sjæl."[2]

Børge Risbrigh (f. 1731 i Vejlby i Fyn, hvor hans Fader var Præst), dimitteret fra Fredericia Skole (1749), blev Dekanus paa Klosteret (1760), og begyndte omtrent ved denne Tid at holde offenlige Forelæsninger, for hvilke han lagde Gunneri Ars heuristica til Grund; „han havde stort Tilløb, fordi han læste godt over et Favoritstudium." [3] Efter en Udenlandsrejse (1762), hvori han be-

[1]) Büschings Nachrichten 2,675.

[2]) En kort philosophisk Afhandling, Hvorudi Gud og Sielen tillegges efter Naturens ufeylbare Lys en sand og fuldtydelig Treeenhed, Samt et mærkværdigt Brev til en meget stor og lærd Adels-Mand. Kbh. 1761. Tilegnet Deres Excellence (uden Navn). Forfatteren kalder sig Agathophilus. Der er ogsaa et Skrift af H. M. Seehus, kaldet: Paragenis, en Grækers og Hedensk Philosophs, Gudelige Undersøgelse. Første Part. Kbh. 1763, tilegnet Otto Thott, men det kan snarere betragtes som et gudeligt Skrift, hvis Øjemærke er at svække Vantroens Støtter.

[3]) Philomusus om Stiftelser, S. 8. Jeg veed ikke hvorfra jeg har det, at han just vilde være Prof. i Filosofien, fordi han til anden Examen fik n. c.

søgte de tydske Universiteter og Paris, blev han (1767) extraordinær og derefter (1773) ordinær Professor i Logik og Metafysik ved Universitetet. Hans Skrifter ere snart talte. Foruden nogle latinske Disputatser og en akademisk Lærebog Prænotiones philosophicæ (1775)[1] udgav han en Undersøgelse om sand Philosophie først i vore Dage er bleven til, og fuldendte en Oversættelse af Diogen Laërtses filosofiske Historie.[2]

Men ved det levende Ord virkede han næsten i et halvt Aarhundrede (1760—1803) ved Universitetet, „vedligeholdt ved Højskolen den Forening, som sund Filosofi og liberal Theologi allerede havde indgaaet under Gunneri Auspicier"; og naar man fra alle Sider hører berømmelige Vidnesbyrd om hans Forelæsninger og deres Virkning, maa de, uden just at have været Frugter af en selvstændig Spekulation, have været næsten de eneste Midler til at holde Tankerne i Bevægelse. „Uberegnelig, siger J. Møller, er den Udbredelse af sund Tænkning, som han befordrede iblandt Danmarks og Norges Embedsmænd;" og den Dag i Dag mindes „den ærlige Børge Risbrigh."[3] Steffens hørte ham (omtrent 1790),

---

[1]) J. Badens Anmældelse i Kritisk Journal 1776, Nr. 5 og 6, hvorpaa Risbrigh svarede i Nr. 9 og 10, anker paa, at Bogen næsten ikke er andet end Definitioner: „I det ny Compendium fører man Lærlingen bus ind i Materien ved en Definition, hvor man, for at sætte det givne Begreb i Sikkerhed mod alle mulige Exceptioner, har pakket saa megen Holdmaterie i Definitionen, at der hører den mest øvede Forstand til at fatte den; og af saadanne Definitioner er den ene dynget oven paa den anden, uden at tillade Sjælen nogen Hvile eller Vederkvægelse." Men det var jo netop Filosofi og hørte netop til Lærebogen.

[2]) Efter hans Død udgivet af B. Thorlacius. Kbh. 1811; 2 B. 1812 indeholder Anmærkningerne. Malthe Møller, der afskrev Haandskriftet, har paa enkelte Steder haft Del i Oversættelsen.

[3]) Høyen, Malerierne paa Frederiksborg (Fædrelandet, Januar 1860.)

og giver et ret levende Billede af Manden som han den Gang var: „Det var en gammelagtig Mand, af et noget enfoldigt, men aldeles godmodigt Udseende; han var ubeskrivelig betænksom i alle sine Bevægelser, talte meget langsomt og monotont, og lagde dog en ganske ejendommelig Vægt paa hvert Ord. Han læste over Metafysik, Logik og Psychologi; og da han var den eneste, der paa den Tid ved Universitetet beskjæftigede sig med filosofisk Dybsind, nød han stor Anseelse. Hans Metafysik var tildels den Wolffske, tildels den Baumgartenske, en af de mange Afarter, der uddannede sig efter den Leibnitzske Filosofis aandløse Adsplittelse. Da alt maa gaa ud fra en rigtig Definition, saa begyndte hans Filosofi med en Definition af Definitionen. Naar det nu som Indledning var tilstrækkelig oplyst, saa begyndte hans egenlige Metafysik med en Definition af Modsigelsen. Saa oplyste han: Modsigelsen maatte være samtidig, thi (etc.); den maatte være udtalt af det samme Menneske, thi (etc.); den maatte handle om den samme Sag, thi (etc.). Med en saadan Exposition kunde han tilbringe en Time. Og saa fulgte der vel en hel Uge igjennem en Snak om Forskjellen imellem Muligheden og Virkeligheden. Med uendelig Brede udviklede han de gamle Sætninger: ab esse ad posse, a non posse ad non esse valet consequentia (etc.)" Med megen Agtelse for Manden forbandt Steffens Ringeagt for hans Filosofi: „I sin barnagtige Naivetet viste han sin Glæde, naar han ret troede at have udviklet en Sætning i klar logisk Sammenhæng. I hans Filosofi var der kun et caput mortuum af en uddød Spekulation; og skjøndt metafysiske Gjenstande bleve afhandlede, skete det paa en saa tør og formel logisk Maade, at der var ingen Fare for en levende Spekulation". En lignende Forestilling vil man faa om Manden ved at læse hans nysnævnte

Afhandling[1], hvori han, mindre selvopfindsom end modtagende og gjengivende, oplyser, „at Filosofien selv, om end ingen ægte Metafysik“, har været til før Kant, men de forrige Filosoffer synes ikke noksom at have erkjendt „Foreningen imellem Erfarings- og Forerfaringsfilosofien“; „Forenings Punkten imellem begge er det højeste Godes Virkeliggjørelse eller Bestræbelse for at virkeliggjøre det i og ved Mennesket; skal dette kunne skee, saa maa begge Filosofiens Dele være forenede i den sande Filosof, dog i mange Ting med den spekulerende Fornufts tilbørlige Underordning under den moralsk-praktiske. Har Kant, som det synes, først lært os denne Forening, saa er her igjen en Nyhed, som stemmer overens med Tingenes Natur og har Fornuftens fulde Bifald“. Risbrigh, der var en af de faa, der kunde tilegne sig Kants Filosofi, viser sig ogsaa her mere refererende og beskeden bifaldende, end som selvstændig og skarpsindig kritiserende Tænker. I en Alder af over 70 Aar søgte han sin Afsked (1803), og fik Treschow til sin Eftermand. I Bombardementet 1807 brændte hans Bibliothek og haandskrevne Samlinger, et Tab, som han bar med Hengivenhed: „burde ham ikke at lide, ham som Gud havde givet saa meget. Hans sidste Arbejde var en Hymne til Guddommen, som han næsten blind nedskrev med vaklende Haand, og ved hans Død (1809) løb som enstemmig Røst over Danmark, at det havde mistet en af sine ædleste Mænd.[2]

Medens disse metafysiske og logiske Tankeøvelser i det

---

1) I Vidensk. Selsk. Skrifter for Aarene 1801 og 1802. 2 B. 1803.

2) J. Møller i Histor. Kalender, 2 Aarg. (Filosofiens Historie). Steffens, Was ich erlebte, 2,15. Nekrolog i Literaturtidenden 1809 Nr. 12, af P. E. Müller (ogsaa i Fallesens Kvartalsskrift). Jf. F. Hammerich, Et Par Smaatræk af Livet i Skolerne og ved Universitetet, i Barfods Tidsskr. Folke, 1 B. 3 H.

højeste kun tjente til at holde nogen Bevægelse vedlige, men i sig selv vare uden Udbytte, maa dette søges i den filosofiske Granskning Anvendelse. Den mærkeligste Mand i denne Henseende er Tyge Rothe.

Tyge Jesper Rothe, Broder til C. P. Rothe (f. i Randers 1731, samme Aar som Risbrigh), hvis Fader var kommen ind med de danske Tropper, der tjente i den spanske Successionskrig, men hvis Moder var dansk, kom tidlig, i sit trettende Aar, fra Slagelse Skole til Universitetet, og tog, efter sin Faders Bestemmelse, theologisk Attestats (1747), men hans Hu stod mere til Historie og de nyere Sprog. Sin Kundskab om det gamle Norden lagde han ogsaa for Dagen i en Disputats de gladiis veterum, imprimis Danorum (1750). Efter at have levet som Huslærer i den store Verden, i nogen Tid ogsaa i Sorø, skrev han, for at faa Midler til en Udenlandsrejse, nogle Breve paa Fransk, hvilket Sprog han talte med Færdighed, og overgav dem til Bernstorf. De vandt Ministerens Bifald. Siden vandt han ogsaa Moltkes Gunst, thi han havde „en egen Gave til paa en fin Maade at kunne rose Fuldkommenheder hos andre; og ved disse Mænds Yndest var hans Lykke snart gjort."

Rejsen var ham tildels foreskreven; han skulde opholde sig et halvt Aar i Geneve, førend han tog til Frankerig. I Göttingen studerede han Kirkehistorie, Fysik og Filosofi; derefter dyrkede han især de skjønne Videnskaber, Historie, Lovkyndighed og Statsvidenskaben. Men derhos besøgte han jævnlig Kunstneres og Haandværkeres Værksteder, og gav især Agt paa Folkenes Ejendommeligheder. Medens han var i Sveits og Frankerig udkastede han Planen til sit Skrift: Tanker om Kjærlighed til Fædernelandet, som han efter sin Hjemkomst udgav (1759). Det var hans første danske Skrift[1],

[1]) Det findes i hans Adspredte Skrifter, 1 D.

som han dog selv kun betragtede som et Ungdomsarbejde. Det besidder mere Ungdoms Friskhed og en jævnere Stil, end hans følgende Værker. Montesquieu var hans Mønster. Stilen, der bevæger sig næsten i lutter korte, enkelte Sætninger, var, ligesom Sneedorfs, en Efterligning af den franske. Som dansk Undersaat forsvarer han naturligvis Monarkiet; og adskillige Ideer om Folkefrihed, som han siden gjorde til sit Formaal at udbrede, komme allerede her tilsyne.[1] Endnu førend hans Rejsetid var udløben blev han (1757) hjemkaldt for at ansættes som Lærer for Arveprins Frederik (1758). I Anledning af J. S. Sneedorfs Babues Syn skrev han sine (ni) Breve til Babue (1759)[2], hvori han, under Navn af Ragne, tager Skytherne (sine Landsmænd) i Forsvar, og, medens han gjentager den gamle Klage over Rangsygen og tilføjer den ny over Embedsmændenes Tilvæxt, dog udhæver den daværende Tidsalders Fortrin for den forrige ved Kvindens Dannelse, Ungdommens Undervisning, Kunsternes Indførelse og overhovedet en bedre Smags Udbredelse under Merkurs (Frederik den Femtes) Regjering. Derved forekomme adskillige, tildels nu dunkle, Henttydninger til de Fremmede, Cramer o. fl., der endnu stedse omtales med Roes som Beforbrere af Danmarks ny Udvikling. Af denne Brevvexling imellem Sneedorf og Rothe seer man tillige, at disse Mænd forenede sig med de Fremmede, for tilligemed dem at udbrede en bedre Smag i Poesien. Deri tog især Rothe levende Del. Paa Fransk skrev han et Brev til Roes for Tullin i Mercure Danois (1758), deltog i Stiftelsen af Selskabet for de

[1]) Dass skriver derom til Suhm, den 8 Febr. 1759 (Suhms Saml. Skr. 15,281): „Mr. Tycho Rothe har udgivet et Skrift, kaldet Tanker (etc.) Orthographien er ny, Stilen og Tankerne ere franske og udførte med al den Veltalenhed og Zirlighed, som kunde tilvejebringes." o. s. v.

[2]) Disse Breve ere aftrykte i J. S. Sneedorfs Samtl. Skr. 8 D.

skjønne Videnskaber (1759), ja traadte selv op som Digter ved sin Ode efter Kongens Sygdom (1760), der fremkaldte en hel Række af Parodier.[1] Rothe var formedelst sin Utaalmodighed og Strenghed kun lidet skikket til at være Ungdomslærer, og forblev heller ikke længe i sin Stilling. Han blev (i April 1761) Kommitteret i General-Toldkammeret, men da han var nederst i Kollegiet, var der heller ikke her megen Lejlighed til Virksomhed eller frit Raaderum for hans Aand. Han giftede sig med Karen Bjørn, fik med hende en stor Medgift (over 80000 Rdr.), kjøbte Tybjerggaard i Sælland, tog sin Afsked, flyttede ud til sin Gaard (1762), og levede i adskillige Aar som praktisk Landmand. Dog blev han Vicelandsdommer i Sælland (1765), og atter Kommitteret i General-Toldkammeret (1768), men uden Gage og med Tilladelse til at være fraværende saa ofte han vilde. Da Struensee havde begyndt sine Reformer og Kjøbenhavns gamle Magistrat gik af, fik den ny Overpræsident Holstein Befaling til at foreslaa Embedsmænd i den ny; Tyge Rothe blev da (i April 1771) uden Ansøgning første Borgemester. Et af C. D. Biehl bekræftet Sagn fortæller, at der ved dette Valg fandt en Fejltagelse Sted: Struensee havde ment Tyge Rothes Broder, de vare begge Landsdommere, Holstein tog fejl, og kaldte Tyge isteden

[1]) Dass skriver til Suhm 1760 (Suhms Saml. Skr. 15,284): „I Anledning af Prof. Rothes Ode over Kongens Svaghed ere her udspredte saa mange satiriske Oder over hans Odemageri og nybagede Sprog, at man snart ikke veed Tal derpaa. De fleste ere meget skarpe og derhos klygtige, saa jeg tror ikke at den gode Mand kommer der saa hastig igien. Prof. Sneedorf har nylig skrevet en Fortsættelse af Babues Breve, som skal være Forsvar for Rothes Ode; men man synes, at han derved har kun indlagt sig liden Ære, thi status controversiæ forandres deri aldeles, og man supponerer Data, som ere imod Erfaring." See Videre Fortſ. af Babues Breve, 1—2 Brev i Sneedorfs Samtl. Skr. 8 D. Han forsvarer Odens Indhold, ikke Poesien.

for Caspar Peter. „Struensee beholdt ham, da han fandt ham ærlig og arbejdsom.“ Da Finans-Kollegiet strax efter (i Maj 1771) blev oprettet, blev Rothe tredie Deputeret, og fik Landvæsenet under sin Bestyrelse. „Han var yderlig streng, især mod Adelen, og var derfor ikke elsket.“ Da Struensee faldt, blev Rothe sendt som Amtmand til Segeberg (i April 1772), men forinden hyldede han den ny Regjering (Juliane Marie og Arveprins Frederik), og sparkede til sine forrige Medarbejdere i Digtet Om Dagen den 17 Januar 1772 og i Brevet til Suhm. Begge Mænd synes at være grebne af samme Svimmel; de saae i den ny Regjering en Morgenrøde, der snart tabte sit lysende Skin; men imedens Suhms Brev til Kongen røber en øjebliklig Aandsforvirring, forekommer Oprindelsen til Tyge Rothes Digt os mere dunkel. Der staar paa det: Efter Befaling trykt.[1] Havde Guldberg befalet Manden at synge, stakkels Mand? Eller havde Rothe i den første Overraskning sendt det ind, og Guldberg befalet ham at lade det trykke? Han maatte høre meget ilde derfor, og Digtet er virkelig ligesaa aandløst som hjerteløst. Guldberg lod ham blive i sin Stilling i nogle Maaneder, og sendte ham derpaa til Segeberg. Men her blev Rothe de samme Grundsætninger tro, som han i Kjøbenhavn havde delt med Oeder, med Struensees Broder, med Reverdil: „han forsvarede sit Amts Bønder imod Statsadel og Prokuratorer; han indførte den før forhadte Indkobling med Embedsmyndighed.“ Han kunde ikke trives. Aaret efter (i Januar 1773) fik han, uden at han ønskede eller attraaede det, sin Afsked med en Pension af 700 Rdlr., som han forgjæves søgte at faa forhøjet, og levede fra nu af, efter at han 1784 ligesaa forgjæves havde søgt paa ny at komme

[1]) Om Dagen den 17 Januar 1772 ved T. R. Efter Befalning trykt.

ind i Kammeret „som Forstander for Agerdyrkningen,“ for det meste paa sin Ejendom Tybjerggaard uden nogen offenlig Ansættelse, uafhængig og fri som Tænker og som Borger.

Denne Udsigt over Tyge Rothes Levnet tjener til at oplyse hans Skrifter. Som ung Mand var han dragen igjennem Tyskland til Frankerig, og studerede Voltaire og Montesquieu; som Besidder af en Landejendom havde han af Erfaring lært at kjende Bondestandens Kaar; som Embedsmand havde han hyldet de ny Ideer i Folkets materielle Udvikling. Kjærlighed til Menneskeslægten og til Fædrelandet vare stadige, uudslettelige Grundtanker i hans Skrifter. De dele sig især i tre Grupper: adskillige mindre, fremkomne ved allehaande Lejligheder, især af patriotisk Indhold; andre, der bevæge sig om almindelige Ideer, med Anvendelse paa det danske Folks politiske Udvikling, især Bondestandens; og tilsidst Skrifter, der gaa ud paa Menneskehedens højeste Interesser. Fremtrædende er i denne hans literære Virksomhed især to Afsnit i hans Liv: en historisk-politisk fra 1774—1786, og en almenfilosofisk fra 1786 til hans Død.

Han havde længe samlet Materialier til et Skrift om Kristendommen. Da han bestandig læste med Pennen i Haanden og ikke skyede Folianter, men anbefalede dem, vare disse Samlinger voxne betydelig endnu før han kjøbte Tybjerggaard; som Landmand og langtfra de literære Hjælpemidler i Hovedstaden havde han givet Afkald paa literære Undersøgelser; nu, da han var vendt tilbage til sin Gaard, vendte han tilbage til denne kjære Sysel, og udgav efterhaanden sit omfattende Skrift: Kristendommens Virkning paa Folkenes Tilstand i Europa (1— 2 D. 1774—75), der i Abrahamsons tyske Oversættelse „vandt et lydeligt Bifald i Tyskland, men her hjemme kun fandt et ringe Tal Læsere. Foredraget, der var sammentrængt, kjærnefuldt og rigt paa

Ideer, syntes nyt og vanskeligt at fatte, og man fandt det lettere at opsøge Ufuldkommenheder, usædvanlige Udtryk eller Vendinger i Stilen, end at gjennemtænke det dybsindige Indhold."

Dette Værk fortsatte han efterhaanden, og udgav Fortsættelsen under særegne Titler: Udsigt over det frankiske Monarki, 1776 (at betragte som tredie Del); om Hierarkiet og Pavemagten (to Dele, 1778—79, at betragte som fjerde Del). Disse tre Dele fandt ogsaa en besynderlig ringe Afsætning. Han standsede derfor i nogen Tid, for at kunne give sine Landsmænd en Læsning, der angik Gjenstande, som laa dem nærmere. Endelig sluttede han med Europas Lensvæsen (1 D. 1783, at betragte som femte Del), men ogsaa denne Afhandling blev lidet læst og søgt. Uagtet sin tiltagende Alder samlede han dog til Fortsættelsen, der skulde handle om Middelalderens Municipalvæsen, men denne (sjette) Del udkom ikke, og han efterlod kun Materialier dertil.

Meningerne om dette dybsindige Værk ere temmelig forskjellige; den almindelige er nok, at betragte det som et skarpsindigt Forsvar for Kristendommen, hvilket det kun betingelsesvis er. Hvad Tyge Rothe vilde var ikke at oplyse Kristendommens Sandhed, men dens Virkning. Sandheden var givet i dens overjordiske Ideer; Virkningen svarede ikke dertil. Værket oplyser, hvorledes den uægte, fordærvede Kristendom ved sin Bevægelse holdt Tankekampen vedlige; den sande vilde have gjort en ganske anden Virkning. Bogens Resultat er lige det modsatte af Øjemedet. Thi Manden raaber bestandig paa Kristendommens Herlighed, men han viser bestandig i Fakta den faktiske Kristendoms Fordærvelse.

Medens han var beskjæftiget med dette omfangsrige Værk, gaves der Anledning, saa vel indre som ydre, til at fremkalde Ytringer af Patriotisme. Der var blevet sunget

om Indfødsretten. „Højt, siger han, have Digterne sjunget, den gang var jeg ej med. Jeg sad stille, og tænkte, og hørte, og følte.“ „Nu: jeg sang ikke med; men her er Skjerven min, den jeg lægger i Guds Kiste.“ Denne Skjærv var en Afhandling om Indfødsretten (1777).[1] „Dobbelt Glæde har der været for Tænkeren iblandt os. Først den Glæde over Begivenheden, hvilken han (Tænkeren) følte som god Mand og god Christiansk. Det Ord staae her, for i Tanken at gjøre et af det ene Folk, de Danske, Norske og Holsteenske (Fællesstaten.) Dernæst havde denne gode Mand, denne Christianske, naar han ellers, som jeg sagde det, var med blandt Tænkerne, en anden Lyst, og det en ædel, en bliid Lyst, ved at see, hvor godhjertet dette Folk er, hvor det hænger ved sin Konge og sin Kongeslægt, og hvor gjerne det glæder sig over den. End meere har Tænkeren seet sig til Lyst: jeg meener, hvorledes Følelserne characterisere sig hos os Nordiske; stærke ere disse Følelser, men jævne i Styrken: derfor vedholdende, derfor antydende, at vi som Nordiske ere beqvemme til at handle, til at føle efter gjennemtænkte Grunde, og da varigen, og eensformigen, ej saalebes at sværmerisk Ild brænder i Hjertet, vel højt, og stundom med skjøn Lue, dog snart forrygende — ej saalebes; men varigen, eensformigen, saa der gjennemtænkes, eller i det mindste er baade Evne og Villie til at gjennemtænke, hvad det er der føles og hvorfor det føles.“ Naar han skal besvare det Spørgsmaal: men hvorledes komme vi da ud af det uden Fremmede? omtaler han saavel ældre, som dalevende Forfattere, Kunstnere, Handlende og andre Borgere. Ogsaa Sproget omtaler han. „Hvorfor skulde ikke vort Sprog have gammel oprindelig Charakter, og hvorfor

[1]) i Adspredte Skrifter. 2 D.

skulle vi ikke søge at vedligeholde den, saa meget Velklang og de mange tilkomne nye Ideer og nye Syns- med Følelses-Maader det tillade?" Snorres og Saxes Oversættere ere ham klassiske Skribentere; saa søger han til Vorms og fleres Sørgetaler, saa til Almuesmanden i Landsby. „Der er Vejviisning, men hvo den foragter, og hvo der ej vil lade det være meer at udfinde Sprogets Væsen og Charakter, end at samle Ord, han skaffer kun lidet til Veje; thi ej udgjøres Sprogene ved de enkelte Ord, men ved Ords Sammenbindelse og Talens Vending, derfor blive philosophiske Grammatiker de rette Sprogkyndige og Sprogforbedrere; men de, der samle Ordene, og ej gjøre mere, de blive kun som hines Haandtlangere, vel saare nyttige, men dog underordnede hiine." Det har han før sagt, det siger han igjen, „at vi have stærk Sjeleevne, og vi have got, hældigt Sprog, naar vi kun ej ville forvende dets Character, saa vi opofre Kraft, Lys og Jevnhed for Blødheden."

Da Rothe samlede Materialier til sit Skrift om Lensvæsenet, vendte han tillige sin Opmærksomhed hen paa de nordiske Rigers Forfatning, og derved kom han til at udarbejde en anden Række af Skrifter, hvis Indhold nærmere vedkom Danmark og dets politiske Udvikling. En Samling af enkelte Stykker, der Tid efter anden vare oplæste i Videnskabernes Selskab, udgav han under Titel af Nordens Staetsforfatning: før Lehnstiden, og da Odelskab med Folkefriehed — I Lehnstiden, og da Birkerettighed, Hoverie, Livegenskab med Aristokratie (to Dele, 1781—82.) I Tilegnelsen til Kronprinsen siger han derom: „At Nordens Folk have i den gamle Tiid, og siden fortfrem viist sig som herligen ædle: at gammel Tiids Nordiske Constitution holdte det i sig, hvorved vort Europa blev Ærens og Frieheds Landet her paa Kloden: fremdeeles, at kun Tiders uafværgelige Beskaffen-

heder, men ingenlunde almindelig Fejhed hos Folket, og end mindre Skielven for fremmed Erobrere skaffede Afvigelse fra Oldfædrenes Hæderlighed og deres borgerlige Hæld: det vilde jeg viise i denne min Bog." Der var især to Ting, som herved syntes betænkelige: at overføre Europas Lensvæsen paa Norden, og at overføre de andre nordiske Rigers, især Norges, paa Danmark, thi de danske Kilder vare meget utilstrækkelige. For at kunne forklare de senere Tilstande, gjaldt det om at oplyse Jordejendommens Ejere i forrige Tider, Hærmændene og deres Forhold til Bonden, Trælleſtanden og Overgangen fra Trældom til Vornedskab og Livegenskab, og nærmest den danske Bondestands Forfatning. Men her mødte lutter dunkle, hidtil lidet oplyste, Ord og Tilstande: Bonde, Bryde, Leding, Stud, Inne, o. s. v. Da han ikke selv ret kjendte disse, saa digtede han sig en Tilstand saaledes som den maatte have været, naar der nu skulde være Brug for den til at hævde Friheb, og uden Tvivl gavnede han mere ved de Fejltagelser han begik, end ved de Sandheder han oplyste. Ved denne Fantasi om en forhen herligere Tilstand vakte han, i det mindste hos nogle, i Aarene lige før 1784, en mere modtagelig Stemning for Friheden som en ældgammel Folkearv. Men hvor aldeles uklare hans Forestillinger vare, viser især hans Afhandling om Bryder.[1] „Engang, fortælles der, kom Carstens og Rothe paa Tale om vor Landbos, især Fæsterens Kaar. De havde, mente Rothe, ikke ved nogen Lov, men ved taalt Brug mistet den fri Borgers Ære og Rettigheder. Bryden, det er Fæstemanden, havde ingen Del haft i Statsforvaltningen, skjøndt han var fri Mand. Bryden var ringere end baade Bonde, Landbo, Bolagsmand, men hverken Svend eller Tjener, ikke

[1]) I Vidensk. Selsk. Skr. Ny Saml. 2 D. og i Adspredte Skr. 2 D.

heller Vordned, saaledes som dette Ord blev forstaaet i Lensvæsenets eller Aristokratiets Tid. Med al den Indsigt Carstens besad i den danske Historie og Literatur, fattede han dog ikke strax de af Rothe for disse Sætninger førte Beviser. Derfor skrev Rothe sin Afhandling." I denne misforstod han Ordets oprindelige Betydning. („At være til Deels med Bonden, det var at være hans Bryde, ligesom det at være til Deels med Ægtemanden var at være hans Brud," o. s. v.), og allerede deraf lader det sig formode, at han ikke vilde være i Stand til at oplyse Brydens historiske Forhold, der her gjordes identisk med en Fæsters. Uagtet deslige Fejltagelser førte dog Betragtningen af disse Forholde til en nøjere Undersøgelse om Forholdet imellem Jordbrotten og Bonden i den nyere Tid, hvilken han meddelte i: Dansk Agerdyrkeres, især den til Hovedgaard hæftede Festebondes Kaar og borgerlige Rettigheder, for saavidt samme ere bestemte ved Lovene, eller vort Landvæsens System, som det var 1783, politisk betragtet (1784). „Denne Sag udgjorde, som han selv siger, vort vigtigste Statsanliggende." Ved at skildre det trykkende i Tilstanden saaledes som den var, viste han hen til de eneste Udveje, der gaves, Ophævelsen af Fællesskabet og Hoveriet, og vendte sig, for at opnaa dem, til Regjeringen og de store Jordejere, paakaldte deres sunde Sands, deres Ædelmodighed og deres egen Nytte, men „hans Meninger var ny, og for de fleste uvante. Mange vare de forhadte, og af nogle bleve de anseete som fordærvelige for Landet." Hvad rørte det dem, naar han udbrød: „Da først, mit Fædreland! naar Jordbrot har troefast Sind til at leede Bonde fremad, og naar Bonde har troefast Sind til at lade sig leede, da først skal dit Landvæsens System vorde dig en Styrkes, Rigdoms og Lyksaligheds Kilde! Men er det saa, at kun saadan dine Sønners kierlige Eening kan

virke Hælbet, hvad gjøre da de dine andre Sønner, hville brybe den Eening uden hvilken endog det ærligste Stræben maae blive til Aands og Krafts Fortærelse." Først igjennem en heftig og langvarig Kamp kunde Friheden blive til. To Aar efter blev Landbokommissionen nedsat. Rothe skulde have været Medlem, men Schack-Rathlou forhindrede det. „Ogsaa det, skrev Rothe, regner jeg blandt min Løns Dele, at jeg blev forskudt fra at arbejde med. Nok har jeg ydet, nok af Torne, Sting og Stød har jeg følt, og nu vilde Gud, at jeg skulde skaanes i den Fald."

Atter maa vi endnu sige det samme: Thge Rothe træffer ikke det Maal hvortil han sigter. Han raaber i Nordens Statsforfatning bestandig paa den nordiske Friheds Herlighed, men faktisk skildrer han Monarki, Aristokrati og Trældom.

Dette var Rothes sidste Skrift af denne Art. Fra theoretisk Granskning over Europas Tilstand havde han vendt sig til de nordiske Rigers, og endte med et Forsøg paa at anvende de vundne Ideer til praktisk Gavn for Fædrelandet. Denne Virksomhed havde ydet liden Løn. Nu gik han over til de højeste Æmner, til Menneskehedens højeste Problemer, til „en Virkekreds udenfor Politiks Gebietet," og endte sin literære Virksomhed med Skrifter om Gud og Naturen. Det første var: Philosophies Ideer til Kundskab om vor Art og til Glæde over den (To Dele, 1788—89.) I Tilegnelsen til A. G. Moltke siger han om Bogen, at „den bestaaer af idel Tanker, hver og een udflydende fra Tanken om Gud, og hver og een henledende til Tanken om Ham; men derved til Tanken om vor Artes uforrykkelige Lyksaliggjørelse ved Ham." Der er i den „blevet tenkt over det og handlet om det, hvilket i sig selv er større, end Politiks Objekterne, og hvilket, som rekkende ud over vores for fremad ubegrendsede Tilværelse, er anderledes vigtigt, end Beskaffenheden af de

Dage, dem vi her tilbringe under Menniskers Regimente, og blandt Menniskers Systemer, Anleg, Partier, Cabaler, Omveltninger." Han stiller sig „med Taler i Munde om hvad der for enhver, hvilken redeligen udtiente sin Menniske-Tieniste her blandt Klodens Ting, kan være som sød harmonisk Indbud fra Guds Himle til at nyde prægtige Løn for troe Tieneste." Det vil sige, han anvender filosofisk Granskning paa at begrunde Deismen og Eudæmonismen, den rene Gudslære og Lyksalighedslæren.

Naar deslige Undersøgelser første Gang skulde fremstilles i det danske Sprog, maatte der nødvendig opstaa to Vanskeligheder, Opfattelsen af selve Ideerne og deres Udtryk i Sproget. Ofte vender han ogsaa tilbage til disse Vanskeligheder; han har levende følt dem. „Spørsmaalet: Hvad Mennisket er, siger han, fører til flere Betenkninger, end de hidtil angivne, og det skal vel erfares, naar man overskuer Anliggendet med saa høi Alvor, som det fortiener. Ja det skal vel paatvinge os Alvorlighed, dette Spørsmaal; thi sandeligen, dets Opløsning maa udfalde for os, enten saaledes, at vi stemmes til at være stolteligen høimodige, og til at have livelig Fryd: eller vi fra Mismodighed, der omgriber os, maae gaae over til fuld Mishaab. Er da Materien, hvilken her fremsettes, saaledes og i den Grad vigtig, saa kan vel ikke fordres, at hvo der taler over den, som over en Menneskelighedens den største Sag, at han skal skaffe bløde Roeskab; og mon han fortiener haard Bebreidelse, naar han indbyder til anstrenget Teuken? Dette skal Læseren have i Erindring, naar han maaskee stundbom finder sig at vorde trettet, ved at følge een eller anden Tankerad, hvilken fremlegges for ham. Derhos skal han overveie tvende andre Punkter, før han affiger, at Fordraget her i Bogen er til Bebreidelighed tungt og mørkt: disse Punkter nemlig: om

han, den Læsere, er bevant med Sproget, i hvilket Philosofies Ideer bør fremlegges, hvis de skulde beholde Vægt og Styrke, men ikke ved udstrakt Omskrivning vorde slappe, og tabe Kraft til at vekke villig Opmerksomhed. Dernest, bør den Læsere og overveie, om vort Landssprog allerede har naaet den for hvert Sprog herlige og hældige Epoke, at Philosofies og Menniske-Kundskabs Nomenklaturen er indført i det, og at altsaa Tenkeren og Metafysikeren kan gaae sin Gang, uden at synes synderlig i sin Tale. Det kan siges, at først ved Plato blev Philosofien indført i Grækernes almeen Sprog: det kan siges, at hvert Sprogs høieste Fuldkommenhed bestaaer deri, at det tydeligen udtrykker fiine, abstrakte, indholdsfulde, sammentrengte Ideer. Kommer Philosofien i Sielene, den kommer vel i Sproget, og Sproget faaer nye Form; men hvad bedre kan ønskes et Folk, end at reene Philosofie, det er opvakte Menniske-Fornuft, men ikke Skoelephilosofie, maae vidt og bredt og frieligen yttre sig iblandt det, og maae stemme det til at overveie Menniskenes de stoere Anliggender."

Om Rothes Stil kan man allerede heraf danne sig en Forestilling. Et Sted endnu kan oplyse, hvorledes han skriver, naar han rives hen og taber sig i sin Gjenstand. Saaledes skriver han greben af Udødelighedstanken: „Ja! ved at skue det Usammenhengen: det under ingen fast Plan henførlige: det paa hinanden brydende: det vor Lyksaligheds Forliis aarsagende, der viiser sig i vore Kræfters samlede Virkninger: ved at skue dette klarligen: ved at føle den Forlegenhed, hvilken, naar vi skue det omtalte, maae overkomme Fornuften, skulle vi vel leedes til Tanken, at det maae staae anderledes til med os, end de blotte Tilsyneladender medføre. Det skal saaledes vorde os til Gavn, at vi forvirres ved Undersøgelsen om hvad vi ere; den Forvirring skal vekke i

os Følelse af Trang; men Trangen skal kunne afhielpes. I Steden for Jordkloden, skal Universum vorde vor Syns Horizont: i Steden for vort mødige Omvanken her paa Kloden, skulle vi faae i Tanker en Flugt, saa let, at end ikke fiineste Æther kan fortøve den: i Steden for Materiepartikler, dem vore Organer ved Henmuldelsen skaffe til Formeleer for den bildende Naturkraft, skulle vi faae Idee om en os iboende Liv og Kraft, der er uforvisnelig, som den er udannelig til at vorde Legeme. O den søde Lyst, saaledes at faae den skidenfarvede, klumpede, heslige Puppe at see, som forvandlet til lette, skiønne, med himlisk Morgenrødes Farve prangende Nymfe."

Tyge Rothe danner ved dette Skrift den bevidste Begyndelse til den fri Tænkning eller Fritænkningen, hvad man vil kalde den. „Opstaaer, siger han, i enkelt Mennisskes Siel en Tanke, og den føder andre Tanker, og de Tanker kiede sig sammen, og de blive en Theorie, et System, en Lære, hvilken leeder til Begreeb om Gud, værdigere end det, hvilket før havdes, da er her en Guds Oekonomie: her er en Aabenbaring til os" (en indre Aabenbaring). „Hvorfor ville vi i denne Fald binde Guds Velvillie og vor Fremhjelpelse eene ved den Omstændighed, at Bog og Skrivt skal flyes os: eller at Læreren skal sige: det har jeg hørt som Guds Tale til mig." „Dersom ikke Moses: dersom ikke Christus havde talet: hvad da? Saa havde dette ei været nødvendigt i Guds Plan med os; men Gud havde ligefuldt været den Algode." „Vi skulle ikke grunde Tanken om Menniskers Ulyksalighed paa den tilfældige Omstændighed, at de mødte nogen, der forelagde dem et Traditions-System, og at det forelagdes dem saaledes, at de kunde tage ved det." Hans Ønske er „at kunne ærligen og fornuftigen fremlegge det, hvilket den christne Tradizions Forkyndere have meddeelt os, som alminde-

lig Religion: som almindelig Menniske-Philosophie." Dertil kræves, at det temporære deri udskilles. „Mange ere de, hvilke urigtigen giennemtenke det christne Tradizions System, og bedømme det urigtigen. Det i Systemet, hvilket ikkun er en for nogen Tiid gieldende Lov, eller Raad, og hvilket altsaa kun gielder for nogle faa Mennisker i den deres særegne Forfatning: det fordreies til at skulle angaae alle Mennisker, og til at være en almeen Lære for hele vor Art." Hvorledes dette Akkommodationssystem skal anvendes, hvor Grændsen er imellem det temporære eller lokale og det almengyldige, det afhandler han ikke; men af Yttringerne om enkelte Troslærdomme kan man slutte sig til, hvor meget han vil have draget ind i denne Kreds. Naar han betragter Treenighedslæren, siger han om Ordet: „Den christne Tradizion siger: at Ordet fra Evighed af var hos Gud: var i Gud. Men hvad er et Guds Ord? Kan det være andet end Symbol for os Mennisker paa Guds Kraft: Villie: Virken?" Fremdeles lærer han: „Hedningerne skulle alle vorde salige". Og der er intet Naturonde: „Han, der kaldte sig Guds Søn, Han, hvis Symbol Offerlammet var for de til Mosaisk Religionssprog vante Mennisker: han vilde ikke ansees, som den der var kommen paa Kloden for at skaffe Fordømmelse." Ydermere: „Efter sin Natur er Mennisket got — ved Konst og Konstighed vorder Mennisket det, hvilket vi kalde at være Ondt." Ligesaa klart som han forhen har gjort Lyksalighedslæren, Eudæmonismen, til sin Grundlære, ligesaa tydelig fornægter han her den kristelige Dogmelære. Systemet er omtrent samtidigt med Bastholms Rationalisme.

Denne Filosofi, der grunder sig paa Naturreligion, gjorde ham det mere og mere indlysende, af hvilken Vigtighed og Betydning Naturens Studium maa være; og han lagde sig nu i sine sidste Leveaar efter Naturvidenskaberne med en saa

mageløs Flid og saa stor Iver, at han derved, forsikkres der, forkortede sine Dage. Frugten deraf var hans Skrift: Naturen betragtet efter Bonnets Maade (Sex Dele, 1791—94). Aarhundredet var skredet langt frem, der var virket meget i videnskabelig og materiel Retning; han vender nu Tanken til Naturen, „den stoere, den sande, fattelige, frydende, forædlende, til al reene Høymodighed henledende Aabenbaring", til Gud, der aabenbarer sig i sine Gjerninger. Det er en Vidskab, der nu skal meddeles alle. I denne Naturens Betragtning er Bonnet hans Vejleder, ligesom Montesquieu var det ved politiske Gjenstande. Han vil meddele „Tanker om heele Naturen, saa vidt vi kunne naae ud i den med vor Begrebs Evne; han seer ud i Aldverdenen, forbi han ønsker at vekke høye Følelser i Siele; han vil vekke den Følelse, der kan igiennemfylde os, saa den opsluger hver anden: den søde Følelse, at Gud er os nær." Fra Tanker om Alverdenen gaar han over til Tanker om Himmelrummene, om vort Solsystem, vor Klode og dens enkelte Naturting. Indledningen er metafysiske Betragtninger; Grundtanken, hvorom alt drejer sig, er endnu den samme: Lyksalighed. „Levenhed er Lyksaligheds Meddeelelse." En af Bevæggrundene til hans Skrifter har samme Udspring: „Sysselsathed hører til mit Livs Lyksalighed." Men „Aarsagen og Hensigten" er tillige, ved „som en glad Lærling af herlige Mestere" at sprede Tvivl og befæste Sandhed, at gavne sine Medborgere: „Og nu: mon det ikke er ønskeligt, at man kan, og ret, at man vil gribe Snakkeren: rive ham hen med sig til de over Naturen philosoferende Astronomer, Physiker, Chemiker; stille sig for de ypperlige blandt disse: holde Snakkeren, naar han vil liste bort fra den ærværdige Domstol: bede Mesterne at lade høre Viismands Sprog, og derefter i Stilhed spørge sig selv, om man beholdt sin Sieles Roe og

hrymedige Frodr? Man kunde da lade Voltærianeren fare, som han den lette, og til Fornufts Brug ubevante det vilde: man kunde lade ham flaae om, for at glemme den Viisdoms Skoele, i hvilken han for et Blunn havde været twungen til at ophelde sig udi." Nu, til at bevare for Letsindighed er denne Stil vissellig tung nok.

Det var hans første betydelige Værk. Nogle mindre Skrifter vise den Del han tog i andre politiske eller videnskabelige Anliggender. Kræfterne aftoge, men „altid rede til at reise over i Sielehiemmet" fortsatte han sin Granskning, og meddelte dens Udbytte i: Jorden efter kiendelig lagt Plan, en Verden for levende vellidende Væsener, Fortsettelse af Bogen: Naturen betragtet efter Bonnets Maade. Han udgav dette Skrift heftevis (1—2 H. 1795) „paa det at, naar Livets Aftenklokke lød for ham, han da ei skulde henhælde Hovedet over Noget, hvilket han ønskede at have faaet Tid til at fuldføre." Sorg og Død overraskede ham, saa at Skriftet blev ufuldendt. Det indeholder ogsaa mere Udbrud af Følelser end ordnet Granskning, og bestaar af mange Brudstykker. Hvad han end har tænkt om Kristendommen, dens velgjørende Indflydelse paa Menneskehedens Udvikling fastholdt han til det sidste: „Man tenke saa eller saa om Christendommens Rigtighed! Man dømme over den, om man vil, efter de Løgnagtigheder hvilke man har satt til den, og alle de styggе Pialter man har behengt den med, saa skal dog ikke nogen, uden at haane sin Fornuft, kunne negte, at den har havt indre synderlige Kraft til at vekke philosofisk Geist hos Menneskene, og til at føre stoere, frugtbare Philosofies Ideer i hastigt Omløb." [1]

[1]) Tyge Rothes Excerpter, for største Delen til Fortsættelse af Kristendommens Virkning, Nordens Statsforfatning og Naturens Betragtning, bleve kjøbte til det Kongel. Bibl. 1804. (Werlauffs Bibliotheks hist. S. 286.)

I Januar 1795 døde hans Hustru Karen Bjørn. Om Sommeren tog han ud til Frederiksberg, og anvendte sine sidste Kræfter paa sit Skrift: Karen Bjørns Minde. Samme Dag som det blev anmældt døde han (den 19 December 1795). Han blev begravet paa den offenlige Kirkegaard udenfor Byen.[1]

T. Rothe blev af sin Samtid og den nærmeste Eftertid hædret ikke blot som en Ven og Forfremmer af Frihed og Oplysning, men tillige som en af Danmarks ypperste Skribenter. Til hans Omgangsvenner hørte Cramer, Oeder, Reverdil, Sneedorf, Carstens; til hans Beundrere Suhm og Abrahamson. Rahbek giver ham det Eftermæle, at han besad „en dyb granskende Aand, en vidt udstrakt Kundskab, et ædelt og højt Borger- og Menneskesind, der fremlyser i det flygtigste Blad, som i det mest udførte Værk";[2] nogle af hans Skrifter, især det om Kristendommens Virkning, indeholde ogsaa hist og her dybsindige Tanker, der endnu fortjene Opmærksomhed, og Naturen efter Bonnet tækkedes mange.[3] Det kan næppe heller nægtes, at han var en af de første Tænkere hos os, der lod Aabenbaringen ligge bagved sig, og som søgte og saae Gud i Historien og i Naturen, der altsaa ad Granskningens Vej bidrog til at fremme den Oplysning, som Tiden søgte; en af de første, der igjennem Pressen[4] forberedte den Folke- og især Bondefrihed, som blev et af Tidens kjæreste Formaal. Hvorfor fandt hans Skrifter da, den Gang de udkom, saa faa Læsere, og hvorfor ere de endnu en Skræk for mange? Grunden dertil kan ikke ene og alene ligge i hans usædvanlige Sprog, Manden selv maa have haft noget

---

[1]) Paa Mindestenen angives hans Fødselsaar urigtig.

[2]) Rahbek, D. Tilskuer, 5 B. 1795, sidste Nummer.

[3]) jf. Steffens, Was ich erlebte 2,223, hvor han ogsaa skildrer Manden.

[4]) ikke i Gjerningen, sige hans Modstandere: „der var ikke større Bondeplager og elendigere Bønder i hele Landet, end han og hans."

haardt, strengt, knubret og frastødende i sit Sind; der maa have været mere Villie hos ham, end genial Evne, mere Lyst til at søge Sandheden, end Evne til at finde den, mere Higen efter at vinde Tanken end til at faa den udtrykt. Følelse giver han mere tilkjende, end han virkelig besidder; han folder den nemlig ud i den ene Sætning efter den anden, bestandig gjentagende sig selv; han lægger den for Dagen igjennem idelige Udraab, det ene ovenpaa det andet, hvilke, isteden for at vække Medfølelsen, kun indbyrdes svække hinanden. Han lover saa meget, men holder saa lidet, i det han hverken klarer Tanken eller formaar at henrive og bevæge. Uden Fantasi kunde han heller ingen ren Sands have for Formen og Indholdets Sammensmæltning med den. Derved trætter han Læseren, der maa arbejde sig igjennem mange Ord, førend han finder den korte Mening. T. Rothe er derfor mere et Fenomen i Literaturen, end han kan siges ved sine Skrifters Virkning, i Forhold til deres Mængde og Størrelse, at have fremmet dens Udvidelse og Berigelse. Historien maa engang oplyse, hvorvidt dette staar i Forbindelse med hans Handlinger, og klart udtale sig om den samtidige Yttring: „Det er ligesaa besynderlig en Mand, som hans Stil, og Gud alene maa vide, hvordan hans Hjerte var.“

Et Fenomen er han tillige i sit Sprog, og skjøndt „flere Særheder og mislykkede Bestræbelser ikke kunne behage, bliver det dog interessant at kjende det, selv kun betragtet som Forsøg.“ Det er højst forskjelligt; i hans tidligere Skrifter er det bedre, men jo længer han skriver frem i Tænkningens Dybde, desto værre og værre bliver det. Sammenlignet med det nuværende er det hartad utaaleligt. For ikke at gjøre Manden Uret, maa man heller ikke anstille denne Sammenligning, men dømme det i Forhold til dets Omgivelser. Sprogbrøden bliver endda stor nok. Han bemærker selv, at „et Sprog,

der har haft saa slet en Skjæbne, som vores, maa dyrkes længe, før det naaer den Fuldkommenhed, at det ikke behøver mere at skabes, og det maa være dem, som vove de første Forsøg, tilladt at vige noget fra de banede Veje, for ikke at følge andres Fodspor, end deres, som ere blevne ny Værkers Skabere, ved at tage Naturen alene til Mønster." Han faldt ind i Sprogrensningens Tid; og i den splittede Forsøgene sig til alle Sider, hver i sin Retning. Deri ligger hans Undskyldning; men han fejlede deri, at han ikke fulgte sin egen Lov, at tage Naturen til Mønster. Vilde han følge det danske Sprogs Natur eller vilde han udføre Sprogrensningens Grundtanke, at ombanne tyske Ord til danske efter Overgangslovene? Ingen af Delene. Meget kan derfor i sig selv have været ligesaa godt som det der kom i Brug, eller endog bedre, som omgribe (for omfatte; gribe er nordisk, fatte er tysk), Særvæsen (Enkeltvæsen, Individ; sær er nordisk, enkelt er tysk), men meget er ikke andet end Særhed, uden Regel og uden Smag. Han skriver efter Udtalen Monteskiø, Sylli; han bortkaster Endelsen i rommerske Navne, som Tacit (for Tacitus, hvor Tonen falder paa første Stavelse); han sætter det bestemte Kjendeord foran paa tysk Vis (han, den Læsere, der Leser); han bruger Tillægsordet i bestemt Form, hvor det skal være ubestemt og omvendt (rene Filosofi for ren Filosofi, Grækernes almen Sprog for almene); han lader Navneord paa —n, der dannes af Navneformen, paa tysk Vis være Intetkjøn (et Stræben, et Omvanken); han afleder Ord paa tysk Vis uden nogen tænkelig Grund, som himlisk (for himmelsk), paa samme Tid som han synes at ville forkaste en tysk Forbindelse som ufornøden (Merksomhed, Mindskelse, for Opmærksomhed, Formindskelse); han bruger ja for jo (dog at vi ja bruge det fornuftigen[1]), o. s. v. Man

[1]) Naturen betragtet efter Bonnets Maade 1,93.

har af hans Skrifter samlet en stor Mængde Ord, og kan let samle endnu flere, der den Gang stødte Læserne fra ham, og tildels endnu afskrække os, som Spendefjedre (Drivefjedre), Væsenhed og Levenhed, Roesomhed og Roeskab, Virkelse (Virkning), Verksag, Flydighed, Sædevæsen eller Kiim[1], Faustret, Vunderbygning, Alsamfundighed, Tingenes Indskattertheb, beskaffengjort og Beskaffengjortheb, at vorde svindlig, at grylle frem, o. s. v.[2] Det var imidlertid ikke blot i de enkelte Ord han havde noget frastødende, ogsaa i Sætningernes Dannelse gaar han fra den yderste Simpelhed, der tilsidst trætter ved Gjentagelsen af samme Tanke, over til indviklede Forbindelser, der overanstrænger Læseren. Exempler ere lette at finde.

Til at fuldende Skildringen af T. Rothe tjener endelig hans poetiske Forsøg. Han siger etsteds om sig selv: „Aldrig tog jeg Harpen, uden naar den var mig i Haand, før jeg fast ej vidste det.“[3] Man skulde altsaa tro, at her var uvilkaarlig Begejstring. Men ogsaa her blev han kold og stiv, formløs og smagløs; i hans større populære Digtsamlinger gaar det endda nogenlunde an, men naar han ved enkelte Lejligheder ret vilde udgyde sine patriotiske Tanker eller sin overvældende Følelse, yttrede han dem ikke blot i knudrede rimfri Jamber, men fandt tillige paa at digte, ikke blot uden Rim, men ogsaa uden Fodmaal. Et Exempel paa Middelslagset tage vi af Trøsteskrift til Suhm i Anledning af hans Søns Død:

Vi eie Manden Suhm — Ham med de Drifter
I Siel, at Patriot ham ej bortskifter,

---

[1]) See Anm. i Naturen betragtet efter Bonnets Maade 1,68.
[2]) See ogsaa Bemærkningerne om hans Sprog i Genealogisk og biographisk Archiv 1840. 1,66.
[3]) Om Indfødsretten. Adspr. Skr. 2,13.

Om end — dog hvad! jeg Lignings Maal ej veed
Til ædel Mand med Sieles Kraftighed. —
Saadan er Suhm
Og nys paa Huset Hans med rædsom Vælde
Blev Stød: — da Stødet var stærkt til at fælde
Ham heel: Ham dybt — Han sank ved Vælden ned:
Og o den Qvael, den Han, som Fader leed! —
Der laae Du, Suhm,
Og om og om
Var sorte Nat: var Vee og Graad:
Troefastes Graad. —
Du elskelige, Du! ja du har sieldne Venner,
Og ved din bliide Siel, hvor Du dit Held fortiener!
Saadan er Suhm:
Og om og om
Ham trængte Sorg — Ham qvæget Venners Graad.
Forbarmeren, vor Gud, gav Trøst og Raad.
End meer — bestormet hardt af sammenknyttet Smerte
En Moder bøies ned — Hun — Qvinden med det Hierte,
Reent, høit, saa kun i ædle Dyd
Hun vil sig finde Livets Fryd;
Reent, høit, saa kun ved Christen Færd
Hun vil sig have her sin Værd —
Vor Gud han styrke dig — Du Moder! o det føles
Af Mødre kun: maaskee af Elskere,
Hvordan det er, henrevet bort at see
Det eene, det der var vort Haabets Glædes Fylde:
Da troe at vi ved Haab kun Tid og Kraft forspilde:
Dog føle det, at saa skal længe dvæles hen
Endnu blandt Sorg, og Sorg igien (etc.).[1]

T. Rothe kan, da hverken Gunnerus eller Risbrigh have efterladt større Arbejder, stilles i Spidsen for en Fremstilling

[1]) Literaturens Paketbaad 1778, Nr. 33 og 34. Man kan ogsaa læse hans Udsigter over Menneskets Bestemmelse. Kbh. 1779, eller Prøverne deraf i Lærde Efterretninger 1780, Nr. 18. 21.

af Danmarks filosofiske Literatur. Den svenske Kritik mener, at han har fuldkommen Ret dertil. Han var i alt Fald „såsom tänkare ett äkta individuum; blott och bar anhängare var han hvarken af någon skola eller någon tidsopinion. Han var i sanning en djupsinnig man, grundlig som Möser, skarpare än Herder och lärdare än Bonnet.“ „Likafullt verkade han på sina samtida obetydligt. Men när, efter någon tids förlopp, hans skrifter äro så gamla, att man lätt förlåter dem alla deras egenheter, äfven de minst berömliga: då skall han i Danmark blifva vördad såsom en dess literaturs Patriark.“ Vi, som altid have fundet, at det højeste er det simpleste, bekjende ved Siden heraf med en Slags Undseelse, naar vi i et Ord skulle samle det Indtryk, vi have modtaget af hans Skrifter, at Tyge Rothe uden Tvivl havde noget eget, noget karakteristisk, men i Retning af Karikatur, og mene derfor, at ligesom han gjorde lidet Indtryk paa sin Tid, endnu mindre i Begyndelsen af det ny Aarhundrede,[1] vil han heller ingen fornyet Virkning have paa Fremtiden. Der gives to Slags Udødelighed.[2]

---

[1]) „Han er, siger Rahbek, ikke Skribent for vort Old eller maaskee rettere for vort Døgn.“ (D. Tilskuer 1806, Nr. 79.)

[2]) See, foruden Kilderne hos Nyerup, især J. Møller om Filosofiens historiske Udvikling, i Hist. Kalender 2 Aargang. Det svenske Tidsskr. Svea 1832, 14 H. eller Ny följd, 2 H. (Uddrag i Kjøbenhavnsposten 1833, Nr. 116.) Forerindringen til T. Rothes Adspredte Skrifter, samlede af A. B. Rothe. 1799. 1—2 D. T. Rothe af Conrad Rothe, i Genealogisk og biographisk Archiv, 1 H. 1840. T. Rothes Breve til H. S. Sneedorff (1777) og Carstens (1780—81), i Hist. Tidsk. 4,332. Ogsaa disse Breve oplyse hans Stemning og Stil. Et udførligt Brev fra C. D. Biehl til Joh. v. Bülow af 17. Octb. 1784 i de Bülowske Papirer, meddelt af Overlærer Bang i Sorø, og flere Bidrag i samme endnu ubenyttede Samling. Søster Dorthe advarer her imod T. Rothe, og opløfter Schack-Rathlou til Skyerne. T. Rothes Bestallinger findes i det Kgl. Bibl. Ny Kgl. Saml. Nr. 1381. b. fol.

En anden Vending tog Filosofien hos nogle i sig selv ubetydelige Forfattere, der anvendte den paa allehaande frugtesløse Grublerier. Herman Ruge, Præst til Slidre i Valders (f. 1706, † 1764) var „en Tilhænger af den af mange forhadte og fordømte philosophia Leibnitio-Wolfiana," havde „i to Gange syv Aar og derover boet i en af Norges Fjeld-Dale, været uden al, end sige lærd, Konversation og eneste anvendt Tiden paa at prædike for Bønder og catechisere med en raa Ungdom;" han anvender ogsaa paa sig selv „det gamle Norske Ordsprog:

Syv Aar jeg i Jord-Hougen sat,
Viser og Eventyr jeg forgadt."

Kuriøse ere hans Undersøgelser, anbragte paa alle Slags kuriøse Ting,[1] f. E. om der gives Underjordiske, hvis Mulighed ikke kan nægtes, om der gives Gjengangere, hvis Virkelighed han oplyser. „Det er saa urimeligt, at have Afsky for disse Gjengangere, at man snarere maa glæde sig ved disse Naturens Phænomena, ja, om det var mueligt, omfavne og kysse dem, som naturlige Vidner paa det levende Haab Christus har givet os." Kuriøse ere ogsaa hans „Theologiske Pensées" og et af hans Breve, der som forargeligt blev undertrykt, om Ægteskabs Ulovlighed med Fruentimmer over 50 Aar, hvilket dog siden blev udgivet. o. s. fr. Videre endnu gik Chr. E. Vilberg Schulze, en Præstesøn fra Norge (siden Klokker i Kragerø 1790.) Som Student studerede han Kraft, hørte Rottbøll-Fris i den botaniske Have, og fandt i det grønne sin eneste Fornøjelse i ensomme Betragtninger over Planterne; Frugten deraf var et Skrift, som

[1]) Fornuftige (hos Nyerup urigtig: Fornøjelige) Tanker over adskillige Curieuse Materier, udi XI. Breve afhandlede til gode Venner (etc.) Kbh. 1754. 4. jf. Büschings Nachrichten, 2,549.

han bragte i Pennen „til sin egen Nytte og Fornøjelse," hvori han oplyste, at Planterne havde en Sjæl.[1] Snurrig blev han tilsidst i sine Fysikalske Grublerier, hvori han antager tre selvstændige evige Ting: Rummet, Aanden (Gud) og Elementarilden; han tror ikke paa Mirakler, men anseer Mareridt for en Aabenbarelse af Aandeverden, og indfletter mange Fortællinger om sig selv. Engang f. Ex. forekom ham „ufrivillige og uimodstaaelige Representationer, ligesom han maatte opsluge Skeer, Asietter og Fade; og Imaginationen voxte til den Højde, at han indbildte sig at opsluge Vogne, Baade, Huse og Skibe, hvilket (som man da let kan forestille sig) foraarsagede ham en sand smertelig Ømhed i hans Kindben," o. s. m.[2] Til deslige Skrifter, der røbe et Slags nysgjerrigt, forfejlet Grubleri, hører ogsaa et af Nordmanden Peder Godzen Debes,[3] der foruden det grove Legeme antager et subtilt, som varer ved efter Døden, og grunder det paa Skriften.[4]

---

1) Tanker om Planternes dyriske Liighed. Til andres Eftertanke, Undersøgelse og Fornøyelse. Kbh. 1772. jf. Fortegnelse paa Trykkefrihedsskr. 2,399.

2) Physikalske Grublerier eller de første Tings Philosophie af Fornuftslutninger og Erfaringsgrunde. Kbh. 1803.

3) Tanker om den Platoniske Meening, at Mennisket skulle have tvende Legemer. Christiania 1785.

4) Iblandt de latinske Disputatser (der findes adskillige, af L. Sahl, P. von Westen, F. C. Holberg Arentz, H. J. Hoxbroe, o. fl.) bemærkes som Kuriositet et Par af C. M. Marcusen (a Marco eller Marci): Philosophia Scholastica. 1773. 8. Philosophia spiritualis. 1776. 4. Titelen paa begge begynder med: In Nomine Benedicto Domini, Jesu Christi, og den sidste er tilegnet Domino Deo triuni Patri, Filio et Spiritui Sancto, Æterno, Incomprehensibili, Omnipotenti et Misericordi.

9. Kantisk Filosofi. Christian Horneman. Johan Erik v. Berger. Anders Sandøe Ørsted. Anders Gamborg. Johannes Boye. Michael Gottlieb Birckner. Overgang til det ny Aarhundrede ved Conrad Friedrich von Schmidt-Phiseldek og Niels Treschow.

Det kunde jo ikke slaa fejl, at Kants Filosofi ogsaa maatte komme til Danmark, hvor den har øvet sin Indflydelse endog langt ind i det ny Aarhundrede, men ikke fundet nogen selvstændig Behandling. Begyndelsen gjordes af en ung elskværdig Mand og grundig Tænker, Christian Horneman (f. i Viborg 1759), der rejste (1791) til Jena, for at studere Filosofi under Reinhold, og efter sin Hjemkomst holdt Forelæsninger over den Kantiske Filosofi, men Sygdom nødte ham til at begynde senere, end han agtede, og de afbrødes ved Sommerens Komme. Næste Vinter døde han (den 23. Oktober 1793.) Efter hans Død bleve hans Skrifter ordnede af Johan Herman Spleth (f. i Odense 1768, † 1801), og udgivne med en Fortale af J. F. W. Schlegel.[1] De indeholde, foruden nogle mindre Stykker, sexten Forelæsninger over det spekulative Studiums Værd og Fortrinlighed, hvori han fremstiller, oplyser og forklarer Kant; men med første Del af Kritikken over den theoretiske Fornuft ende Forelæsningerne. Blandt de mindre Stykker er et imod det Mendelsohnske Bevis a priori for Guds Tilværelse; og et Brev til P., om Kants Lære, at den fysiske Verden lader os i fuldkommen Uvished om et højeste moralsk Væsens Tilværelse, der kun kan udledes af Bevidstheden om de moralske

---

1) Chr. Hornemans Efterladte philosophiske Skrifter. Kbh. uden Aar. Med Forsøg til Forfatterens Karakteristik (der, efter Erslev, er af Jens Bindesbøll, Præst til Lidø, † 1830.) C. Hornemanns Philosophische Schriften, aus dem Dänischen übers. von C. R. Boie und C. F. Sander mit einer Zugabe des Herrn Prof. Reinhold in Kiel. Altona 1796. jf. Minerva, Oktober 1793. S. 126. Steffens, Was ich erlebte 2,222.

Loves Nødvendighed og Gyldighed, hvis lovgivende Kraft dog paa ingen Maade beror paa et saadant Væsens Tilværelse, og af denne Bevidsthedꝭ Gjenstand, Harmonien imellem Sædelighed og Lyksalighed. For en ensidig Anvendelse af denne Lære var det at P. Collett, fire Aar efter, maatte miste sit Embede.

Ved samme Tid gjorde, efter Rahbeks Erindringer og andre samtidige Vidnesbyrd, en ganske ung Mand, megen Opsigt, og satte i det mindste flere Kredse i Kjøbenhavn i en stærk Bevægelse. „Machiavellisterne og de Ypperstepræster opløftede et Skrig, som om Statsforfatningen og Religionen vare i Fare."[1] Johan Erik v. Berger, en Søn af General v. Berger (f. i Faaborg 1772, senere Ejer af Seekamp i Holsten og Prof. i Kiel, † 1833) udgav et lille Skrift, som han kaldte Dagens Anliggende (1794.)[2] Med en Slags Begejstring griber han den „Fornuftfriskhed," som den Kantiske Filosofi forkyndte. „Frankerigs politiske Gjenfødelse og det fra Tyskland udgangne store Fornuftevangelium ere de tvende Hovedstraaler, hvis velgjørende Strømme udbrede Lys og Varme over saa stor en Del af det kultiverede Europa." „Det fornuftige Væsen er sin egen Skaber." „Hold hine sløvgjørende Systemers gangbare Modsætning: Gjør dig lykkelig! ved Siden af det store Himmelbud, som den Vise af Königsberg fandt optegnet i Sandhedens Helligdom: Det fornuftige Væsen er alle sine Handlingers sidste Hensigt." „Kun ved udvortes Frihed og ved Tankens indre Oprigtighed kan Menneskeslægten vandre stadig frem til det Gode. Det ere de oplyste og selvtænkende Mennesker, der skulle bringe den videre." „Det er et vanærende Ord:

---

[1]) Malte Møllers Repertorium, 2,33.

[2]) Dagens Anliggende, et Ord til Danmarks selvtænkende Mænd. *γνῶθι σεαυτον*. Kbh. 1794 (ikke 1795.)

vi ville tage Verden som den er. Nej, det ville vi ikke. Vi ville gjøre Verden til det, hvad den skal være, eller Verden er ikke længer for os, og vi ikke længer for Verden." „Dagens Anliggende," det er „hvad vi ved vor egen Kraft i dette Øjeblik skulle virke." „Vore kirkelige og borgerlige Forfatningers Forbedring er den myndige Tænkekrafts første Gjenstand." Skal den arvede Statsforfatning og dens Vogtere standse vort Løb? Nej, „vor Løsning er Ret og Pligt." „Vi ere Borgere og Undersaatter ene og alene i Følge vores Villie," o. s. v.

I dette lille Skrift have vi i kort Begreb den hele Oplysning for os med dens Anvendelse og dens Følger: „Mennesket i sin oprindelige Nøgenhed," „almindeligt Broderskab," „praktiske Idealer," Kirken og Staten, og de almindelige selskabelige Anliggender: Opdragelsen, Fattigvæsenet, Tyendevæsenet, som han ogsaa har behandlet i et eget Skrift, Religionslærernes Forhold til sin Stand i Selskabet, som han gjorde til Gjenstand for en Afhandling (1795), o. s. fr.

Den kantiske Filosofi fandt imidlertid ikke saa let Indgang; nogle, som Rahbek, dreve endog Spot med den Bevægelse, den vakte i Literaturen. Om den end som System var fortræffelig, hvorledes kunde den opfattes hos os, der ingen forberedende Dannelse havde til at modtage den, og hvilke Vanskeligheder maatte ikke selve det filosofiske Sprog føre med sig. Rahbek var ogsaa falden paa at studere den kantiske Filosofi, „for hvor man kom, og hvem man fandt, saa var det Kant paa hver en Kandt, og det var ikke andet, end Darstellungen af Kant og Erläuterungen over Kant;" og han „spurgte, om den Mand da ikke kunde darstellen og erläutern sin Mening selv, siden han jo levede endnu, og bedst selv maatte vide hvad han mener, men der var han nær kommen ret an." Efter at have talt om Vindfilosofi, Vind-

industri, Vindlærdom, Vindpatriotismus, Vindliberalitet, Vindfrihed, Vindorthodoxi og Vindrigdom og hvad til Dagens Vindmageri videre hører; efter at have talt om de Landvinde, der herskede nogen Tid i vor Literatur, og om hin Følsomhedsvind, der kom fra det indre Tydskland, men omtrent i Aaret 1784 gik over igjen, vedbliver Rahbek: „Og vi havde skjøn ren Luftning her i nogle Aar (den patriotiske), til vi begyndte at faa nogle franske Sydvestvinde" (Indflydelsen af den franske Revolution), „men hvordan det var eller ikke, saa var de dels ved at fare over Tydskland blevet forvandskede, dels stødte de imod her paa saa mange Hjørner og Kanter, saa vi i Grunden ikke fik andet end stærk Blæst, der fyldte os Øjnene fulde af Støv, og ikke sjelden nogle slemme Hvirvelvinde. Nu omstunder synes det i vor Literatur at blæse op ad en Sydost, saa omtrent fra Königsbergkanten. Hvad Følger det vil have, drister jeg mig ikke til at yttre noget om, da jeg hidtil, sandt at sige, ikke har mærket til stort andet end Vind." „Tag Lønnen bort, og snarlig mister Dyden sine Gjæster, siger rettelig Baggesen; og skulde det formenes nogen at glæde sig til sin Gjernings Frugter?" Endelig endte det dog med en „Fredstraktat imellem Fyrstinden til Kantianien og Fichtenrige, og Fyrstinden af Wolferland, Leibnitien og flere Stater. De have sluttet Fred efter Gudinde Fornuftens Paakaldelse."[1]

Hvad Rahbek her udtalte var uden Tvivl den almindelige Mening hos alle dem, der ingen Rede kunde finde i disse ny Forestillinger og Udtryk, der syntes at skulle tilintetgjøre hele den hidtil herskende Tro og det sædvanlige Sprog. Kantianerne følte Nødvendigheden af ved et Tidsskrift, der blot skulde være for Filosofi, og hvis nærmeste

---

[1]) Rahbeks D. Tilskuer 1797, Nr. 40. 1798, Nr. 6. og Nr. 19. 1799. Nr. 4.

Hensigt var at forsvare den Kantiske Filosofi imod dens Angribere, at virke paa den almindelige Mening. Hans Guldberg Sveistrup (f. i Ringsted 1770, Translatør, Notarius publicus i Bergen, † i Slagelse 1824) forbandt sig med Collin og Høst, for at udgive Philosophisk Repertorium, hvoraf der dog kun udkom et Bind (1798). Sveistrups Bidrag er ikke af nogen Betydning; han anpriste i Fortalen den ny Filosofi. „Det er til Forundring overraskende, siger han, naar man hører Ikkekantianere beskylde Kant for at nedrive Erfaringen, ham, hvis Philosophies Resultat det just er, at vi udenfor Erfaringen slet ikke vide noget.“ „Det er just en af Kants største Fortjenester, at han har indskrænket de synthetiske Sætningers Prioritet alene til vor egen Tænkeevne og Loven for dens Funktioner, og derved tilendebragt den uendelige Stridighed om Guds Tilværelse, Beskaffenhed, og Verdens Evighed, Sjælens Tilværelse, Friheden. Han har beviist: at al Viden om disse Ting var blot Praleri. Hvilken Afbræk for alskens Sværmeri, Grubleri og Overtro! Hvilken Lykke deraf for Menneskeheden!“ Paa et andet Sted siger han: „Spørg en Mand af nogenledes kultiveret (ikke skoleret) Fornuft, hvad han holder for, d. e. veed om Verdens Skabelse, Guds, Sjælens, Frihedens Tilværelse, Udødeligheden, og han vil svare slet intet (her tales ikke om at tro og mene.) Spørg ham paa den anden Side, om han i et givet Tilfælde bør handle saa eller saaledes, og han vil strax affige Dommen. Men dette er ogsaa Resultatet af den kritiske Filosofi: meget lidt, men fast Viden, og megen Gjøren.“[1] Collin og Høst fratraadte

---

[1]) Sveistrups Deduktion af Trykkefriheden efter aprioriske Grundsætninger, i Minerva, Juli 1797, indeholder paa et Par Blade kun almindelige Sætninger i en systematisk Ordning. For Resten var Sveistrup en af Frihedssværmerne. Det var nemlig (efter

Redaktionen, og i deres Sted kom Brødrene Ørsted. Den ene af disse, A. S. Ørsted, gav den kritiske Filosofi i Danmark sit første faste Grundlag.

Nogle Aar efter at J. F. W. Schlegel, der allerede 1789 var bleven prof. juris, havde lagt sig efter Kants Filosofi og derpaa grundet sine Forelæsninger over Naturretten, især paa Kants Lære om Moralloven,[1] vandt Anders Sandø Ørsted (f. i Rudkjøbing 1778), der var bleven Student 1794, Universitetets Guldmedaille for sin Afhandling Over Sammenhængen imellem Dyds- og Retslærens Princip (1798), og i dette og næstfølgende Aar oplyste han den kritiske Filosofi ved Afhandlinger i Philosophisk Repertorium og i Minerva, især ved Polemik imod dens Angribere. I en af disse: Bidrag til at hæve en Misforstand mod Kants Moraltheori, tilligemed Anmærkninger over den kritiske Philosophies Skjæbne hos os,[2] bemærker han: „at der er saare faa, der kjende Kants Filosofi. Blandt Kants Foragtere er der kun en eneste, der prætenderer noget Bekjendtskab med Kants Skrifter, nemlig Rektor Boye; thi Gamborg og Treschow høre langtfra ikke til den Klasse, skjøndt de have erklæret dem imod nogle Hovedsætninger i det Kantiske System." Derpaa oplyser han: „Lyksalighedsprincipets Falskhed som Pligternes Kundskabs Princip betragtet." Men især gav Udgiveren af Jesus og Fornuften (Horrebov) ham Anledning til, dels i Udførlig kritisk Revision af Religions-

Borch) ham, som Rahbek sigter til, naar han i sine Erindringer 4,385 taler om „den Drømmer, som gjorde sig til af den vistnok rasende Idee, en smuk mørk Midnatsstund at nedrive Erkearistokraten Ulfeldts Stamstøtte."

[1]) Naturretten eller den almindelige Retslæres Grundsætninger, 1—2 D. 1798. Anden Udgave 1805. jf. Fortalerne.

[2]) Philosophisk Repertorium, Nr. 14 fgg

bladet Jesus og Fornuften,[1] dels i Minerva,[2] at lægge Horrebovs Uvidenhed for Dagen og sin egen Styrke i Kant og Fichte. Denne Styrke bestaar især i at anvende Steder af deres Skrifter, og at uddrage Resultater deraf; f. Ex. dette (i andet Brev til Horrebov): „For den konsekvente Spekulation er den hele sandselige Verden ikke andet end Produktet af vore Forestillinger. Det eneste, der binder os til den sandselige Verden, er det, at det er den os anviste Sfære, hvori vi have at realisere Moralloven."

Forsaavidt som Ørsteds Bemærkninger theoretisk vedkomme Kants System have de for vor Tid liden, i alt Fald kun historisk, Interesse; derimod skulle vi ved et Exempel oplyse deres Indflydelse paa de religiøse Forholde, og den Fortolkningskunst, hvortil de maatte føre. I Betragtningen af Symbolet[3] undersøger Ørsted „hvad Methode der maa bruges, for at virke almen religiøs Oplysning. Den kan ikke være anden end den moralske Fortolkning, som Kant har bragt i Forslag, det er, at man stedse tyder Symbolet til en Mening, som stemmer overens med Fornuftreligionens Grundsætninger. Symbolet er ikke andet end Betegnelse af det oversandselige, og maa derfor nøjere bestemmes. Dog vilde Fornuftreligionen ikke være berettiget til det øverste Fortolkerembede, hvis ikke de anstillede Undersøgelser om en Aabenbaring havde betrygget den et afgjort og ufortabeligt Primat; thi først i Følge det erklærer den med Rette alt hvad der ikke indeholder noget gavnligt for Moraliteten eller endog virker dens Drivefjedre imod, for ikke at være guddommeligt, og fordrer, at al guddommelig Skrift skal have en til Menneskets moralske For-

[1]) Philosophisk Repertorium, Nr. 18. fgg.

[2]) Ørsted i Minerva, April 1799. Jesus og Fornuften. 1800, Nr. 12–17. Ørsteds Breve til Horrebov i Minerva, Juni 1800.

[3]) Philosophisk Repertorium Nr. 23. S. 360 fgg. jf. Tyge Rothes Anskuelser her foran.

bedring sigtende Mening." Det seer nu altsammen meget smukt ud, men hvad følger saa deraf? „Om den formentlige Aabenbarings Forfattere virkelig have forbundet en saadan Mening dermed eller ej, er et blot lærd Spørgsmaal, der kan interessere Gransferen i den menneskelige Forstands Historie, men ingenlunde et religiøst Spørgsmaal, der maa interessere ethvert Menneske som Menneske. Man spørger altsaa ved den moralske Fortolkning ej, hvad Skriftforfatterne virkeligen have tænkt, men kun hvad de burde have tænkt, hvis deres Lære skal have Guddommeligheds Præg. Kant kalder desaarsag denne Fortolkning med et saare passende Navn den authentiske; thi da den kommer fra Lovgiveren selv (den praktiske Fornuft), saa har den praktisk Gyldighed, om den end ikke skulde træffe de fortolkede Forfatteres Mening".[1] Det er dog, som enhver kan see, aabenbar utilladeligt, at lægge en anden Mening i Ordene end den de virkelig havde, for at de saaledes kunne vedblive at være Guds Ord eller guddommelige, selv efter at deres virkelige Mening er pustet ud af dem; og det er jendda glædeligt, at det ikke har gjort mer ondt end det kunde. Derhos anmærker han, at „den af ham foreslaaede Skriftfortolkning stedse er bleven iagttaget af oplyste og veltænkende Folkelærere." „Grækernes og Romernes Moralphilosopher fulgte denne Maxime." „Endog Muhamedaner og Inder skulle vide at bringe en fornuftig Mening ud af deres Alkoran og Vedas." Og nu de kristne Præster? „De nyere saakaldte modereerte Theologer have og vist følt, at den fornuftige Mening, de overalt ville finde i Bibelen, ej er den hermeneutisk rimeligste." Og saa et Exempel paa denne authentiske Fortolkningskunst: „Med vor Bibel gaar det na-

[1]) Naturligvis bekræftes dette ved Citater af Kants Rel. innen d. Gränzen d. Vernunft.

turligvis bedre an, end med andre Folkeslags for hellige anseete Bøger. Saaledes kan Bibelens Treenighedslære bringes i den bedste Harmoni med Fornuften, naar den ej forstaas efter Bogstaven, som her slaar ihjel. Man bør nemlig ej forstaa denne Lære om en tredobbelt physisk Personlighed (numerisk Forskjellighed), men om en mystisk (indlagt?) Personlighed. Gud, som den moralske Verdens Overhoved, forener nemlig i sig tre specifik forskjellige Kvaliteter, Lovgiverens, Regentens og Dommerens. I enhver jordisk Stat bør disse tre forskjellige Kvaliteter adskilles, fordeles til forskjellige Subjekter, — ellers bliver Statsformen et Despoti." „I Guds ethiske Stat kunne vi vel ikke tænke os forskjellige Væsener som deltagende i Bestyrelsen, men vi maa dog tænke os disse tre Kvaliteter som forskjellige, og bestemme dem ved specifik forskjellige Egenskaber. Som Lovgiver maa vi nemlig tillægge Gud Hellighed, som Regent Algodhed, og som Dommer Retfærdighed. Tre Egenskaber, der indeholde i sig alt, hvorved Gud bliver til Gjenstand for Religion, og som ikke kunne identificeres uden Skade for den ægte Religion." „Selv de speciellere Udtryk i Bibelen harmonere besynderlig vel med denne Fortolkning. At Sønnen f. Ex. snart sættes ved Siden af Faderen, snart underordnes ham, kan meget let forklares heraf; thi Regjeringen (den executive Magt) er Souverainen (den lovgivende Magt) fra et vist Standpunkt koordineret, fra et andet subordineret. At den hellig Aand siges at udgaa fra Faderen og Sønnen, harmonerer og med at forestille ham som Dommer; thi den dømmende Magt er en Udflydelse af den lovgivende og den udøvende tillige." Paa denne Maade hører altsaa den bibelske Treenighedslære ogsaa til den almindelige Fornuftreligion (Kant har jo desuden viist, at „den ikke er den kristne Tro egen, men ogsaa findes i alle andre

kultiverte Folks Trosbekjendelse"); og hvis Gud ikke var treenig, — saa vilde han være en Despot.

Ørsteds Overlegenhed slog endog dem, der, som Rektor Oluf Worm, allermindst havde Sands for den ny Læremaade. „Ørsteds Prisskrift (nemlig om Dyds- og Retslærens Princip), skriver Worm til Nyerup, er en nydelig Ting; jeg beundrer denne unge Forfatters Lærdom og Fortrolighed med den kantiske Filosofi. Men den har ligesaa lidet overbeviist mig som alle de andre. Jeg finder deri de samme for mig uforstaaelige Ting, de samme Postulater uden Bevis, blot støttede paa Kants Autoritet. Hans Dyst med Boye kunde jeg godt lide, thi denne Karl holder altfor stærkt paa Paradoxen." Han troede imidlertid ikke paa Varigheden. „Sært er det, vedbliver han, at den gamle Risbrigh paa sine gamle Dage er bleven saa kantiansk; ellers mærkeligt nok, hvor snart og almindeligt philosophiske Systemer kunne blive Mode, men Erfaring har og lært alle Moders Skjæbne." [1] I sine sidste Skrifter taler ogsaa Ørsted selv om denne sin første Forfattervirksomhed, udhæver den gavnlige Virkning af Kants rene og kraftfulde Moral, men bemærker tillige, at det ikke varede længe, førend han frigjorde sig fra dette Systems Lænker; „disse hans første Arbejder kunde ikke være af noget blivende Værd, ligesom han og forlængst har opgivet dem". [2]

De øvrige Forfattere, der hidtil enten som Thye Rothe fængsledes i Lyksalighedslæren eller efter tyske Filosoffers Exempel forbandt Lyksalighed og Dyd i adskillige Kombinationer, bleve efterhaanden dragne ind i den Kantiske Filosofis Kreds, som de snart anvendte, snart bestrede. „Tænkningens

[1]) Oluf Worms Brev til Nyerup 1798, i J. Møllers Nyt theolog. Bibl. 19,180.

[2]) Af mit Livs og min Tids Historie, 1,36. Om den danske Stats Opretholdelse i dens Helhed, S. 5.

Formaal var nemlig, efter en Bemærkning af Birckner, Dyden og Lyksaligheden, og man var kun uenig om, hvilken der skulde sættes først."

Anders Gamborg (f. i Kirkehvalsø i Sælland, hvor hans Fader var Præst, 1753) blev, efter en fleraarig Udenlandsrejse, Provst paa Regensen (1788) samt overordenlig Professor i den praktiske Filosofi, og ordenlig Professor i Filosofien (1796). Formedelst Tilsidesættelse fik han et Anfald af Sindsforvirring, „i hvilken han nær havde dræbt sig selv", men som ophørte da han fik sin Afsked (1803); derefter levede han i Roeskilde, indtil han atter drog til Kjøbenhavn, hvor han døde (den 11, ikke den 4, September 1833). Efter nogle Arbejder henhørende dels til Moralfilosofien (Forskjel imellem Dyd og gode Handlinger 1783), dels til Tidens Anliggender (Betragtninger over Vornedskabet 1786), vakte han i den theologiske Verden en stor Opsigt ved sit Skrift Nysa, der først udkom i en tysk Oversættelse, derpaa samme Aar paa Dansk (1790). Fortællingen i Genesis om Syndefaldet var hidtil forklaret paa adskillige Maader; ingen af dem vare tilfredsstillende, hverken Jerusalems eller de kjætterske. Nu havde han fundet det. Fragmentet i Genesis indeholder en Slags Forklaring over en ægyptisk Hieroglyfe, det er en, men ravgal, Fortolkning af en ægyptisk Billedskrift. Hverken Hetzel eller Rosenmüller eller hvo der ellers have fortolket det, have truffet det rette. „Det støder saa aldeles imod alle fornuftige Begreb om det højeste Væsens Egenskaber, at selv de ivrigste Tilbedere af de jødiske Skrifter have maattet erklære den bogstavelige Mening for Galimathias." Men herved var det en uheldig Omstændighed for Gamborg, at han ikke havde nogen virkelig ægyptisk Billedskrift for Øje; det lod sig ikke bevise, at den hos Norden virkelig havde givet Anledning til Forklaringen i Genesis. Nu skulde der altsaa kon-

strueres en Billedskrift eller et Maleri, som kunde passe dertil, og dets oprindelige Betydning udfindes. Derved faldt det hele i Stykker for ham, og Kritikken (af L. Smith, H. J. Birch og J. H. Rørbye) havde let ved at stemple Nysa som ufilosofisk Tant, dumme Urimeligheder o. desl.; men den gik videre, den beskyldte ham for et uudslukkeligt Had til Kristendommen, og kaldte ham en ægte Broder til Voltaire og Bahrdt. Han forsvarede sig i et Anhang til Nysa.[1] Herved kom det Spørgsmaal til Undersøgelse, hvorvidt deslige Skrifter burde skrives paa Latin, for at undgaa For-

[1]) Nysa oder philosophisch-historische Abhandlung über Gen. II. III. Nach einem dänischen noch ungedruckten Original. Eleutheropolis 1790. Nysa eller Filosofisk-Historisk Undersøgelse over Gen. II. III. Eleutheropolis 1790. Tilegnet Prof. J. Baden. Anhang til Nysa, anlangende Kritikerne over samme. Svar paa Bedømmelsen af Nysa, i Kritik og Analyse, Nr. 21 – 24 (af Tode). Fremdeles: Rezensionen over Nysa. Andet Oplag. Med lærde og dybsindige Randglosser. Kbh. den 24 August 1790 (Aftryk af Recensionen med nogle Udraab imod den). Hieroglyphiske Oplysninger over de lærde og dybsindige Randglosser, som ere tilføiede det andet Oplag af Recensionen over Nysa. Kbh. 1790 (Randglosserne med Figurer til hver). Beskrivelse over den høiere Kritik. Udgiven efter Tidernes Leilighed i Anledning af Nysa. Kbh. 1790 (ikke 1799) (af J. W. Bentzen. Det er en Oversættelse af en tysk orthodox Afhandling om den saakaldte højere Kritik som et Middel til rent at tilintetgjøre det Gamle Testamentes guddommelige Anseelse, hvilket man vel ogsaa snart vil forsøge paa det ny, o. s. v.) Den menneskelige Forstand i Svøb. Et Pendant til Bogen Nysa i Anledning af den over samme i Nr. 40 af Kritik og Antikritik indførte Resension. Kbh. 1790. (efter Nyerup af J. B. Møinichen: Mandens gode Villie fortjente ikke at lønnes med Forhaanelser. Moses og de hedenske Skribentere have rimeligvis deres første Idee om Verdens Oprindelse fra Ægypterne. En ægyptisk Hieroglyfe har givet Anledning til det første Kap. i Genesis; hvorfor da ikke til det andet og tredie?). Christian Hansens Liv og Levnet, samt korte Reflexioner over Religionen, Historien, Kongen af Preussens Skrivter og Hr. Prof. Gamborgs Nysa. Kbh. 1791. (Noget løs Snak S. 275). Udtog af Hr. Prof. Gamborgs Nysa med Bemærkninger af J. J. Friis. 1792.

argelse. Skjøndt denne uden Tvivl blev vakt, maaskee endnu mere ved Theologernes Iver end ved Bogen selv, som Lægmand jo ikke kunde forstaa noget af, fandt ingen Tiltale Sted fra det offenliges Side.

Efter flere moralfilosofiske Afhandlinger (Undersøgelser om hvad der er Pligt, 1794, Om Selvmord, 1796, som han ansaae for en Sygdom) gjorde Gamborg atter Opsigt ved Jesu Moral (1799) som „en overspændt Kantianer"; og Ideer om et almindeligt Sprog, men især Læsekunsten, Legologien eller den Kunst at lære Børn at læse, beskjæftigede ham, med noget Islæt af andre almennyttige Undersøgelser, meget og længe, lige til hans Død (1797—1833). Der er ingen Tvivl om, at han derved har udrettet adskilligt godt, om end i snævre Kredse.[1] Men i Almindelighed gik hans Ideer saa vidt, at de stødte fra. Som dybere Tænker og et levende Aftryk af sin Tid kunde han ikke blive staaende ved Menneskene og de menneskelige Indretninger. Naturen selv maatte blive bedre; man maatte ikke blot forskjønne, men ogsaa forbedre den. Det udførte han i et Forslag til at forbedre Fuglenes Sang i vore Skove.[2] Ligesom man var kommen under Vejr med, at Mennesket ingen medfødte Ideer haver, men modtager alt igjennem Sandserne, ved Opdragelse og ved Erfaring, saaledes havde Englænderen Barrington[3] oplyst ham om, at heller „ingen Fugl har nogen medfødte Ideer af de Noder (den Sang), som ere egne for dens Art, men

[1]) Det gaar især ud paa at lære Børn at læse uden at stave, hvilket ingen Lykke gjorde, men jo nu er optaget i Skolen, og i Forbigaaende paa Retskrivningen. Han skriver f. Ex. „Græker og Romere have lært deres B ô r n at læse uden Staven. Hvorfor skulde vi ikke o g s å kunne g ô r e ligeledes?" See hans Afh. om Læsekunsten, Minervas Stavelsesbog, Syllabarium Minervæ, o. fl. Smaaskrifter.

[2]) Skandinavisk Museum 1800, 1 B.

[3]) I en Afhandling i Philosophical transactions for 1773.

enhver lærer sin Arts Sang af sin Fader." Kanarifugle have derfor i Grunden ingen Sang, det ligger i Faderen og Opdragelsen, og overladte til sig selv vilde Fuglene ligesaa lidet synge, som Menneskene tale. „Barrington havde seet to, der vare bragte ligefra de kanariske Øer; de sang ikke. De fleste Kanarifugle, som komme fra Tyrol, ere opdragne af Forældre, hvis Stamfader havde været oplært af en Nattergal." Ligervis, kunde man vel sige, som visse Folks Børn af en fransk Gouvernante lære en bedre Udtale, der vissellig kan forplantes igjennem Slægten. Gamborg havde altsaa fuldkommen Ret til at slutte videre: „Kan Spurven lære at synge og forplante den lærte Sang paa sin Afkom, hvad er da lettere end at lade Spurveunger lære forskjellig Slags Sang, og saa sætte dem i Frihed. Læg Spurvenes Æg under Kanarifugle, og lad Ungerne opdrages af dem! Da de her lige fra Fødselen ikke høre uden Kanarifugles Sang, saa vil de naturligvis ogsaa lære samme til Fuldkommenhed. Naar man saa lader disse Spurve flyve, saa vil de naturligvis forplante deres Sang paa deres Unger." „Ved saadan Forædling torde vore gemene Graaspurve med Tiden stikke Kanarifuglen ud." Og paa lignende Vis kan man ved „en mangfoldig Omvexling af forskjellige Slags Fugles Æg frembringe en uendelig Forskjellighed i en og samme Skovfugls Sang", o. s. fr. Thi Enden er ikke endda, hvilket man kan læse sig til i Afhandlingen selv. Heldigere var han, da han, som Botaniker, paa Nørrebro frembragte ny Arter af Nelliker, hvis Afkom „endnu leve trindt om i Kjøbenhavns Forstæder."

Gamborg foredrog den praktiske Filosofi. Steffens havde hørt ham. „Foredraget var et løst Raisonnement, en Blanding af Naturret og Sædelære, en Komposition af Drift og moralsk Forpligtelse. Den lette Behandling gav Foredraget

en vis Interesse. Han syntes at leve stille, ensomt og indesluttet i sig selv, og talte i sine Forebrag mere ind i sig selv end ud af sig."[1]

Gamborg var en ren og dyb Natur, der gik tilgrunde i sine Omgivelser, i materielle Næringssorger[2] og Tidens aandige Anskuelse. Den Mand, der tænkte sig til, at „Nydelse af sin Tilværelse er den højeste Lyksalighed", havde i sit virkelige Liv kun Savn, Gjenvordigheder og Lidelser, og den Trøst, at man efter Døden kan blive lykkelig, „i det mindste, naar denne ingen ubehagelige Erindringer har bragt med sig fra denne Verden."[3] Ved denne Filosofi maatte Tilværelsen sønderrives.

Lyksalighedslæren bragtes i System af Johannes Boye (f. i Kjøbenhavn 1756, Rektor i Naskov 1783. † 1830.) Efter nogle Afhandlinger om Skolevæsén og Oplysning (i Minerva 1791) nedlagde han Frugten af sin Spekulation i Statens Ven (1792), og stillede sin Lyksalighedslære imod Kants Dydslære. „Ved udvortes Frihed, siger han i Tilegnelsen, har han forskaffet sig den indvortes. Sluppen ud fra Censurens, Hierarkiets og Skikanernes Aag fik han Mod til at trænge sig igjennem Mørke og Fordomme frem til Naturens solrige Tempel. Her fandt han Oplysning at spadsere Haand i Haand med Rolighed. Her fandt han Lyksalighed, som i saa mange Aarhundrede var af gejstlige og verdslige Tyranner forjaget fra det menneskelige Kjøn, længselfuld at

---

[1]) Steffens, Was ich erlebte, 2,19.

[2]) Man maa erindre sig hvorledes Embedsmænds Kaar vare den Tid, da „en Fjerding Smør kostede 500 Rd."

[3]) See Kilderne hos Erslev, deriblandt Brudstykket af Gamborgs Selvbiografi (ad vitam nostram, 9 x. br. 1821) i Østs Materialier Nr. 90 (1836) og Nekrolog i Nr. 95 og 96. (Rasks Brev til Gamborg, den 29 Juli 1824, om Modersmaalets Optagelse i Læsebogen, i Nr. 92).

sukke efter igjen at forenes med de borgerlige Selskaber. Her saae han den veloptugtede Kunst at iføre sig Naturens lette Klædning. Udvortes fri følte han først, hvor lyksaligt det kultiverte Menneske kan blive." „Han har, siger han i Fortalen, gjort det, som enhver bør gjøre, der ikke vil lade sin Ungdoms Undervisning være blot Fordom: han har begyndt med at tvivle om alt. Han har gjort sig selv urolig efter Sandhed, og ej holdt op, før han igjen blev rolig. Saaledes er det hans egne Beroligelser han fremlægger. Det er kun hans private Meditation. Men det er hans faste Overbevisning, at de Lærdomme han lærer, naar de kraftigen bibringes, vil give Menneskene ædle Begreber om sig selv, gjøre dem til rolige og dulige Borgere i Staten og til lyksalige Indbyggere i Verden." Hvad maa man da først komme ud over? Er det at spørge om? Alle Kristendommens Fordomme: ingen Arvesynd, og ingen evige Helvedstraffe. Det vilde være en dejlig Lyksalighed. Og da man rev ham i Næsen, at eftersom Kants System var sandt, maatte hans være usandt, saa maatte han ogsaa bestride det. Han fremsætter det; det er nok. Naar Boye har Ret, saa maa Kant have Uret. „Tydelig Fremstillelse af det usande har større Kraft end stykkevis Gjendrivelse." Og Boye har Ret, Præsterne maa saa sige hvad de ville,[1] han appellerer til Menneskets, til alles naturlige Følelse: „Lyksalighed er Maalet for alle Bestræbelser. Der er uimodsigeligt intet, hvori alle

---

[1]) Der gaves, som man seer, endnu Præster, „der ansaae Boyes fortræffelige Bog for en kjættersk farlig Ting, fordi der staar: Ingen Arvesynd, og en vis Mand i Standen, som dog hverken manglede Geni eller et Slags Erudition, har kaldt den Satens Ven isteden for Statens." Et Par Ord for Landsbypræsterne, i Minerva, Oktober 1793. jf. Schellenbergs Bemerkungen über Kopenhagen, S. 97.

Mennesker uden Undtagelse ere mere hinanden lige, end i Bestræbelse for at giøre sig lykkelige. Og i al Lyksalighed er Fornøjelse det væsenlige, eller rettere: Lyksalighed er kun Udsigt over en varig Række af Fornøjelser. I alle vore Bestræbelser for Velstand, Lykke og timeligt Vel er det, naar vi komme til Enden, dog ikke andet end Fornøjelse vi eftertragte, og hvad der ej lover os den, det foragte vi som udueligt til vor Lyksalighed. Et Liv tomt paa Fornøjelser er uudstaaeligt. Det er Mangel af rigtig Kundskab og Smag paa Fornøjelser, som gjør Menneskene ulykkelige her i Verden." „Der er to Arter af Fornøjelser: de sandselige og de aandelige, og en tredie Art blandet af begge. De have deres Sæde i Sjælen, hvad enten nu Sjælen er en ulegemlig Substants eller ikke, det er en uopløselig Sag, der ej vedkommer vor Undersøgelse." „Det almindelige i alle Sjælens Handlinger er en uophørlig Bestræbelse efter at tænke." Herfra udgaar de intellektuelle Fornøjelser. „Dyd bestaar i Færdighed og Smag paa moralske Fornøjelser; den kaldes dydig, som finder Fornøjelse i at befordre ligesaa vel Næstens Lyksalighed som sin egen." „Vor Lyksaligheds Evner kan aldrig blive mættede. Have nu alle Mennesker immervarende Evner til Lyksalighed, saa have vi ogsaa alle til alle Tider Rettighed til Lyksalighed. Enhver Evne er ligesom en af Skaberen given Anvisning. Den er en Fordring paa Naturen, som vi maa søge at gjøre os betalt." „Naturen kan ikke synde. Har den givet mig Drift til en Ting, saa synder jeg ikke om jeg følger denne Drift. Jeg bør alene see til, at jeg følger den rigtigt efter de mekaniske Love, som ere foreskrevne alle Kræfter." „Man kan ikke bevise, at den, som har en medfødt Drift, er pligtig at opoffre noget af denne Drifts Tilfredsstillelse for en andens Skyld. Det var at handle imod sig selv og mod Naturen." „De timelige Lov-

givere have vogtet sig for at modsige denne Grundlov. Ikke mindste Fordring have de vovet at gjøre paa Belvillie mod Næsten. I ingen oplyst Stat befatter man sig med disse Godhjertigheds Handlinger at foreskrive. Man har kaldt dem ufuldkomne Pligter, som ikke kan aftvinges. Jeg er mig selv nærmest, er et Svar, som ligger færdigt i alles Munde, naar man forlanger mindste Aftrædelse. Der handles efter denne Grundsats overalt. Stoiker og Epikuræere, Kristne og Hedninger, Unge og Gamle følge troligen denne Sats, saavel i ældre som nyere Tider. Der kan altsaa ikke være Tvivl om dens Rigtighed." Men der gives dog noget, der kaldes Opoffrelse? Ja, „den højere Dyd er Opoffrelse," og havde Kristi Lære været fulgt, saa havde vistnok Folkeslægten i den kristne Verden (det nægter han dog ikke) været større og ædlere. Men „Dyden viser sig deri, at man kan føle Fornøjelse i at begaa Opoffrelse til Næstens Vel. Kan Mennesket ikke finde Fornøjelse i at være dydigt, saa er han vist heller ikke forbundet dertil." Selv Troen paa Udødelighed og Forsyn ere ham intet uden som fornødne til vor Lyksalighed. Endelig betragter han „Oplysning nødvendig til Lyksalighed. Den kultiverte Dyd er Menneskets højeste Lyksalighed, og det er Oplysning, der kultiverer Mennesket til Dyd, indvortes Frihed og Oplysning. Den, der ikke har Frihed, men er undertrykt af uselskabelige Lidenskaber, kan hverken sympathisere med det offenlige Vel, heller ikke kan han begaa nogen (borgerlig) Opoffrelse. Og Oplysning, Forjagelse af Vankundighed, Fordomme, o. s. v. er det eneste, som kan bringe et fordærvet Folk tilbage til Storhed."

Tilvisse er der foregaaet en stor Forandring. Før, men det er rigtignok længe siden, vilde man være *salig*, og mente at blive det ved Troen paa Jesus og hans forløsende Blods Kraft; Verden var en Jammerdal. Nu vilde man

være lyksalig; Herligheden skal allerede begynde her, og Vejen til den er Oplysning.

Og den skal skride fremad, og Eftertiden skal forbavses over vor Daad. „Vore Tider ere tilmed saa udviklede, at en for hele Europa vigtig Katastrofe kan ikke være langt borte. Explosionen vil snart døve vore Øren. Alle Sjæleevner, de spekulative og de virkende, ere satte i Gang; man vover at sætte det i Værk nu, som man næppe før torde tænke." „Lærerige og vigtige ere Dagene vi leve udi. Efterkommerne ville rejse i Vejret, naar de tale om vore Tiders store Bedrifter. Af vore Dages Krønike vil de tage Stof til deres sublimeste Tragedier, og vore store Mænd vil ofte træde frem paa Efterslægtens Theatre og omspille deres Rolle." Som det hos Shakespeare hedder:

How many ages hence
Shall this our lofty scene be acted o'er
In states unborn and accents yet unknown.[1]

Dette Skrift bør ikke oversees. Der gives næppe noget klarere Bevis paa hvor sønderreven Tiden var, end at denne Bog, hvis Stil den Gang ansaaes for klassisk, en „högst ytlig bok," siger den svenske Kritiker, en „framställning af Evdämonismens lära, utan nyhet, utan skärpa och utan qvickhet," en dumdristig Selvforgudelse, der ender med Tidens Forgudelse, kunde gjøre saa stor Lykke. Sidste Del (1814), „sank fuldkommen ubemærket till Lethes botten."

Til at udbrede filosofisk Dannelse virkedes der ogsaa af

[1]) Statens Ven, 1 B. 1792 om den private Lyksalighed. Andet Oplag. Øget og Bedret 1796 (med latinske Typer.) — 2 B. 1797 om Rets og Stats Ophav. 3 B. 1814 om Næringsveje, Folkemængde og Rigdom. See, foruden Kilderne hos Erslev, Svea, 14 H. eller Ny följd 2 H. (Uddrag i Kjøbenhavnsposten 1833, Nr. 118.)

J. Collin, J. Thomsen, J. H. Spleth,[1] C. G. Limkilde, samt til Brug ved Undervisning af L. Smith. Men imedens Spekulationen i sin abstrakte Form kun vandt faa Yndere, blev Kantianeren Birckner maaskee den navnkundigste Mand paa sin Tid ved Filosofiens Anvendelse paa de politiske Forholde.

Michael Gottlieb Birckner, „efter en bekjendt Ufkik kaldet den danske Garve" (f. i Kjøbenhavn 1756), mistede som Barn sine Forældre, og blev antaget i Søns Sted af en Borger i Kjøbenhavn, Adolf Rersløv. Efter at have været Kapellan ved en tysk Menighed paa Vesterlands Føhr, blev han (1792) residerende Kapellan i Korsør († 1798.) Han var opdragen med en Datter af Rersløv, der siden ægtede Johannes Bohe, og var gift med en Søster til Chr. Horneman. Megen Sensation vakte han allerede ved sine frimodige Afhandlinger om Adelen (Skal man undertrykke Adelen? i Minerva 1790) og om Trykkefriheden (i Minerva 1791), samt ved Besvarelsen af det Spørgsmaal: Hvorfor tale Menneskene i deres Selskaber saa lidet og sjelden om Gud og Religionen?[2] (i Minerva 1792); men en næsten utrolig Virkning gjorde han, just paa den Tid, da Trykkefrihedens Indskrænkning var Gjenstand for alles Frygt, ved sit berømte Skrift Om Trykkefriheden og dens Love (1797) og Videre Undersøgelse

[1]) Der gjordes Forsøg paa at udgive en Samling, mest Oversættelser: Philosophiske Afhandlinger til Sandheds, Dyds og Smags Udbredelse. Første Saml. Kbh. 1798, hvori der findes Oversættelser af Ovennævnte, og en Afh. om Eftertryk af C. Fr. Lassen, efter det Kantiske Retsbegreb. Ogsaa N. Schow lagde sig efter Filosofien (see hans Afh. om den nuherskende Skepticisme eller Kritik i Philosophien, i Vidensk. Selsk. Skr. for 1801 og 1802.)

[2]) Et af en Privatmand udsat Prisspørgsmaal, som ogsaa blev besvaret af F. L. Bang, der vandt Prisen og N. R. Suhr. Det blev ogsaa behandlet af P. Paludan (i Magazin for Lidende.)

om Trykkefriheden og dens Love (1798.)[1] De hidtil gjældende Love vare utilstrækkelige og modsigende; denne Undersøgelse var historisk. Trykkefriheden maatte være uindskrænket, Regjeringsformen og dens Forandring, Regjeringens Handlinger, den herskende Religion og Religionen overhovedet, Embedsmandens Færd og Borgerens Ære, alt maatte overgives til fri Undersøgelse; det var Sætninger, som ingen endnu havde udtalt med saa megen Alvor, saa inderlig Overbevisning. Hvo skulde tro, at det i Danmark ikke med Omsvøb og skjult, men aabenlyst torde siges, at Revolution, Forandring af Statens Forfatning, maatte begyndes og fuldføres, om end helst ovenfra, fra Regjeringen, der jo ingen anden Forpligtelse havde paa sig end at bevare den uindskrænkede Magt; at det er langtfra ingen strafværdig Forbrydelse at sige, at den indførte og bestaaende Konstitution ikke er bleven indført paa en retmæssig Maade; at det forudsættes som noget der ikke nu behøver at bevises: at herskende Religion og herskende Kirke i og for sig selv er en Fornærmelse mod Menneskeforstanden; at et fornuftigt moralsk Væsen kan kun forpligtes af sin egen Fornuft og sin egen Villie? Det vil da ikke være paafaldende, at han med samme Frihed anbefaler andre Reformer, f. Ex. taler om ciceroniansk Pølsesnak og sirlig Nonsens, at det latinske Sprogs Skrivning nu næsten maa regnes iblandt de unyttige Kunster, som i det daglige Livs Sysler ikke kan anvendes, og hvis hele Brugbarhed indskrænker sig til dem, hvis Kald eller andre Omstændigheder nøder dem til at skrive Disputatser og Pro-

[1]) Det sidste især imod Schlegels Erindringer imod Birckners Skrift (i Astræa), samt Anmældelserne af Collet (den, hvorfor han blev afsat) og J Baden. Schlegel havde faaet Ark for Ark af Birckners Skrift, efterhaanden som det blev trykt, med den Hensigt for Øie at bestride det.

grammer; at han, som en af Statens første Fornødenheder, krævede en kort, bestemt Lovbog, saa at man ikke i hundrede Bind maa eftersøge hvad der er Ret og Uret, og at Retten maatte forvaltes uden Betaling, at Dommere og alle til Rettens Pleje fornødne Personer blive salarerede af Statens Kasse; at han raader til Nedlæggelsen af store Seminarier, og anbefaler Oprettelsen af Præsteseminarier, o. desl. Det Mod, hvormed han stillede sig imod Regjeringen, uden Djervhed, men af et oprigtigt Sind, just da alle Sjæle vare fulde af Frygt for den ny Trykkefrihedslov, der som et truende Sværd hang dem over Hovedet, omgav ham paa den Tid med en Slags Martyrglands, som det ingenlunde kan være Eftertidens Hensigt at berøve ham, men for os er han dog især kun mærkværdig som den fuldendte Rationalismes Afbillede. Der er kun een Tanke, der fylder hans Sjæl, eet Maal har han for Øje: Moralloven; han stirrer, som Schlegel bebrejder ham, altid kun paa eet Punkt; han er ligesom besat af Moralloven. Den verdslige Lov, Retfærdigheden, er den almindelige Villie, ikke de Manges, ikke de Flestes, men den almindelige; Publikum er ikke Peer eller Povl, men den almindelige Fornuft. Man skulde tro, at han var forrykket, forrykt, det er han ikke, han er kun Kantianer. Saa dyb Følelse han end bar i sit Hjerte, saa fornægter han den, for at hylde Forstanden, ene og udelukkende; for denne Stemning er Kjærlighed intet og Venskab intet og Kunsten intet. „Kjærlighed til Fædrelandet er en Følelse, og det en Følelse, der, lig alle vore andre Følelser, er udsprungen af Egenkjærligheds Rod; naar man vil tale bestemt, kan den aldrig fortjene at kaldes en Dyd og endnu mindre en af de ædelste og ypperste Dyder; den er ikke skikket til at være Objektet for nogen moralsk Befaling." Heller ikke Venskab, „saa hellig end denne Følelse altid er for ethvert godt Menneske; det

høieste den kan frembringe er Legalitet." „Hensigten af Kunstens vittigste og skjønneste Produkter kan kun være Fornøielse." Saa kan da „Jesu Bud (Jesus hedder han altid, ikke Kristus, Messias): Elsk Gud, ikke rettelig forstaas, førend det forvandles til: Lyd Gud!"[1] „Den kritiske Filosofi er et stort Værn imod Vantroen (man beskyldte den just for at være selv Vantro), ved den bliver Kristendommen først til hvad den bør være. Naar Forsoningslæren bliver rigtig forklaret og afklædt sine, Kristendommen uvedkommende, jødiske Billeder, saa indeholder den en Sandhed, som ingenlunde er anstødelig for Fornuften. Man maa lade Hovedforestillingen staa urokket, men substituere en uskadelig symbolsk Handling, og overhovedet modificere det hele saaledes, at alle de gamle, for Guddommen uværdige, for Moraliteten skadelige Følger ved den ny Modification falde bort; skjøndt han ikke dermed vil paastaa, at de første Kristendommens Bekjendere har tænkt sig alt dette ved Jesu Forsoningsdød saa tydeligt, som han har fremsat det." „Religionslæreren er forpligtet paa de Symbolske Bøger ved sin Embedsed, men han begaar ingen umoralsk Handling, fordi han forklarer en Lærebygning, endskjønt den efter hans egen Overbevisning er vildfarende, og han er kun forpligtet til at foredrage de moralske Lærdomme i Forbindelse med visse en bestemt positiv Religions Lærepunkter, under den Betingelse: saavidt disse Lærepunkter findes grundede i Bibelen, og — saavidt som det kan stemme overens med hans Bestemmelse at være Almuens Lærer."[2]

Saaledes kan selv det reneste Gemyt, den ærligste Sjæl

---

[1]) Afhandlingerne om Kjærlighed til Fædrelandet og Om Kristendommens høieste Moralprincip, i Saml. Skr. 4 D.

[2]) Videre Undersøgelse om Trykkefriheden og dens Love, i Saml. Skr. 2 D. jf. om Miraller, Spaadomme og Troen paa Bibelen i Afh. Om den geistlige Stand, i Saml. Skr. 4 D.

ved en ensidig Forstandsforvildelse forvandle den simpleste naturlige Sandhed til Falskhed og Løgn; og en utallig Skare af Tidens Lærere fulgte ham ad denne Vej, fordi de ikke havde nogen anden Udvej. De havde et uopnaaeligt Hværv, at forbinde Kristendommens Dogmer med Tidens Oplysning; deres Stilling var fortvivlet, og man truede med rent at afskaffe dem. Saa maatte ogsaa Birckner selv oplyse, hvorlunde de protestantisk kristelige Præster, just formedelst deres Lærdoms Aand, der er ganske praktisk, gjøre virkelig Nytte, de fremme Oplysningen.[1] Kristendommen selv var banlyst.

Længe efter sin Død beholdt Birckner det Ry, han havde vundet ved sine Skrifter; længe æredes han som en mandig, tænksom, sandhedskjærlig, frimodig Mand, som han virkelig var; han var efter den svenske Kritik, „tillige begavet med et vist harmonisk Maadehold, som man sjelden træffer hos Skribenter, der eje blot Skarpsindighed, men hverken Lærdom eller Fantasi.“ Kun meget enkelte Stemmer hævede sig imod ham. Oluf Worm skrev til Nyerup (1804): „Den store Birckner har jo demonstreret, at Fædrelandskjærlighed er en barnagtig, umoralsk Ting. O over denne Kosmopolitisme!“ „Hvor længe vil man dog blive ved at indbilde os, at denne vistnok agtværdige Mand og gode Hoved var en stor Tænker og grundig Filosof. Denne hans Afhandling (om Kristendommens Moralprincip) er i højeste Grad overfladisk og fuld af skæve løse Tanker, og han skal sættes over Garve! Rahbek var og her den første, som stødte i Basunen, og den drøner endnu. Der har i mange Tider ikke været mindre selvstændig Tænkefrihed i at philosophere end i de to sidste Decennier; hvad man seer, saa bærer det den Kantiske Kritiks Præg, bygger paa hans Hypotheser, forud-

[1]) Afh. Om den geistlige Stand.

sætter hans Postulater, er formet efter hans Læst. Si Kant non cantasset, Ceteri non saltassent.“ [1]

Skjøndt Børm ogsaa mente, at Schlegel tydelig havde viist det grundløse i Birkners Skrivefrihedssnak, vil hans Navn dog stedse bevares i Trykkefrihedens Historie. Ogsaa som dansk Stilist vil han mindes, om end J. Møllers Udsagn, at han „i Udtrykkets Klarhed og Stilens Ynde overgik Tyge Rothe og alle ældre,“ ikke hjemler ham Ret til for den tilkommende Tid at være et Mønster. Det ensformige og yderlig bornerte i hans Tankestof berøvede ham Adgang til Stilens Rigdom, og ikke i denne magre Tankeregion, kun i Ideernes Fylde, findes den sande Ynde. Det bedste, man kan sige om hans Stil, og det gjælder endda kun om enkelte Partier, er det samme, som nogle have fremhævet som Kants Særkjende, at den besidder en glindsende Tørhed, „eine glänzende Trockenheit.“ Martyr for den gode Sag, hvilket hans Venner og han selv frygtede, blev han ikke. „Jeg kan, sagde han til Rahbek, da de sidste Gang talede sammen, læse for Børn, og min Kone gjøre Fruentimmerarbejd, og altsaa selv give Slip paa Kapellaniet, hvis jeg ikke forflyttes.“ Under trange Kaar og med et ved Arbejde nedbrudt Helbred sad han i et ringe Kald, og var netop bleven befordret til et bedre, da Døden bortrev ham. Rahbek gav ham det Vidnesbyrd med i Graven: [2] „Ingen blandt vore Skribenter har forenet skarpere og lysere Tænkning med mandigere Veltalenhed, ædlere Frimodighed med elskeligere Beskedenhed, været paa een Gang renere for Menneskefrygt og for Personligheder og Bedskhed, nidkjærere for det almene Tarv og uegennyttigere for sit

---

1) Worms Brev til Nyerup 1804, i J. Møllers Nyt theolog. Bibl. 19,201.

2) Rahbeks D. Tilskuer 1798, Nr. 94.

eget." Ved sin Karakter fortjente han denne Hæder.[1]

Den Kantiske Filosofi gjorde først i Begyndelsen af det næste Aarhundrede sin fulde Virkning paa Videnskaben, Kirken og Staten, og i Forbindelse med det maa de Mænd nøjere betragtes, hvis Virksomhed nu begyndte. Conrad Friedrich von Schmidt-Phiselbek (f. i Brunsvig 1770) var kommen til Kjøbenhavn som Huslærer hos Brun, og vilde paa Latin give en Fremstilling af Kants Filosofi; han udgav en Conspectus (1794) og en Expositio systematica (1796 og 98.) Med Niels Treschow (f. i Drammen 1751), atter en Nordmand, blev Filosofien først til i Danmark, og der begynder i dens Historie et nyt Affnit, da han efter Risbrigh blev Prof. i Filosofien ved Universitet (1803), maaskee for at værne Danmark imod Naturfilosofien, hvormed den fødte Nordmand og „tyske Doktor", Henrik Steffens, til Forfærdelse for alle oplyste Mænd oprørte den danske Ungdom. Efter flere Afhandlinger (fra 1772—89) gik Treschow ind paa den Kantiske Filosofi ved sit Forsøg om Guds Tilværelse (1794), sine Aphorismer (1797) og endelig ved sine Forelæsninger over den Kantiske Filosofi (1798—99.) Han var den Gang Rektor i Christiania. Da Norge intet Universitet havde, forsøgte nogle Mænd paa egen Haand at afhjælpe denne Mangel; Anker læste over Fysikken, Treschow over den kantiske Filosofi (1796—97.) Bogen kom ogsaa ud paa Tysk, og blev roest i Tyskland, „den Gang den mest uigjendrivelige Attest om Fortræffelighed, som en nordisk Lærd kunde faa." Han staar imidlertid endnu „helt og holdent" paa Lockes Standpunkt, og bestrider fra det Kant; men et Moralprincip maatte han dog have, ligesom alle de andre, en stor Lykke for Theo-

[1]) Kilderne hos Nyerup. Birckners Samlede Skrifter, 1—4 D. 1797—1800. Fjerde D. er udgivet af Ørsted med en Forerindring af Gutfeld om Birckners sidste Dage. Samt Tidsskr. Svea.

logerne, indtil han, „den gamle Skolemester, selv gik i Skole hos Spinoza og Schelling", og skabte det første filosofiske System i Danmark (Identitetssystemet).[1]

Naturlige Anlæg og særegen Tilbøjelighed til Spekulation fandtes aldrig hos det danske Folk. Det søgte, som vi jo nu have seet, at tilegne sig og at anvende fremmede Tænkeres Ideer: Leibnitz, Wolff, Montesquieu, Kant. Selvgranskningen tabte sig gjerne i ufrugtbare, undertiden latterlige, Grublerier. Selv naar Filosofi attraaedes, blev den gjerne staaende ved Begyndelsen, Definitionen. Naar man kunde definere Moralprincippet, saa havde man Moralen; naar man kunde definere Guds Tilværelse, saa havde man ham; og hvorledes kunde man tænke paa at leve uden en Definition paa Livet? Som Livsmaal kom man endnu ikke længer, end til et af to: enten at opnaa Lyksalighed eller at praktisere Moralloven. Men disse Tankebevægelser vare ikke ganske ufrugtbare; igjennem dem alle, hvor dunkle de end vare, gik der en lys Stribe, der vakte Haab og Raab om Frihed. Var det Religionen, hvorfra dette Lys udgik, eller blev ogsaa den formørket?

10. **Religion, Theologi og Rationalisme. Kirkens Stilling. Theologer og Præster. Erik Pontoppidan. Peder Rosenstand Goiske. Peder von Haven. Ove Høgh-Guldberg. Johan Nordal Brun. Nikolaj Edinger Balle. Christian Bastholm.**

Af den filosofiske Granskings Beskaffenhed lader sig formode, hvilken Vej de religiøse Anskuelser vilde tage. Den gamle Kristendom gik over til Rationalisme. Saalænge Kirkens, det vil sige Alles, Tro (thi ingen var udenfor Kirken) var afhængig af Theologernes Exegetik og Dogmatik,

[1]) Svea, 14 H. eller Ny följd, 2 H. S. 272. (Uddrag i Kjøbenhavnsposten 1833, Nr. 125.)

saalænge Troens Forklaring var et Prærogativ for Præstestanden, saa længe var Kirken tryg og uantastelig. Saasnart Oplysningen havde kastet sig over det opløftende i at tænke selv og at tænke frit, og var kommen til den Overbevisning, at enhver i Følge sin egen medfødte Fornuft har Ret til at tro om de guddommelige Ting hvad han vil efter sin Samvittigheds Vidnesbyrd, maatte der opstaa Splid imellem Kirken og Menigheden.

Allerede længe havde en Adskillelse i Troen fundet Sted, og i Kirkens Skjød havde der dannet sig en stor Hob, der begyndte med Tvivl om Kirkens Lære, og endte med Vantro; i alle de højere Kredse, i hele den saakaldte dannede Klasse, var der uden Tvivl en stor Overvægt, der dels af Letsindighed, dels af Ligegyldighed, dels af virkelig Overbevisning, havde tabt Tilliden til den herskende Lære; men Spliden blev først farlig, da Tvivlen traadte ind i Kirken selv, da der iblandt Theologerne opstod hin exegetiske og dogmatiske Gjæringsperiode (omtrent fra 1760), som, mere og mere gjennemtrængt af Oplysningen (omtrent til 1780), endelig fremviste en Kirke, hvis Natur og Væsen aldeles var omskiftet (1790.) Den ydre Form var bestandig den samme; Kirken havde som før sine Bisper og Provster og Præster, men dens indre Skikkelse var aldeles forandret.

Dette Særskue, hvor lidet opbyggeligt det end i sig selv er, er for alle følgende Tider særdeles lærerigt. Det røbede uden Tvivl en Svaghed i Kirken selv. Den maatte dog vide, at hvis dens Enhed skulde bevares, maatte det skee ved en diktatorisk Magt, hvad enten denne dannedes ved Koncilier med en Pave, eller ved en Bispesamling med en Konfession som Pave. Opgivelse eller Bortforklaring af Konfessionen, Tænkefrihed, maatte nødvendig medføre ikke alene Oplysning, men ogsaa Opløsning. Naar Theologerne, der

jo dog vidste, at de ingen Tænkefrihed havde, tilstode alle andre den, maatte de jo betænke, at deres Magt derved var brudt. Men det var just det de gjorde. De vilde hæve Spliden, de følte Trang dertil, og den bittre Nød tvang dem. Kirken blev angreben, den maatte bruge Nødværge, for at forsvare sig, og greb til de samme Vaaben, som dens Fiender: til Fornuften og Modersmaalet. Det var farligt, det vidnede om Frygt, og Frygten vidner om Svaghed. Denne Eftergivenhed fra Kirkens Side, denne Stræben efter at beholde sine Faar i Fred for Ulven eller at kalde de forvildede tilbage, vidnede om at Folden ikke var forsvarlig og Hyrderne ikke paalidelige.

Heller ikke alle gik ind derpaa; Modersmaalet maatte de bruge, men Fornuften kunde ingen paatvinge dem, og disse Kirkens Piller opnaaede derved, at den gamle Kristendom en Tid lang bevaredes baade ved Universitetet, paa Prædikestolen og hos den store Masse af Folket. De havde selv, og de værgede om den samme urokkelige Tro, som forhen var Kirkens Eje, Troen paa Dogmer og Mysterier, der netop skulde tros og hverken forstaas eller indsees, men just hente deres Styrke af deres Ubegribelighed; den samme exegetiske Deduktion, der bliver staaende indenfor Testamentets afsluttede Kreds, uden Hensyn til Historien, Naturen og Livet; den samme faste Formening, at en Tvivler eller Fritænker ikke kan være nogen retskaffen Mand, men straffes her i Livet, om ikke før, saa ved et fortvivlet Endeligt, og hisset ikke kan vorde salig; kort, at „kristelig Sædelighed og Salighed udgaar fra og hviler i Troen paa den menneskeblevne Gud, der har forløst den faldne Menneskeslægt ved sit Blod." Disse Mænd hadede Oplysningen, og bekjæmpede den med det eneste Vaaben, de havde og kunde bruge, Guds Ord, som aldrig kunde sløves.

Men andre havde af Oplysningen lært, at dette Sværd var rustet, og maatte slibes til. De gnede og gnede paa Pletterne, og da de ikke vilde vige, trak de en Fernis over dem, og bildte Folk ind, at nu var der ingen. De svang Sværdet i Oplysningens Skin, og forlystedes over dets Glands. Det var hverken af ond Villie, eller af Egennytte, ikke engang med Overlæg, at de grebe til dette Middel; Oplysningen og dens Tilhængeres store Skare rev dem med sig. Uden at betænke hvad de gjorde, berøvede de den gamle Dogmelære sin Fasthed og Konsistens, og formede den om efter den ny Fornufts Bydende. Kirken maatte jo dog bestaa, og her var en Udvej; naar den selv opgav hvad den ikke længer kunde forsvare, naar den selv blev vantro med de Vantro, saa var der Fred. Denne Udvej var Rationalismen, et mangetydigt Ord, der omfatter næsten alt hvad det skal være, undtagen den blinde Tro. Bastholm lavede et mageligt Sæde tilrette for den i Kirken; og udenfor løftede Spotten sit Skrig, da den paa Sællands Bispestol i Balle fik en Personlighed, imod hvem den kunde stile sine Angreb. Som Ormene ved Yggdrasils Træ borede fri Tænkning og Fritænkeri sig dybere og dybere ind, indtil de endelig sade og gnavede paa selve Religionens Rod. Træet faldt, og det knuste mange stakkels svage Sjæle i sit Fald; men Kirken varede ved. Der var et lille Sidekapel, hvor de gammeldags Troende sade og holdt Gudstjeneste for sig; men den rationalistiske Kirkes høje Hvælvinger, hvoraf gjenløde de? af den forbarmende Guds Naade? af Anger og Bod? af Forsoning og Syndsforladelse? af den hellig Aands Forjættelser? af Korsets Efterfølgelse? Det var jo altsammen borte.

Men i enhver Ting maa der dog være noget. Da det forkyndtes højt, at nu var Kristendommen egenlig bleven til,

nu var den aabenbaret, paa ny, for Fornuften, i sin sande Skikkelse, maatte ogsaa den have noget Indhold; og var der i den selv intet som kunde fylde Hoved og Hjerte, saa maatte den udenfra hente sit Indhold. Den forbandt sig med Moralen, erklærede den for Kristendommens rette Væsen, men forkyndte den nærmest kun i Skikkelse af Borgerdyd. Den forbandt sig, for at friske paa denne Tørhed, med Rhetorikkens og Æsthetikkens klare Vande, og endte med at strø Blomster, visne eller eftergjorte, paa Kirkegulvet og paa Graven. Den forbandt sig med Pædagogikken og Gymnastikken; Kirken, den høje Taarnbygning med de stærktlydende Klokker, skulde igjennem den lave Skolehytte og de larmende Peblinge øve sin ypperste Virkning. Den forbandt sig med Økonomien, det nærmeste og legemligste Middel til Folkets Velstand; Præsten var jo ikke blot Folkelærer, men Værkmand. Fremfor alt var han Embedsmand, det til alting brugbare Redskab i Regjeringens Haand til umiddelbar Virkning paa Folket. Den havde to staaende Hære, en med de røde Kjoler og en med de sorte; og den sidste var ikke mindre villig til at adlyde Kommandoordet fra Kabinettet eller Kancelliet. Kirken var ikke uvirksom, men den virkede i verdslige Øjemed; den var ikke tom, men hul; den døbte og konfirmerede og viede og kastede Jord paa Lig, altid med en vis Salvelse, stundum med Ynde; den holdt nøjagtig Bog over Fødte og Døde og Landsoldater, og fremmede Inokulation og Kartoffelavl; den havde sine Tjenere, der alle ved Haandspaalæggelse vare blevne delagtige i den hellig Aand, men de betragtede sig selv mere som Folkets Tjenere end som Herrens. Ordet lød, men Guds Ord var taget ud deraf, og Verdens Lov og Pris sat isteden. Og det var Jesu Christi Kirke, altid den samme.

Hvorledes den samme, naar dens Forkyndelse idelig følger Verdens Strømning, og fra det ene Aarti efter det andet

assimilerer sig med den? Pontoppidan regnede den gamle fromme Jersin iblandt de danske Fritænkere, og optog selv Fornuften. Da Balle skulde være Doktor i Theologien, vilde den gamle theologiske Professor, Peder Holm, ikke kreere ham, „jeg vil ikke lægge min Haand paa den Kjætter", sagde han; og Kjætteren Balle stod tilsidst alene som den eneste Rettroende i den rationalistiske Kirke, hvis offenlige Lærer, C. F. Horneman, paa sine Forelæsninger brugte det ny Testamentes Underfortællinger til at vække sine Tilhøreres Latter. Med den gamle Dogmatik bortkastede Granskningen tillige Religionen, med Mysterier og Mirakler bortlagde den, som et forslidt Klædebon, selve Evangeliet. Verden, mente den, skulde ombanne Evangeliet efter sig, isteden for at det, ikke i sine Tilfældigheder, men i sin Aandsfylde, skal gjennemtrænge og beherske Verden. Det er den store Forstandssynd, som denne Tidsalder begik, det er Rationalismens Vederstyggelighed, deri ligger Løgnen. Naar Kirker kan tee sig saaledes, og dog nyde Agtelse og Hævd, saa fristes man til at spørge: mon ikke dog disse Kirker, som bære Verdens Stempel paa deres Isse, til syvende og sidst ere at ligne med Hoteller[1], hvis tilpudsede Tjenere opvarte deres Gjæster med Retter, der ere i Mode og hvori de finde Smag; saa fristes man til at antage, at den sande Kristendom ikke længer var til uden i den Enkeltes fromme Sind og i det Liv, der opoffrer sig selv og dør bort fra Verden.

Den lærde Theologi bekræfter den i Kirken foregaaende Forandring. Hos de tre første theologiske Professorer, P. Holm (1746—77), der „ansaae sit dogmatiske Kollegium for den ufejlbare Vej til Salighed"[2], H. O. Bang (1754—

---

[1]) Tanker mødes. Atterbom har tilladt sig en lignende Sammenstilling i Minnen från Tydskland och Italien. 1,61.

[2]) Om Holms strenge Orthodoxi, Stivsindethed i økonomisk Bestyrelse, Iver imod Forvanskning af Fundatser, Djærvhed imod

64), der behandlede Dogmatikken paa Latin og ivrede imod de engelske Deister[1], P. Rosenstand Goiske (1749—69), der i Modersmaalet bekjæmpede Fritænkeriet, var Dogmesystemets Behandling fremherskende; hos den fjerde, J. E. Gunnerus (1755—58) Filosofien. Med L. Harboe (tillige Biskop i Sælland, 1757—83) viser sig Forkjærligheden for historiske Æmners Behandling. Medens C. B. Studsgaard (1769—73, da han blev Præst i Aalborg), og den lærde Græker L. Ancher (1773—75, da han blev Stiftsprovst i Fyn) kun ere bekjendte af nogle Disputatser, og Dogmatikken under N. E. Balle (1772, og fra 1783 tillige Biskop i Sælland) kjæmpede i Modersmaalet, fik Universitetet en stærk tysk Islæt ved J. A. Cramer (1765—71), der tillige virkede praktisk ved at oprette et Prædikeselskab for de Studerende[2]; H. F. Janson (1774—88, da han blev Biskop i Aarhus, 1786 Prokansler); D. G. Moldenhawer (1783—1805, da han blev Medlem af Direktionen for Universitetet og de lærde Skoler), Forfatter til Tempelherrernes Historie; Orientalisten J. G. C. Adler (1786—88); F. Münter (1788—1808, da han blev Biskop i Sælland), berømt ved sine kirkehistoriske Værker og sin antikvariske Lærdom.

Guldberg, og hvor nødvendigt det var at høre hans Forelæsninger for at faa Kommunitetet („Man skulde høre mans Kollegier, sagde han, saa kunde man nok selv hjælpe dem til Stipendier"), see J. Møller, Balles Levnet, S. 13, og Peder Holms Charakteristik i Nyt theol. Bibl. 3 D.

[1]) Om Bang see Büschings Nachrichten 2,275. Partic. I. af hans Introductio in Historiam criticam Theologiæ systematicæ, specialim Dogmaticæ udkom 1758. 4. (ikke 1748). Der haves af den ogsaa et Aftryk 1763. 4. med en Tilegnelse til Otto Thott til Gauns og en ny Fortale. De engelske Deister beskriver han efter Leland, det synes som han ikke har læst dem selv.

[2]) uagtet han her hverken kunde bruge sin Tysk eller Latin, og om han end forstod Dansk, dog „talte det maadeligt". Cramers Levnet af J. Møller i Nyt theol. Bibl. 3 D.

Fritænkningen aabenbarede sig efterhaanden paafaldende i C. F. Horneman (1776—1830). P. E. Müller, der 1801 blev Prof. i Theologien, udgav sit første lærde historiske Skrift 1797, men tilbragte de sidste Aar af Aarhundredet udenlands.[1]

Lærde Bidrag til den hellige Skrifts Textkritik udgav: H. Treschow (Prof. i Theologien 1773—74), der beskrev nogle Kodices i Wien til det N. T. (1773); A. Birch († som Biskop i Aarhuus 1829), der kritisk behandlede og udgav Haandskrifter til det N. T. især Evangelierne (1798—1801)[2]; W. F. Engelbreth (Præst i Lyderslöv i Sælland, resignerede 1858), der som Frugter af sin Udenlandsreise og Ophold i Rom (1791—94) udgav koptiske Fragmenter af Bibelen (1811).

Deslige lærde Arbejder bleve dog sjelden fortsatte. De fleste Skrifter paa Latin ere Disputatser eller andre kortere Afhandlinger, hvis Forfattere derefter gik over til theologiske, religiøse eller aldeles heterogene Æmners Behandling i Modersmaalet; og jo mere man nærmer sig til Tidsrummets Ende, desto mere almindelig bliver Modersmaalets Brug, ogsaa til aandelig Digtning, Skolevæsen, Økonomi o. desl.

Derom vil man let overtyde sig ved at betragte Forfatternes Skrifter. Forfatternes Antal udgjør omtrent 400. Blandt de tidligere forbigaar jeg adskillige; derimod gives der vel nogle, som kunne have Fornøjelse af at kjende de sildigere, for ved Eftersyn at faa en

---

1) jf. Fortegnelse over de theologiske Professorer af J. Møller i Nyt theol. Bibl. 5 D. Det maa være urigtigt, naar Andreas Birch, der fik Prædikat af Prof. i Theologien 1792, anføres blandt dem (1792—96).

2) Han foretog sin Reise „paa egen Bekostning", ikke med kongeligt Stipendium. Af den sidste Udgave af Quatuor Evangelia Græce. Havniæ 1788. brændte næsten hele Oplaget i Ildebranden 1795. See: Fr. Sneedorff-Birch. Et Bidrag til den danske Literaturhistorie. Randers 1856.

Oversigt over hvad de have virket for Literaturen. Naar de tillige vare Poeter, giver jeg dem en Stjerne for, naar de tillige vare Økonomer en Stjerne bag; og naar de have virket i andre Retninger, betegnes tildels disse.

Omtrent fra 1750—1769: P. E. Fris (Topogr.), * J. Mus, F. Nannestad * (Biskop), R. Garboe, L. Gram, * S. von Haven, C. Langemach Leth (gudelig), * G. Treschow, H. P. Gudme, H. Mossin (Bogtrykkeri), T. Bloch (Biskop), F. Qvist (Slotspræst), H. W. Kaalund (Leilighedsdigter), E. G. Begtrup *, C. C. Plesner, A. Rejersen (Hist., Topogr.), H. Gerner (Hernhutter), * O. D. Lütken*, F. Monrad (supprimeret Katekismus), P. Egede (Grønland), N. K. With *, Th. Horrebov (gudelig), T. G. Krog, C. F. Treu, * C. Selmer, * N. S. Bøgh, P. L. Hersleb, * P. Tetens (Biskop), * P. C. Stenersen, O. Holmbo *, G. Heiberg (i Bergen), P. Røn (Hans Tausen), R. Edsberg, * J. J. Lund, P. M. Bildsøe (Biskop), N. Jonge (Geogr.), N. E. Nannestad, J. Møller (Topogr.), J. Høyer (Grønland), * A. B. Poulsen, M. Dyrhof (gudelig), * J. A. Dyssel *, M. Rynning, S. Gudme, * H. Pontoppidan, J. Kirkerup *, C. M. Rottbøll (Biskop), D. Schiøth *, L. Boesen (gudelig, Topogr.), C. Fabricius, E. Hagerup (Bisklop), P. Saxtorf, H. Stenbuch (Norges Beskr.), J. Hee (Bisklop), J. P. Jul (gudelig), J. H. Krarup *, H. Treschow, * O. Stoedt, B. C. Lund (gudelig), S. Bugge (gudelig), A. C. Faber *, N. G. From (Topogr.), P. Rhode (Topogr.), * M. Hammer (Præstepoem), H. S. Kragelund (tydsk og dansk Præst i Vallø), Th. Møller *, H. H. Reuchs (gudelig), O. Tidemand (Bisklop), C. G. Seydlitz * M. P. Turen, L. Næraae*, P. H. Hertzberg *, N. Hurtigkarl *, A. Trojel, R. Gjellebøl (Topogr.), H. Strøm * (Topogr.), A. J. Rehling (Slotspræst), S. Friedlieb (Bisklop), J. A. Krog*, T. S. Heiberg * (Stub), O. Irgens (Bisklop), J. L. C. Pontoppidan, N. H. Thyrholm *, L. Wittrup*, J. K. Bloch (Bisklop), J. C. Schønheider (Bisklop), J. F. Horster (gudelig), R. Fleischer (Philomusus), P. C. Petersen (Recensent), H. Ussing (Tremarksmand), J. Windfelt, P. Føns (tydsk Præst i Kronborg), H. Hammond * (Rugdrik for Kaffe), * F. C. Krag, B. Krøll (Vajsenhuset), M. S. Arentz, Th. Melbye (Literator), J. K. Trojel *, * P. Olrog, * J. Sandøe, J. Wandal (Bogtrykkeri), J. N. Wilse (Rejseiagtt.), H. J. Gottschalk,

J. Reimer*, N. R. Suhr, E. G. Vieth (Kingo), P. Hansen (Biskop), R. P. Langhorn.

Omtrent fra 1770 til 1789: L. Mus*, *S. Møller, P. Thun* (originale Tanker), J. S. Monrad, P. Vogelius (Lovtaler), J. Rosenstand Goiske, C. M. Holst, J. C. K. Kingo, H. Egede Saabye (Grønland), *F. C. Scheffer, N. C. Fris (Naturhist.), H. C. Glahn (Grønland), J. C. Grave, H. J. Birch, L. Jæger, J. F. Phister, Th. Hee, N. C. Clausson*, S. Salling, P. Sinding, J. W. Skjelderup, J. Danæus, J. P. Winding, J. Bech, J. Kullerup, H. H. Müller, J. Østrup, K. G. Fleischer, R. Giessing, C. Schrøder, B. Sverdrup, J. D. W. Westenholtz*, *P. S. Bang, *L. J. Benzon, C. Holst, A. Møller, A. C. Smith* (Topogr.), J. Stauning, P. C. Stenvinkel, J. H. Rørbye (Recensent), E. Werdel (Oversætter), J. Grundtvig, C. F. Hagerup (i Throndhjem), J. D. Just*, J. C. Pingel (i Odense), L. Smith (i Kjøbenhavn), H. H. Thbring, H. Clementin, *J. E. Heilman, E. Jæger, A. C. Krog (Topogr.), P. E. Monrad (Drakenberg), J. C. Tønder, N. Zeuthen, P. H. Friedlieb, W. Borchsenius (Katekismus), F. C. von Haven, M. Schnabel (Topogr.), *D. B. Clementin, T. C. Wirth, A. Scheebye, J. N. Schjøth, P. Baagøe, F. C. Lange, J. C. Melbye (Spillebog), St. Middelboe (Biskop), F. Skov, R. H. Volqvartz, M. C. Horn, J. von der Lippe, *C. Friman, G. Sandberg (Lappisk), J. W. Bentzen, M. Christensen*, C. Kraft, F. Randrup, M. G. Sabroe, *F. Seidelin, J. M. Weinreich (i Smyrna), H. Arentz (Topogr.), *F. C. Hjort, H. Kampmann (Lovtaler), J. L. Munthe, M. Smith, F. Astrup, M. Rasmussen, K. Bredenberg, J. Seidelin, D. Grønlund (Hexeri i Ribe), *P. Brandt, O. Fabricius (Grønl. og Naturhist.), C. Seidelin (i Odense), C. C. Birch (i Brahetrolleborg og Assens), *P. D. Bast (i Kjøbenhavn), P. N. Hesselberg (Topogr.), P. Estrup, F. C. Hwiid, J. G. Halling, E. C. Unger, M. A. Helm, *C. C. Brorson, L. Hasse, E. Helm*, C. Ramus, H. C. Zahrtman*, M. Bredsdorf (Naturhist.), F. Hansen, K. Praem, B. P. Kofod (i Kjøbenhavn), S. M. Beyer (Topogr.), C. Nyholm (i Nyborg), J. L. Paludan, *J. Ramus (Biskop), L. C. Dan, L. Satterup (i Laaland), *H. H. Thaulov, E. C. von Haven (Kunsthist.), J. Junge (den nordsællandske Landalmue), *L. M. Wedel* (Indenlandske Reise, Topogr.),

* H. C. Bunkeflod, J. M. Klem, K. Knudsen, C. S. Andresen (i Vissenberg), H. Beckmann (Kommunitetet), M. Naschou, * J. Bindesbøll, J. Paludan *, P. Dalhof (lat. Poet), E. Hammond, P. O. Bugge (Biskop), J. Holst, * O. R. A. Sandberg, M. Galthen (Topogr.), R. Lassen (i Overndrup), J. Halling * Ch. Lund, * Cl. Lund, H. P. Sandal, P. Paludan (Topogr.), T. Rasmussen, H. F. Hjorthøj (Topogr.), A. Wulfsberg*, * M. P. Kruse, O. Ottesen *, H. J. Wille * (Topogr.) S. B. Budde (Finmarken), * J. Rein, * H. Hvas, F. L. Thanch (Bondestanden), J. B. Hee (Epictet), C. M. Leganger (Topogr.), E. C. S. Randrup, R. Balslev, R. Møller (i Laaland), E. Hagerup (paa Nordmøre), M. G. Birckner, N. Hegelahr, * J. Zetlitz, D. R. Blicher, * M. F. Liebenberg (Konfessionarius), D. Klauen, C. J. Bredsdorf (til St. Jørgens), * F. Schmidt, * F. C. Gutfeld.

Fra 1790 til 1800: J. H. Schive, B. S. Bull, D. P. Faber (i Jungshoved), C. Garman (Finmarken), F. L. Mourier (fransk reformert), P. A. Wedel (i Skaarup), * W. K. Hjort (Biskop), H. J. Hørbroe, * F. Plum (Skolevæsen, Biskop), C. C. Fabricius (paa Langeland), J. Hornsyld (i Assens), F. J. Bech (Skolevæsen, Biskop), E. Olsen *, E. G. Schytte (Naturhist., Landskabsord), C. G. Zahle (tysk og dansk Præst til Vemmetofte), * F. Rasch, * H. G. Bechman, B. F. Rønne *, J. Bloch (Biskop), C. Clausson*, P. B. Lakjer, U. C. Boesen (i Faaborg), L. N. Fallesen (i Kjøbenhavn), C. W. Hertel, R. Hertzberg, * C. Pawels (Biskop), St. Tetens (Biskop), H. J. Grøgaard, E. S. Hammer *, J. E. L. Luplau (f. i Brunsvig), F. D. Mellerup, J. H. Pohlman, J. A. Monrad, N. Blicher (i Randlev, Topogr.), C. F. Ingerslev, A. P. Meden, A. Pihl *, J. C. Svitzer *, H. G. Clausen (Stiftsprovst), J. Lund, * J. Smidth, H. J. C. Høegh, R. F. Lassen, P. W. Lütken *, * H. Seidelin, C. Sørensen (Biskop), P. O. Boisen (Biskop), H. Laub, A. Schønning, C. W. Heber, P. H. Mønster, J. Stockholm, C. L. Strøm, C. Teilman *, A. K. Holm, N. B Krarup, J. Neuman (Rejseiagtt.), H. E. Støren, G. Abel, * C. G. Limkilde, J. Paludan-Müller (Biskop), E. L. Grüner (Bogtrykkeri), J. N. Tileman, P. Hount (f. paa Als, ikke i Norge), L. M. Lund, J. Borch, C. Holst (Hexeri paa Modum), E. Gad, B. L. Junghans, * S. Kildal,

J. P. Köbke, N. Wulfsberg (Bogtrykkeri), K. Aagaard (Topogr.), J. Landt (Topogr.), G. J. Brøndsted, J. H. Leth, P. N. Duus, P. Thonboe, J. Frechland, *J. J. Garnæs, N. S. Fuglsang (Tamulist).

Til de dogmatiske Forfattere hører ogsaa F. C. Friess (eller Friis), hvis Skrift om en guddommelig Forløsers Fornødenhed 1763 fremkaldte en Fejde.[1] Exegetiske Skrifter haves af U. F. Torm, H. C. Bytzow, P. O. Bugge. Af P. M. Bildsøes Commentatio in Lucæ XVI blev en Udgave supprimeret. P. G. Beyer gav Evangelisk Harmonie 1772, N. Giellebøl De fire Evangelisters Christologie 1773. Af J. Buch haves Anmærkninger over enkelte Steder i det gamle og nye Testamentes Bøger 1773, af A. T. Rachløv De ældste Tildragelsers Udvikling efter Mose Skrifter 1788, af J. L. Brabrand Oversættelse af Propheterne 1777, af A. Heins Job 1790, af N. Schyth Højsangen 1796, o. s. v. H. M. Sommer, Assessor i højeste Ret, udgav Undersøgelse om det Nye Testamentes danske Oversættelse 1778. Over Kirkehistorien gav Giellebøl en Synopsis 1768, og P. B. Gjørup Synoptiske Tabeller 1778–79; O. Thorning en Bibel- og Kirkehistorie 1772, Th. Lillelund Danmarks Kirkehistorie 1773. („Ubegribelige Fadaiser over Danmarks Kirkehistorie.")[2] Til vor Kirkes Historie høre desuden: flere Skrifter af L. Harboe og Anhanget til E. Pontoppidans Hyrdebreve (1753), samt D. G. Zwerg (Siællands Cleresie 1754), J. Haas (Siællandske Biskopper 1761), H. Gerner (Mærkværdigheder 1772), A. Hatting (Bergensk Præstehistorie 1774), Th. Melbye (Fyensk Præstehistorie 1783), H. Usfing (Danmarks Kirkeforfatning 1786), H. Hammond (Nordisk Missionshistorie 1787), J. K. Bloch (Fyenske Geistligheds Historie 1787), P. Paludan (Magazin for Lidende 1790), L. N. Fallesen (Magazin for Religionslærere 1793).

Til vort Øjemed hører det ikke at give nogen Fremstilling af Theologiens videnskabelige Udbytte; men Kirkekampen og dens Overgang til Rationalisme skulle vi forsøge at gjøre

---

1) Priisskrifter efter en Patriots Indbydelse i Aaret 1761. Sorøe 1763. Søren Bugge besvarede ogsaa Spørgsmaalet.

2) Fastings Skrifter ved Sagen, S. 271.

anskuelig ved at betragte de Kirkens Mænd, igjennem hvilke den klarest kommer tilsyne.

Erik Pontoppidan kjende vi som en af de gammeldags gudelige, stive, pedantiske Kirkens Mænd, der hvile trygge i Troen, men sætte stor Pris paa Verdens Hæder, hvilken de modtage som en skyldig Tribut; de staa uantastelige i deres Embeds Myndighed, i deres Selskabsrang, i deres Anstandsdyd, og enhver Overtrædelse af denne ydre Kreds, ligesom af deres indre Troskreds, er en stor Forgribelse imod dem.[1] Han var, som vi have seet, kommen ned til Kjøbenhavn som Prokansler ved Universitetet, og udgav efterhaanden den Række af Skrifter, der kan ansees som det andet og sidste Stadium af hans literære Virksomhed. Den er af tredobbelt Art, theologisk, historisk og naturkyndig; han har i flere Henseender gjort Fremgang. Til de theologiske høre især: Ældgamle og eenfoldige Christendom (1755), der begynder med den naturlige Religion, indeholder (68) kristelige Hovedsætninger med tilhørende Bibelsprog (dog kun af det Ny Testamente) og omfatter tillige den kristelige Sædelære.[2] Det er en populær Dogmatik i Moders-

1) Vi have allerede seet Exempel paa, hvorledes Skjæbnen driller netop disse aldeles brave og skyldfri Mænd. Der findes et andet i Sagen mod Viceborgmester Garboe i Bergen, der ved et Provsteforhør i Jylland lod indføre et Rygte om Pontoppidan i Protokollen. Pontoppidan klagede, og der gik Ordre til at udslette dette Sted af Protokollen. (Stampes Erklæringer I,175.) Sagen selv findes i Wivets Højesteretssager, 2 D. 2 H. I Universitetsbibliothekets Exemplar er indhæftet nogle hertil hørende Breve, deriblandt et af Pontoppidan til Biskop Brorson. Rimeligvis har Garboe villet hævne sig ved at drille Pontoppidan selv. Efter Dass' Brev til Suhm (Suhms Saml. Skr. 15, 191) søgte Pontoppidan at udvirke en kongelig Befaling, at ingen maatte understaa sig at nævne hans Navn i Garboes Sag.

2) E. P. Ældgamle og Eenfoldige Christendom Eller det Væsentlige i de Christnes Troe og Pligt, Fremsat allene ved Jesu

maalet. Vantroen maa bekjæmpes, den bestyrkes af Tvedragten i Kirken. Skriftens Troværdighed bevises, thi Fornuften er ikke tilstrækkelig; Middelet maa være en skreven Bog, o. s. v. Afhandling om Verdens Nyehed (1757), stilet imod de Vantroende, der heller tro paa en evig Verden, end paa en evig Gud. Beviserne ere naturlige og historiske: første Part indeholder dem, der grunde sig paa Elementerne og Naturens Orden; anden Part de historiske: Mosis Skrifter, o. s. v.[1] Journalisterne toge noget haardt paa denne Afhandling, og angrebe hvad der nok var en af Forfatterens ømmeste Sider, det geologiske og naturvidenskabelige deri; men Pontoppidan lod heller ikke dem dø i Synden, og stoppede Munden paa dem.[2] Af Sandheds Kraft til at overvinde Vantroe (1758) seer man, at nu, nogle Aar efter Holbergs Død, vare Fritænkerne vel bekjendte for Theologerne, som fandt det fornødent at bekjæmpe dem. Det kunde lettest skee ved at bevise historisk, hvilke slette Mennesker de nødvendig maatte være og virkelig vare. Intet kunde mere afskrække fra Vantro, end naar man saae for sine Øjne, at den uden videre førte til Fordærvelse og til en Ende med Forskrækkelse; thi enten plages de i Dødsstunden af Tvivl, da Sygdommen sender dem saadanne „uro-

Christi og hans Apostlers egne Ord uden Blanding af Menneskelige Tilleg eller Forklaringer. Kbh. 1755. Tilegnet Dronning Juliana Maria „med en rørende Tilskrift." jf. Büschings Nachrichten, 2,463.

1) Afhandling om Verdens Nyehed eller Naturlig og Historisk Beviis at Verden ikke er af Evighed, Men maa for nogle tusende Aar siden have taget sin Begyndelse, Tienlig til Bestyrkelse for de Christnes Troe om den bibelske Histories Sandhed. Forelæst i det Kongel. Videnskabs Societæt Anno 1755. Kbh. 1757.

2) (Lillies) Lærde Efterretninger 1757, S. 346. Dafs til Suhm (Suhms Saml. Skr. 15,273) fortæller, hvorledes der kom et Brev fra Patronen til Prokansleren, at denne skulde kalde Journalisterne for sig, og give dem en Advarsel. Journalen hørte op med næste Hæfte.

lige Damper i Hovedet", eller de blive Selvmordere, o. desl. Dertil bestemte han denne Samling af Tvivleres Levnetsbeskrivelser, ikke danske (den eneste er den hypokondre Jersin), men udenlandske, og som den første iblandt dem især Tyskeren Edelmann; men det hele er i Grunden kun en uhistorisk og upsychologisk Kompilation, at ligne med vor Tids Traktater.[1] Efter Det Væsentlige af de Christnes Troe og Pligt i nogle Prædikener (1759) fulgte endelig en velskreven og populær Tractat om Sielens Udødelighed (1762), hvori Guds Ord og Fornuften som gode Venner række hinanden Haand; „der er ingen sand Stridighed imellem Skriften og Fornuften, som begge ere af Gud."[2] Indtil sin Død (1764) virkede han saaledes for den gamle Kristendoms Bevaring, umærkelig ved Siden af Skriften optagende Fornuften. I en Stilling, i hvilken alles Øjne vogtede paa ham, just ikke velvillige, nedslog han enhver Modstand med Magten, naar det behøvedes, ligesom senere Guldberg; men hans Skrifter ligge for fjernt fra vor Tid til nu at kunne vække synderlig Deltagelse.[3]

Peder Rosenstand Goische, en Præstesøn fra Aalborg (f. 1704) „hvis Navn, Agtelse og Yndest gik i Arv til hans

---

1) Sandheds Kraft til at overvinde den Atheistiske og Naturalistiske Vantroe, Forestillet i adskillige historiske Exempler paa saadanne Religions-Spottere, som enten have vendt om og givet Gud Ære, eller og taget en Ende med Forskrækkelse. Kbh. 1758. jf. om Edelmann (f. 1698, † 1767) der fra Orthodoxerne gik over til Pietisterne, og derpaa blev en fuldendt Fritænker: Joh. Chr. Edelmanns Selbstbiographie. Geschrieben 1752. Herausgeg. von Dr. C. R. W. Klose. Berlin 1849, og i Fortalen dertil Uddrag af hans Trosbekjendelse 1746.

2) Tractat om Sielens Udødelighed samt dens Tilstand i og efter Døden, stadfæstet ved Guds Ord og den sunde Fornuft. Vivimus morituri, morimur victuri. Kbh. 1762.

3) jfr. Pontoppidans Levnet og Karakteristik i J. Møllers Tidsskr. for Kirke og Theologie, 4 B.

vittige og lærde Sønner" [1], tænkte endnu tidligere end Pontoppidan paa at bekjæmpe Fritænkeriet i sine Billige frie Tanker over ubillig Fritænkerie (1753). Han vilde ikke blot møde Modstanderne i Modersmaalet, men flytte Kamppladsen over i Mængdens Midte, ved at føre Striden i et Ugeblad, et voveligt Forsøg, naar man betænker Materiens Alvor og den daværende Theologis Tørhed. Det kunde jo næsten see ud som et Forsøg paa endnu mere at udbrede de Meninger, der bleve bestridte, iblandt Folket. „Heller ikke, siger Rahbek, vilde Skriftet for Censuren have faaet Lov til at komme for Lyset, havde ikke Forfatteren grebet til det sælsomme Husraad, selv at sætte Imprimatur derpaa." [2] Forfatteren kunde heller ikke naa sit Maal; han vilde udgive et Ugeblad, men skrev en Afhandling; det skulde være et populært Blad, og blev til en Lærebog. Fortalen gjør Rede for Formaalet og Behandlingen. Han skriver for alle, „til den fornuftige Læser" (ikke blot den Troende). „For Fornuftige ville de alle ansees at være; de kristelig sindede ere det og. Men nogle ville have Anseelse af „kristelig Væsen" som en Dragt ej længer end den er i Moden, ej uden som nogle bruge sorte Klæder visse Tider og i visse Tilfælde, for en udvortes Anstændigheds Skyld, eller som en Maske og en Maskeradedragt." „Det er nu til alle, som ere eller ville ansees at være fornuftige, man skriver heri, enten de ere kristelig sindede eller ej. Man ønsker vel, at alle Læsere maa være eller blive det, men om de ej ere det allerede, har man dog noget at sige dem som fornuftige Læsere. Det eneste, man forud vil

---

1) Nyerup, Universitetet, S. 361.

2) Billige frie Tanker over ubillig Fritænkerie. Kbh. 1753. uden Navn, men med: Imprimatur. P. R. Goische D. Samt Fortsættelse af billige frie Tanker (etc.) i tvende Stykker, uden Aar. Kbh. paa C. P. Rothes Bekostning.

betinge, er, at de skal have og bruge sund Fornuft." „Det er en falsk Indbildning, naar man mener, der skulde være Strid imellem den kristne Lærdom og den sunde Fornuft, saa at man enten for Kristendommens Skyld skulde bortlægge Fornuften eller omvendt. Sandheden ligger imellem disse tvende udsvævende Meninger." „Det gaar dem, der holde det rette Middel mellem begge Vildfarelser, som dem, der bo i det mellemste Stokværk, og blive foruroligede med Røg af den nederste, og med nedkastet Vand eller anden Uhumskhed fra øverste Etage; dette er en Lignelse, som af en sindrig Skribent er anbragt." Skriftet menes „ej at være overflødigt eller unyttigt, fordi det skrives (ikke paa Latin, men) paa Dansk og for danske Læsere", „fordi man agter at behandle Sagen paa en anden Maade, nemlig med Beviser, som uden stor Skarpsindighed, uden en ved Studeringer samlet Lærdom, uden mange Bøgers Læsning kan fattes, og med saadanne Ord, som uden Hovedbrud kan forstaas." „Der bliver derfor heller ikke lettelig brugt andre Ord, end de, der, uden andre, ene ved vor Sprogs Kundskab kan forstaas, ej andre Beviser, end de, der uden Videnskabers og Kunstords Forstand kan fattes; ej heller Henvisning til mange Bøger og Skrifter." Det vil sige, dette Ugeblad skulde være et aldeles populært Skrift. „Vil nogen vide, hvem dette skal skrives imod, da er det mod alle den kristne Lærdoms Fiender, særdeles de stolte Spottere, af hvilke mange skyle sig under det Navn af Fri-Tænkere. Disse ere som de omstrejfende, saa kaldede Tatere eller Zigeuner, en Blanding af mange Slags Mennesker", o. s. v. „Disse Religionsspottere ere som Væggelus, der snart kan formeres, men ej saa let fordrives; der er i mange Folkes Hjerter og Hjerner de tomme Aabninger, hvori disse Daarligheder ligge, som Væggelus i Sprækker kan ligge skjulte og forborgne at yngle,

indtil de ved givne Lejligheder kan komme ud og træde frem: det er til at dæmpe dette Uvej og dets Formerelse dette Skrift sigter" o. s. v. „Skulde det blive fortsat og fuldført, bliver der omsider af de samlede Blade et dansk theologisk Systema"; og det blev det, som et System inddelt i Paragraffer, det, som det netop ikke skulde være. Hvorledes har han i Skriftet selv løst denne vanskelige Opgave? I Ugebladsform ere kun 17 Nummere eller Ark; Fortsættelsen udgav han samlet og paa een Gang, og den blev til en hjertelig tør, næsten nigjennemtrængelig Lærebog. Han vilde skrive paa Dansk, men der var endnu ingen theologisk Terminologi til, og hans Vej „falder derfor igjennem en tør, ufrugtbar og ubehagelig Mark", thi han anvender ikke mindre end henved fyrretyve Paragraffer (§ 18—56) paa i en logisk Fremstilling at forklare Forstand, Bevislighed, Bevisligheds Klarhed, hvad det er at dømme etc., og naar han derpaa „vil følge Fritænkerne i Hælene", vender han atter tilbage til Ordforklaringer, Forstand og Bevislighed, Indsigt og Forholdsdomme, troværdig Bevislighed og Rigtigheds-Klarhed, etc.; men naar han vil forklare Treenigheden (§ 30 fgg.), maa han dog ty til latinske Kunstord (substantia completa et incompleta, suppositum, o. lign.); „hvorledes Personerne ere i hinanden", lod sig dog ikke begribe paa Dansk. „Efter Skriftets Øjemed har han heller villet skrive Alvor med noget Skjemt, end Skjemt med noget Alvor iblandt"; men hans alvorlige Beviser gaa ikke ud over Tidens Tarv. Naar han f. Ex. taler om den bibelske Histories Sandhed, saa kommer han (§ 182) frem med de sædvanlige Kjendemærker paa en troværdig Historie: naar den skrives af dem, der med Vished kan vide det, naar man ingen rimelig Formodning kan have om deres Uredelighed etc. Til saa megen historisk Kritik var man, i det mindste ikke han, kommen, at

historiske Skrifter skulle have en indre Sammenhæng med sig selv og med deres ydre Omgivelser. „Man har erindret ham om, at der mod nogle Fritænkere kunde udrettes mere ved komiske og sathriske Vaaben"; „det komiske mener han ogsaa han har anvendt paa adskillige Steder", men Vid og Skjemt er noget andet end Skjældsord; han gjør det ikke af med Fritænkerne ved at kalde dem Væggelus og Spyfluer; og naar han selv mener, at „det er ej med Harehavl disse Vildbasser, Ulve og Udyr skal nedlægges", saa burde han betænke, at det visselig heller ikke skeer ved Hyldebøsser og Kugler af logisk Blaar.

Denne Mand, der var saa oprigtig en Ven af Kristendommen og en saa alvorlig Fiende af Fritænkeriet, som endog omvendte Advokat Schade i Altona, en arrig Fiende af Aabenbaringen, maatte i disse allerede nu næsten fortvivlede Tider (1759—60) see sig selv mistænkt for Deisme, og indgive Klage til det danske Kancelli over, at man i Hamborg havde ladet et Skrift af ham brænde af Bøddelen. Det oplystes imidlertid, at hans Gjendrivelse af Schades Religion der Adepten var bleven bortskaaret, førend Skriftet selv blev brændt. Schade blev efter kongelig Resolution (igjennem Bernstorf) ført til Christiansø. [1]

Rosenstand Goiskes Forsøg var ikke tilfredsstillende; endnu havde man ingen fuldstændig Theologi i Modersmaalet. Peder von Haven i Sorø skrev derfor sit Skrift Om Theologien (1756), og gav deri „ikke alene det første theologiske System paa Dansk, men tillige det besynderligste"; thi det Indtryk, det maaskee ellers kunde have gjort, svækkede han ved sine underlige historiske Hypotheser. Danmark sammenlignede han med Dans Stamme. „Dan var som

[1] See den udførlige Efterretning om denne Sag i Luxdorphiana S. 4.

en Pile-Slange, der løber sammen igjen, naar den hugges over, og som lader sig aldrig træde paa Hovedet; Danmark, som en Pile-Slange uoverdindelig, delt i saa mange Riger og Lande, at ingen Fiende kan paa een Gang bemægtige sig den", o. m. desl. [1]

En danst Theologi blev dog skreven, og det af en Mand, der en Tid lang var den mægtigste i Danmark, og som tillige med Theologien forbandt æsthetisk Dannelse. Ove Guldberg eller Ove Høegh-Guldberg (en Møllersøn fra Horsens, f. 1731) [2] uddannede sig som fattig Student ved Selvstudium. Han tog theologisk Attestats (1754) med anden Karakter; og begyndte strax efter, da Hammerslagene i hans Bolig hos en Smed paa Christianshavn forstyrrede hans Læsning, at uddanne sig som Skribent. Han havde allerede Kaldsbrev som residerende Kapellan i Ringsted, da han blev

[1]) Om Theologien, Først den hellige Historie, Dernæst Troens Artikle, Og endelig Lovens Lærdom. Kbh. 1756. jf. Betænkning og Anmerkninger over Efterretningerne om nye Bøger i Danmark for September-Maaned 1756. Om Dr. P. von Havens Theologie. Sorøe 1757. Dass til Suhm (Suhms Saml. Skr. 15,259) raillerer over Udledelsen af de Danske fra Dans Stamme og Jyder fra Jøder. Om Skriftets Ydre bemærker Forf., at hans Efterretninger om Rusland trykkes med Latinske Bogstaver, „dette med Danske, fordi han saa kunde faa bedst Aftræk derpaa hos andre".

[2]) Faderen hed Jørgen Høegh, med hvis Handel det gik tilbage, „en retskaffen, men fattig Kræmmer", der siden blev Bedemand (efter Nyerup og Giessing), men Reverdil (Struensée S. 344) siger at han var „fils d'un meunier". Efter sin Morbroder, Dines Guldberg, der var Præst i Gylling i Aarhus Stift, og som holdt ham til Bogen, antog han Tilnavnet Guldberg, der skal hidrøre fra Landsbyen Guldbjerg i Skovbyherred i Fyn. I Horsens Skoleprotokol kaldes han Ove Jørgensen Høegh, og siden Ove Guldbjerg eller Guldberg (Bendz, Bidrag til Horsens Skoles Historie. Program 1848, S. 59). Hans Broder, Hans Jørgen Christian Høegh, der blev Præst i Gjentofte, beholdt Faderens Tilnavn.

kaldet til prof. eloquentiæ i Sorø (1761); uvis, hvilken Vej han skulde vælge, raadførte han sig med Overſekretæren Grev Holstein, der raadte ham til at vælge Professoratet. Men ogsaa som Skribent havde han flere Veje for sig. Som Æsthetiker beskjæftigede han sig med den hellige Poesi, og var Medstifter af Selskabet til de skjønne Videnskabers Fremme; som grundig og kjærnefuld Historiker har han vundet et uforgjængeligt Navn; som Theolog virkede han ikke blot ved Skrifter, men ogsaa som Magthaver; dermed begyndte og endte han. Hans første Skrift: En omvendt Fritænkers Levnetsbeskrivelse (1760) beskriver en virkelig Omvendelse; det var en Mand, der uden at have læst Skriften fordybede sig i Fritænkernes Skrifter, men blev omvendt ved Rosenstand Goiskes Forelæsninger, ved hvilke han tabte sin Forkjærlighed for Friskristerne, og lærte at indsee Naadens Nødvendighed.[1] Det mærkeligste er uden Tvivl den Lethed, hvormed Omvendelsen gik for sig. Til dette Skrift slutter sig: Breve over vigtige Sandheder (1761), hvortil Rosenstand Goiske skrev en Fortale om populære Skrifter imod Fritænkerne. Det er et Forsvar for den hellige Skrift, en Forklaring over Troen og Vantroen, og hvorledes man skal læse Fritænkernes Skrifter. Disse Skrifter vare som en Forkamp. Derpaa gik han over til en systematisk Udvikling i: Den naturlige Theologie som Indledning til den aabenbarede (1763). Han gaar virkelig ind i denne, da han behandler Læren om det Onde, Synden, Guds Naade, den aabenbarede Religions Nødvendighed, de hellige Skribenters Kjendetegn, o. s. v.[2]

[1]) Manden nævnes ikke, men han var født den 7 September 1730, kom til Akademiet 1748, og døde den 5 September 1754. Hvem var det saa?

[2]) Atheist forklarer han som den, der nægter Gud, Deist som den, der nægter Forsynet, Naturalist som den, der anseer den naturlige Religion for tilstrækkelig. I øvrigt ere Meningerne om dette

Da Guldberg blev Lærer for Arveprins Frederik (1764), fik han Lejlighed til at give Fortsættelsen i sin omfangsrige Lærebog: Den aabenbarede Theologie eller den Hellige Skrifts Hovedlærdomme (1773), der kun var bestemt for Lærlingen („For Dem selv og Dem alleene blev det til", hedder det i Tilegnelsen), mere uden Tvivl, end Prinsen kunde fordøje.[1] Da han efter Regjeringsforandringen var bleven Stiftamtmand i Aarhus (1784), endte han sin Virksomhed som Skribent med: Tidsbestemmelse af det nye Testamentes Bøger (1785), der kan betragtes som Indledning til: Oversættelse af det nye Testamente med Anmærkninger (1794), „et herligt Mindesmærke, siger Grundtvig, om Guldbergs Lærdom, Flid og urokkelige Kristendom"; men, tilføjer han, „hvo, som er bleven fortrolig med Kraften og Sødheden i Luthers Ord kan ikke ynde den". Da Guldberg, 72 Aar gammel, havde taget sin Afsked (1802) og levede som Landmand og Lærd paa sin Gaard Hald ved Viborg (hvor han døde den 8 Februar 1808), vedblev han, som før, at styrke Balle i Kirkens Kamp mod

Skrift noget delte: Grundtvig (i Kort Begreb af Verdenskr. 1812) siger: „at han istedet for de latinske spidsfindige Sætninger, som gjemte de lærde Skolers Kristendom, skrev en naturlig Theologi, der ved Klarhed, Dybsindighed og hjertelig Varme maatte begejstre den uforbdærvede Ungdom og visselig lede til den aabenbarede"; J. Møller (i Hist. Kalender, 2 D.), at Bogen er „uden filosofisk Aand og i en saa dogmatisk Form, at den kun fortjener sin anden Titel: Indledning til den aabenbarede Theologi".

[1]) Man kan dermed sammenligne den korte Lærebog, som B. G. Sporon udarbejdede for Kronprinsen: Den Christelige Religions Hovedlærdomme. Til Kronprindsens Brug. 1779. Den var ligeledes alene for Prinsen, og der blev kun trykt nogle faa Exemplarer. Som det første større Værk af denne Art, „har dette Skrift kostet megen Møje", og han siger i Fortalen nogle Ord, der vel kunne komme flere tilgode: „I saa adskillige Ting at holde stedse sin Hukommelse, Varsomhed og Undersøgelse lige levende, er vel næsten umuligt." „Dette veed jeg, at man for at finde mine fleste Fejltrin bør vandre den tornede Vej jeg nu har forladt."

Fritænkeriet, selv forglemt af Verden eller af den ny Tid forskudt, og kun med oprigtig Hengivenhed mindet af sin levende Beundrer Rektor Oluf Worm, der holdt ham for „et af de ædleste og bedste Mennesker, som gaa paa Guds Jord", og med Rette fremhævede hans „grundige Lærdoms Fylde og klassiske Erudition". „Det kommer mig for, skrev han til Nyerup (1804), at du har et hemmeligt Nag til Guldberg. Er det, fordi han er orthodox? Er det, fordi han ikke er Ven af uindskrænket Skrivefrækhed?"; og ikke uden Bitterhed skriver han efter Guldbergs Død (1811), da et Mindeskrift over Guldberg blev indsendt til Selskabet for de skjønne Videnskaber, og gav Anledning til et Skisma i Selskabet: „Sært nok, at nogen endnu mindes denne Mand, da det dog er saa mange Maaneder siden han døde. Ved hans Dødsfald lod sig ikke et Kvæk høre uden mit." [1]

Som Skribent er Guldberg Statsmanden lig; sjelden let, men fast, grundmuret er hans Stil, aldrig overvældet af Følelse og Fantasi, men stundum veltalende, fordi den udgaar fra en urokkelig Overbevisning. Streng Klassicitet, erhvervet ved grundigt Studium, streng Orthodoxi, der ikke afviger en Haarsbred fra Guds Ord og ikke taaler andres Afvigelse, streng Alvor, der ved afgjørende Vendepunkter ikke udelukker en vis Kulde og Beregning, og vel vogter sig for at lade sig henrive [2], og en aldrig svækket Iver for det danske Folks Integritet, ere Hovedtræk i hans Karakter, let gjenkjendelige i hans Skrifter og Gjerninger. [3]

---

1) Worms Breve til Nyerup i J. Møllers Nyt theol. Bibl. 19,115. 203. 212.

2) Reverdil (Struensée, S. 326. 344) udtrykker sig saaledes: dissimulant une ambition profonde sous les dehors de la piété et de l'humilité — il était dévot ou plutôt cafard.

3) See, foruden de bekjendte historiske Skrifter, Guldbergs Breve til Balle (1782—1806) i Balles Levnet af J. Møller, og hans Breve i Hist. Tidsskrift 4,321 fgg. (1771—90).

Endnu stærkere Forening med Æsthetikken, endog Theatret, bevirkede efterhaanden en fremskridende Udvikling af den gejstlige Veltalenhed. Johan Nordal Brun (f. paa Gaarden Høyem ved Throndhjem 1745), en ægte norsk Fjeldnatur, der var indskreven som Skiløber, og blev Præst, danner Overgangen. Selvfølelse og Kappelyst vandt han allerede i Skolen, og som Skoledreng bejlede han paa Vers.[1] Som Student øvede han sig i at prædike, „hvortil han snart følte sig som født og baaren". For at faa Attestats, læste han i tre Maaneder Nat og Dag uden Manuduktør[2], og fik non contemnendum. Da han var vendt tilbage til Throndhjem, optraadte han som Lejlighedsdigter i et Par Vers, der kun er rimet Prosa.[3]

Da Gunnerus af Struensee blev kaldet til Kjøbenhavn, fulgte Brun med som hans Amanuensis, og digtede (1772) Sørgespillene Zarine og Einer Thambeskjælver. Guldberg modsatte sig det sidstes Opførelse, og den misfornøjede Digter ønskede at komme bort. Da skaffede Luxdorph ham Kapellaniet til Bynæsset ved Throndhjem, og lovede, at han snart skulde faa noget bedre. Mod sit Ønske blev han ogsaa, et Par Aar efter (1774) Præst til Korskirken i Bergen, hvor han ingen kjendte, men efterhaanden udviklede han i en stedse større Kreds en mangfoldig Virksomhed som aandelig Taler,

---

1) 17 Aar gammel forlovede han sig med en Pige paa 16. „Versene vare kun daarlige, sagde han siden ofte, men de lønnede sig bedre end de mere udarbejdede siden."

2) En tilbød at manuducere ham gratis. „Gud, velsigne Dem, min Far! svarede Brun, spild mig bare ikke min kostbare Tid! Naar jeg først har Attestats, vil jeg finde Fornøjelse og Undervisning af at tale med Dem en hel Dag."

3) En øm Faders Betragtning ved sin dødfødte Søns Ligsten. Throndhjem 1770. Naturens Navnedag for at lykønske Biskop Gunners Hjemkomst fra sin Nordlandske Rejse. Throndhj. 1770. 4.

aandelig og verdslig Digter (Evangeliske Sange 1786, Jonathan 1796, Mindre Digte 1791), som norsk Patriot og som politisk Dramatiker (Republikken paa Øen 1793); som djærv Mand blev han ogsaa udsat for paskvilagtige Angreb[1]; og her endte han, frugtbar paa Taler, Digte, Børn og Børnebørn, som Biskop sit kraftige Liv (1816).

I Nordal Brun forenedes en kraftig Forstandsnatur med æsthetiske Anlæg; hvad der gjorde ham til aandelig Digter, gjorde ham tillige til gejstlig Taler, maaskee den ypperste, som denne Tid har frembragt. Da han (1791) besøgte Kjøbenhavn, og prædikede der med overordenligt Tilløb, omtaltes hans Prædikener offenlig som udmærkede „ved Genialitet, ved rhetorisk Vid og en mimisk Deklamation, hvortil selv de, der havde hørt Herder, Reinhard og Sintenis, ikke kjendte Lige.“ De ere udgivne dels enkelte, dels i Samlinger (Hellige Taler, Bergen 1797—98 o. fl.). Vi, som ikke have Indtrykket af den udvortes Veltalenhed, kunne dog ved Læsningen føle, hvilken Virkning denne simple og dog kraftige, kjærnefulde Fremstilling, der forkaster alle kunstige Smykker, maa have gjort paa Tilhørerne. Han forsmaaede ikke verdslige Anledninger, f. Ex. til Talen over den Text: Dine Ord ere fundne, og jeg haver ædet dem, der i et trykt Skrift blev sendt ham med Posten. Selv politiske Hentydninger undveg han ikke; f. Ex. i Prædiken paa første Søndag i Advent, ved Raabet: korsfæste! korsfæste! siger han: „Man gjør i vore Dage saa meget Væsen af Folke-Meninger, Folke-Stemme, den almindelige Villie eller Gud veed hvad man kalder det. Her er et stort Bevis paa, hvor lidet den siger, hvor meget den vakler.“ Fuldkommen orthodox i alle Maader viser han os Rettroenheden i sin Overgangsform, ikke som

[1]) Luxdorphiana S. 489.

en blind Tro eller som en from Overlevering, men bunden igjennem Forstanden som en tiltænkt Overbevisning.[1] Indholdet var givet, det skulde forsvares og det kunde forsvares; der er endnu ingen Tanke om, at opgive noget deraf. Et eneste Hul revet deri, og snart hænge Lapperne ikke mere sammen. Det eneste, hvorved han maaskee kunde tænkes at have banet Vejen for Rationalismen, er det verdslige Livs Indblanding i det hellige. Selv denne Forbindelse kan bringe Troen i Fare. Han følte det, og forsvarede sig imod det Rygte, at han var Deltager i det i Bergen (1794) stiftede dramatiske Selskab; „han var ikke Medlem, han bivaanede ikke deres Skuespil"; „at være Stiftsprovst og tillige en apocryphisk maitre des plaisirs stod ikke godt sammen". Som Politiker var han ligeledes streng orthodox, og stod, hyldende det bestaaende, med Folkevennen, imod de revolutionære Frihedsmænd.[2]

I Danmark stode imidlertid Orthodoxi og Heterodoxi ved Siden af hinanden, uforenelige og dog taalende hinanden, indtil den sidste sejrede. De Mænd, i hvilke de stærkest komme tilsyne, høre (forunderlige Modsigelse!) til Kirkens mest hædrede.

Nikolai Edinger Balle (en meget fattig Degnesøn fra Laaland, f. 1744) fik ved Biskop Harboes Yndest Stipendier

---

[1]) See Bruns udførlige Trosbekjendelse i Fortalen til hans Hellige Taler (ogsaa i Tredie Udgave, Christiania 1841). Naar Forklaringen er kilden, og han ikke finder det passende at give den paa Dansk, bruger han Latin: In pane et vino credo veram, non materialem præsentiam etc. Datur inter verum et materiale pretium distinctio. Og det oplyser han spidsfindig nok ved en Sammenligning med Bankosedler, hvis sande Værdi ikke er den materielle. Var Sedlernes sande Værdi da en uforanderlig Størrelse? og skulde Dogmet ogsaa være underkastet Kursen?

[2]) Bruns Levnet af Zetlitz i Lahdes Saml. og nyere udkomne i Norge. En Smule Dramatico - Politicum ved J. N. Brun i Folkevennen Nr. 28. 29. Samt hans Politiske Trosbekjendelse.

ved Universitetet, og tog theologisk Attestats (1765) med Karakteren laudabilis cum distinctione. Peder Holm, hvis Kjærlighed han vandt ved den Færdighed i Latin, som han under Rhud havde vundet i Slagelse Skole, skaffede ham Stipendier til en Udenlandsrejse, hvorpaa han studerede i Leipzig og Göttingen (1766—70). I Göttingen, hvor friere dogmatiske Anskuelser havde fundet Indgang, blev han ikke ganske fri for nogle Anfægtninger og Tvivl, men han betænkte sig ikke paa at afslaa det Professorat, som blev ham tilbudt. Efter sin Hjemkomst holdt han nogen Tid Forelæsninger over Kirkehistorie og Latin, men søgte derpaa et Landsbykald, og giftede sig med en Datter af Præsten Ole Grundtvig. Han blev kun syv Maaneder i dette Kald, thi strax efter Struensees Fald (1772) kaldte Guldberg ham til Universitetet. Ved denne Lejlighed fremkom et Skrift, der, med Stiklerier paa Professorerne Holm og Studsgaard, udtalte Forventning om, at der med Balle, efter hans Ophold i Göttingen, vilde indtræde en friere Behandling af Theologien[1]; og en lignende Frygt udtalte sig, da Peder Holm ved den store Promotion i Anledning af Arveprinsens Formæling (1774) ikke vilde kreere ham til Doktor i Theologien, men Biskop Dr. Hagerup fra Norge maatte forskrives dertil. Efter en forudskikket Indledning[2] foredrog han næsten alle Theologiens Dele; og at Vantroen ingen Magt havde vundet hos ham, vise saavel hans Lærebog: Theses theologicæ (1776) „den sidste latinske Dogmatik, der fremkom i Danmark", som de gudelige Taler

[1]) Philomusus, Lykønskningsbrev til sin Velynder og Ven, Mag. Balle 1772. (Af J. H. Tauber). Uddrag i Balles Levnet af J. Møller, S. 67. jf. Fortegnelse over Trykkefrihedsskr. 2 Aarg. Nr. 271.

[2]) Fem Taler ved theologiske Forelæsningers Begyndelse 1772. jf. Fortegnelse over Trykkefrihedsskr. 3 Aarg. Nr. 5.

han udgav efterat han (1774) var bleven dansk Hofpræst[1], hvori han, dog ikke med Skarphed, angreb dem, der uden Tro hylde Dyden. Men de Vantro havde allerede Øje paa ham. Da han efter sin første Hustrus Død ægtede en Datter af Biskop Harboe (1782), og blev ham adjungeret som hans tilkommende Eftermand, ligesom Harboe før var bleven Herslebs, skildrede Vittighedsjægerne Aarons Sorg over, at Ypperstepræstedømmet var blevet arveligt paa Spindesiden. Som virkelig Biskop og tredie Prof. i Theologien (indtil 1798), og melankolsk af Temperament, hvilket var en Arv efter hans Moder, og udsat for hadefulde Angreb, var han nærved at blive modfalden, og standsede i nogle Aar med sin literære Virksomhed. Han udgav kun Pauli mindre Breve (1784—85) som, efter hans egne Ord, „i sit Slags er det første i Danmark", men forberedte andre Arbejder, der alle sigtede til at bevare Kirketroen (Pastoraltheologie 1790, Evangelisk Lærebog 1791, indført i Skolerne 1794, o. fl.). Andre havde især Hensyn til det præstelige Embede og hans Embedsførelse (Vei til Hæderlighed for Geistlige 1785, Pligtankeret 1793);[2] og de bleve især udsatte for Angreb.[3] I de for Kirkens Tilværelse saa farlige Aar virkede han tillige ved det levende Ord, og holdt i over ti Vintre Bibellæsning hver Søndag Aften, først i Vajsenhuskirken paa Gammeltorv (1793—95)

---

1) Den Christelige Troes Hellige Lærdomme, foredragne i offentlige gudelige Taler. 1776—80.

2) Om hans lærde Skrifter, blandt hvilke Tres orationes etc. 1782 ogsaa høre til den danske Literaturs Historie, see hans Levnet af J. Møller.

3) See A. Kalls Anmældelse af Vei til Hæderlighed i Lærde Efterretn. 1785. Ynkelig Substitutskrig over ette hedenske Sviins Indbrud i Kirkens Viingaard. En Tale holden paa Substituternes Jubelfest af Jesper Trækholt. Kbh. 1785. (Efter Luxdorph af Riegels eller Gunnerus). Breve imellem tvende Venner angaaende Balles Vei til Hæderlighed. 1785 (hos Nyerup under Riegels).

og efter dens Brand i Garnisons og Helliggejstes. Mange opbyggedes, men det varede ikke længe før Tidens letsindige Raahed og siden selve Letfærdigheden trængte ind i Kirken. „Der blev støjet, saa at man næsten ikke kunde høre Bisloppens Ord, ja man talede op til ham paa Prædikestolen, og fornærmede ham ved upassende Spørgsmaal."[1] I nogle af de mørke Gange holdtes Stævnemøder, og visse Folk fandt en Glæde i at digte og udbrede Rygter om Uordener; han formaaede derfor nogle agtede Borgere til vexelvis at føre Tilsyn i Kirken, og vedblev Bibellæsningen endog med større Held. Trykt udbredtes den (Bibelsk Søn- og Helligdags-Læsning 1793—1804) i mange tusende Exemplarer, og selv hans Modstandere kunde ikke nægte ham deres Agtelse.[2] Saa nidkjær han var, kunde han i en stærkt bevæget Tid ikke undgaa Tilrettevisning af sine Foresatte (Christian Colbjørnsen?), hvilket, i Forbindelse med de hensynsløse Forfølgelser han maatte lide, fristede ham til (1796) at modtage en Indbydelse fra Udlandet; men Guldberg styrkede hans Mod,[3] og han fortsatte ufortrøden Kampen mod Malte Brun, Horrebov og Malte Møller, især ved Ugeskriftet Bibelen forsvarer sig selv (1797—1802). Tidens Ligegyldighed svækkede ikke hans Iver: Før Bombardementet 1807 „kjørte han med det store alvorlige Ansigt under den mægtige pudbrede Allongeparyk om paa Volden, fra den ene Flok til den anden, for at holde Trøste- og Opmuntringstaler, som kun faa vilde høre paa."[4] Efter Ansøgning blev han entlediget som Biskop

---

1) Fru Mangors Tante Cousine, S. 82.

2) Horrebov, Jesus og Fornuften, 3 Aarg. Nr. 5, S. 73.

3) Guldbergs Brev til Balle i Balles Levnet af J. Møller (Brevvexlingen S. 40). Paa et andet Sted (Nyt theol. Bibl. 3,75) siger J. Møller, at Balle selv, af Kummer over Vantroens Fremgang, skal have fremkaldt denne Indbydelse fra Dresden.

4) Overskou, Fra Kjøbenhavns Bombardement, i Danmarks illustrerede Almanak 1859. S. 42.

(1808), men Confessionarius, som han var bleven efter Bastholm, vedblev han at være til sin Død (den 19 Oktober 1816).

Balle var lærd Theolog, men ikke spekulativ, ivrig som Bisskop, men dog fordragelig, skarpsindig som Tænker og ikke uden Vid. Naar J. Møller siger: „det er vist, at han var en Mand uden Genialitet", uden poetisk Bevægelighed, og uimodtagelig for Tidens Fremskridt[1], saa er jo netop denne faste Overbevisning om Guds Ords Uforanderlighed Balles Særkjende. Under ulykkelige Familieforhold, og saa melankolsk af Naturen, at han som Vidne til Kirkens Undergang, „i sine sidste Leveaar frygtede for at gaa fra Forstanden", stod han ikke desmindre uomskiftelig under al Kirkens Forvirring, urokkelig i sin Tro under dens gejstlige og verdslige Anfægtelser, forfulgt og forhaanet, og dog mild og kjærlig som en sand Martyr. Hvo skulde tro, naar man betragter hans Embedsvirksomhed og Skrifter, at een Mand kunde udrette alt dette; men mange have været Lærde, mange have været Bisper, mange have været Talere, ingen har lidt og stridt som han, og derfor staar han som den eneste i sin Art i over et halvt Aarhundrede.[2]

Hvorledes kunde en Kirke, der havde saa ivrige Forsvarere, gaa over til Rationalisme? Hvorledes kunde Troens Fornægtelse, der forhen stod udenfor Kirken og bestred den, blive optaget i den og forkyndt som dens rette Værge? Derved at en Mand, troskyldig kunde man næsten sige, optog

[1]) „han blev meget for tidligen enig med sig selv om sit dogmatiske System, og var i Fremtiden ej i Stand at foretage nogen Forandring dermed, saa lidet som at fælde en sikker Dom om hvad der i det rationalistiske System er sandt og foreneligt med den Ærbødighed, som skyldes den guddommelige Aabenbaring".

[2]) Balles Selvbiografi i Lahdes Samling. Levnet og Fortjenester af J. Møller i Theol. Bibl. 12 B. og særskilt med Bilag og Brevvexling, 1817. Flere Kilder hos Erslev.

og med Talent virkede for Tidens Retning. Selv, ikke henreven, thi om Enthusiasme var der ikke længer Spørgsmaal, men følgende Strømmen førte han Kirken med sig. Hvor svag maa den da have været! Det var en Holberg, men en mindre Holberg i Aarhundredets anden Halvdel.

Christian Bastholm (f. i Kjøbenhavn 1740) maatte som Student ernære sig selv, og dyrkede med Forkjærlighed Naturvidenskaberne og Filosofien (han hørte Kratzenstein over Fysik, Horrebov over Astronomi). Imod sin Tilbøjelighed skulde han, efter sin Faders Ønske, studere Theologi; fra sit tidlige Hang til Tvivlesyge blev han helbredet ved Rosenstand Goiskes Forelæsninger, de eneste han hørte; og efter en meget kort Forberedelse tog han theologisk Attestats med bedste Karakter (1761). Strax derpaa vendte han atter tilbage til sine Yndlingsstudier, i det Haab at faa en Ansættelse i det filosofiske Fakultet. Theologien var ham kun, som han ligefrem selv tilstaar, „en Vej til Levebrød", ingen Hjertesag.[1] Rosenstand Goiske, med hvis Datter han forlovede sig, foreslog ham at gaa til Smyrna som Præst ved den derværende tyske Menighed; og da Præses i Missionskollegiet, Grev Thott, nogle Aar efter, da han havde udgivet et Par mindre Skrifter, der vandt Bifald[2], tilbød ham denne Stilling, modtog han Tilbudet, saa meget mere som „han maaskee ved at støde denne Mand for Hovedet kunde tillukke

[1]) Han forfattede ogsaa sin første Disputats, som han skrev for Kommunitetet (De Jona, typo Christi 1761), over det Emne kun fordi Typologien den Gang var Mode, og Kommunitetsprovsten, Mag. Schiøning, der havde gjort den til sit Hovedstudium, med ubeskrivelig Glæde saae, at de Studerende øvede sig deri. Om hans øvrige Disputatser og besvarede Prisspørgsmaal og deres Skjæbne, see hans Selvbiografi. Den giver en ret god Skildring af Forholdet imellem de theologiske Professorer.

[2]) Vor billige Glæde over Christi Opstandelse, 1766. Vor billige Glæde over Christi Komme i Kjødet, 1767.

sig selv Vejen til al Beforbring for Fremtiden." Som Præst i Smyrna (1768—71) levede han under mange Savn i en vanskelig Stilling; men han søgte og fandt sin Trøst og Styrke i Stoikernes Filosofi, thi „han havde ganske indsuget Stoikernes Lære om Skjæbnen, og forenede den saaledes med de Christnes Lære om Forsynet, at han aldrig ganske tabte sin Standhaftighed." I Smyrna skrev han ogsaa paa Tysk sin Lovtale over Messias [1], en Frugt af hans ledige Timer; og hvo der vil læse den, vil strax kunne see, hvor Manden vil hen. Klopstock havde forfattet et episk Digt over Messias, nu skulde man have en Lovtale. Det var Mode. Frelseren skulde ikke tilbedes, men berømmes og hædres som en stor Mand. Han fortjener det, hvo er større? „Har ellers nogen fortjent en Lovtale, da har unægtelig denne himmelske Lærere og en falden Verdens Oprettere den billigste Ret dertil." „Her findes ikke de Anstødsstene, som møde andre Lovtalere." „Vi tør kun opregne de mærkværdige Optrin i hans Liv, og de ere jo alle mærkværdige, strax er Lovtalen færdig; og ved Kunstens møjsommelige Vendinger at ville laane samme en fremmed Glands er at fordunkle dem." [2] „Vistnok, siger J. Møller om dette Skrift, kunde ikkun faa danske Talere paa den Tid have leveret et saadant Pragtværk i gejstlig Oratorie; dets Hovedfejl er Ordrighed og en overdreven Stræben efter Pathos." Denne Dom er for mild; det er et Foster af Tidens Vanart; selve Ideen er jo absurd, og naar han anfører hine „mærkværdige Optrin", saa gjør han det kun for at udpynte dem, og berøver dem derved hele deres Virkning. End ikke den, der kun holder

[1]) Lobrede auf Messias. Zürch 1770. Med Tillæg af Forfatteren oversat paa Dansk af J. H. Birch. Kbh. 1772. jf. Fortegnelse over Trykkefrihedsskr. 2,458, hvor den faar sin behørige Roes.

[2]) Tilegnelsen i den danske Oversættelse.

Kristus for et Menneske, den ypperste blandt Lærere, kan føle andet end Modbydelighed for disse intetsigende Floskler, der for hans Liv ere uden Betydning, og uden Følelse af Ærbødighed. Naar Klopstock brugte sit Englemaskineri og sine Begrædelser, saa stiller Bastholm sig op paa sine rhetoriske Stylter, og fylder sin Lovtale med upassende, fra Nutiden hentede Trivialiteter.

F. Ex. Efter Fristelsen i Ørken (S. 48) vedbliver han: Vor Messias kom sejerrig tilbage af Ørken; en stor Mand kan ligesaa lidet være en Eremit, som en Eremit kan være en stor Mand. Øjemedet af hans Ensomhed var opnaaet, nu fordrede Øjemedet af hans Tilkommelse, at han levede i Verden; thi han skulde være Verdens Lys og en Profet for hans Brødre. Men hvor skulde han nu oprette sin Bolig? Maaskee i Hovedstaden, hvor Fortjenester forglemmes og Laster belønnes, naar de kun ere fornemme og sindrige; i Hovedstaden, hvor de sandselige Fornøjelsers vilde Glæde bedaarer Fornuften, og Forfængeligheders Larmen døver Sandhedens Stemme; i Hovedstaden, hvor den tomme Røg af stolte Titler tildækker Sjælens Nøgenhed og forædler Lasterne, blander den ægte Storhed med den uægte, og gjør Menneskene ukjendelige for sig selv; i Hovedstaden, hvor Redelighed er Grovhed, Dyd Enfoldighed, Viisdom Grubleri, Retfærdighed Menneskehad, Nidkjærhed Raserie, og det sande Fortrin en utilgivelig Forbrydelse." Og saaledes er det hele.

Ogsaa i dogmatisk Henseende gaar han allerede nu i Anmærkningerne til dette Skrift aabenbar ind paa den brede Vej. Han bruger f. Ex. „endnu den typologiske Anvendelse af det gamle Testamentes Skikke paa Christi Historie" (Spaadommene, Paaskelammet, o. s. v.); men han bruger dem kun som Talemaader, som rhetoriske Vendinger, han tror ikke selv paa dem, og kan derfor uden Betænkning gaa videre.

I en Anmærkning (S. 14) oplyser han f. Ex. at „de gamle Nationer have erkjendt og æret (dyrket) den forjættede Messias som Verdens Frelser. Det er (Grækernes og Rommernes) Apollo, Jovis eller Jehovæ Søn, der stred med Python (Slangen); det er Ægyp-

ternes Orus, der blev sendt ned paa Jorden af sin Fader, for at slaa Typhon, der rimelig er den samme som Python; det er de gamle Persers Mithras, Midleren; det er Indiernes Brama, Chinesernes Kiuntsé. Vi kan vel næppe tvivle, at jo alle disse Nationer under disse forskjellige Navne have dyrket Jødernes Messias og de Christnes Jesum." Derfra er jo kun eet Skridt til at slette Messias ud; er han overalt, saa er han jo ingensteds, er han en hedensk Mythe, saa er han jo ikke mere de Kristnes Gud end de andres, og alting gaar ud i een Guddommelighed.

Efter sin Hjemkomst søgte Bastholm forgjæves flere Kald; „det var hans Skjæbne, aldrig at faa hvad han søgte, og aldrig at have søgt hvad han fik." Præsteembedet i Kastellet, der krævede en Mand, der var lige færdig i det tyske og danske Sprog, blev ledigt; Luxdorph tilbød ham det, han modtog det, skjøndt det kun var ringe (1772, samme Aar som Balle blev Prof. ved Universitetet), og blev snart navnkundig ved sin Veltalenhed. Med den gejstlige Veltalenhed stod det den Gang kun ilde til. Skrevet derom havde saa godt som ingen.[1] De unge Studerende fik i Almindelighed ingen Anvisning dertil, og havde ingen Øvelse deri, men valgte sig gjerne en eller anden Præst til Mønster. Det var ganske vildt; Prædiken var uden Orden, Udførelsen uden Kunst. Bastholm hørte ofte Münter, den tyske Præst, der før hans Afrejse til Smyrna var kaldet til Petri Menighed, og dannede sig efter ham et løst Ideal, som han tog med til Smyrna. Han studerede tillige tyske og franske Taler (f. Ex. Saurins), tænkte derover, og udarbejdede og udgav endelig sin Geistlige Talekunst (1775)[2] det første og eneste Skrift i sin Art i den danske

[1]) Der findes et ældre Skrift af N. M. Frimodt: Diss. philosophica De eloqventia formanda scopo oratoris convenienter Partic. 1—4. Hafn. 1745—48. 4. Men det handler om Veltalenhed i Almindelighed, mest efter de Gamle.

[2]) Den Geistlige Talekonst, tilligemed en Bedømmelse over en af Saurins Taler (over det sande Heltemod). Kbh. 1775.

Literatur, og i sin Art ypperligt. Oversat paa Tydsk blev den af Kejser Joseph indført ved alle offenlige Læreanstalter i hans Stater, saa at vi gave det, som vi havde modtaget fra Tydskland, udført og forædlet tilbage. Ved Bedømmelsen kommer det kun an paa een Ting: om det gejstlige Foredrag skal være skjær Natur eller det skal være Talekunst, en ved Studium erhvervet Færdighed, det vil sige, om Præsten, ligesom Skuespilleren, men naturligvis som et højere og ædlere Væsen, skal udføre en Rolle, som han selv har skrevet (eller laant) og tillige har studeret. Derom var man nu bleven saa temmelig enig, og Frankerigs Veltalenhed havde givet Mønstret og Anvisningen. Den raa vilde Natur maatte forædles ved Kunsten, og Kunsten, der ved Øvelse var bleven til Færdighed, skulde vende tilbage til Naturen. J. Møller bemærker om dette Skrift som dets Hovedmangel: „at den kristelige Begejstring er sat i Skyggen og de gammeldags oratoriske Figurer næsten allevegne fremtrukne som det oplivende Princip og som Veltalenhedens egenlige Kilder, da de dog kun ere i sig selv døde Former." Naturligvis, Bogen er en Lærebog, og af dem lærer ingen Begejstring; men som en saadan Vejledning er den fortrinlig, og udmærker sig ved Omhu i Valg og Klarhed i Fremstilling. Her læres næsten alt hvad der kan læres, Manglerne der skulle undgaas, Fortrinene der skulle opnaas, Talens Anlæg, Deling, Udførelsen, Anvendelsen, det lidenskabelige og det tropiske, Stilen og hele den udvortes Veltalenhed. Forfatteren kan ikke lære nogen Natur, men han kan gjøre opmærksom paa, at dette og hint skal være ukunstlet; han kan ikke indblæse nogen Følelse, men han kan gjøre opmærksom paa, at her og der, netop paa disse og hine Steder, gjælder det om at bevæge og røre, og ligesom tage Tilhørerne med Vold, „gjøre den sidste Vold paa hans Tilhøreres Vanart", hvorledes han her og der kan

gjøre Effekt, og hvilken god Virkning Afbrydelse gjør, „naar Taleren føler sig i en heftig brændende Affekt, der ligesom gjør ham maalløs, besynderlig dersom han afbryder i et stærkt Udtryk, som røber hans Følelse“; han kan ikke indgive Præsten, der træder frem for Guds Aasyn, hin religiøse Ydmyghed i den Troendes Hjerte, men han kan gjøre ham opmærksom paa, „hvor vel det klæder en Taler at træde op med nedslagne Øjne,“ „hvorledes han derved røber en Slags Undseelse, der er smigrende for Tilhørerne,“ og som „tillige viser, at hans Sjæl er beskjæftiget med vigtige Betragtninger;“ dog maa han ogsaa vogte sig for at blive for længe ved med det, at han ikke skal „røbe Mangel paa Opdragelse, et sky og barnagtigt Væsen, som vil sætte ham i Miskredit;“ han kan ikke drive ham Taarerne op i Øjnene, men han kan dog gjøre opmærksom paa, hvor det er, „hæsseligt, naar Taleren væder en tør og kold Betragtning med varme Taarer.“ Man maa tilstaa, at han ikke har forsømt eller forglemt noget. Hvo tænker just paa, at Præsten skal huske paa sin Næse, men han maa hverken snyse eller nyse eller ofte rense Næsen, og „begge disse Fejl kan nogenledes forebygges, naar man, førend man træder op, vel renser Næsen, og afholder sig nogen Tid i Forvejen fra Tobakkens Brug,“ hvis man nemlig bruger Snustobak. Kort, naar Præsten ikke selv er fuld af Guds Aand, saa kan han her lære at undgaa alle de Fejl, som røbe „enten Mangel paa Ærbødighed mod Forsamlingen eller Mangel paa Opdragelse,“ og at erhværve det, som er Talekunstens Formaal, at vinde sine Tilhøreres Bifald. Det er Maalet, „det maa han vinde, for at kunne virke paa deres Hjerter.“ Mange gode Bemærkninger findes der ogsaa om Sproget og Stilen;[1] og naar, som han selv

[1]) F. Ex. Om Vellyd, S. 290 den Bemærkning: at flere enstavede Ord kunne følge paa hinanden, naar Følelserne derved blive

siger, ikke faa unge Studenter begyndte at danne sig efter denne Bog, saa maa uden Tvivl megen Raahed være forsvunden fra Prædikestolen, og mange smagløse Unoder være aflagte, uden at det religiøse Sind, naar det virkelig var tilstede, just derved kunde tabe.

Derpaa foretog han sig at omarbejde den Jødiske Historie, der allerede var begyndt langt tidligere, og udgav den (1777) med historiske, geografiske og kronologiske Oplysninger, siden fortsat til vor Tid.[1] Det var en Bearbejdelse, som Tiden trængte til, eftersom Møllmans og Holbergs hidtil vare de eneste. Det er „i dette Fag hans Hovedværk," og „Guldberg erklærede ham paa Grund af det for den første danske Prosaist." Men om han end endnu „ingen Myther antager i det Gamle Testamente," saa fortolker han dog de overordenlige Begivenheder „som Filosofemer paa Jerusalems Vis." Guds Ord maatte blive forstaaeligt for alle: Guds Aand, der svævede over Vandene, var en stærk Blæst; Slangen i Paradis var Djævelen, der iførte sig Slangens Skikkelse, for at efterligne de gode Aander, o. s. v. Mirakler nægtes ingenlunde, men nogle forklares naturlig: Dyrene i Noæ Ark kunde have Føde nok, naar de sattes paa smal Kost, og da de vare indesluttede, spiste de heller ikke saa meget, som naar de vare i fri Luft og Bevægelse; der er ikke saa mange Arter af Dyr til, som man tror, Arken kunde nok rumme dem, et af vore Orlogsskibe vilde kunne det; denne Samling af Dyrene i Arken var meget hensigtsmæssig, Noe

stærkere, f. Ex. „Frygt, Skræk, Angst, istedet for Forskrækkelse, Forfærdelse, Beængstelse." (Det hænger nøje sammen med Sprogets etymologiske Udvikling og Sprogrensningens Mangler; jo længere Ord, desto mindre Vælde.)

1) Den Jødiske Historie fra Verdens Skabelse til Jerusalems sidste Ødelæggelse. 1—2 B. Kbh. 1777. Den Jødiske Historie fra Jerusalems sidste Ødelæggelse indtil vore Tider. 3 B. Kbh. 1782.

maatte nødvendig faa „en vidtudbredet Kundskab i Naturhistorien,“ hvilken let kunde forplantes paa hans Efterkommere; derimod er det næsten umuligt at forklare, hvorledes Dyrene fra Amerika kom over, Dovendyret f. Ex. der behøver en hel Maaned for at komme fra den ene Gren til den anden, nogle maatte jo blive gamle og graa, førend de naaede Arken; der er ikke andet for, end at der ingen maa have været uden i Asien, Adam havde jo ogsaa givet dem alle Navne, og han kunde da ikke give dem Navne, der var ovre i Amerika. Abraham trakterede Englene paa godt Arabisk, men hans Gjæster kan ikke virkelig have ædet af disse Retter, thi saadant kunde ikke stemme overens med disse Væseners Natur; de maa have opløst de Ting, som bleve anrettede for dem, i deres første Elementer, og Abraham, som saae en Formindskelse i Maden, maa have troet, at de spiste. Loths Hustru blev til en Saltstøtte, det vil sige, hendes Legeme blev omgivet og gjennemtrængt af Asphalt; det samme skete i Cärnthen 1348. Mose Mirakler og Udgangen af Ægypten bevise hans guddommelige Sendelse, men alting gik for Resten ganske naturlig til (see Forklaringen i Bogen selv.). Jobs Historie er en gejstlig Roman, ligesom Salomons Højsang er et Hyrdestykke, o. s. v. En Provst i Jylland udgav en Pjece imod Bastholm, fordi han forklarede adskillige saakaldte Mirakler af naturlige Aarsager, men Bastholm vilde ikke befordre dens Affætning ved at besvare den, og saaledes faldt den strax tilbage i det Mørke, hvorfra den var kommen. Rationalismen havde allerede sejret; og da han efter at have overrakt Herskabet paa Fredensborg nogle Exemplarer af sine nylig udkomne Geistlige Taler, havde faaet Udsigt til noget bedre, end Præstekaldet i Helsingør, som han kun beklædte et halv Aars Tid, og var bleven første Hofprædikant (1778, tillige Konfessionarius

1782), da han ved en idelig fortsat Række af Prædikener,[1] og et hidtil mageløst Foredrag, selv om „hans udvortes Foredrag nu og da var mere Talekunst end Veltalenhed, og han stundum søgte Veltalenheden, som om han ikke havde fundet den,“[2] havde draget Hovedstadens Kirkegjængere til sig, nægtede ingen ham den Hæder, at der i den gejstlige Veltalenhed begyndte en ny Epoke. I andre Skrifter,[3] især i den Christelige Religions Hovedlærdomme (1783), „hvis Mage man, efter J. Møller, længe skal søge forgjæves,“ „den ypperste populære Dogmatik, som den Gang havdes i noget Sprog,“ gav han en smagfuld Behandling af de religiøse Sandheder. Som Dogmatiker stod han endnu paa Overgangen, afveg ikke fra de kristelige Grunddogmer, og gav i det mindste ingen Forargelse.[4] Parallel med denne sin kristelige Virksomhed gav han sig endnu hen til den gamle hedenske Filosofi, med hvilken han ogsaa endte;[5] og Grundtanken i hans Sjæl, Religionens Forbindelse med Filosofi, udførte han dels i en filosofisk Afhandling, Betragtning over

[1]) Aandelige Taler 1777, over Evangelierne 1779, Geistliche Reden 1781, Ny Saml. 1788, over Lidelseshistorien 1800.

[2]) Rahbek, Tilskueren 1819, Nr. 2.

[3]) Oversættelsen af det Ny Testamente udkom 1780. Udvalgte Stykker af det Gamle Testamente først 1791. Den første fremkaldte en dogmatisk Fejde med L. Smith, der anonym blev persifleret af Rosenstand Goiske.

[4]) J. Møller bemærker ogsaa: „Kapitlet om Jesu guddommelige Højhed er saa fortræffeligt, at det er blevet mig en psychologisk Gaade, hvorledes den Theolog, som har udarbejdet det, kunde 13 Aar derefter indlade sig paa Mæglingsforslag med Naturalisterne.“ Kan Gaaden maaskee løses ved den Bemærkning, at han endnu blev staaende ved den Tanke: „vi behøve ikke at begribe“ Dogmet, men „vi behøve at vide det til vore Hjerters Roliggjørelse“?

[5]) Den naturlige Religion som den findes i de hedenske Philosophers Skrifter (1784), tilegnet det Svenske Selskab pro fide et christianismo, hvoraf han var bleven Medlem.

Selvmord (1787), der i det mindste frelste een Mand fo denne Synd, dels i det populære Skrift, der fremfor alle forøgede hans Navnkundighed, Philosophie for Ulærde (1787, andet Oplag 1794), der gaar ud fra, at „Naturen er ligesaa vel Guddommens Bog som Aabenbaringen," og indeholder en almenfattelig Betragtning over Himlen og Jorden med dens Skabninger, og Anvendelse deraf paa Guds Kundskab og Menneskets Sindelag, „et Mesterstykke i sit Slags i Henseende til Materiernes Valg og Indklædning."

Naar Bastholm i et og andet afveg fra den herskende dogmatiske Lære, saa knurrede vel en eller anden Præst og Provst i sin Afkrog, men det vakte ingen Forstyrring i Kirken; men da han tillige angreb Kirkens Ydre, da han erklærede Gudstjenesten og de kirkelige Indretninger for forældede, og forlangte, at Forbedringen maatte omfatte, ikke blot Theorien, men ogsaa Formen, da følte alle, at han nu gik dem for nær, og satte sig imod, snart som Hesten, der styres ind paa en anden Vej, end den, som den nu i saa mange Herrens Tider har vandret, snart som Løven, der tryg i sit gamle Leje ikke lader sig forjage fra sin Hule; og for Kirkens Fiender frembød sig en velkommen Lejlighed til at falde over den og dens Mangler. „Jeg indsaae, siger han, og mange indsee det nu (ved Aarhundredets Slutning) med mig, at vore Kirkeskikke ere aldeles ikke indrettede efter Menneskets Natur, og at Kirkeformularerne ere hel maadelige, undertiden anstødelige"; han udgav derfor sit Forsøg til en forbedret Plan i den udvortes Gudstjeneste (1785 i tre Oplag i samme Aar). Nu kan det vel ikke nægtes, at en Forbedring i mange Ting kunde være ønskelig, at forældede smagløse Formularer i et knudret og udansk Sprog vare lidet opbyggelige, o. desl. og at Kristendommens Væsen ingenlunde laa i den indførte Ceremonitjeneste; men for Almuesmanden

var det i Almindelighed det samme som den gamle Kristendom, og naar en Forandring skulde skee, maatte den udgaa ovenfra og ikke overgives til alle og enhvers Diskussion; i alt Fald maatte Forslaget ikke tilsidesætte den religiøse Følelse, for at hylde Døgnet og dets Unoder. Der kunde være noget i, at de forordnede Texter ikke havde Indhold nok til gjentagne Prædikener, at de fleste, som ere tagne af Evangelierne, kun indeholde Christi Undergjerninger, o. desl.; men om Kirkesangen havde han dog ganske underlige Forestillinger. Den skulde blot indeholde Glæde; dogmatiske, moralske og historiske Sange vare noget unaturligt noget — og kjedsommeligt. „Førend man (i Kirken) begynder en Psalme, vender man sædvanlig Bladet om, for at see hvor lang den er, og finder man den for vidtløftig, saa begynder Kjedsommeligheden tilligemed Psalmen." „Mange gaa først i Kirke ved den Tid da Præsten gaar paa Prædikestolen." Men nu „at bede og synge paa een Gang, er det naturligt? Kommer et Barn syngende til sin Fader, naar det vil bede om noget? Kommer det ikke snarere grædende?" „At bede i Rim er allerede unaturligt, men kommer der endnu Musik og Takt og Triller til, hvad maa det ikke saa blive til?" Præstens Bøn før Prædiken, den opbygger jo heller ikke. Hvor mange er der, som bede med? De allerfleste „beskjæftige sig med ganske andre Tanker, og vaagne først op som af en kort Slummer, naar de høre Amen." „Den ene taler imidlertid med sin Sidemand, den anden betragter sin Nabos Pynt; den ene tager sig en Pris Tobak, den anden aftørrer sine Briller; den ene lader Øjnene spadsere omkring i Pulpiturerne, den anden er beskjæftiget med at opkaste den næste Psalme, som skal synges; og den, som synes roligst og andægtigst, sidder i Tanker, med andre Ord, han tænker aldeles intet." Hvorledes kan man raade Bod paa denne

Mangel af Andagt? Ved ikke at lade hver blive i hvilken Stilling han vil, hele Menigheden skal gjøre Knæfald. „En anden Skrøbelighed er, at Mennesket ikke længe kan vedligeholde sin Opmærksomhed og Andagt; vil man afhjælpe det, saa maa Gudstjenesten dels være kort, dels maa den være interessant.“ „Den tredie Skrøbelighed er en vis Dorskhed, som alle, mere eller mindre, føle til aandelige og gudelige Øvelser. Det er upaatvivleligt, at de fleste med mere Munterhed bivaane et Bal, en Koncert, en Komedie, end en Gudstjeneste. Vil man raade Bod paa denne Dorskhed, saa maa vor offentlige Gudstjeneste have disse tvende Egenskaber: den maa være opmuntrende, den maa være afvexlende.“ Paa en Koncert spiller man ikke et og samme Stykke, paa et Bal dandser man ikke altid samme Dands. „Det synes man nu ogsaa at have indseet, og derfor forordnet den saakaldte Messe, — men det er endnu kjedsommeligere“; Messen maa rent afskaffes. — Heraf kan man saa omtrent see Mandens Maneer, og naar det ikke var den forstandige højærværdige Bastholm, maatte man vel antage at han havde faaet en Skrue løs, og at de ikke kunde være meget klogere, der vilde indlade sig med ham. Enkeltheder ne svare dertil; har han end Ret i noget, saa bruger han denne Ret paa en overdreven Maade: I Velsignelsen er næsten hvert Udtryk hebraisk, den bør være dansk. Korsets Betegnelse ved Daaben skal bort; Spørgsmaalene til det nyfødte Barn ere unaturlige; Gud bevare din Indgang og Udgang skal bort, det er hebraisk-dansk. Formularen ved Nadveren sigter alene til at „bestride Calvinisterne, og det er dog vel ikke det rette Sted dertil.“ (Hør!) Ved Brudevielsen siges: Hun skal føde med Smerte, „man kan ikke uden Modbydelighed sige det til en Brud, som er over sine halvhundrede Aar“; han skal æde sit Brød i sit Ansigts

Sved, „hvorledes passer det sig til Folk, som leve af deres Rentepenge?“ o. s. fr.

Dette Forslag fremkaldte en Sværm af Skrifter. Smukt og fyndigt forsvarede Nordal Brun de gamle Kirkeskikke.[1] Balle gik det imøde i Pastoralskrivelsen i hans Vej til Hæderlighed; T. Bloch gav et udførligt: Votum udi Sagen; P. C. Stenvinkel Forslag og Ønsker, o. s. v. Bastholm fandt sig ikke overbeviist, og tog til Gjenmæle; han havde længe overtænkt sit Forslag, og fandt det „opbyggeligere og mere overensstemmende med Menneskets Natur end den nuværende Indretning.“[2] Men der fremkom tillige saa mange dels ynkelige dels forargelige Skrifter, at man allerede nu kunde skjønne, hvorledes Kirken gik sin Undergang imøde, og med Rette kunde Fr. Sneedorf udbryde i et Brev til Nyerup[3]: „Tak for dine Efterretninger om den fuldendte liturgiske Fejde. Gid Rygtet om den aldrig maa komme paa denne Side af Elven! Den vanærer vor Literatur, og bestyrker Fremmedes Fordomme om vort Norden.“[4]

1) Vore gamle Kirkeskikke forsvarede mod Bastholm. Bergen 1785. Mod ham skrev igjen: Obel, Informator paa Vaisenhuset, Stille Lyd fra Danmark fremblæst ved den stærke Røst fra Norge (ei hos Nyerup); og Et og andet etc. i Minerva, August 1785 er ligeledes imod ham.

2) Anmodning til Publikum, at de, som have læst hans Forsøg, ogsaa ville læse følgende Besvarelse paa de derimod gjorte Indvendinger. 1785.

3) Breve fra Göttingen i hans Saml. Skr. 1,57.

4) Anmældelse af en stor Del af disse Skrifter findes i Lærde Efterretninger 1785, Nr. 8. 9. 10. 11. 14. 15. 18. 19. 21. 35. 36. 37; 1786, Nr. 3. 4. 5. De nummererede ere af Mag. O. Worm, Nr. 18 og 19 for 1785 af A. Kall. Samlede findes de i det Kgl. Bibl. i en Samling af Luxdorph i 8 Bind. Ikke blot Theologer, men ogsaa Lægmænd, som Diderik Thura, toge Del i Striden. Der er adskillige, som Nyerup ikke har kjendt. Imod Bastholms Forslag at Menigheden skulde knæle skrev Tode: Er det usundt at ligge paa Knæ? Kbh. 1785, og gjør Tingen

Næppe havde denne Strid lagt sig, førend en ny var nær ved at udbryde. Isteden for den autoriserede Lærebog Pont-

---

aldeles triviel ved at tale om frugtsommelige Koner og dem der have Brok. En Lægmands oprigtige Ønsker i Anledning af Bastholms Forsøg etc. Kbh. 1785 blev ogsaa tillagt Tode. En erfaren geistlig Mands uforgribelige Tanker etc. udg. af J. W. Bentzon, er af Otto Fabricius; her ankes blandt andet over Udtrykket: Borger i Jesu Christi Rige, det forstaar Bonden ikke, han tænker paa en Kjøbstadsmand; man skulde sige: vil du være Undersaat i Jesu Christi Rige. Derpaa fulgte: En verdslig Mands Raisonnement over den erfarne Mands Tanker (etc.) af J. Ph. Rosenstand Goiske; og Tanker i Anledning af den erfarne geistlige Mands uforgribelige Tanker, af N. P. Sommer, Forfatteren var L. C. Knap, (paa hvis Ansøgning om at blive Etatsraad Christian den Syvende skrev: Knap Justitsraad, mindre Etatsraad, og som siden kom paa Munkholm). Chr. Nyholms Forslag til Religions-Kundskabens Udbredelse paa Landet, Sorøe 1785 giver en Skildring, hvor elendig Gudstjenesten er paa Landet: Præsten selv prædiker kun naar han skal tage imod Offer; i Kroerne tale Bønderne om Bibelen med den største Foragt; Kirkerne see mange Steder ud som Røverkuler, med deres aabne Tage, rystende Stole, ukalkede Vægge, ujævne Gulve o. s. v. H. P. Sandals Vigtige Spørgsmaal med hosføiet kort Undersøgelse angaaende det som synes at kunne hindre eller fremme Religion og gode Sæder hos Landmanden, Kbh. 1785, omtaler Kandidaterne, Kaldsretten, Præstegaarden, Avlingen og en hel Del andre Gjenstande, og foreslaar iblandt andet lige Løn for alle Præster, saa at de ej skulde forflyttes. Tanker til højere Eftertanke i Anledning (etc.) Kbh. 1785 (Luxdorph anfører ingen Forfatter) vil have Messehagel, Pibekrave med Vinger og Bonet afskaffede, „Præster ere jo dog ikke Hamborger Raadsherrer"; Prædikestolen vil han helst have bort, „Hyrden staar bedst blandt sine Faar paa Kirkegulvet"; af Gudstjenesten giver han en sørgelig Skildring. Hans Strøm (af hans Tilskuer paa Landet) udgav: Om Kirkeskikke. Tilligemed Besvarelse af Spørgsmaalet: Om det er tilladeligt, at de Folk træde i Ægtestanden, som ere over den Alder, i hvilken de kan avle Børn? Kbh. 1785. Blandt de andre bemærkes: Liturgiskt af Mag. R. Nyerup, hvori han angiver Aarsagen til, at han i saa mange Aar har holdt sig fra Kirke og Skriftestol. Til mine Medborgere i Anledning etc. Kbh. 1785 af Christian Bunkeflod anføres ej hos Nyerup. Bedømmelse over Bastholms Forsøg i Danmarks

oppidans Forklaring, vilde Bastholm give Forældrene en bedre, mere skikket efter Tiden, og tillige „en mere ordentlig og grundig Lærebog end Luthers Katekismus", og udgav sin Religionsbog for Ungdommen (1785). I den første Udgave meddelte han nogle Bemærkninger om en saadan Lærebogs Beskaffenhed. Den maatte være kort, thi Børnene skulde jo ogsaa lære andre Ting, „de skulde ikke alene opdrages til gode Christne, men ogsaa til gode og nyttige Borgere." Den maatte være fattelig, og derfor undgik han „den store Mængde hebraiske Ord og Udtryk, som ere komne ind i vore Religionsbøger, f. Ex. Igjenfødelse, Fornyelse, Guds Billede, Omvendelse, Retfærdiggjørelse. Hvorfor kunde man ikke ligesaa vel tale Dansk?" Han lagde, som man kan see i Bogen, disse Ord for det første ned i Anmærkningerne, for at de efterhaanden kunde falde bort. Men slettede han ikke

literariske Progresser, 3 B. Nr. 17 og 18 er af Prof. G. Seydlitz. Hr. Provst Donnerwetters og Hr. Gottfreds Tanker over Bastholms og Steenvinkels Forslage (etc.) Indsendt til Præsteklubben: Det arkadiske Selskab, Odense 1785, tillagdes Iversen selv. Af M. Halagger er: Correspondence imellem Asmus og hans Fetter om det af Bastholm udgivne Forslag (etc.) og Endnu en Nævfuld fra den virkelige Asmus (etc.) Kbh. 1785. Rollof Greve (Skræder i Bergen) i Tanker til nærmere Eftertanke, Kbh. 1786, og flere i Bergen udkomne Skrifter 1786 og 87, forkaste de indførte Kirkeskikke: „man skal ikke efter silbigere Forvalteres Indretning lade os give en Oblat i Munden, men følge Stifteren og sende Bredet og Vinen om til enhver", o. s. v. Reisers moralske Betragtninger over den nu grasserende Pennestrid, Kbh. 1785, er paa Vers. Selv Kvinden lagde man Ordet i Munden, som F. C. Hiorts Brev fra et Fruentimmer paa Landet, o. s. v. See ogsaa: Riegels, Justinus, Celsus (etc.) glæde sig over at den danske Geistlighed sagtnes og vinder Tid baade at synge Palinod'er og til at giendrive følgende Indvendinger, hvorimod oftere er giøet, end grundig og sagtmodig talt, Kbh. 1785. o. fl. Engang begyndt fortsattes den liturgiske Reform til Slutningen af Aarhundredet. C. Nyholm udgav Forandring ved den offentlige Gudstjeneste, Sorø 1799, som jeg ikke har seet.

derved selve Kristendommen ud? Det kunde tykkes saa, og i Et Par Ord fra en erfaren geistlig Mand (Otto Fabricius) blev han beskyldt for falsk Lære; men med hans Besvarelse (1786) bortfaldt Striden.

Bastholms første Hustru var død (1777), og han havde i elleve Aar levet som Enkemand, da han atter giftede sig med Tyge Rothes ældste Datter (1789). Efter sin Svigerfaders Opmuntring forøgede han sine Philosophiske Breve over Sjælens Tilstand efter Legemets Død (1790) med: Jesus Christus Udødelighedens Lærer (1792). Hvad han hist havde beviist af Fornuften bekræftede han tillige ved Aabenbaringen. Under indre Lidelser og ydre Tab (ved Kjøbenhavns Ildebrand 1795 mistede han sin Bogsamling og sine Excerpter, Frugten af tredive Aars Læsning) gik han nu, ligesom Balle, den store Kamp imøde med Fritænkeriet, men han optog den ikke paa samme Maade, og bestod den ikke med samme Hæder, thi han stod jo allerede selv paa Grændsen, og vandrede ad en Vej, der gik parallel med selve Fritænkernes.

Fra to Sider kan denne Kamp betragtes; den angik baade Kirkens ydre Tilstand og dens indre Lære; i begge Henseender gav Bastholm efter. Kirkeskikkene havde han allerede berøvet deres dogmatiske Ærværdighed; nu skulde den geistlige Stand blive en verdslig Del af Statens Embedsmænd. I Korte Tanker til nærmere Eftertanke over den geistlige Stand (1794) foreslog ham en Reform, som han endnu i sin Selvbiografi (1806) ikke har taget tilbage. Bogen bestaar i en Indledning og sex Kapitler. Gejstlighedens Stilling er bleven ganske forandret; den ansees nu „for byrdefuld, unyttig, skadelig"; han vil vise, hvorledes den kan blive nyttigere. Imod Ordet Præst ivrer han som ubibelsk, men han kalder Præsten Folkelærer: „en Folkelærer, en Mand, hvis Bestemmelse er at udbrede baade

religiøse og i det menneskelige Liv almennyttige Kundskaber blandt sine Medmennesker, hvorved de dannes til dydige Christne, nyttige Borgere, og følgelig til lykkelige Mennesker." Disse Folkelærere deler han, efter den Kundskab de maa besidde, i to Klasser: for Kjøbstæderne og for Landet. Deres Stilling og Virkekreds kræve en forskjellig Dannelse. De i Kjøbstæderne skulle underkaste sig en lærd Examen, som hidtil, men Dogmatik, Kirkehistorie, Exegese, er det noget for den rette Folkelærer? „Den unge Studerende har her lært meget, som han aldrig bruger, og snart igjen glemmer, fordi han aldrig bruger det." Folkelærerne paa Landet skulle derfor ikke examineres i Bibelens Grundsprog og paa Latin, men derimod aflægge en Prøve i Fysik, for at Overtroen endelig kan faa en Ende; i Kemi med Hensyn til Jordarternes rette Behandling, Farveri, Brygning, Bagning, Kjærning; i Naturhistorie til Anvendelse i Ager-, Skov- og Havedyrkning, nyttige Insekters Brug og skadeliges Udryddelse; i Veterinairvidenskaben for den rette Behandling af Husdyrene; i Mathematik, for at kunne være til Vejledning ved Opmaalinger, Vands Afledning, o. desl.; kort, Folkelæreren paa Landet skulde aflægge Prøver i Landøkonomien, og skulde han have Rang og Titel, saa foreslaar han en Doktorgrad i Landøkonomi. Skal Dragten afskaffes eller vedblive? Det er en Antikvitet, som man, hvis den endelig skal bevares, kan hænge op iblandt andre Oldsager. Religionslærerne i vore Dage paastaa ingen udvortes Hellighed fremfor andre; de kjøre og ride og søge offenlige Selskaber, spille Kort, gaa paa Koncerter; skal deres Hellighed da alene bestaa i Klæderne? i en Dragt, der har alle de Fejl, der kan være ved en Dragt? Den er baade „ubekvem, usund og uskjøn."[1]

[1]) Det er bekjendt, at Balle yttrede en anden Mening. Frederik den Sjette spurgte ham engang, om man skulde afskaffe den

Og Ordinationen, er den nødvendig? er den nyttig? Det er jo Kongen, der giver Præstekaldet. I sig selv er den ikke mere nødvendig ved Præsten, end ved enhver anden Embedsmand; men for Folks Skyld bør den dog ikke rent afskaffes. Saaledes skulde da Pontoppidans og Grams og Holbergs paatænkte Reformer, drevne til det yderste, træde virkelig frem i Livet, men ingenlunde paa nogen tækkelig Vis. Og i Sproget hvilken Omvæltning vilde der ikke der have fundet Sted! En Hofpræst, skulde man nu afskaffe ham eller kalde ham Hoffolkelærer? Planten Præstekraver, skulde man kalde dem Folkelærerkraver eller endog forklare Navnet som en Antikvitet? o. s v. Ikke uden Grund kunde Malte Møller betragte Bogen som en Satire, „en Ironi over vore Dages hyperpolitisk-økonomiske Projektmagerier", og mene, at „naar den gejstlige Stand ikke paa anden Maade kunde regenereres end ved at vorde Tusindkunstner, saa maatte den jo før jo heller gjøre et salto mortale."[1] Med endnu stærkere Udtryk giver han sig hen til Rationalismen i et senere Skrift, hvilket han just vilde opstille som Værn imod den tiltagende Skrivefrækhed imod Religionen: Tanker om vor Tids Fremgangsmaade for at befordre den religiøse Oplysning (1796). Det er en Gjæringstid, i hvilken han ikke frygter for Sandhedens, men for Moralitetens Undergang; Maalet er hans Medmenneskers Sinds Rolighed. De religiøse Meninger kunne, ligesom de verdslige, efterhaanden gaa frem til større Lys. „Vor Christus kunde umulig hos det Folk, blandt hvilket han

lange Kjole? Balle svarede ham ved at løfte sin Præstekjole op, under hvilken han om Vinteren kunde bære sine tykke Filtes Benklæder. Frederik den Sjette var en praktisk Mand, og fandt Argumentet tilfredsstillende.

[1]) Malte Møllers Repertorium, Indledningen 1,37. jf. 2,6. 2,25 og de derved fremkaldte Skrifter. f. Ex. Strøtanker af Palæophilus, 1795, der anføres 2,28.

opstod, gjøre alt"; hans Lære maa altsaa fremskridende reformeres, og det ved at tale til Forstanden; „han kjender i det mindste ingen anden Vej." Men man maa gaa frem med Sindighed og Overlæg, ikke med Spot. Man maa være varsom med at nedrive Skriftens Autoritet, indtil Fornuften har naaet den Grad af Kultur, at den kan vejlede sig selv. Naar den Tid kommer, hvis den kommer, at Folket er oplyst nok, saa skulde „Regjeringen nedsætte en Kommission, for at gjennemgaa de religiøse Meninger, og af Lærebøgerne lade udslette de Lærdomme, som efter nøje upartisk Undersøgelse bleve befundne at være baade fornuft- og skriftstridige." Han vil altsaa møde Spotten og Frækheden ved at udsætte Forbedringen; man maa først oplyse Folket, saa kan man tage Troslærdommene fra dem; for Øjeblikket er det farligt, da de behøve dem til deres Sinds Ro.[1] Men han, for hvem Moralitet er alt, mærker aldeles ikke, at han løber lige i Hænderne paa fromt Bedrageri. Han siger f. Ex. om Forsoningslæren: „Naar andre Lærere anvende den til deres Medchristnes Roliggjørelse, saa er det enten fordi de selv føle sig overbeviste om dens Sandhed, eller de ansee denne Lære for en Vildfarelse, og anvende den dog til deres Medmenneskers Roliggjørelse, fordi de indsee, at de trænge til den, at den gode Christen ikke kan undvære den. Det er

[1]) Det mente naturligvis Nyhedsjægerne ikke; for dem var Tiden allerede nu kommen, og det, forsikkres der, var ogsaa mange Præsters Mening. Den franske Revolution havde drevet Tiden stærkt frem. See (F. C. Wedel-Jarlsbergs Skrift:) Den geistlige Stand bør afskaffes. Frimodig Svar paa C. Bastholms offentlig fremsatte Spørgsmaale. Kbh. 1795—97. „Den gejstlige Stand er ikke grundet i Naturen; sunde og faste Grundsætninger trænge ikke til Fortolkning." „Statens Grundlove skulle fortolkes, og der er een Ting endnu, I Folkelærere, bliver tillige Fredsdommere!" I 3 H., der er tilegnet Balle, ender han med den franske Folkesætning: Den almindelige Villie er Lov — saa længe den varer.

en Sjælelægedom, hvortil han nu engang er vant. Man skadede ham, om man berøvede ham den. Bør disse Lærere nu dadles som Bedragere? Eller bør de ikke meget mere roses som kloge Christne?" Og det vover han at sammenligne med den erfarne Læges Færd, der bruger Patientens Fantasi til at helbrede ham. Ja, ikke blot det, de som danne Religionslærere (Professorerne) skulle just indskjærpe denne Klogskab; de skulle formane deres Lærlinge til „at gaa frem med Sindighed, og i Stedet for at gaa aabenbar til Felts mod religiøse Meninger, som ere Folket hellige, skulle de heller altid med Taushed forbigaa dem, aldrig tale om dem, at de efterhaanden kunne glemmes." „Naar derimod Sandhed og Vildfarelse ere blandede i en religiøs Mening, da skulle de som kloge Lærere altid forestille den fra den sande og for Hjertet frugtbare Side, og skjule den anden." „Ved saadan klog Fremgangsmaade skulle Vildfarelser efterhaanden uden Tummel og Opsigt og Forargelse gaa i Forglemmelse, og omsider af sig selv ganske forsvinde." F. Ex. Christi Nedfart til Helvede, „som ogsaa begynder at gaa i Forglemmelse, og maaskee allerede var glemt, naar den ikke stod i vore Tros-Artikler." Naar en af Kirkens ypperste Skribenter kunde tale saaledes, saa begriber man da let, at Guds Ord, der jo skulde bringes i Forglemmelse, ikke mere lød i Kirkerne, og at den bedste Maade, hvorpaa det kunde undgaas eller bortforklares, forkyndtes fra de theologiske Lærestole; men det er jo ligesom indlysende, at hele denne Lærdom, efter hvilken Moralitet er Livsklogskab og Præstens Stilling en Klogskabsstilling, fører til det afskyeligste Hykleri. Rationalismen havde naaet sit sidste Maal; den var, imedens den tragtede efter den højeste Klogskab, bleven nederdrægtig og lumpen. Alle ærlige Sjæle, som følte Afsky for at mene et og forkynde et andet, maatte vende sig fra den.

Herefter er det ikke fornødent, udførlig at betragte de Skrifter, der nærmest vedkomme Læren selv: Den Hensigt, som den christelige Religions Stifter havde med sine Bestræbelser for Verden (1793), Viisdoms og Lyksalighedslære (1794), Alle Jesu Christi Taler med Forerindringer og frie Omskrivninger (1797), Forsynets vise Foranstaltninger til Menneskeslægtens Forædling ved Jesu Religion som et Beviis for Jesu Christi Komme fra Gud (1798). Det første Skrift var færdigt til Trykken, førend den danske Oversættelse af Reinhards bekjendte Versuch über den Plan, den der Stifter der christlichen Religion zum Besten der Menschheit entwarf var anmældt, saa at det handler om „en Materie, over hvilken der endnu ikke var skrevet i Modersmaalet." Behandlingen kan man let slutte sig til: „Christi Plan har været Guddommens Plan, og haver derfor hast Guddommens ganske besynderlige Understøttelse." „Mere forlanger han ikke, at man skal udlede af hans Betragtninger, og naar dette ikkun deraf udledes, saa bliver Afhandlingen et Bidrag til vor Overbevisning om den christelige Religions Sandhed." Hvad var Jesu Plan? „Den sigtede ikke mindre end til at oplyse, forbedre og roliggjøre Mennesket", netop det som Bastholm ansaae for det højeste. Han vilde „ophæve Farisaismen, afskaffe Offerdyrkelsen, indføre Troen paa een Gud og Sjælens Udødelighed"; „om Pligterne har han ikke lært andet, end de hedenske Philosopher", o. s. v. Hvor uforsvarlig bære ikke Fritænkerne sig ad! „Man forkaster ham ikke alene som Forsoner, man vil endog vanære ham som Lærer", ham, om hvem „endog de, som nægte hans guddommelige Højhed, maa tilstaa, at han var vor Jords største Mand og vor Slægts største Velgjører", o. s. fr. Paa denne Maade stillede han sig imod Religionsspotterne, tilfreds med i det mindste af Religionsstifterens Hæder at kunne redde saa

meget, at han var en stor Mand. Religionen selv skylledes bort i Rationalismens Vande.

Angreben af en Nervefeber (1798), der bragte ham Døden nær, led Bastholm af Svimmel, især paa Prædikestolen, og søgte sin Afsked (1800). Med Aarhundredet endte han sin kirkelige Virksomhed. Han drog til sin Søn i Slagelse, og fuldendte der sin Historisk-philosophiske Undersøgelse om de ældste Folkeslags religiøse og philosophiske Meninger (1802.) I Fleischers Bogsamling fandt han en stor Samling af Rejsebeskrivelser, og samlede af dem sine Historiske Efterretninger til Kundskab om Mennesket i dets vilde og raa Tilstand (1803—4.) Med Moralen for Øje, som al Religions Kjærne, vendte han atter tilbage til den hedenske Filosofi, og oversatte Antonins Leveregler (1805.) Under Krigen 1807 flyttede han til Kjøbenhavn, og endte sine religiøse Betragtninger med en Undersøgelse om de nyere Stoikeres Lærdommes Forhold til de Christnes (1807), og en systematisk Ordning af Stoikernes (Senecas og Epictets) moralske Tanker (1808.) Med en Deltagelse i Jødefejden (1813) sluttede han sin literære Virksomhed. († den 25 Januar 1819.)

Siden Holberg var ingen dansk Skribent saa frugtbar, og blev ingen saa meget læst, som Bastholm. Næsten alle hans Skrifter bleve oversatte paa Svensk, nogle paa Islandsk. Som Tidens Foster stillede han sig i Spidsen for dens Grundbevægelse, og øvede en stærk og varig Eftervirkning. Indenfor Rationalismens Kreds var han en aandrig og smagfuld Forfatter, den ypperste; udenfor denne Kreds er han liden, og hans Berømmelse daler, jo mere Religionens Inderlighed faar Vægt og gjennemtrænger Literaturen.[1]

[1]) Bastholms Selvbiografi i Lahdes Saml. Hans Levnet i Fallesens Magazin, 2 D. Hans Levnet, Characteer og Fortjeneste af J. Møller i Theol. Bibl. 16. B. Flere Kilder hos Erslev.

11. Rationalismens Fuldendelse. Otto Horrebov. Malte Møller. Angreb paa Præstestanden. Gejstlighedens Tilstand. Anvendelse paa Psalmedigtning og Prædiken. Andagtsliteratur.

Med Bastholm var Rationalismen grundfæstet. Fuldendes maatte den ved den franske Revolution og den Kantiske Filosofi, der enten ophævede eller antoges at ophæve den herskende Kristendom. Fornuftens Herredømme ansaaes for vundet. „Det er besynderligt, sagde i blandt andet Svejstrup, at man har seet Guds Villie forandre sig næsten hvert Aar tilligemed Fremgangen af den menneskelige Fornuft, og dog ikke førend nu er falden paa, at søge den ene og alene i Fornuften.[1] Denne Anskuelse gjorde sig gjældende hos en stor Hob udenfor Kirken, og traadte frem i Literaturen ved to Mænd, der hverken vare udmærkede ved Lærdom eller store Aandsgaver, men bragte almindelig udbredte Tanker til Torvs.

Otto Horrebov (f. i Kjøbenhavn 1769), hvis Fader var en Brodersøn af Prof. Peder Horrebov den ældre, deponerede fra Odense (1785), og tog theologisk Attestats (1793). Som flere forbandt han æsthetisk Dannelse (især Tilbøjelighed til Læredigtet og Satiren) med den theologiske; og ved selve det theologiske Studium gik det op for ham, at meget af det, der foredroges som en Trossag, var falskt. I det han overtydede sig om, at just „ved Troen (den blinde Tro) formørkes Fornuften," at „vi baade efter Fornuftens og Jesu Lære maa ansee og bedømme Bibelen som en blot menneskelig Bog," o. desl. følte han tillige, at Theologen som ærlig Mand maatte give Sandheden Ære, og ikke foredrage et, naar han mente noget andet. Ved at udtale dette, navnlig mod Bastholm,[2] vakte han allerede en Bevægelse, der for-

[1]) Philosophisk Repertorium 1798. S. 12.

[2]) Beviis, at det er den retsindige Theologs Pligt offentlig at fremsætte hvad han efter langsom og redelig Granskning dømmer om

øgedes, da, han for at bringe sine fri Meninger ud iblandt hele Folket, udgav Ugebladet Jesus og Fornuften (1797—1801), som i Følge J. Møllers Vidnesbyrd, ogsaa vandt Adgang „i saadanne Huse, hvori Religion og gode Sæder agtedes." Den ubekjendte Forfatter (Forlæggeren bekjendtgjorde ikke hans Navn, før i Begyndelsen af Aaret 1799) viste sig fra først af moderat; han brugte hverken Spot eller hadefulde Angreb imod sin Modstander Balle, skjøndt denne forsvarede Bibelen med Ukvemsord: „Mig, sagde Horrebov, kalder han Adramelech, et Navn, som Klopstock har givet en af sine Djævle. Min Adfærd kalder han Nidingsdaad." Og ligesom han afskyede Atheismen, yttrede han ogsaa megen Ærbødighed for „Philosophen" Jesu Karakter,[1] indtil Balle eggede ham, da fandt han ogsaa i den Mangler og Fejl.[2] Bladets Anseelse tabte sig efterhaanden, især efter at Ørsted havde oplyst, hvilken Sinke han var i den Kantiske Filosofi, hvorpaa Horrebov ikke svarede, thi „Ørsted, sagde han, erklærer sig ligesaa tydeligt imod al Aabenbaring, som jeg;" men ved dette Angreb førtes Sagen over fra Folkethinget til den filosofiske Domring. Interessen tabte sig, saa at Bladet ligesom af sig selv hørte op, og der findes nu kun faa fuldstændige Exemplarer deraf, der uden Tvivl have endnu færre Læsere. Selv den Gang var der maaskee kun faa, der med Oluf

Bibelen og dens Lærdomme, 1795 (ikke 1794), taler endnu i Almindelighed; men i en anden Pjece: Er det en christelig Lærers Pligt at lyve for Almuen? Et Spørgsmaal D. Bastholm helliget, 1796, angriber han Præsterne i Almindelighed og Bastholm i Særdeleshed, naar de indskjærpe visse herskende Religionsmeninger, som de selv ansee for urigtige, for at berolige Mængden, saaledes som Bastholm gjorde med Forsoningslæren. (jf. Bastholms Vor Tids Fremgangsmaade for at befordre den religiøse Oplysning.)

[1]) jf. Philosophen Jesu Bjergprædiken i Samleren.

[2]) jf. Jesus og Fornuften, Fortalen til 2 Aargang.

Worm glædede sig over Spliden i Vantroens Rige.[1] For den franske Deisme blev han Talsmand i: Voltaires Domme om Religion og Bibel, med Voltaires Levnet af Condorcet (1798), et Skrift, der formedelst sin Rigdom paa fransk Vid og Veltalenhed vitterligt har haft sin Eftervirkning langt ind i det næste Aarhundrede. Paa nogle Overdrivelser nær, naar han f. Ex. paa sin Fransk foreslaar, at forandre Kirkens tre Hovedfester, at gjøre Julen til en Fest for Guddommen, Paasken for Udødeligheden, Pinse til en Dydens Fest,[2] viser han os det Rationalismens Standpunkt, som flere af Kirketroens Forkyndere nu gjerne vilde have stillet sig paa. Mange kunde nok gaa ind paa hans Bestemmelse af Religionens Væsen: „Al Religions Væsen og Indhold er Moralitet;" og i deres stille Sind delte uden Tvivl mange hans Ønske, at Balle, isteden for sin Christelige Lærebog havde givet: en Haandbog i den naturlige Religion, en Haandbog i Moralen, en Exempelbog og en Undervisningsbog imod Almuens nedarvede Fordomme.[3] De gik frem og trivedes, Horrebov havde forspildt sin ydre Lykke, og døde, efter Deltagelse i Jødefejden og en Strid med Blok Tøxen, som Dekanus (1823) uden ved sine egne Skrifter at have gjort nogen varig Virkning.

Mere dyb end Horrebov, men maaskee just derfor mere greben af det tyske Forstandssvimleri var Malthe Møller

---

[1]) „Saa er da nu Heterodoxiens Rige blevet uens med sig selv, saa har da den djærve Kantianer og doctor irrefragabilis A. S. Ørsted ad oculum demonstreret, at O. Horrebov er en ussel bitte Mide i Filosofi, og det var denne Horrebov, som med Filosofi vilde rive Bibelen og Bispen af Pinden," o. s. v. skrev Oluf Worm til Nyerup 1799. (See hans Brev i J. Møllers Nyt theol. Bibl. 19,182.)

[2]) Jesus og Fornuften, 3 Aarg. Nr. 28.

[3]) Jesus og Fornuften, 1 Aarg. 2 B. Nr. 29; 3 Aarg. Nr. 5.

(f. i Helsingør 1771), der blev dimitteret fra Helsingør Skole af Niels Treschow (1788), og ikke underkastede sig theologisk Embedsexamen, men rejste til Tyskland (1792), og studerede i Göttingen og Jena. Efter sin Hjemkomst udgav han Repertorium for Fædrelandets Religionslærere (1795—97), og foregav at være Præst. Balle opfordrede ham derfor til at nedlægge sit Embede, da han ellers vilde gjøre Brud paa sin Embedsed.[1] Men denne Gang var det blind Allarm, Møller aflagde sit Incognito, og var ikke Præst. Med desto større Oprigtighed kunde han sige sin Mening, og han gjorde det uden Tanke om Spot over Religionen eller Gejstligheden, endog med en vis Ærbødighed mod Balle, som man ikke var vant til. „Gjenvordighed var hans Opdrager. Som haabløs Skeptiker var han en af de første i Danmark, som begyndte at studere den kritiske Filosofi. Efter mange Debatter med sit System fandt han omsider i den Sandhedens højeste Princip." „Der gives kun en eneste Oplysning, og den bestaar i at forsage Fordomme, i den Maxime at tænke selv og søge Sandheden ved sin egen Fornufts fri Virksomhed." „I sin hele Fylde aabenbaredes Sandhedens Aand (den ny Helligaand), som Verdens evige Lærer engang forjættede dem, der skulle forkynde hans himmelske Lære, i sin ypperste Repræsentant. Immanuel Kant var Manden. Filosofien blev ved ham Videnskabernes Videnskab. Af Menneskets aandelige Natur udviklede han det store Thema, som Jesus fordum opstillede, og opfyldte hans Forjættelse: han skal tage det af mit og forkynde eder." Af denne Begyndelse, der gjør den filosofiske Spidsborger Kant til den hellig Aand, kan man slutte, hvorledes Anvendelsen maatte blive: „Det er overhovedet en Taabe-

[1]) See Balles Svar til Repertøren 1796 i J. Møllers Balles Levnet 1817, S. 183.

lighed at spørge: forbrager sig Sandheden med de Symbolske Bøger? Man bør vende Spørgsmaalet om: forbrage sig de symbolske Bøger med Sandhedens fri Undersøgelse, der er Menneskets medfødte Ret? og da vil man finde, at Sandheden er en Arkefiende af denne aandelige Tortur." „Christi Guddom er en theologisk Spidsfindighed; der er Forskjel imellem Kristendommens hellige Aand og den tredie Person i Guddommen, hvis Nullitet han overhovedet paastaar; i det højeste Væsen er hverken Trinitet eller Binitet, men Unitet; Christus har selv opfyldt Spaadommene, de ere ikke paa ham blevne opfyldte; Mirakler lade sig naturligen forklare; deres Mulighed endog indrømmet kunne de aldrig blive Beviser for en Religions Sandhed." o. s. fr. „Christendommens hulde, Dyden humaniserende Tro paa en hellig, alvidende og altforbarmende Gud", hvis „Plan det var ved Jesus Christus at udbrede og omsider grundfæste ren symbolisk Theismus paa Jorden", det er Summen af Repertoriets Lære. Naar han tænker paa, at han nu tør sige dette og mere, som han ikke kunde sagt før Aaret 1784, saa bliver han ganske begejstret: „Lykkelige Fædreland! Levende føler jeg i dette Øjeblik den Totalitet, som Navnet af din Borger giver min Tilværelse."[1] Ligesom Horrebov især var et Ekko af den franske Deisme, holdt Malte Møller sig nærmest til den tyske bornerte Rationalisme, hvis Ynkelighed giver sig tilstrækkelig tilkjende, f. Ex. i Forklaringen over Miraklerne (Jesu Gang paa Havet), som han meddeler og bifalder. Naturligvis vil han ogsaa fremme mange ydre Forbedringer, f. Ex. Skolelærernes Løn. Hans Virkning var større end Horrebovs. „Noget mørk og indsluttet i sig selv

[1]) Indledningen til Repertoriet. Nathanael, Anhang til Repertoriet. 1802. Heri omtaler han ogsaa Modskriftet: Tanker om Repertorium og Repertøren af tvende Venner P. og C. 1796, og dets „infame Udgiver".

besad han en usædvanlig Magt til at drage Ungdommen til sig, at holde den fast og ligesom tyrannisk at beherske den."[1] Ogsaa for ham var Livets ydre Lykke forspildt; han fik (1813) Tilladelse til at disputere for theologisk Attestats, men benyttede den ikke, og ernærede sig ved allehaande literære Arbejder. Ved sin Død (1834) efterlod han hos sine jævnaldrende Venner et kjært og agtet Minde.

Til Religionens Angribere hørte ogsaa de politiske Fritænkere, især P. A. Heiberg og M. C. Brun, hvis Aristokraternes Katekismus ogsaa anfaldt den positive Religion; og med dem en stor Skare af Dagens Skrivere og Poeter.

Med Ligegyldighed eller Foragt for Religionen forbandt sig Anfald paa den gejstlige Stand, der afklædt sin forrige Hellighed og Uantastelighed truedes med at miste ikke blot sine Indkomster, sin Dragt og Stilling, men at forvandles til en verdslig Stand eller aldeles at ophæves.

Dette Angreb begynder med selve Trykkefriheden, og fortsættes næsten uafladelig indtil, som en af den gejstlige Stands Forsvarere udtrykker sig, Præsterne bleve „den frugtbareste Gjenstand for vore unge Herrers bidende Vid og Fritænkernes matte Spotteri". Den berygtede Philopatreias (S. C. Bie) gjorde i sine Trende Anmærkninger (1770) ogsaa Gejstlighedens Indkomster til en Skive for de kaadeste Anfald. De havde det for godt. „Derfor, siger han, seer man ved de tvende Terminstider saa mange gejstlige Rentenerer af Landsbypræster, om hvilke man kan sige med Asaph: Deres Øjne blive borte for deres Ansigtes Fedme." Andre, som Martini Brun (Jeg ligger for Døden, kom og beret mig, 1771) gjorde deres Færd og Vandel og hele deres Embeds-

[1]) Efter Steffens, Was ich erlebte 2,267. „Er war ein etwas düsterer verschlossener Mensch, gewiß nicht ohne Kenntnisse, am meisten aber in den literarischen Klatschgeschichten bewandert" o. s. v.

forhold til Gjenstand for kaade Beskyldninger, der i Almindelighed dreje sig om, „at de kun søge Kaldet for at have magelige Dage og gode Indtægter". Derfra gik man over til en Plan til en aarlig staaende Pengeløn for Præsterne overalt paa Landet i Danmark (af Comphilopatreias 1771[1]); og endelig fandt en af Philopatreias Efterfølgere det bedst: „At afskaffe Gejstligheden rent og overalt indføre verdslige Præster, eller at formindske Gejstligheden og afsætte den største Del Præster, eller at klippe Gejstlighedens Indkomster og ophæve Præsternes Tiende" (1772)[2]. Den Samling af Skrifter og Modskrifter, som denne Strid, i hvilken ogsaa ansete Mænd deltoge, fremkaldte, udgjør en særegen lille Literatur, hvis Forfattere snart skreve under deres Navn, snart under paatagne Navne: Rosenstand Goiske, Sporon, N. R. Suhr, H. Hofman, P. V. Gjørup, Philalethes (Jakob Baden), Philodaneias (L. Jæger), F. C. Scheffer, J. F. Phister, Misokakias (F. G. Resewitz), Philander (J. A. Dysel), Sandsigeren (Christian Thura) o. s. v.[3] At der iblandt disse Skrifter ogsaa vare personlige Angreb og aabenbare Paskviller, flere end vi nu kunne erkjende, følger ligefrem af Forfatternes Vanart;[4] og ligesaa bleve Religionens Lærdomme

[1]) Anført hos Nyerup under L. Jæger.

[2]) Tre Forslage og Planer til det Geistlige Reformations-Verk, som ikke kom i Stand i Struensees Tid. 1) Om at afskaffe Geistligheden reent (etc.) Til Bestyrkelse for de Philopatreianske Sætninger. Kbh. 1772. (I Lurdorphs Saml. af Trykkefrihedsskr. det 15 B. af Rækken paa 25 Bind.)

[3]) Nogle skreve ogsaa paa Vers, f. Ex. Præstens Læredigt i Anledning af Philopatreias Anmærkning om Geistlighedens Indkomster. Nullibi 1771, med vidtløftige Noter. (En stor Del af disse Skrifter findes i Lurdorphs Saml. af Trykkefrihedsskr., i 1 og 2 B. af Rækken paa 20 B.)

[4]) Af Martini Brun var f. Ex. Forsøg til en billig Erindring og Taknemmelighed imod den Højærværdige, Elskværdige og Mærkværdige Gunnerum (etc.), hvori han ironisk bringer Gunnerus Tak fra sig selv og enhver ædelsindet akademisk Borger.

Gjenstand for Besudling.[1] Hvad nu Smudspressen havde begyndt, Angrebene paa Troen og dens Forkyndere, steg efterhaanden nedenfra opad, og blev tilsidst fortsat i bedre Kredse. En Grund dertil laa ogsaa hos Regjeringen og Gejstligheden selv, i den Maade, hvorpaa de (Guldberg og Balle) forfulgte irreligiøse Skrifter, i den Smagløshed, hvormed Præster forsvarede deres Stilling. Kabinetsordren imod T. C. Bruns Fritimer (1783) og dens Udførelse[2] vakte paa een Gang Skræk, Harme og Latter. Imod saa skarpe Vaaben værgede man sig med skjærende Spot. Morten Hammers ved Bondesagen fremkaldte Præstepoem (1787) antoges som tilstrækkeligt Bevis paa den Mangel af Dannelse, der overhovedet var Standen egen. Ogsaa i Fyn vakte en temmelig mat og plump Satire, Præsteklubben, nogen Bevægelse (1784).[3] Unge aandrige Forfattere fulgte Strømmen, gik ind i Dagens letsindige Tone, og der dannede sig imellem den yngre letfærdige Slægt og de ældre rettroende Mænd en skarp Modsætning; et lille uskyldigt Ord satte de sidste i et Oprør, der ikke forbedrede Sagen. I et Bryllupsvers havde Baggesen sagt:

Saalænge man kan flytte Modgangs Bjerge
Med Troens lillebitte Senopskorn.

---

[1]) F. Ex. Vor Salig Beste-Mamaes Evaes Natklokke med en nye Historie om Syndefaldet i Lommen sammenflikket af Galimathias. 1771. Den er efter Luxdorph af Jos. Leopold Bynch.

[2]) Luxdorphiana, S. 87.

[3]) Tilligemed Bonde-, Borger- og Militærklubben indført i Iversens Fyens Stifts almindelige Aviser for 1784, Onsdagen den 5 Maj til Onsdagen den 29 December. Iversen fralagde sig Forfatterskabet, som hos Nyerup tillægges B. B. Kynde: Et Herreds Præster samlede sig under Forsæde af Provsten, Hr. Donnerwetter, en af Præsterne hed Gottfred (jf. Iversens Skrift ved Bastholms Forsøg), en anden Pferdmann, der var Svinehandler, en tredie Døsig, o. s. v. Prof. Seydlitz skrev for den (Alethophili Tanker om Præsteklubben, Odense 1784), Biskop Ramus imod den (Anmerkninger over Alethophili Tanker etc. Odense 1784) og Chr. Seidelin (Svar paa Alethophili Tanker. Odense 1784).

„Det Vers spildte en Bryllupsaftens Glæde. Biskoppen og en Del Gejstlige tabte Maal og Mæle", og Luxdorph „blev maaskee fremfor andre straffet for sin Uforsigtighed, da han havde de bedste Tanker om Forfatteren, og troede ham at være en Christen; men vel, at hans Lillebitte advarede ham, at han er en Spotter over vor kjære Frelsere".[1] Da endelig den franske Præsteforfølgelse havde gjort sin Virkning, blev ogsaa den danske Gjenstand for Forfølgelse i Prosa og Vers, i Sange og Satirer (F. C. Wedel-Jarlsberg, Den geistlige Stand bør afskaffes 1795, O. Horrebovs Harlekinpræst 1796, o. s. v.); og selv de, der toge dem i Forsvar, gave Fordommen imod Standen Medhold ved at undskylde dem.[2] Saa hed det, at „de ere saa hjertens dovne og dumme", saa sang man om Orthodoxer, „som blir betalt, at de skal tro til Trods," o. s. v.[3] Ved denne Lejlighed maatte ogsaa Dragten, der langt tidligere havde været Gjenstand for Betragtninger,[4] ydermere holde for. I Fortællingen Feen la Sottise og hendes Sønner indførte f. Ex. M. C. Brun „den højærværdige Hr. Hængøre Fornuftsky, som i en Bog

---

1) Luxdorphs Bemærkning foran Tanker ved Hr. Bentzons Ægteforening med Mad. Weile, 1786, i Luxdorphiana S. 135.

2) f. Ex. Et Par Ord for Landsbypræsterne, i Minerva, Oktober 1793.

3) Et mindre bekjendt Vers findes i Samleren 1788 Nr. 47: Skal han være Præst eller Bager? Faderen siger til Sønnen:

— Stax lever magelig,
For Snak han Penge faar, ham hver Mand ærer —
Ja, du skal være Præst.

Da Moderen mener, at han skal være Bager ligesom hans Fader, siger Faderen til hende:

Hør, Kone, har du din Forstand?
Han Bager? han — den Dumrian.

4) Tullin (Samtl. Skr. 3,142) anbefaler den. Hwiid (Dagbog, S. 51) taler (1777) om „de grimme Kammerdugs Hjul, man bærer i Kjøbenhavn, men som Theologerne i Göttingen ikke vide af at sige.

havde underrettet Verden om, at en vis Stand vilde tabe al Orden og Sædelighed, naar dens Medlemmer ikke gik med en Sæk om Livet, et Hjul om Halsen og Vinger, som man ikke kan flyve med, paa Skuldrene."[1] Med Ringeagt for Præstestanden indtraadte naturligvis tillige Ligegyldighed mod Kirken og dens Ydre; da man isteden for Troen ikke havde andet at holde sig til end Almenvellet, faldt de Skranker bort, som havde bevaret Ærbødigheden for det nedarvede. „Kirken, siger Tilskueren (1799), har nu kun liden Betydning. Ingen sætter Pris paa Sangklokkerne; næppe vil nogen give 100 Rdlr. for at faa alle Klokker til at ringe over sit Jordefærd. Hvo klæder nu Altere og Prækestole og Præsterygge i rødt Fløjel med brede Galoner? eller giver til Kirken Voxstokke med Skildter og Flor?" o. s. v.[2]

Men Præsterne! Hvor vel rustede vare de til at staa imod disse Angreb? Hvo kan tvivle om, lad os strax minde om det! at ogsaa paa Landet, skjult for Verden, lidet ænset af den, mangen from Præstemand har virket til megen Velsignelse i sin Menighed; men, hvis man kan tro mange sammenstødende Vidnesbyrd, saa har den store Hob af Præstestanden været lidet skikket til dens Kald. Enten havde de aldrig haft nogen højere Dannelse, eller de havde sat den til paa Landet, hvilket endog var Tilfældet med dem, der ved Universitetet havde glimret; og hos dem, der fulgte med Tiden, bestod Udviklingen ofte i at følge den fritænkerske Retning. Med en mekanisk og mangelfuld Skoledannelse kom de fleste til Universitetet, løb saa anden Examen igjennem, der kun var lidet vækkende; i et halvt eller helt Aar hørte de flittig theologiske Kollegier, og gik saa op, efter at være lavede tilrette af en Manuduktør. Manuduktøren, siger en

[1]) Fluesmækken 1797, S. 82.
[2]) D. Tilskuer 1799, Nr. 32.

Samtidig, havde en Bog, ſom indeholdt 600 af Profesſorernes Spørgsmaal. „Disſe Manuduktørers ſkjændige Hvesſpereder, udbryder han, maa forſtyrres.“ Examen var paa Latin, Indholdet altſaa tillært; og ved den ſkriftlige Examen ſkal det være gaaet underlig til: „Kandidaterne kunde fylde Lommerne med Bøger og Kollegier,“ o. ſ. v. For at kunne leve, informerede Theologerne ſaa, mange i en lang Aar-række, indtil det lykkedes dem at faa et Kald, ſtundum ved Gunſt, ſtundum ved Giftermaal. Naar de kom i Kaldet, kom de der ſædvanlig med ſtor Gjæld, og det varede længe, førend de kunde tænke paa Bøger. Og nu hele Ruſticiteten! „Saadant og mere har gjort, at vore Landsbypræſter ere ſom de ere, og Gud ſkee Lov, at de ikke ere værre! Gid de maatte blive bedre!“ ſiger en af deres Forſvarere.[1] Blandt de videnſkabelige Præſter ſtod Baſtholm ingenlunde alene. Før og efter ham ſtrebe de frem med Oplysningen, indtil de endelig gik op i den. Om de end ikke afvege fra Kirkens Lære, ſaa var der dog mange andre Æmner, ſtemmende med Tidens hele Fremgang, ſom fængslede deres Opmærkſomhed, og den rette indre præſtelige Virkſomhed drog ſig mere og mere tilbage for det almennyttige, det æſthetiſke, almindelige filoſofiſke Betragtninger, o. desl.

Dette bekræftes, naar man gjennemgaar nogle af disſe Mænds Levnet og Skrifter. Selv opvakte Mænd modtoge i deres „lykkelige Ungdom“ Indtryk, der vare uudſlettelige for hele Livet;[2] andre fulgte Selſkabsſtrømmen. P. D. Baſt (tilſidſt

[1] Et Par Ord for Landsbypræſterne, i Minerva, Oktober 1793. Samleren, 3 B. 1790, Nr. 77. Schellenbergs Bemerkungen über Kopenhagen, S. 100.

[2] Hviid ſiger i ſin Dagbog, S. 186, i Anledning af Rousſeaus Død: „Fik jeg end Neſtors Alder to Gange, glemte jeg aldrig det Indtryk, hans Profession de foi du vicaire savoiard gjorde paa mig, da jeg var i min lykkelige Ungdom.“

Stiftsprovst i Sælland) havde tidligere end Bastholm vendt sig til Stoikerne (Stoikernes Tanker om Skjæbnen og Forsynet, 1782), og øvede sig paa samme Tid i Folkepoesier. Den som Taler og Folkeskribent berømte Lars Smith samlede i flere Aar (1789—91) sin Virksomhed til det fortjente Værk om Dyrenes Natur og Bestemmelse og Menneskets Pligter imod Dyrene, maaskee blandt alle Theologernes Skrifter det, der i Fremstilling og Aand har den største Lighed med Bastholms. M. G. Birckner, den store Birckner, forsvarede Præstestanden i sit Skrift Om den geistlige Stand, men temmelig uheldig taler han i samme Aandedræt om Laugsvæsenet; og aldrig traadte vel Modsigelsen imellem den kristelige Lærers og Folkelærerens Kald skarpere frem, end hos ham: Der vare nogle positive Sætninger og nogle Ceremonier (Sakramenterne), som det var befalet Præsten at forkynde og udøve; dem (thi det er jo Meningen) maatte han see at lempe og lave, saa at de ikke skadede hans egenlige Kald som Religions- og Moralitetslærer; som saadan og som Ungdomslærer og som Statens Embedsmand var han uundværlig, ellers ikke. Christian den Syvendes Diebroder, P. Hansen († som Biskop i Fyn), en hul og opblæst Prælat, rivaliserede med Bastholm i et Par Smaaskrifter (Om en Religions-Lærers Gravitet, 1795; Tanker over Dagens Religionsliteratur, 1797),[1] og forsvarede Præstens lærde Dannelse; thi „ved Kundskab om Verdens Begivenheder, ved Bekjendtskab med Naturens og Kunstens Værker, bør han danne sig til en underholdende og nyttig Selskabs-Mand,

[1]) Om en Religions-Lærers Gravitet eller hvorledes han har at forholde sig, for at vedligeholde sin Stands Værdighed og at fremme dens Nytte. Kbh. 1795, en fri Bearbejdelse af en tysk Afhandling über die theologische Gravitet. Til det andet Skrift var den nærmeste Anledning en Udfordring i Samleren for November 1796. jf. Malte Møllers Repertorium 2,30.

der er i Stand til ved hver Lejlighed at arbejde til Menneskets Forædling, uden at binde dette sit Arbejde til de enkelte og ofte mindst nyttige offentlige Taler fra Talestolen." „Hans vigtigste Prydelse skal være sand og ægte Forstandens Opklarelse;" og imedens han med Hensyn til Forlystelser maa iagttage behørig Anstand, og f. E. ikke være tilstede ved „Dands, den fineste Forlystelse for det moralske Væsen," uden i Familieselskaber, anbefales ham derimod Skakspil, da det fordrer Forstand, thi „det giver en god Fordom til hans Fordel, at hans Forlystelser og Otium ikke bestaa i Ørkesløshed, og at det at tænke er bleven ham til Natur og Vane." Derimod skal han ikke give sig af med at være Recensent, thi „intet kan lettere bringe hans moralske, som og Embeds-Charakteer i Collision med andre," o. s. v. Claus Pawels har selv beskrevet sit Levnet og derved givet os Indsigt i de æsthetiske Præsters Dannelse. Indkaldt ved Universitetet (1785) oplevede han sit Livs sørgeligste Periode. Syg laa han paa Hospitalet, da han en Dag fik Nordal Bruns Einer Thambeskjælver; Præsten, der havde kjedet ham ved sit Præk ved Sygesengen, tog Bogen, men lagde den med hellig Gysen fra sig, da det ikke var en Andagtsbog, men et Skuespil. Han kom hjem til Norge, og holdt sin første Prædiken (1786); Præsten Bugge havde ventet noget mere om Lammets Blod. Nu forsøgte han ved Herslebs, Mosheims og Bastholms Prædikener at danne sig; „skjønd Bibelens Ord vare ham hellige, var det allerede nu hans Ønske, saa godt som han kunde, at bringe dem og Fornuften i gjensidig Harmoni." Efter anden Examen (1787) gik det for Alvor løs paa Æsthetik; som Rahbeks ivrige Beundrer hørte han hans Forelæsninger, og gik ind i et æsthetisk Selskab, hvormed Klubforlystelser skulde forbindes, men da det ikke kunde faa Baden til at indtage Forsædet, blev det

ved Klubben (Rekreationen). Hans første poetiske Forsøg var komisk, det kom tilbage med Protest, men saa kastede han sig over det elegiske, og hans Ode over Natten „satte Abrahamson i en saadan Henrykkelse, at han spaaede at Pawels' Navn snart vilde blive et af de berømteste paa det danske Parnas." I noget over et Aar læste han til Attestats, og fik et meget godt Laud (1789), men „det egenlige lærde theologiske Studium havde kun liden Interesse for ham." Til denne Ligegyldighed bidrog fornemmelig „de eudæmonistiske Populærtheologers, især Salzmanns, Skrifter, der blev hans Yndlingslekture." „Uden at have læst dem, uden at have hørt Adler og Maurenbrecher var han nok aldrig indtraadt i Lærerstanden med saadan Enthusiasme." Om Vinteren (1790—91) blev han Medlem af Borups Selskab, og som ung Digter fejret og beføget af de ældre; og efter sine Venners Opmuntring besluttede han endelig at lade sig høre til Højmesse i Helliggejstes Kirke. Præsten, nys omtalte Prof. Hansen, havde nær givet ham Afslag, men endelig overlod han ham sin Prædikestol. Æmnet var Religionens Trøst i Lidelser, thi der herskede just en Mæsling-Epidemi; og Rygtet om denne Prædiken og den ny Prædikant gik snart som en Løbeild over hele Byen. „Selv Hansen, der nys havde været saa uartig og mistroisk, bad ham, da han selv blev syg til Pindse, at prædike for sig, og da han bød Pawels Betaling, og denne ikke modtog den, saa var han snart en ligesaa dyrebar Person i hans Øjne, som i Prams og Abrahamsons." „Fra en obskur Kandidat var han ophøjet til en af Kjøbenhavns mest yndede Prædikanter, saa at ikke een af Byens Sognepræster eller Kapellaner, Prof. Smith undtagen, havde det Tilløb som han hver Gang hans Navn stod i Avisen." Den Herlighed varede et Par Aar. Han er saa beskeden at tilstaa, at disse Taler dog ikke vare

andet end passable Prøvestykker. „Et rent, hist og her skjønt, Sprog, sunde Religionsbegreber og megen Følelse var deres Hovedfortrin.“ Men han var jo ogsaa „den Gang endnu inddysset i sin Ungdoms søde Drøm om Menneskets voxende Forædling, og levede i det Haab, at ogsaa denne Times Arbejde skulde bidrage til at fremskynde den forventede Guldalder, til at opføre hin Bygning, som han troskyldigen haabede inden faa Aar vilde fuldendes.“ Bittert skuffet i sit Haab udbryder han: „Gud styrke kun min Tro paa den hellige Trias: Gud, Dyden og Udødeligheden, som jeg da anpriste.“ Det var nu den unge Modepræst. En ny Scene i Pawels' Liv aabner sig for os, da han efter Gutfeld blev Præst i Hirsholm (1796). Der fandt han ingen Tilhørere, men engang (i November) samledes hos ham Claesson (den forviste Grev Horn), Rahbek og Malte Brun, der havde listet sig over fra Hven til Sælland; og ved Maaltidets Ende drak de med en Tegning for Øje, hvor Krone og Septer og alle Despotismens Symboler vare dyngede sammen paa et Baal, en Skaal, som Rahbek „med den Højtidelighed, han saa ganske havde i sin Magt,“ udbragte. Som Deltager i Sandhedsselskabet lærte han at kjende P. A. Heiberg, og skrev et Par Linier i hans Stambog, et Par Linier „som Generalfiskalen muligens kunde have tiltalt ham for, og citerede til Slutning Luc. 22, 52. 53, hvis sidste Ord: Denne er eders Time og Mørkhedens Magt, aldeles udtrykte hans daværende Stemning og Dom over Tidernes Tegn.“ Det var Præsten som modern Politiker. Saa finde vi ham atter som theologisk og æsthetisk Recensent, som Anmælder af Bahrdts Haandbog i Moralen og af Horrebovs Jesus og Fornuften. „Den grove Bahrdtske Eudaimonisme gav han da ubetinget Medhold.“ Som æsthetisk Recensent ragede han tilsidst uklar med Oehlenschläger, og opgav denne Be-

stilling.[1] Denne Forbannelse, Mangel af grundig theologisk Lærdom, Svæven imellem alle Tidens irreligiøse og forrykte Tendenser, bedækket med en æsthetisk Fernis, det var altsaa, hvor utroligt det end kan synes, en Vej til Bispestolen. Gud veed, der gaves ogsaa andre Veje. Om F. C. Gutfeld siger Pawels: „Gutfeld, der i kunstig Deklamation og legemlig Veltalenhed er mig uopnaaelig, var en godmodig, jovialsk sans-souci, der ganske satte sig ud over det sandselige, naar kun Aanden fandt behagelig Næring." „Den skjøntalende, underholdende, indgode" Gutfeld, som Rahbek kalder ham, „skinnede, efter Høst, som en Stjerne af første Størrelse." Der gives maaskee dem, der mindes ham fra de Ædegilder, der var Mode ved Begravelser, men alle kunne i alt Fald lære at kjende ham af hans Taler. Gud, Forsyn og Udødelighed, Sandhed, Dyd og Lyksalighed, det var Æmner, som han kunde indhylle i Skjønsnak, som Mængden gjerne vilde høre. „Hvor stor en Lyksalighed er det for Mennesket at følge Jesu Lære! Lyksalighed, hvad Navn virker mægtigere paa Dødeliges Hjerte? hvad Ønske flammer mere levende i deres Barm? end at opnaa dette deres Drifters og Handlingers og Bestræbelsers højeste Maal", o. m. desl. om det og om dem, „som med faste stadige Skridt opklavre paa Ærens glindsende, men stejle Trappe, og, lig Ørnen blandt Solstraalerne, see med foragtende Smil ned paa den Flok af ringere, der vandrer Livets alfare bestøvede Veje", o. s. v.

Som Slægten er, saa ere dens Præster, eller vare den Gang. Landvæsenet skulde fremmes, saa opstode der Landvæsenspræster, Skolevæsenet skulde forbedres, saa opstode der

[1]) Uddrag af Biskop Claus Pawels' Autobiografi, i Langes Norske Tidsskrift, 4 Aarg. 1850.

Skolepræster, Exercitsen skulde drives, saa opstode der militære Præster[1], Skjønsnak blev Mode, saa snakkede de skjønt. Men hvad de mindst agtede, det var hine gjennemgribende Ord: Mit Rige er ikke af denne Verden. Ved Aaret 1795, mener J. Møller, vel endog noget tidligere, var den gamle Dogmatik saa godt som forsvunden af Kirken; og man var nu kun forlegen med, hvorledes man uden at falde under Lovens Hammer kunde forene den med Fornuftreligionen, Deismen, Eudæmonismen, Rationalismen og hvad de videre hedde.[2] Gejstligheden ilede frem til samme Maal som Hertugen af Augustenborg med den lærde Skole, hvor Indførelsen af Campes Ledetraad første Gang blev forhindret af Balle, da „den kun indeholder Deisme under kristeligt Firma", men dog siden gik igjennem. Og naar Præsterne kun ansaae sig for Embedsmænd, forsømte Regjeringen heller ikke at tage dem paa Ordet ved at overlæsse dem med alle de verdslige Forretninger, den ikke havde andre til at udføre; med denne deres Embedsførelse førtes der Kontrol, efter den bestemtes deres Beforbring.

Kirken var kun til af Navn, og da selve Gejstligheden var bleven verdslig, maatte Levningerne af den gamle Kirke blive til Pris for Letsindigheden. Der gik engang en Ansøgning om blandt Borgerne i Kjøbenhavn, hvori de bade Kongen at tage sig af Bibelen. Det var Vand paa

---

1) Karakteristisk er et Stykke i Samleren, 3 B. 1790 Nr. 77—78: Skjønt Foretagende af en siellandsk Præst, jf. næste Aarg. Nr. 22. Præsten Lakjer fremstilles som et Bevis paa, at hele Præsteſtanden dog endnu ikke er fortabt. Hvad har han da gjort? Han har oprettet Spindeskoler og — militære Skoler. Kronprinsen har besøgt dem, og har sendt ham Penge ved Bülow. Vidunder af Præstemand, som frelser Standens Ære!

2) See Afhandlingerne om de Symbolske Bøger, Hvorledes man skal tale til Almuen om Miraklerne, Om Dogmatikkens Revision o. fl. desl. i Fallesens Magazin, 6 B. 1797, samt Fortalen til samme Bind: Hvad vil Enden da blive?

Tilskuerens Mølle. „Nogle ærlige Borgermænd, siger han, klage over, at man i lang Tid ikke har villet lade dem beholde deres Arvesynd, har slukket dem den evige Ild, eller i det mindste forbudt den at brænde evig, at man ikke vil tilstæde dem at fristes af Djævelen, ja, endog har lagt an paa, ganske at forvise ham af Verden." Og med hvilken Haan seer han ned paa Præsternes verdslige Færd, deres Sammensmæltning med de verdslige Stænder. „Præster baade med og uden Ret til Fløjelsmaver, har ikke taget i Betænkning at besøge Skuespil og andre syndige Forlystelser, ja vel endog gaa paa Baller og selv dandse med, item ride i affarvede Klæder og gule Skindbuxer. Ja, vi vide endog med Vished, at der selv i den gejstlige Stand gives saadanne, der ønskede baade Præstekjole og Pibekrave og Vinger og Bonnet og Samarie og Messehagel og Skriftestol afskaffede, der ikke tænke paa mindre, end at udparcellere deres Præstegaards Avling til Huslodder, attraa Tienden og Offeret ombyttet med en staaende Lønning", o. s. v. [1]

Kirketroens Forandringer give sig naturligvis ogsaa tilkjende i Gudstjenestens Organer, Psalmen og Prædiken, og begge dele Poesiens Omskiftelser. De gamle Psalmers Formmangler kunde ikke længer taales; deres simple Indhold maatte afløses af højere Poesi. De historiske Psalmer maatte udelukkes, thi hvilken Urimelighed var det ikke at ville udtrykke Historie i Sang, og den hellige Historie var jo des-

---

[1]) D. Tilskuer 1797, Nr. 18 og 19, jf. P. Hansens Tanker over Dagens Religionsliteratur, S. 26. og T. C. Bruns Særsyn (1797):

Men jeg saae, lig Verdens Luxer,
Selv den Kjøbenhavnske Præst,
Iført graa Manchesters Buxer
Og vanhellig farved Vest,
Saa til Bunds i Synden gaa,
At han red med Sporer paa.

uden et Aventyr. „Man udslettede Helvede, uden at kunne tilintetgjøre det", som Grundtvig siger; men hvorfor skulde man ikke, mener J. Møller, udelade deslige „bibelske Benævnelser som Djævel og Helvede, der let kunde misforstaas, naar man kunde udtrykke Begreberne paa en anden Maade." Derhos maatte Psalmerne indrettes efter Almuens Tarv, da denne blev endog selve Poesiens højeste Øjemed. „De gamle Psalmer vare for lange, for høje og for dunkle; nu fik man dem korte, lette og tydelige", men kolde som Is.

At der tidlig tænktes paa en Reform af Psalmerne, sees af P. Olrog's Afhandling om Psalmernes Fornødenhed (1768), hvori en Anmærkning handler om de slette Psalmers Forbedring: „Sangen bør luttres for alt hvad der støder og er hinderlig for Opbyggelsen, følgelig bør uværdige Udtryk om Gud omskiftes med værdige og bibelske; ufine Talemaader, alt nedrigt og hvad der falder hen i det latterlige maa forvises fra Helligdommen, og det som passer sig til de lærde Stridsskrifter henvises til behørige Steder." „Latinske og græske Ord maa oversættes, med mindre de allerede have faaet Borgerret hos os; isteden for Ord, som ere komne af Brug, maa man betjene sig af andre, som forstaas; Ord, som ere fordærvede for Rimets Skyld, maa gives igjen de Bogstaver og Endelser, som tilhøre dem", o. s. v. Blandt de ældre, mente han, at man med Kingos vilde have mindst Møje, thi nogle af dem vare meget gode, og behøvede kun ligesom de gamle Monumenter at poleres.

Man lod det imidlertid ikke blive ved denne, i sig selv meget betænkelige Rensning, man vilde ogsaa have ny Psalmer i den forbedrede (Klopstockske) Smag, og der opstod en ny aandelig Digterinde, Birgitte Cathrine, gift Hertz, siden Bøye, bekjendt under Navnet Madam Bøye (Boye). Selskabet for de skjønne Videnskaber udstædte (1773) en Ind-

bydelse til at digte i den hellige Poesi, og foreslog ti Prøvesange; Madam Hertz, der allerede tidligere havde uddannet sig paa egen Haand, indsendte tyve. Da hendes Mand ved Overdragelsen af de kongelige Domæner i Vordingborg Amt til Private tabte sit Levebrød, henvendte hun sig til Guldberg, og meddelte ham sine Digte, deriblandt Youngs Parafras over Jobs Bog. Guldberg opfordrede hende til at forfatte, omarbejde og oversætte Psalmer til den paatænkte ny Psalmebog. Senere oversatte hun Davids Psalmer (1781—85). Samtiden roser hendes „ægte poetiske Gejst, fine rensede Smag, det højtidelige og dybsindige i hendes Poesi. Men mange af hendes Sange ere skrevne for den private Andagt, for Elskere af høje Tanker og dem, der kan følge Digterinden i hendes Flugt, thi mange nærme sig snarere til Odens høje Sving end til Psalmedigterens simple Tone.“ [1]

Den ny Psalmebog, den saakaldte Guldbergske Psalmebog, besørget af Guldberg og Harboe, udkom 1778. Af Madam Bøye ere 120 Psalmer, af Guldberg de Morgen- og Aftenpsalmer han (1770) havde ladet trykke til Arveprinsens Brug. Der findes ogsaa nogle af Sporon. En Del af Kingos og enkelte af Brorson ere optagne uden synderlig Forandring. Men den herskende Tone i denne Psalmebog var, efter Fenger, „ikke dansk, men nymodens tysk, og havde sin Styrke i Udraab, oftest kolde, tit svulstige Beskrivelser, kunstige Vendinger og højtravende Ord.“ Selv Madam Bøyes Psalmer kunde ikke holde sig i den tilsigtede Højde, og sank fra stadselige Omskrivninger, som

> Naturen sov ved tændte Natte-Fakler,
> Ved Millioner skinnende Mirakler,
> Som fra den lange Nat først tindred' ud

[1]) Mad. Boyes Levnet i Birchs Billedgallerie, 1 D.

ned til trivielle Sætninger, som

> I Fred og Ro kan Mennesket forrette
> Sin Gjerning nu, og Rejser trygt fortsætte,
> Hvormange er Herrens Gjerninger!

Denne Psalmebog udbredte sig ogsaa kun i Kjøbstæderne, medens man næsten overalt paa Landet beholdt den Kingoske, saa at der selv i Psalmebogen aabenbarede sig en Adskillelse i Smag og Kultur.

Den Guldbergske Psalmebog blev først autoriseret for Kjøbstæderne 1783, men den var allerede da ikke stemmende med Tidens Fremskridt; og Kirkesangen blev paa ny Gjenstand for Undersøgelse ved den liturgiske Fejde. Blandt de Skrifter, hvortil den gav Anledning, er især et mærkeligt: Forslag til Kirkesangens Forbedring, udgivet af A. (1785), der tillige handler om Kirkemusik i Almindelighed.[1] Trangen til en ny Psalmebog blev følelig; Bastholm ankede paa, at Psalmerne i den Guldbergske vare for højtravende og for lange; man maatte have „fattelige moralske Sange" for Almuen. Balle holdt igjen i nogen Tid, men maatte endelig give efter, og indgav Forslag til en ny Revision (1790). Der blev nedsat en Kommission til at besørge „en Samling af aandelige Sange, som kunde være fattelig for Almuen og i Særdeleshed tjene til Brug paa Landet." Den bestod af Ove Malling, Abrahamson, Storm, Rahbek og Riber. Balle førte Protokollen, men tog ingen Del i den poetiske Behandling. Rahbek, der formodenlig tit blev overstemt, tog saa liden Del deri, at der kun, efter at han var udgaaet af Kommissionen, blev optaget en Ligpsalme af ham, den han digtede ved Samsøes Død (Nr. 423); men den poetiske,

---

[1]) Det findes i Luxdorphs Samling af Liturgica, 5 B. Forfatteren er ubekjendt. Hos Nyerup under Forfatterne paa A. anføres det ikke. Et lignende er af R. Schiørring.

eller rettere den upoetiske, Behandlingsmaade vil et Exempel, som han selv meddeler, tilstrækkelig oplyse. Brorsons uforlignelige:

Om Jordens Konger gik paa Rad
I deres Magt og Vælde,
De mægted ej det mindste Blad
At sætte paa en Nælde

var altfor poetisk for denne prosaiske Tid. Rahbek stred for at beholde det. Han vilde, som Abrahamson sagde, ikke give Slip paa sin Nælde, heller ikke paa det maleriske i Jordens Konger, der gik paa Rad. Abrahamson kunde derimod „ikke miskjende det koncinnere i en foreslagen, uden Tvivl Mallingsk, Variant", der omtrent løb saaledes:

Om Jordens Konger end fremgaa
I deres Magt og Hæder,
De faa ej skabt det mindste Straa,
Som Kvægets Fod nedtræder.

Denne Læsemaade blev dog heller ikke antagen. I Psalmebogen staar nemlig:

Og kom end alle Kongerne
I deres Pragt og Vælde,
Ej mindste Straa frembragte de,
Et Vink dem selv kan fælde.

Nælden kom lykkelig ud, og Vægten blev lagt paa selve Kongernes Forgjængelighed, ikke paa deres Mangel af Skabekraft. Frugten af denne Forhandling var den Evangelisk-kristelige Psalmebog, der blev autoriseret 1798. Den kjendte da alle.[1]

[1]) See D. Psalmehistorie i den D. Psalmedigtn. 2 D. J. Møller i Balles Levnet, S. 168. Rahbeks Erindringer, 4,170. 173. 175. jf. Fortalen til Fengers Udg. af Kingos Psalmer. At Rahbeks Ligpsalme er Nr. 423 er tilføjet i Borchs Exemplar af Rahbeks Erindringer.

Til at oplyse Psalmebogen vil en Betragtning af de Aandelige Sange, hvoraf der haves adskillige Samlinger, ligeledes være tjenlig, saavel som de aandelige Digte af bekjendte Digtere: saasom Hegelahr, Wemmeløv, Allerup, Siverud, P. Rhode, J. J. Lund, Heilman, Ramus, Thye Rothe, Tuxen, Nordal Brun, Hvass, C. Friman, S. Møller, Storm, Th. Thaarup, Kampmann, Riber, Bunkeflod, Zetlitz, B. K. Hjort, Gutfeld, J. F. Boesen.

Ligesom vi have faaet en Psalmehistorie, skulde der ogsaa tænkes paa en Prædikenhistorie, thi ogsaa den vilde være som et aandeligt Vejrglas for Kirkens Tilstand. Nogle Ideer dertil har Rahbek givet, nemlig en Slags Udsigt over de forskjellige Prædikemethoder;[1] men der behøves en udførligere Fremstilling. Man kan i kortere Tid end et halvt Aarhundrede tælle i det mindste syv Prædikemaader, og naar de bleve satte ud fra hinanden, og bleve oplyste hver især med de behørige Læsestykker til Øvelse og Exempel, kan der næppe være Tvivl om, at det maatte blive en baade lærerig og underholdende Bog, om den tillige altid blev opbyggelig, tør jeg ikke svare for. Det har flere Gange foresvævet mig, at jeg maatte forsøge derpaa, men den overordenlig rige Literatur og, som en Anmælder udtrykker sig: „Prædikanternes gamle Hævd paa at sige en Ting mere end een Gang"[2] gjorde uovervindelige Fordringer til min Taalmodighed. Dertil kommer, at i de trykte Prædikener kommer vel hist og her Tidsaandens Kjendetegn tilsyne, men det ret karakteristiske og malende gik sædvanlig forbi som et Mundsvejr, uden at efterlade sig tydelige Spor i Pressen. Man maatte tillige have en levende Tradition for sig.

[1]) D. Tilskuer 1803, Nr. 44.

[2]) Anmældelse af Glatveds Prædiken: Vor Nyaarsdag som den allerhøjeste Guds Søns hellige Navnedag, i Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifterne 2,439.

Den gammeldags Prædiken med sin Textforklaring, sine Afdelinger og Underafdelinger, sine Bibelsteder, der ligne de lærde Citater, sin streng orthodoxe Tone, sin Brede og Længde[1], behøver man ikke længe at søge efter. Som Exempel kan man tage Præsten ved Holmens Kirke, Grev Brandts Omvender, Jørgen Hee.[2] Oplysningen førte det med sig, at denne streng bibelske Methode formildedes ved at medtage Fornuften og Livet, som i Peder Olrogs Hellige Taler (1769): Guds Godhed imod os i det legemlige, Guds Godhed imod os i det aandelige. Deslige Prædikener vedbleve hele Tiden igjennem under mangehaande vexlende Udvigninger, men med samme Grundtone, og bleve tilsidst udsatte for stærk Forfølgelse. En Udartning, som man kunde kalde den lærde, var Grundtextens Forklaring ved Hjælp af det fornødne Sprogapparat, „Græsk og Hebraisk, der for større Tydeligheds Skyld endvidere blev oplyst af det kaldæiske, syriske og arabiske Sprog"; eller apologetiske Forsvar for de hellige Skrifters Ægthed og Authenticitet. „I Aaret 1787, siger en Samtidig, hørte jeg En ordentlig exegetisere over det Ord Mammon, og 1793 En snakke om et Komma, et ulykkeligt Komma, som i den danske Oversættelse var sat paa urette Sted."[3] Modsat den lærde er den enfoldige Prædiken, som Præsten „afpassede efter Tilhørernes Fattelse-Evne". Det var den farligste Vej, paa hvilken Prædikanten af Mangel

---

1) „Biskoppen (i Ribe), hedder det et Sted i Grønlunds Dagbog, prædikede (ved en Jubelfest) i tre Timer, da en Katarh hindrede ham at prake længer."

2) Jesu Christi Lidelses, Døds og Begravelses Historie. Udi endeel derover forfattede Prædikener, 1758—66. 4. Tre tykke Kvartbind. Med Fortale af Prof. theol. Peder Holm, der ogsaa særskilt er udgivet under Titel: Nogen Anledning til Jesu Christi Lidelsers nyttige Betragtning, 1758.

3) Et Par Ord for Landsbypræsterne, i Minerva, Oktober 1793.

paa Smag og Dannelse ofte blev udsat for enten at synke ned i det gemene og platte, eller at gjøre Foredraget aldeles meningsløst. Lignelser skulde oplyse, og deres Djærvhed skulde være luthersk. Da Rahbek gik i Herlufsholms Skole, hørte han Præsten ligne Naaden med en Skopudser; „thi ligesom denne daglig mere og mere stræber at faa Snavs og Urenlighed af vore Sko og Støvler, saaledes stræber Naaden daglig mere og mere at tage Synden af vore Sjæle.“[1] Hans Mossin lignede, efter et bekjendt bibelsk Forbillede, Synderen med et Svin: „Det er med Mennesket i Verden, ligesom med et Svin, deres største Fornøjelse er at vælte sig i Skarnet. Jo mere Skarn de kan komme udi, jo hellere vil de, og saaledes er Synden ligesom det Element, i hvilket Mennesket vil leve, og saadanne mange Svin maa Gud desværre føde i Verden.“[2] Et Exempel paa deslige enfoldige, ofte meningsløse, Prædikener, er Kinapræsten N. P. Langhorns. Til en af dem er Texten: Jesus som det bedste Brød mod den haardeste Hunger; en anden, Den største Billighed i Hjertet at huse Jesum, begynder saaledes: „Er det Fred? Lande-Fred er kaastelig, ofte meget kaastbar, kjøbes ikke sjelden dyre, med manges Blod, haarde Forskrivninger: Hus-Fred er ønskelig, kan ej altid faas, ofte naar man har en Nabal til Hus-Vert ej stedse beholdes; Sjæle-Fred er umistelig, Sjæle-Fred er erhvervet alle Mennesker, søges, Gud bedre det! af saa faa; Er det Fred? En afbrudt Tale i sit Sprog, hvilken røber en henrivende Sinds Bevægelse blandet med Forundring, Tvivl og Frygt hos den Spørgende: Anledning

1) Rahbeks Erindringer, 1,170.

2) Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifterne, 3,244. jf. Bastholms Geistlige Talekonst, 27 Kap. om Lignelser: en Postilprædiken over de Ord: Salige ere de, som ikke see og dog tro, hvor Christus lignes ved den aandelige Tobak, Troen ved Piben, og Ilden ved den Hellig Aand.

til Ordene, opdækker Sammenhænget, gav Jehu uventede Nærværelse, En ugudelig Mand skiøndt et Ris i Herrens Haand til at tugte og udrødde Achabs og Jezabels stinkende Familie, hvormed han allerede havde gjort Begyndelse paa Joram Jezabels Søn, som læses i det foregaaende 24de Vers: Er det Fred? Kommer du i et fredeligt Øjemærke? Har du Freds Tanker med din uventede Komme? Spaar og lover din Nærværelse noget Godt eller stikker et Forræderi derunder? Sigter den til at yppe Urolighed, stifte Ufred, forstyrre Freden? Er det Fred? Et vigtigt Spørsmaal; men Skade! Et Spørsmaal paa en Fred-løs Kvindes Læber." [1] Provst Andreas Mølleskou maatte ogsaa høre meget ilde for den Ligtale (det eneste han har ladet trykke), som han holdt i Ledreborg Kirke over Grev Holsteins Søn, der „i sin Alders tvende Aar, formedelst en ulægelig Byld ved sit Luftrør i Halsen maatte, ellers frisk og sund, forlade Verden ved Døden til stor Sorg og Følelse", som det hedder i Titelen paa hans Klage-Prædiken. [2] Naar han i Talen selv rører ved denne ulykkelige Byld, kommer han ogsaa galt fra det: „Vel skal alle dø, siger han, men ved et Tilfælde af ringe Betydenhed, som hver Barbeerdreng i vore Tider kalder Bagateller, det maa vísselig være bittert, især for den, som vil leve, og Livet giver Forjættelser om Sødheder og gode Dage". Var det Tidens Had til Præstestanden, der digtede, eller var det, som det udgives for, en virkelig Tildragelse, hvad der fortælles om en Præst, der havde faaet sin Faders Kald: „han behøvede just ikke at arve salig Papas Forstand, thi han

---

1) Langhorns Hellige Taler, holdte for Herrens Menighed i Schien i Norge. Christiania (1769). 4. Aandelige Taler etc. Christiania (1769). 4. jf. Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifterne 3,386: Anmældelsen af hans Modgift.

2) Klage-Prædiken, holden i Ledreborg Kirke 1789 etc. Kbh 1790.

havde, foruden Kaldet, arvet en Del Penge og Prækener for hele tredive Aar. Den første han holdt var en af Faderens sidste, og han havde lært alting udenad." Uden at mærke Uraad sagde han: „med mine grædende Taare gjentager jeg eder i Dag, hvad jeg nu i otte og tyve samfulde Aar haver sagt eder. Min Tid bliver ikke meget længer hos eder, Alder og Svaghed sige mig det noksom." [1]

Ved Aarene 70 synes en Forandring at være foregaaet. Allerede fra denne Tid begyndte maaskee Naturbetragtninger at gjøre sig gjældende,[2] og Tidsomstændighederne førte politisk Indblanding med sig, stundum til Forsvar for Regjeringen,[3] men oftere til Angreb. En ældre Methode (thi det er jo bekjendt, at ældre Præster, som Morten Renberg, „ved flere Lejligheder brugte en hvas Mund paa Prædikestolen") vendte tilbage, en Maade som man efter dens Variationer kunde kalde den strenge, den revsende eller den stikkende eller med Rahbek Tordenmoden eller den tordnende. Iveren imod Tidens Synder og imod Magthavernes Ryggesløshed yttrede sig med en Dristighed, der hverken skaanede Omstændigheder eller tog Hensyn til, imod hvem den stiledes. „Da, siger Rahbek, vare Johannes og Herodias idelig paa sommes Læber, og de dristede sig endog til at udpege Personer." „Da Matroserne ved en fuldgyldig Anledning havde faaet Befaling at arbejde om Søndagen, holdt en af Præ-

---

1) Prædikanten. En virkelig Tildragelse. (Samleren, 3 B. 1790. Nr. 69).

2) Der haves en Oversættelse af Tyſk: Chr. S. Ulbers Den retskafne Naturalist. Kbh. 1770, Afhandlinger over Søndags-Evangelierne, hvori der anvendes et Slags Naturbetragtninger.

3) Saaledes forstaar i det mindste en Anmælder i Fortegnelse over Trykkefrihedsskrifterne 3,215 Provst Windings Forsvars-Tale for Forordningen af 15 Juni 1771, angaaende Straffens Eftergivelse i Leyermaal, oplæst og holden i Vestervig- og Ager-Kirker. Aalborg 1771.

sterne en Prædiken mod Struensee." Heller ikke vare de kræsne i Valget af Argumenter; den lange strenge Vinter 1771 fremstillede de som en Straf for Vedkommendes Synder.[1] Selve Kongens Udskejelser og Hoffets Forlystelser bleve af Münter angrebne i en Prædiken i Anledning af en i Nærheden af Slottet opkommen Ildebrand; han fik en Irettesættelse derfor, men vandt Bifald hos den strenge og devote Del af Nationen.[2] Lige det modsatte af den tordnende Methode var den krybende. Den kom især for Dagen ved Struensees Fald, og yttrede sig, efter Guldbergs Forbillede, i en uværdig Smiger for Juliane Marie, Arveprinsen og Guldberg selv. Thye Rothe sang efter Befaling, og Præsterne prædikede efter Befaling; nogle af de bedste gjorde det med kjendelig Undseelse, andre af egen Drift og med stærkere Iver. Det er utroligt, hvor fin denne gejstlige Smiger kunde være: Enkedronningen, „Lands-Moderen", hed ikke Juliane Marie, men blot Marie, hvorved der ligesom af sig selv kom et Helgenskin om hendes Navn.[3]

Efter denne Udtømmelse fulgte et angenemt Stille. „Det blev Mode, siger Rahbek, at forkynde Ordet i al Enfoldighed." Man ansaae det for Popularitet, i trivielle dagligdags Talemaader at meddele de højeste Ideer, eller efter Rahbeks Udtryk „at vaase hen i den allertrivielleste Hverdagssnak, og højt nu og

---

1) Rahbeks Erindringer 1,83.
2) Struensée. Memoires de Reverdil. S. 74—75.
3) En Samling af disse befalede Prædikener, af Harboe, Balle, Hee, Münter, Janson, H. H. Müller (Et angenemt Stille efter et stormende Uveir), F. Randrup, J. Østrup (Herrens visse Hævn Guds Folk til Advarsel og Trøst), N. Nannestad i Odense o. fl. findes i 1 B. af Luxdorphs Samling af Trykkefrihedsskrifterne, den paa 25 Bind. Et andet Bidrag til Prædikens Historie fra denne Tid er Den homiletiske Journal, Nr. 1—5. Kbh. 1772 (af J. L. Bynch), eller Kritik over Præsternes Prædikener udi Kjøbenhavns Kirker, i samme Rækkes 17 B.

da at sætte en liden mystisk Sauce derpaa", ligesom Peber paa Østers. Ovenpaa disse mystiske Snakkere fulgte som Modsætningen dertil, Demosthenesperioden „med højtravende og svulstige Talemaader, Akker og Haer," eller Prædikens Evaldisme. Da „vare krampagtige Bevægelser, rullende Øjne og hule Sukke Summen af den aandelige Veltalenhed." Forgjæves søgte Bastholm i sin gejstlige Talekunst at arbejde denne Smag imod; baade før og efter den har Rahbek hørt slige Prædikener. Derfra var Overgangen atter let til den pathetiske Periode, der svarer til Poesiens Wertherperiode eller Atalaperioden, „da det var en begrædelig Mode at græde over alting. Den Gang græd Modeprædikanterne baade over deres Menighed og over sig selv, de græd af Glæde og af Vemod, de græd af Andagt og af mismodig Tungsindighed, og overalt snakkede de saa evindelig om deres Hjerte, at der nu og da opkom adskillige Tvivl om deres Hjerne." Endelig afløstes Føleriet, ved en naturlig Overgang, af Kulde og Blæst. Den pathetiske Periode gik under i „Revolutionsprædiken, da den store franske Revolutions Friheds- og Lighedsideer, der afhandledes i alle Samkvem, ogsaa blev en rig Talekilde, endog for Landsbypræster; og af den Kantiske Periode, da Prædikanter, naturligvis især de unge, opbyggede Kirken med filosofiske Kunstord, som de næppe endnu selv havde faaet halv fordøjet."

En Hovedtype, hvorunder disse jo ogsaa kunne henføres, har Rahbek ikke dvælet ved, thi da han levede midt i den, mærkede han den næppe; man kunde med et almindeligt Navn kalde den den rationalistiske. Den havde to Hovedmænd, først Bastholm, tilsidst Clausen; i den moralske Prædiken, Prædiken over Pligterne, var Bastholm et Mønster, som den fuldendte Oplysnings Prædikant var Clausen det. Guds Ords Forkyndelse blev bestandig mere og mere ubibelsk og over-

skabisk, men hvo kan beskrive alle dens Underarter? Snart kunde man sige: den Prædiken var meget fornuftig og vel gjennemtænkt, snart: det var ret en underholdende Tale; snart: hvilket Billedsprog har ikke den Mand, snart: hvilken Patriotisme laa der ikke i den Tale; men aldrig kunde man sige: dette er Jesu Aand og oprindelige Lære. Een Egenskab havde den, som behagede alle: den var ikke for lang, thi en lang Gudstjeneste var bleven til en sand Taalmodigheds-Prøve. Gudstjenesten er dog ogsaa altfor lang, sagde Bastholm; ja, sagde en anden, hvo kan udholde med Opmærksomhed at bede og synge i to til tre Timer?[1] Dens gamle Navn beholdtes vel endnu, men ligesom Præsten hed Folkelærer, kaldtes Prædiken ogsaa Kirketale.[2] Eet Kjendemærke havde den: Oplysningens. Der maatte prædikes Fornuft, da ingen brød sig om Bibelsprog, der maatte vælges moralske Themaer, da ingen vilde høre noget om Mirakler. Da de bibelske Texter vare foreskrevne, maa der have hørt en vis Kløgt til at prædike over dem og at tale om noget ganske andet; men denne Forbindelse tog man sig i Almindelighed meget let. Derimod maa man ingenlunde tro, at de gode Prædikanter toge sig deres Gjerning let, de vare tro Arbejdere i Oplysningens Tjeneste; de dannede sig efter franske, engelske, tydske Mønstre, Saurin, Doddridge, Marezoll o. lign., og de talte stundum med en Begejstring, som de virkelig følte. Fra den tørre Lære om Pligterne hævede man sig til verdensborgerlige eller borgerlige Æmner, Familieforholde, Opdragelsen[3], Naturen: Den bedste Christen er den bedste Verdensborger, Fædrelandskjærlighed, Naturglæder, Efteraaret som

---

1) Hwiids Dagbog, S. 54.
2) f. Ex. Kirketaler af Køble, 1799.
3) Allerede 1785 bragt paa Prædikestolen af Th. Rasmussen; see Luxdorphiana S. 136.

et Billed paa Alderdommen, Sande Vinterglæder, Religionslærerens Embede fra sin behagelige og ubehagelige Side, Hvor vigtigt det er at avle sunde Børn, Hvor lærerigt og velgjørende Mindet er om de svundne Dage, Dydens Natur, Haabet, Venskab, Advarsel imod Læsesygen, o. s. v. det er nogle af disse Prædikeners Indhold. Ofte var der her god Anledning til rørende Tiltale, Tiltale til Oldinge, til Fædre og Mødre, til Ynglinge, til Rige, Lidende, Fattige, sædvanlig igjennem megen Skjønsnak og lutter Almensætninger, efter Melodien: Og du, o Yngling, eller Og I, o Rige! Afhandlinger, Krier, omtrent af den Slags, som man nu opgiver til Behandling i Skolerne. Om Jesu Navn nævntes til Slutning for Sømmelighedens Skyld, saa var det godt, nødvendigt var det ikke. Religion og Christendom nævntes med, men kun som Sandhedens og Dydens og Oplysningens Følgesvende: „Sædelighed, Dyd og sand Christendom" hedder det hos Clausen; om Tilhørerne: „det højeste Væsens Tilbedere, Jesu Bekjendere og Dydens Venner"; om Præsten: „Religionslæreren, Religionens og Dydens offentlige Talsmand". Med Iver prædikede disse Mænd mod Vantro, hvad var deres egen Tro? „Gud, Forsyn, Udødelighed"; „Oplysning, Dyd og borgerlig Velstand". De „holdt det for nyttigere at foredrage sine Tilhørere en sund fornuftig Pligtlære, end at føre dem ind i en Labyrint af ubegribelige Troshemmeligheder og tomme Spidsfindigheder". Ingen burde miskjende dem derfor. De forklarede, „hvor skadeligt det er i Religionssager at hænge ved Bogstaven", o. s. fr.[1] De vare Oplysningsmænd. I en Prædiken (Vil Religionen tabe eller vinde ved den fremskridende Oplysning) begynder

[1] See de bekjendte Prædikener af Maurenbrecher (Das glückliche Dänemark hører ogsaa hertil), af Marezoll (fordanskede af Liebenberg), af Clausen 1795, 1800, Gutfeld 1790, 1799 o. fl.

Clausen med de Ord: „Natten! Uvidenhedens Nat, er forbigangen, Dagen, Oplysningens Dag, er kommen nær.“ Og hvilken Oplysning var saa det! I en anden (Hvorfor Religionen ikke er mere agtet og elsket) taler han et Sted om Indvendingerne mod Kristendommen, hvorledes mange finde, at dens Læresætninger hverken ere grundede i Fornuften eller Skriften, men Fremgang er der dog skeet: „Hvor meget vandt ikke Religionen baade i det Indvortes og Udvortes ved Reformationen? Er ikke i de senere Tider Konfirmationen bleven anordnet, Besværgelsen ved Daaben afskaffet, det aabenbare Skriftemaal kommen af Brug, Festdagenes Antal indskrænket? Og arbejdes der ikke nu hos os paa en ny Psalmebog, hvoraf der alt er kommen en Prøve for Lyset, der vidner om, at den forfattes i den mere rensede Christendoms Aand.“ Han sigter til Prøven af den evangelisk-kristelige Psalmebog. Man maa naturligvis læse nogle af disse Prædikener i deres Helhed, for at overtyde sig om, hvor hule de ere, og hvorledes den gamle Kristendom aldeles var udfejet af Kirken; f. Ex. Gutfelds: „Hvor rig en Anledning Jesu Fødselsdag giver os til sand og ædel Glæde“, sammensat af Gud, Forsyn, Udødelighed og skjøn Snak; eller „Nogle af de sædvanlige Fordomme der endnu ere herskende blandt de Christne i Hensigt til Jesu Nadvere“; nogle ansee den som noget hemmelighedsfuldt og aldeles ubegribeligt, andre fastе forud, o. s. v. „Det er Jesu Christi Ihukommelses-Maaltid.“

Enkelte Taler kunne ogsaa oplyse Rationalismens Udskejelser og Anstød. Forstanden stødte an imod Ubegribeligheden: den „for sine Prædikeners fornuftige Klarhed og aandige Omfang berømte“ Bastholm satte engang Steffens i svar Uro ved en af sine Prædikener. „Han søgte ved en geografisk Detail, efter den Tids Maade at anvende verdslig Lærdom paa Theologien, at godtgjøre, at naar alle Sjæle, der

havde levet, paa den yderste Dag stode op igjen, vilde der ikke være Plads for dem paa Jorden." „Jeg hørte store Tal, siger Steffens, en omtrentlig Beregning af de Sjæles Antal, der vilde komme tilsyne, en Sammenligning imellem dette Antal og det hele beboede og ubeboede Rum af Landene paa Jorden, og en Undersøgelse, hvor mange Kvadratfod et Menneske vel behøver for bekvemt at kunne bevæge sig." Det vilde ikke slaa til; da var en tysk Tænker heldigere i at løse det gamle Problem, hvorledes man skulde „faa et Lokale til denne anseelige Forsamling"; han beregnede, at „da de alle, som billigt er, maatte staa op i Dommen, vilde et Fladerum som Kongeriget Bøhmens være tilstrækkeligt." [1] Rationalismen og de borgerlige Forholde fortrædigede hinanden: I Aaret 1793 gjorde en Brudevielse megen Opsigt, den blev modsagt og forsvaret med megen Heftighed. Det var en Slags Afhandling, hvori der, saavidt jeg erindrer, ikke forekommer et Ord om Gud, og Præsten betragtede Handlingen som et borgerligt Ægteskab. Den gjorde den Virkning paa Brudeparret, at det under Handlingen gik bort, og først opsatte nogle Punkter af en Ægteskabskontrakt, „der i alt Fald kunde tjene til, noget at formilde det herskende, det uopløselige i Ritualforbindelsen", og lod sig siden i al Stilhed vie. [2] Paa denne Tid at ville tale om Jesu Undfangelse og Fødsel, vilde have vakt almindelig Forargelse; Pawels mente dog, at han i en Prædiken burde foreholde sine Medkristne: Det syndige i Kjønsdriftens

---

1) Steffens, Was ich erlebte, 2,175. jf. Strauss, Die christliche Glaubenslehre in ihrer geschichtlichen Entwicklung und im Kampfe mit der modernen Wissenschaft. Tübingen 1840—41. Jüngstes Gericht i Slutningen af 2 D.

2) En Brudevielse og I Anledning af Brudevielsen, i Minerva, Februar og Maj 1793.

uordentlige Tilfredsstillelse (1800); men han vakte dog Forargelse, al Frihed uagtet var der dog endnu en Sømmelighedsgrændse, som den herskende Licens-Moral ikke upaaanket turde overtræde. Der holdtes ogsaa Prædikener mod Kjøbenhavns Forlystelser; men de ledes ikke. Menneskets Lov var over Guds Lov. Clausen blev engang anklaget for Yttringer om Søndagens Vanhelligelse ved usædelige Forlystelser.[1] Præsten stod ogsaa under Politimesteren!

Et af Tidens naturlige Børn var endelig den økonomiske Prædiken. Præsten, der havde saa lidet at gjøre med Guds Rige, maatte som Menneske og Borger ved det levende Ord befordre det almindelige Bedste, hans egen Menigheds Tarv krævede det; og da Tiden satte alle sine Kræfter til paa det almennyttige, maatte han som dens Organ jævnlig tale om Kartoffelavl og Staldforing, Vexeldrift og Koppeindpodning. Cramer havde indført Kartoffeldyrkning, men den havde meget og mange imod sig, „det blev anseet som Tegn paa Liberalitet og fordomsfri Tænkemaade, naar man tilstod, at Kartofler som Føde for Svin og Fjederkræ kunde have sin Nytte";[2] Regjeringen maatte lade Afhandlinger skrive for at anbefale dem som Menneskeføde.[3] Var det ikke Præstens Kald at bekjæmpe denne Fordom? Hvor mange Fattige maatte ikke velsigne de veltalende Ord, der udgik af hans Mund! Vaccinationen havde sine meget store Vanskeligheder: man frygtede for „at faa noget dyrisk i sig af Giften", og Regjeringen havde megen Besvær med at faa den indført. Var det ikke nærmest Præstens Kald at bekjæmpe

[1]) See J. Møller, Balles Levnet, S. 254. H. G. Clausens Eftermæle. Kbh. 1840. S. 33.

[2]) Rahbeks Erindringer, 1,65.

[3]) ff. Afhandlinger om Potatos af Christ. Hammer og J. K. Trojel; Skjulte Fordele til Landets Vel ved Kartoflers Formerelse, af N. Rosted 1790. o. fl.

denne Fordom? Hvormange Menneskeliv har han ikke derved bidraget til at frelse! Det er Skade, at man ikke nøjere kjender disse Prædikener. Det er gaaet dem, som saa meget andet, der i sit Slags var noget ypperligt; det gjør sin Virkning og bliver kastet bort. [1]

Naar man engang vil prøve sig selv, om man har det oprigtig kristelige fromme Sind, som de mange maa have haft, der hørte og læste hine Samlinger af Prædikener og Postiller i Tidsrummets første Halvdel, saa kan man forsøge, om det er muligt, ikke paa een Gang, men med Mellemrum at læse dem; vil man derimod forsøge, om man har den sande Oplysning og fordomsfri Tænkning, saa maa man tage dem fra Tidsrummets Slutning. Kan man ingen af Delene holde ud, saa paatrænger sig tilsidst det Spørgsmaal, om hele dette Prædikevæsen, drevet saaledes som en Prædikenfabrik, ikke i Grunden er, ikke blot en aandløs, men en ukristelig Gjerning, allerede ukristelig, fordi den er aandløs. Det store og hellige Kald, bluedes de ikke ved at modtage det, de mange, der kun havde lært hvad de havde lært for at faa et Levebrød, der havde lært saa meget, at de kunde forklare en tør Katekismus og dele en Prædiken i Stykker, og for Resten levede det samme trivielle dagligdags Liv i Handel og Vandel som andre, eller værre? bluedes de ikke, de, den verdslige Lovs ubetingede Tjenere, ved at udgive sig for hans Efterfølgere, der var hvad de aldrig havde været og aldrig kunde blive, Himlens Vidne, Verdens Martyr og Synderes Ven? Disse Ord ere for haarde, vil maaskee nogen indvende; jeg

---

[1]) Hos Erslev anføres af J. L. Hertel: Om Kokopperne. En Prædiken holden i Rønnebek og Olstrup Kirker (han blev Præst der 1792). Kbh. 1803. Det er det eneste Manden har udgivet; men jeg har ikke kunnet overkomme den, og har kun haft godt af Titelen.

veed det, men for hine Præster og hin Tid vilde de have været mere, aldeles uforstaaelige og meningsløse.

Hvo der ikke er bleven træt, kan derpaa fordybe sig i den mer end overflødige Del af aandelig Literatur, der sigter til at vække og nære Andagt, snart efter den gamle Kirkes Lære, snart efter mere eller mindre fanatiske Sekters. Blandt de hertil hørende Forfattere [1] ere de mærkeligste uden Tvivl de, der oplyse, at den gamle Kristendoms Bekjendelse endnu havde bevaret sig i de højere Stænder; saasom Diderik Thura,[2] Fr. Danneskjold-Samsø, fremfor alle Fr. Lütken,[3] samt to andre Sømænd, Kommandørerne H. M. Bille og P. Selmer, og Professor i Medicinen F. L. Bang. Som Modsætning dertil burde man ikke undlade at læse nogle af de Skrifter, der i Slutningen af Tidsrummet, efter at Religionen var sat tilside, i meget forskjellige Retninger skulde tjene til at oplyse Almuen, for at gjøre sig bekjendt med Andagtens anden Side: den oplyste Andægtighed eller den andægtige Oplysning.

---

[1]) som J. Hegelahr, H. Mossin, C. L. Leth, M. Dyrhof, Enevald Evald, Lyder Høyer, M. Langhorn, M. Holmboe, A. Kierumgaard, F. Chr. C. Krag, J. Rosenkilde, J. F. Boesen o. fl. Henrik Gerner, Mette Kyhnel, G. Seeberg, H. N. Hauge, Johan Madsen, o. fl. (jf. Skrifter om Fanatikere af J. Windfelt, C. C. Fabricius, P. Brochner, J. Walter, C. Gad; N. Lassen). Samt en Del Oversættelser, som Thomæ Securii Aandelige Myrrhebusk, oversat af F. B. (Boye). Kbh. 1758. o. lign.

[2]) Samling af lærerige og opbyggelige Materier. Tre Aargange 1768—70, og Anhang 1776. „Det saare læseværdige, men nu aldeles glemte Ugeblad" (Rahbek, D. Tilskuer 1799, Nr. 103.)

[3]) Hellige Opmuntringer i modige og tankefulde Stunder, 1764. Sjette Oplag 1847. Opbyggelige Tanker og Sprog, udg. af J. H. Paulli, 1850.

12. Bevægelser i Literaturen med Hensyn til Folkeoplysning og Folkefrihed. Udgang fra materielle Interesser: Statsøkonomi, Landsøkonomi og Reformer. Erik Pontoppidan. Frederik Lütken. Bondestanden. Landhusholdningsselskabet. Christian Martfelt. Didrich Didrichsen. Tidsskrister. Niels Prahl. Hans Holck. Christian Gormsen Biering. Emanuel Balling. Johan Clemens Tode. Johannes Zoega. Provinspressen. Norske Ugeblade. Hans Strøm. Claus Fasting Oversættelser. Trykkefriheds-perioden (1770—73). Jakob Christian Bie. Guldberg og Martfelt. Søren Rosenlund og Rosentorne. Josias Leopold Bynch o. s. v. Guldbergs Azan. C. P. Rothes Lovtale over Skoborsten o. s. v. Modvirkning (1773—84).

Langsom og igjennem mange raa ufuldkomne Forsøg banner den skabende Tanke og dens Produkt, Opfindelsen, sig Vej, indtil der endelig staar en fuldendt Gjerning. Med Oplysningen, hvad man kalder saa i den hele Menneskeheds eller et enkelt Folks Udvikling, er det samme Tilfældet; men det Punkt, hvorfra den gaar ud, bestemmer allerede det Maal, hvortil den sigter, og de Veje, lige eller krumme, igjennem hvilke den bevæger sig, bestemme dens endelige Natur. Udgangspunktet og Maalet sigte til hinanden. Oplysningen forkynder sig selv tydelig nok; den har givet Afkald paa Himlen og det himmelske Rige, og sætter sig som Maal Menneskehedens, Statens, Stændernes, Familiernes, Individernes jordiske Velvære; den bygger dette Velvære paa Bevidstheden, ikke om Gud, men af Menneskeværd og Menneskefrihed. Vi tro derfor ikke at fejle ved at lade dens Yttringer begynde med materielle Interesser; først naar de varetages enkeltvis, kan der af det hele blive en almindelig jordisk Lyksalighed.

Til Oplysningens Fremme kræves Forbedringer, Reformer, ikke i et, men i alt, men især, at alle de Baand, der ligge som trykkende Lænker paa den erhvervende Del af Folket, blive løste, saa at den frit kan bevæge sig. „Intet Folk kan blive oplyst, med mindre det er frit"; denne Sæt-

ning see vi idelig stillet i Spidsen, saa at der er to Ting, som Oplysningen nødvendig maatte ville: at gjøre Folket, fra oven af til den nederste Almue, til et frit Folk, og derpaa at oplyse det, eller omvendt: at oplyse det, for at det saa selv kan gjøre sig frit. Midlerne dertil vare kun svage, Hindringerne store. Man maa levende forestille sig disse, Statens indre Brøst og ydre Svaghed, for at kunne forsone sig med hine og med den Maade, hvorpaa det, som vi i vore Dage see fuldbragt, endelig blev erhvervet. Man maa betænke, hvorledes Kongerne vare (naar Frederik den Femte „kun havde Kvinder og Vin, saa brød han sig ikke om andet", siger Reverdil), hvorledes Ministerierne skiftede („den hyppige Forandring af Ministerier" anføres netop som en af Tidens Ulykker [1]), hvorledes Bondestanden var fortrykt, saa at Frygten for paa een Gang at løse dens Lænker ikke uden Grund ansaaes for en farlig Statsrevolution, hvorledes Næringsvejene vare spærrede, hvorledes Statsgjælden voxte, hvorledes Finanserne misbrugtes, hvorledes Offer paa Offer maatte bringes de fremmede Magter, hvorledes Trykkefriheden pludselig blev til Tøjlesløshed og Skridt for Skridt maatte tages tilbage, o. s. v. Alt dette vil, om ikke retfærdiggjøre, saa dog undskylde Literaturens uordenlige, snart afmægtige, snart overgribende Bevægelser, der endte med uopfyldte Krav paa Frihed og Lighed.

Atter møde vi Erik Pontoppidan. Denne Mand er overalt, hvor noget nyt og gavnligt skal fremmes. I Følge hans Indflydelse udgik der, paa Frederik den Femtes Fødselsdag 1755, en kongelig Indbydelse til alle, uden Hensyn til Rang og Stand, at indsende almennyttige, økonomiske og

[1]) Anmældelse af (A. H. Stibolts) Atter ikkun Tanker i Lærde Efterretninger 1790, Nr. 18.

fysiske Afhandlinger til Grev Moltke, hvilke derpaa, med en Belønning for Forfatteren og uden Bekostning fra hans Side, naar de dertil fandtes værdige, vilde blive udgivne i Trykken.[1] Af de indkomne Skrifter samlede Pontoppidan et udførligt Værk: Danmarks og Norges Oekonomiske Magazin i otte Dele (1757—68. 4.). Deri optraadte mange ny Forfattere, og der gaves Stødet til en ny Literaturgrens Fremkomst.[2] Ja, Iveren gik saa vidt, at de Studerende, der havde nydt Kommunitetet i to Aar, bleve (1761—62) forpligtede til at høre de offenlige økonomiske Forelæsninger i Modersmaalet fire Timer om Ugen.[3] Pontoppidan selv udgav derhos i sin Oekonomiske Balance „det første Forsøg paa at fremstille ikke den offentlige Oekonomi, men den private, at give enhver Patriot et rigtigt Begreb om Fædrelandets Produkter og Afgrøde, hvad der deri ved Kunst og Flid forhværves imod det, som Landet behøver og daglig forbruger af fremmede Landes Vare." Det var ikke hans Hensigt at tale om de fornødne Forbedringer, han vilde kun gjøre opmærksom paa Tilstanden: Befolkningen, de aarlige Produkters Mængde, Kornets Anvendelse og Udsendelse, Handelen, o. desl.; men ved at gjøre sit Skrift til en Slags historisk Indledning gav han det tillige en særegen historisk Interesse,

---

1) Højbergs Holbergiana, Fortalen, Bladet d 5. Stampes Erklæringer, 5,609. Büschings Nachrichten 2,454.

2) Til disse Forfattere høre: Otto Diderik Lütken (Broder til Frederik Lütken, Præst i Fyn), hvis Undersøgninger angaaende Statens almindelige Oeconomie. Sorø 1760. To Dele. 4. bragte ham i en Fejde med Andreas Schytte, Præsterne N. N. With, Th. Møller, P. N. Dalhof, K. Lang, J. Kirkerup, N. Hurtigkarl, J. A. Dyssel, E. G. Begtrup; samt N. Ryberg, D. Heitmann, H. J. Dahl, J. N. Schumacher, Frederik Bagger, den vindskibelige til Julskov, J. Lange til Rødkilde, J. J. Hertel, C. C. Plüer, F. Hofman, C. P. Sandgaard, o. fl.

3) H. Beckman, Communitatis reg. Havn. hist. S. 94.

i det han sammenlignede de forrige Tiders Husholdning og Levemaade med de daværendes, hines Tarvelighed med disses Luxus. [1]

Med Forbedringer for Øje skrev Frederik Lütken, hvem vi kjende som opbyggelig Forfatter, sine Oekonomiske Tanker (1755—61). [2] I en ædel jævn Stil, med ligesaa megen Frimodighed som Beskedenhed („temmelig frit, men derhos noget pedantisk i sin Stil", mener Daſs) meddelte han Bemærkninger om allehaande Gjenstande til Landets Ophjælp, forsaavidt Censuren vilde tillade det: om Menneskers Formerelse (Befolkningens Fremme), Manufakturers og Haandværkers Undertrykkelse ved fremmede Varers Indførsel, deres Opkomst ved Præmier, om Handelens og Handelsskibes Befragtning, Pengevæsen, Skatter, Hæren, Kapere, de jydske Heder og meget andet; derimellem blandede han andre frimodige Betragtninger, f. Ex. om Lotterier, om Sandhed, samt literaturhistoriske Meddelelser, ikke blot om økonomiske Skrifter [3], men ogsaa om Tidsskrifter [4], ja endog Romaner,

---

[1]) Eutropii Philadelphi Oeconomiske Balance eller Uforgribelig Overslag paa Danmarks Naturlige og Borgerlige Formue Til at giøre sine Indbyggere lyksalige, saavidt som de selv ville skiønne derpaa og benytte sig deraf. Kbh. 1759. Tilegnet Kong Frederik den Femte.

[2]) Oekonomiske Tanker til høiere Eftertanke, ni Dele 1755—61. Andet Oplag i to Dele 1777. jf. de formedelst Censuren udeladte Steder i Suhms Ny Saml. og Daſs' Breve til Suhm (Suhms Saml. Skr. 15,258. 260. 284).

[3]) Deriblandt Oeconomisk Journal eller (som Titelen fuldstændig lyder) Maanedlige Samlinger af udvalte practiske Afhandlinger til at forbedre Huusholdnings-Kunsten, Land-Væsenet, Manufacturer, Handelen og alt hvad under det Navn Oeconomie i allervidtløftigste Meening pleyer at befattes. (Ogsaa Forstvidenskab og Havekunst). Januar til December 1757. (S. 544 omtales Jens Rostgaards Skraa, S. 826 den Norske Prim-Stav.)

[4]) Drømmeren, Antidrømmeren, Sandsigeren, Spionen, Partigængeren.

samt om Skriveri og Bogtrykkeri. Dette Skrift besidder vel ikke Mösers Vid og Klarhed, det indeholder mere gode Ønsker end gjennemgribende Fremstillinger, men det var baade i sig selv og ved den Opsigt det gjorde, den Modstand det led („mange ønske nu, at han med alle ville rent ophøre", siger Dass 1760) en ypperlig Vækker og en sand Prydelse for sin Tid.

Fra den almindelige Statshusholdning vendte Opmærksomheden sig i Særdeleshed til Bondestanden. Reformen begyndte under Frederik den Femte med Kommissionen til Fællesskabets Ophævelse (1757) og den delvise Ophævelse af Hoveriet paa Hirsholm Amt og Bernstorfs Gods (1761 og 64); og fortsattes under Christian den Syvende ved Landkommissionen (1767), der gik over til et kongeligt Kollegium under Navn af General-Landvæsens Kollegium (1768). Derpaa fulgte Forordninger om Landvæsen og Bondefrihed.[1] I Literaturen begyndte en ny Række af Skrifter med denne Kommissions Forhandlinger, Meddelelser af dens Medlemmer og Prisskrifter indtil dens Ophævelse (1773).[2] Atter en Række af Skrifter fremkaldtes ved det til Landhusholdningens Fremme stiftede Selskab, Landhusholdningsselskabet. Den første Idee dertil gav Kaptain C. F. Hirschnach.[3] Grev Bernstorf blev dets første Præsident. Det fik Patent som kongeligt (1776). Christian Martfelt (f. i Odense 1728, † 1790), der efter at have studeret i

---

1) See Stampes Erklæringer, 5 og 6 D.

2) Skrifter af M. H. Høyer, F. A. Pflueg, A. C. Teilman til Nørholm, N. C. Clausson, J. D. W. Westenholtz o. fl.

3) Grundregler for det danske patriotiske Præmieselskab. Kbh. 1768. See Nyerup under Hirschnach og Theiste, og som Ideens første Ophavsmand Biskop Birchs Fader, Mineralinspektør Birch i Østs Materialier, Nr. 76.

Kjøbenhavn under Gunnerus og i Sorø under Sneedorf, ved Konferensraad Rybergs Understøttelse havde foretaget en Udenlandsrejse, blev efter sin Hjemkomst Selskabets bestandige Sekretær (1768), og udgav en Plan for dets Virksomhed (1769).[1] Dibrich Dibrichsen (en Bondesøn fra Angel, f. 1752), der kom til Kjøbenhavn 1774, blev Selskabets Fuldmægtig og derefter dets Sekretær (1787—1802). Som saadan skrev han Selskabets Historie, og udgav en Række Skrifter hørende til dets Øjemed.[2]

Foruden enkelte andre Forsøg paa at oplyse Statsøkonomien i Almindelighed, f. Ex. Grev F. L. Moltkes Breve om Overdaadighed (1758),[3] eller at anvende Naturlæren, især Kemien, paa Agerdyrkningen, som P. Randulfs Anledning til Agerdyrkningens Forbedring, grundet i Naturlæren (1757), fremkom der ved den af Landkommissionen, Landhusholdningsselskabet og lignende Selskaber i Provinserne (f. Ex. det nyttige Selskab i Bergen[4]) fremkaldte Bevægelse adskillige andre Skrifter, dels om Bondestanden, dels om Agerdyrkning, Handel, o. desl. før Regjeringsforandringen 1784.[5] Hertil

[1]) Worm, 3,958.

[2]) Selskabets Historie i det Kongelige Danske Landhuusholdings Selskabs Skrifter, første Række 1—6 D. og Tillæg i Norske Vid. Selsk. Skr. i det nittende Aarh. Magazin for Næringsstanden, otte B. 1796—1801. Samt Nyt Magazin, og Tillæg af Johan Werfel, fire B. 1798—1801. Nachricht von der Kön. Dän. Landhaushaltungs Gesellschaft und ihren Preismedaillen i J. H. Schlegels Samml. zur Dän. Gesch. Schlegel har ogsaa udgivet Oeconomiske Prisskrifter 1774. jf. Forfatterne L. Mus, M. Falch, J. L. Lybecker. o. fl.

[3]) See ogsaa om dette Skrift under Dansk Sprog.

[4]) See Nyerup under F. A. de Fine.

[5]) Til Bondestanden og Landvæsenet høre Skrifter af F. Blechingberg (Husbygningen i de danske Landsbyer 1765), Torkild Baden, E. Fleischer, H. Kroymann, F. W. Greve af Wedel-Jarlsberg, S. Kleestrup, N. Hammelef, C. W. von Munthe af Morgenstjerne, Friderik Buchwald, A. L. Moltke, o. fl. Om Hederne i

høre ogsaa historisk-økonomiske Efterretninger og Beskrivelser over enkelte Egne og Steder.

Den i Holbergs sidste Dage opvakte Læselyst og Almuens tiltagende Begjerlighed efter at deltage i almennyttig Kundskab i Forbindelse med Underholdning og Morskab fremkaldte en anden Art af Folkeliteratur: Tidsskrifterne. Dagpressen udvidede sig til Ugeblade, Ugebladene til Maanedsskrifter. Denne Industrigren næredes ved Trykkefriheden, men vedblev ogsaa efter dens Indskrænkning, indtil den endelig blev en staaende Form i Literaturen.

Bornholmeren Niels Prahl havde allerede begyndt den.[1] Andre fulgte hans Exempel,[2] men den voxte især, da Dagens Fornødenhed forenede sig med den ved Oprettelsen af Adressekontorer. Patriarken i denne Literatur blev derved Agenten Hans Holck (f. i Nyborg 1726), der var Kjøbmandskarl i Kjøbenhavn og i Forening med Jens Andersen

---

Jylland: S. Thestrup, J. H. G. von Justi, J. A. Schiøt, o. fl. Biavl: D. Schiøth, A. Bøtter, J. R. Petinati, H. Næraae, E. Fleischer. Faareavl: F. B. Hasller, P. Volqvartz. Høravl: F. Dræbye, der ogsaa oversatte Smith om Nationalvelstand, 1779. Havevæsen: K. Gertsen (Tobakkens Dyrkning), J. K. Trojel (Kartoffel- og Humleavl), C. F. Schmidt, N. Wamberg. Fiskerier: E. Hagerup, N. C. Fris, o. s. v. Handelstidenden begyndtes af F. E. Ehrhardt 1782 og fortsattes af U. F. Cortin. I Bibliothek for nyttige Skrifter 1772. 4. Nr. 63. S. 499 findes en Artikkel: Hvorledes plukkes levende Gjæs? saa at B. F. Rønne er ikke den første, der har anbefalet denne Industrigren; der spørges ogsaa, om man kan gjøre det samme med Ænder.

[1]) Den sjette Avis 1751. 4. Actricen 1758. 4. Maanedlig Skialdtidende 1761—66. 4. Kiøbenhavns Allehaande 1772—75. Adresseavise for Børn 1779—80. 4.

[2]) F. Ex. Spionen 1757 (af C. A. Thielo.) Den danske Partigænger („er moralsk og satyrisk, munter og ej saa ubillig skreven.") Den danske Contrapartigænger („er paa Vers og ej saa ilde skreven.") Dafs til Suhm 1758 (i Suhms Saml. Skr. 15. D.) jf. Søderberg ved de indkomne Svenske. (§ 6.)

oprettede det kongelig privilegerede Adressekontor (1759.) Han blev Grosserer, og gik fallit, men fortsatte sin literære Virksomhed til sin Død (1783.)[1] I hans Sold arbejdede Christian Gormsen Biering (f. i Hjallese ved Odense), Fuldmægtig ved Kjøbenhavns Adressekontor, indtil han nedsatte sig som Bogtrykker i Odense (1771),[2] og Emanuel Balling (f. i Præstø), der anlagde et Bogtrykkeri og Adressekontor i Helsingør (1767), men tog til Kjøbenhavn (1771), og fortsatte der sin literære Virksomhed indtil sin Død (1795).[3] For Resten var Holck en driftig og i flere Henseender fortjent Mand; han stiftede adskillige Indretninger for de Fattige, fik Skoler oprettede, modtog Gaver til Spise- og Sygekasser, udgav komiske Heltedigte og Æventyr paa Vers (Svend Tomling) o. s. v. og selv den Moro, hvortil hans Foretagender gav Anledning og Digternes (Evalds og Vessels) Skjemt med „Sygekassens Patriark"[4] og de slette Vers i Aftenposten, gjorde ham til en anderledes navnkundig Mand end de fleste andre Forfattere.[5] At gjennemgaa denne Literatur nøjere, lønner sig ikke. Fruentimmer-Tidenden[6] f. Ex. handler næsten om alle mulige Ting: Børneopdragelse og Kjøbstadnæring, Præstestandens Nødvendighed og Forslag til

---

1) Kiøbenhavns Magazin 1773—74. Flyvebladet 1774. Maanedskriftet Den politiske Mercurius 1774. o. s. v.

2) Thebordet 1762. Patrollen 1765—67. Den danske Argus 1771, fortsat i Odense 1772. 4.

3) Aftenposten 1772. fgg. 4. fortsat af hans Søn Emanuel Balling, o. fl. Søndagsbladet 1774. Literaturens Paquetbaad 1777—79. 4. Patrioten 1782. 4.

4) Rahbeks D. Tilskuer. Anden Aarg. Nr. 25. S. 196.

5) Agent Holcks Levnet af N. Prahl. Kbh. 1783.

6) Fruentimmer-Tidenden og Fredags-Selskabet i Kiøbenhavn. Første Aarg. 1767. 4. Udg. fra Adresse-contoiret. Fortsat under Titel af: Fruentimmer- og Mandfolke-Tidenden. Anden—Fjerde Aarg. 1768. 69. 70. 4.

Trolovelsers Afskaffelse, Kogekunst og alleslags Husraad, Efterretning om den ny Vaske-Maskine, Morgentanker og andre slette Vers. Disse Holckske Blade kunne derfor betragtes som sande Forløbere for Trykkefrihedsperioden. Det mest indbringende skal have været Kjøbenhavns Vejviser (begyndt 1770.) Den 17 Januar 1772 var saa mærkværdig en Dag, at han, for at lokke Nysgjerrigheden, med den begyndte Kjøbenhavns Aftenpost, der indtil Holcks Død bar hans Navn, men blev redigeret af Emanuel Balling. Publikum blev skuffet i sin Forventning, heri at faa daglig Underretning om Dagens Begivenheder, den indeholdt kun „tørre moralske Tanker, stjaalne Historier, Bysnak" o. desl.[1] Publikum fandt imidlertid Smag i den, og den blev fortsat i en lang Aarrække. Fra 1796—1802 blev den redigeret af T. R. Thiele.

I Trykkefrihedsperioden maatte naturligvis Dagpressen især misbruges af Forfattere, som Martini Brun, J. L. Bynch, J. C. Bie o. a., til Forsøg, der vare ligesaa kortvarige som usle.[2] Men fra denne Tid begyndte dog ogsaa Johan Clemens Tode sin blandede Virksomhed,[3] og der gjordes andre Forsøg paa at forbinde det videnskabelige med

---

[1]) Kritisk Fortegnelse over Trykkefrihedsskr. 3,126.

[2]) F. Ex. Den danske Democrit-Heraclit 1771. 6 Nummere, af Martini Brun. Den paaseende Bias 1772, 7 Nummere, af Bynch. Den ifra Maanen hiemkomne Politicus 1772, 5 Nummere, af Bie. Samt: Den Kiøbenhavnske Læse-Sahl 1772, 2 Nummere. Det Kiøbenhavnske muntre Borgerselskab, 3 Nummere. Andfin Amundsens Ugeblade, 5 Nummere. Forsøg til et Ugeblad uden Titel, 1 Nummer. De Kiøbenhavnske Løgnere, 2 Nummere, Dagrunden, 4 Nummere. (See Fortegnelsen over Trykkefrihedsskrifterne 1,163. 2,475—477. 3, 64. 108). Tobaks-Discourserne 1772, 3 Nummere, o. fl.

[3]) Den medicinske Tilskuer 1771. Blandinger 1772. Sundhedstidende 1778 o. s. v.

det almennyttige.[1] Selv i det franske Sprog udkom enkelte eller Samlinger af slige Skrifter.[2]

Snart voxte endelig den ugelige Næring og jevnsides med Ugeblade opstode bindstærke Maanedsskrifter af det mest blandede Indhold: Gudslæren, Lovkyndigheden, Lægekunsten, Naturhistorien, Husholdningsvidenskaben, de skjønne Videnskaber, Levnetsbeskrivelser, lærde Efterretninger og Anmældelser af ny Bøger, alt det blev i det mindste lovet, og naar det ikke længer vilde gaa, endte det hele med Fortællinger, Digte og allehaande Morskabslæsning.[3]

---

1) Magazin for Patriotiske Skribentere, hvori Politiske, Moralske og Historiske Materier uden Bekostning indføres. Begyndt med Skrivefriheden. Første Aarg. 1771. Udgivet fra Adresse-Contoiret i Kbh. 4. Der loves Fortsættelse under Titel af Bibliothek for gode Skribentere. Om det hedder det, at det stod aabent for alle Løgnere, Bagvadskere og Bedragere (Løgneren i Roeskilde helbredet ved Sandhed i Kiøbenhavn 1771.) Fortsat i Bibliothek for nyttige Skrifter 1772, 4. hvoraf der kun kom een Aargang, redigeret af Johannes Zoega o. fl.

2) Le Moucheron Danois (etc.) Feuille hebdomadaire. à Copenhague (af M. Brun) (Luxdorphs Saml. af Trykkefrihedsskr. i det 18 B. af Samlingen paa 20 B.) Choix de nouveaux opuscules, sur toutes sortes de sujets interessans et amusans, par une Societé Danoise. T. 1—5. A Copenhague chez Philibert 1771—72.

3) Den nordiske Europæiske Tilskuer, Nr. 1—16. Januar til Maj 1779, handler dels om en Grammatik i det danske Sprog, dels om Regjeringskunsten, dels om Undervisningen, samt Reformer i Kirken, Handelen, o. s. v. Et Nummer er paa Latin. For at udbrede Læsning foreslaas Oprettelsen af et almindeligt Bibliothek tilfælles for et lærdt Læseselskab i hvert Stift, et Fruentimmerselskab, hvori Kvinderne skulde bestemme Moderne, virke for Huslighed, o. s. v. Det almindelige Danske Bibliothek, et Maanedsskrift. Kbh. 1778 i fire Bind, 1779 i tre Bind, 1780 i tre Bind (med blaat Omslag, den blaa Bog.) Det blev udgivet af Proft; de første Redaktører vare Emanuel Balling og Fuldmægtig (F. C.) Cramer; i deres Sted kom et Selskab: Abrahamson, Vandal, Badum, Bast, Trojelerne, Wemmenhog og flere af det danske Literaturselskabs Medlemmer, samt P. N. Nygaard, ved hvem Pram og Rahbek bleve indbudne som Medlemmer. (Rahbeks Erindringer 1,255.)

Den fra Hovedstaden udstrømmende Oplysning udbredte sig fremdeles, i Forbindelse med allehaande stedlige Interesser, igjennem Provinspressen ved Anlæg af Bogtrykkerier og Adressekontorer: Johan Vandal (f. i Vindinge i Fyn), der nedstammede fra Biskop Hans Vandal, kjøbte Bogtrykkeriet i Aalborg (1765), hvor han forhen var Præst.[1] I Odense fulgte efter Biering og hans Enke Peder von Westen, der var Læge og Apotheker i Odense 1779—82, da han i Fridericia oprettede et Adressekontor for Ribe Stift, Frederik Seidelin (f. i Gamtofte i Fyn) 1783—91, Søren Hempel (f. i Faaborg) 1797. Christian Iversen (f. i Kjøbenhavn) havde nedsat sig som Bogtrykker i Odense 1779, og udgav Fyns Stifts Avis, samt større literære Tidsskrifter.[2] Imellem ham og Hempel førtes en levende Fejde.[3]

I Norge opstode ligeledes (foruden de ældre Presser i Christiania, Throndhjem og Bergen)[4] Adressekontorer: i Throndhjem ved Martinus Nissen (1767), i Bergen ved Ole Brose og Knud Geelmuyden (omtrent fra 1770), i Christiansand ved Andreas Svane (1780) o. s. v. Og der udkom adskillige for Norge især bestemte Blade, blandt hvilke de ypperste ere af den lærde naturkyndige Præst Hans Strøm (f. i Borgund i Søndmør)[5] og den populære Raad-

[1]) Nyttige og fornøjelige Jydske Efterretninger 1767—74. 4., som derpaa gik over til Aalborg Avis.

[2]) Almeennyttige Samlinger, 1780—99. 40 B. Danmarks literaire Progresser 1781—89. 4 B.

[3]) F. Ex. Pasqvillanterne S. Hempel & Comp. i Moralitetens Gabestok, af Christian Iversen. Odense 1798 (i 15 D. af Allehaande i det Kgl. Bibl.) Derved er dog at bemærke, at Fiendskabet, der fra først af var alvorlig ment, siden blev et Middel til at vække Læselyst og vinde Affætning. Man saae dem gaa fortrolig sammen, og hørte dem overlægge, hvilke Ukvemsord de maatte bruge om hinanden. Publikum bed paa Madding en.

[4]) De norske Bogtrykkerier i Langes Norske Tidsskrift, 3 Aarg. 1849. S. 202.

[5]) Tilskueren paa Landet. Kbh. 1775. To Dele, indeholdende reli-

mand Claus Fasting (f. i Bergen.)[1] Adskillige mindre ere næppe nu at overkomme.[2]

Et andet Middel til at udbrede Oplysning er Oversættelser af fremmede Sprog, hvoraf tillige kan skjønnes, hvorledes den strømmede ind udenfra og i hvilket Forhold den fremmede stod til vor egen. De, der her især komme i Betragtning, ere Skrifter over Religion, Opdragelse, og overhovedet Udbredelse af fri Tænkning. Deres Indflydelse paa Smagen og Sproget er saameget større, som Tankens Udvexling fra det ene Sprog til det andet er noget af det vanskeligste, og forudsætter en Selvdannelse, som kun faa besade. Ikke desmindre voxe Oversættelserne i Mængde, jo mere Tiden skrider frem. Den ypperste vedblev B. J. Lodde at være. De fremmede Literaturer, som man tyede til, vare især den engelske: Spectator, Addison, Hervey, Derham, Young, Gibson, Doddridge; den franske: Montesquieu, Goguet, Batteux, Fenelon, Vernet, Rousseau; den tyske: Gellert, Haller, Jerusalem, Zimmermann, Dusch, Reinhard, Michaelis, Niemeyer, o. fl., og der begyndtes med Oversættelser af Rochow, Campe og Salzmann.[3]

giøse og naturvidenskabelige Æmner, populært behandlede, Betragtninger over Historien, over Studeringer paa Landet, o. desl. Deriblandt om Kongespejlets Havgufa, og Søormen (Midgaardsormen) i Edda.

[1]) Provinzialblade. Bergen 1778—81. Provinzialsamlinger, 1 H. Bergen 1791.

[2]) F. Ex. Johan Whitte, Morgenposten. Bergen. Hildebrand Meier, Den bergenske Borgerven 1764. Hans Andersen, Tankefortolkeren. Bergen 1782.

[3]) See Fremmedes Tanker eller Forsøg til Udbredelse af læseværdige og nyttige Oversættelser. Kbh. 1771, hvori Stykker af Montesquieus Persiske Breve, og et Stykke om Agerdyrkningsskoler. Valgte Stykker af den engelske Tilskuer, Kbh. 1778, og Oversætterne: B. J. Lodde (Bikuben eller Andres Tanker 1754—59 o. fl.), H. A. Borch, N. Prahl, S. Gradmand, P. de Günthelberg, St. Heegaard, C. U. von Westen, P. T. Wandal, J.

Hvad der saaledes var begyndt fik sit stærkeste Gjennembrud i Trykkefrihedens Periode (1770—73.) Naar Pram anseer Frihed, Bondefrihed, Næringsfrihed, Handelsfrihed o. s. v. for Virkninger af Skrivefriheden, og mener „at vor offenlige Lyksalighed saaledes for en stor Del er en Virkning af vort literariske Pamfletskriveri,“ [1] saa kan det paa den anden Side ikke nægtes, at den Fremgangsmaade, hvorved dette fremkaldtes, var baade vrang og uklog, baade umoralsk og smagløs. Hensigten helliger ikke Midlet. Ingen Regjering skal indbyde enhver Usling til at besudle Pressen, enhver Kjeltring til at støde sin Snigmorderdolk i Hjertet paa en brav Mands Ære. Ingen vil antage, at det bedste Middel til at rense Luften, er at røre op fra Bunden af i de stillestaaende Vandes Mudder, eller tillade nogen at gjøre det. Kirkegaard udtaler, at „Pressen overhovedet som repræsenterende den abstrakte, upersonlige Meddelelse, især da Dagspressen, rent formelt, uden Hensyn til om det er sandt eller usandt hvad den siger, bidrager enormt til at demoralisere; at Anonymiteten, det højeste Udtryk for Abstraktionen, Upersonligheden, Angerløsheden, Ansvarsløsheden, er en Grund-Kilde til den moderne Demoralisation.“ [2] Dette bekræfter sig i det mindste her. Naar den ydre materielle Frihed paa denne Maade erhværvedes, saa gav den tillige Folkets indre Karakter et æddrende Saar, der aldrig kunde læges.

Hvass, P. V. Gjørup (Pierre du Moulin), M. Hallager, Johanne M. Weide, M. W. Kall, Th. Hee (Gibsons Hyrdebreve), J. Bech, M. Schiøtte, H. J. Birch (Salzmans Bibliothek for Ungdommen), J. E. Heilman, St. Middelboe, P. N. Nygaard, J. C. Pingel (Rochows Børneven), M. Christensen (Campes Sædelære), K. L. Rahbek, H. V. Riber, N. Zeuthen (Hallers Usong), H. M. Berg. o. fl.

[1]) Prams Rejse over Sundet 1791, i Nyerups Magaz. for Rejseiagttagelser, 4 D.

[2]) S. Kirkegaard, Synspunktet for min Forfattervirksomhed. 1859.

Da Struensee ved Reskriptet af 14 September 1770 ophævede Censuren, var Meningen uden Tvivl ikke, tilligemed Censuren at opløse alle Baand paa Trykkefriheden, at ophæve alt Ansvar; men formedelst selve Regjeringens indædte Slethed blev Friheden i Virkeligheden til Tøjlesløshed. Det var en nødvendig Følge af Tingenes hele Stilling. Regjeringen, der ikke selv ovenfra nedad kunde faa reformeret nok, og kunde faa reformeret hurtig nok, indbød nu hele Literaturens Udskud til at reformere nedenfra opad, saaledes som Evald ganske rigtig i Harlekin Patriot har truffet Situationen, naar den tyske Statsbarbeer, i det han trækker sit Papir op af Lommen, siger:

Hvor skurt! Ven, obenfra curirt man nicht den Stat!
Hier hab' ich ein Clystier, das sich gewaschen hat.

De Forfattere, der først traadte frem, hyldede, som Luxdorph bemærker, det ny Ministerium, dadlede den forrige Regjering, angrebe de afskedigede Ministre, indgave ny Projekter imod alle Statens forrige Indretninger; de virkede altsaa i Struensees Aand, og smigrede ligefrem Struensee, Gähler og Rantzau. De vare velkomne, og Regjeringen lod dem derfor have uindskrænket Frihed til at skrive hvad de vilde. Anfaldt de nogen privat Mand, fandt nogen sig fornærmet ved deres Paskviller og uforskammede Skriveri, saa stod det rigtig nok enhver frit for efter Loven at sagsøge dem; men det havde sine Vanskeligheder at finde dem. Thi ingen af Forfatterne nævnede sig, det behøvede de ikke, og i Begyndelsen vidste man heller ikke, hvem de vare; heller ikke Bogtrykkerne satte deres Navne paa Skrifterne. Skjøndt Satiren kunde være tydelig nok, nævnte Forfatterne heller ikke den Mand ved Navn, som de vilde tillivs. Angrebet var forblommet, gjort bagfra, ikke Aasyn til Aasyn. Kjendte man Angriberen, saa befandtes det derhos, at disse Forfattere

i Almindelighed vare berygtede Folk, som ingen ærlig Mand vilde give sig af med, efter Ordsproget: vinco aut vincor, semper tamen maculor; og hvo kunde overhovedet have Lyst til at være til Moro for Publikum, ja for den laveste Del deraf? Bryggerlauget i Kjøbenhavn betjente sig af sin Ret til at anlægge Sag imod Christian Bagges Skrift,[1] ingen fulgte dets Exempel. Ved at give Navnløsheden frit Spil udsattes tillige gode og ærekjære Forfattere for vanærende Rygter. Efterhaanden fik man at vide, hvem de Forfattere vare, der skreve under visse Firmaer; men udkom der nu et Skrift, der ikke bar noget bekjendt Stempel, saa begyndte Publikum at gjætte, saa paa denne, saa paa hin; ingen var sikker. Man gjættede, efter Rahbek, ved saadanne Lejligheder „paa en gammel Student Kirchhoff, der var bekjendt fra en meget omtalt Sag for en foregiven Prætendentinde til Grevskabet Bregentved, der endte i Møns Tugthus", men man gjættede ogsaa „paa Johannes Evald, fra hvis Pen der ingen saadan Tøddel nogensinde er kommen." Saaledes gik det da, godt for Pressen, men ikke for skikkelige Folk, indtil Juni 1771, da, som Luxdorph vedbliver, Forandringen paa Rentekammeret gav Anledning til at saa mange mistede deres Embeder, da Struensee blev Greve og Gehejmekabinetsminister med uindskrænket Myndighed, da Holmen og hele Marinen kom i Uorden og Bevægelse. Da vendte Bladet sig, og der udkom de skarpeste Satirer imod Struensee, Gähler og hans øvrige Tilhængere. Følgen deraf var Reskriptet af 7 Oktober 1771, hvorved det indskjærpedes, at Forfatteren var ansvarlig, og at Bogtrykkeren

[1]) Formeenentlige Aarsager til de mange paa en vis Tid arriverede Fallisementer ved Bryggerlauget her i Staden (1770). Efter Luxdorph var Bagge ogsaa Forf. til Den skadelige Borger, af Anders Sand; og til Den saakaldede nye Autor-Igle, begge fra 1771.

skulde hæfte for ham. Men for dette Tryk hævnede Pressen sig atter, da Struensees Fald i Januar 1772 paa ny kaldte hele den skrivende Pøbel frem af sine Huler, og den ny Regjering, der gjerne saae, at den styrtede Minister og hans Medskyldige bleve overdængede med alt tænkeligt Dynd og Skarn, lukkede Øjnene til for Uterligheden.[1] Regjeringen begik en stor Brøde.

Forfatterne en større. Indholdet af den utallige Mængde Smaaskrifter, som Pressen gav af sig, vidner om den Ukyndighed, Umodenhed, Tankeløshed og Ryggesløshed, hvormed de gik til deres Gjerning. Ingen kan holde ud at læse disse Skrifter, og det er allerede vanskeligt nok at faa en Oversigt over dem. Thi med Anker over det bestaaende, Kritikker over Regjeringens Foretagender, Forslag til Forbedringer, for det meste raa og ufordøjede Produkter, forbandtes allehaande Paskviller, selv om Dronningen. Der blev skrevet en Snes Pjecer imod Helligdagenes Afskaffelse, over en halv Snes imod Forordningen om Ophævelsen af Lejermaalsbøder, en halv Snes eller flere mod Tallotteriet. Vigtige Gjenstande for Forbedringer, ofte behandlede med den yderste Raahed, som: Kjøbenhavns Universitet og de lærde Skoler, Præsterne og deres Indtægter, Hæren og Officererne, Agerdyrkningen og Bonden, Hoveriet og Landvæsenet, Norge og dets Bjergværker og et Universitet i Norge, gik jevnsides med mangfoldige andre i en uendelig Blanding: om Handelen og Banken, om Laugene, om Tobakshandel, om Hamborgs Handel, om de dyre Tider, de Fattige, Klædedragten, Prokuratorer, Brændevinslaug og Kroer paa Landet, Helvedes Evighed og Arvesynden, Extraskatten, Vajsenhuset, Assistens-

[1]) Blandede Optegnelser om Trykkefrihedsskrifterne 1770—71 i Luxdorphiana, S. 510. Rahbeks Erindringer 1,87.

huset, Rettergang og Dommere, Smør, Gadelygter, Pebersvende, Komediehusets Nytte, Brødbagning og Magasinrug, Bryggerne, Hospitaler og Fattighuse, Ligenes Begravelse, publikke Værksteder, fattige Enkemænd og Enker at sidde i uskiftet Bo, Kvindekjønnets Ret til at sy Klæder, Afskaffelse af Snørlivet, Renholdelsen af Kjøbenhavns Gader, Oprettelsen af Realskoler, Skoborster og Lakejer, o. s. v. Mange af disse og andre Ting er tillige mængede sammen i een Pjece; Jæppe Vægter [1] f. Ex. vil ikke have saa mange Studenter, for at de kunde være lidt vissere paa Levebrød; vil, at alle Laug skulde ophæves, at akademiske Forelæsninger skulde holdes paa Dansk, at alle Religioner bør taales, men Brændevin forbydes, at ingen maatte studere, uden han havde Midler, og at ingen maa foragtes, fordi han er et uægte Barn. Da Forfatterne, saavel de bekjendte som obskure, skreve uden Navn eller under falske Navne, flere endog under det samme Navn, saa er det ofte vanskeligt, ja umuligt, for Literatoren at angive hvem de vare. [2]

[1]) Jæppe Vægters Betragtninger 1771.

[2]) Philodanus er Guldberg, men ogsaa Ole Pind; Philocosmus er Martfelt; Philokalus er Sporon; Philalethes er J. Baden; Philander er J. A. Dyssel; Philomusus er R. Fleischer, men ogsaa J. H. Tauber; Misokakias er Resewitz eller Trant; Philonorvagus er Even Hammer; Philodanenorvagus er G. Strømbo; Orthophilus er R. Buchhave; Philopatreias er J. C. Bie; Junior Philopatreias er S. Rosenlund, men ogsaa J. C. Grave; Philodaneias og Comphilopatreias er L. Jæger; Sandsigeren er Christian Thura; Rosentorne er P. C. Abildgaard; Danophilus skal være en Anders Christensen (ei hos Nyerup). Desuden forekomme: Sincerus, Philadelphus, Comphilopatreias Minor, Philocleresias, Philopolis, Philantropos, Philagreias, o. fl. Hvis nogen engang vil skrive en Skrivefrihedens Statistik, maa bemærkes, at Forfatterne her og ovenfor ikke ere udtømte. Der findes endnu en Prokurator C. G. Schytte, to Klokkere, H. Lund og C. R. Ferslev (hvis Fritanker, Sorø 1771, imidlertid ere nogle uskyldige slette Vers), en M. Hallager, en H. Hansen, en Nordenzon, o. fl.

Den første i Rækken i denne Perspektivkasse er en elendig og yderst fattig Mand, Jakob Christian Bie (f. i Throndhjem, Student omtrent 1760). Han blev Prokurator, og fik for et studst Skrift en Irettesættelse, udgav nogle Moralske Fabler (1765), som bleve undertrykte, og en Del andre Lejlighedsvers og slette Poesier; han holdt en Prædiken i Hvidovre Kirke, hvori han til Slutning bad for adskillige navngivne offenlige Fruentimmer i de saakaldte Smaagader i Kjøbenhavn, og blev af Højesteret (1771) dømt til Rasphuset; han begik Falsk ved at udstede et Privilegium med Kongens Navns Underskrift, og blev dømt til at have forbrudt Haand, Ære og Boslod; benaadet kom han til Vestindien, og døde endelig som Officeer i engelsk Tjeneste i Bengalen.[1] For en saadan Mand var uindskrænket Trykkefrihed en heldig Begivenhed. Under Navnet Philopatreias udgav han (1770) sine Trende Anmærkninger[2], skrev derpaa selv for dem og imod dem[3], og fremkaldte en stor Mængde, vel henimod 50, Modskrifter, især om Præsterne.

Medens saa mange toge Præstestanden i Forsvar, troede Philodanus (Ove Høegh Guldberg) ogsaa „for de andres, for de Enfoldiges Skyld, at de ikke skulde misledes“, at burde tage til Gjenmæle imod de øvrige Anmærkninger[4];

1) D. Digtek. Hist. under Frederik den Femte, S. 188, under Christian den Syvende, S. 6. Stampes Erklæringer 5,547.

2) Philopatreias trende Anmærkninger, 1. om de dyre Tider og Handelens Svaghed, 2. om Rettergang, 3. om Geistlighedens Indkomster. Skrevne i Kbh. 1770. Rothes Forlag. Ved Enden staar: Soree hos Lindgreen.

3) Anti-Philopatreias Trende Anmærkninger over de Trende Anmærkninger, 1770 (er efter Luxdorph af Bie). Philopatreias første Fortsættelse, indeholdende fire Anmærkninger, 1. om Handelen, 2. om Krigsstanden, 3. om Tingsvidners Førelse, 4. om Videnskabernes Opkomst 1771. Philopatreias alvorlige Palinodie eller Poenitentze-Prædiken over hans trende Anmærkninger. 1771.

4) Philodani Undersøgelse af Philopatreiases Anmærkninger. 1770—71. To Hefter.

men derved fandt et ildevarslende Sammenstød Sted imellem ham og Philocosmus (Christian Martfelt). „Det var en Skam, mente Philocosmus, at læse Philopatreias, og en større nogensinde at besvare ham"; aldrig havde han seet „noget saa ubestemt, saa forrykt og uordentligt; allevegne viser Philopatreias, at han ikke besidder den mindste Gnist af politisk Indsigt, ikke engang lidt Kjøbmandsvid, ikke at tale om et Hjerte, der synes saa tvetydigt og saa forblummet af Natur, at det er vanskeligt at henregne ham til de redelige Borgere." Ham „vilde det være umuligt, at gjennemgaa hans Meninger, excerpere hans forrykte Satser og besvare dem." „Om Philodanus siger han i Almindelighed, at dersom Danmark ikke just behøvede Begyndelses Elementer i den økonomiske Politik, blev Philodanus en umærkværdig Forfatter i hans Øjne. Han siger os jo ikke andet end det enhver god Borger bør vide, som ikke vil passere for rent fremmed i Landets Økonomi og Kommerce."[1] Det var ingenlunde smigrende Ord for en tilkommende Statsminister; og endskjøndt der ikke er nogensomhelst Grund til at antage at Guldberg bar Nag, kunde han dog heller ikke med Velvillie betragte en Mand, der saa hensynsløst saae ned paa ham.

En anden Prokurator, Søren Rosenlund (f. paa Falster, † 1775) kaldte sig Junior Philopatreias, og fyldte Pressen med en stor Mængde usle Pjecer.[2] Literaturen

[1]) Philocosmi Betænkninger over adskillige vigtige Politiske Materier i Anledning af Philodani Undersøgelse (etc.) 1771. (460 Sider). Philocosmi Indfald ved Gjennemlæsning af Philodani Undersøgelse Philopatreias angaaende, 1771. Philodani Tanker over Philocosmi Betænkninger, 1771. Philocosmi Brev til Philodanus, som Svar (paa forrige) 1771. Chr. Martfelt, Forslag til en Kongelig Reformasions-Kommission (etc.) Kbh. 1771. (I Luxdorphs Saml. af Trykkefrihedsskr. det 3 B. i Rækken paa 20 B.)

[2]) Danmarks Dommeres Skilderie. Det danske Ophir, indleveret til Bernstorf. Jødernes Rænkers Aabenbaring, og en hel Del

sank med ham ned i lutter Smuds, og det kan ordenlig gjøre En ondt at see dannede Mænd tage Del deri. Imod Rosenlund skrev Rosentorne (Dr. P. C. Abildgaard).[1] En ligesaa berygtet Mand er Poeten Josias Leopold Bynch (Student, † som Korporal i Nestved 1779), Forfatter til en hel Del Uselheder i Vers og Prosa, hvori Ondskab er blandet med Smiger. Da han i Statsmanden gav sig til at rose Struensee efter hans Fald, maatte han sidde paa Vand og Brød i fjorten Dage; i Fængslet skrev han et Digt om Friheden, som Rosentorne parodierede i et Digt om Gulerødder, o. s. v.[2] Frugtbar var fremdeles en

andre (1770—72) i Lurdorphs nysnævnte Saml. 4. B. I Suhms Saml. Skr. 15,435 omtales et Brev fra Søren Rosenlund til Suhm 1774, hvori han giver Bidrag til Efterretningen om Cyprianus: han har hos en Forpagter paa Laaland fundet en Bog, kaldet: Ret hellig og aandelig Tvangsbaand, hvorved alle Helvedes Aander kan tvinges. Jf. Sybrianus, P. P. P. Paa nye oplagt efter Originalen. Malmøe 1771 etc. i Fortegnelse over Trykkefrihedsskr. 2,380.

[1]) Et velmeent Brev og Erindring til alle de Østersers, Hummers, Krabbers, Torskers, Barbers, Helleflynders, Skrubbers, Hornfiskers, Skallers, Sandskrubbers, Ancioresers, Regenogeners og Ulkers Sielesørger (etc.) Junior Philopatreias (etc.) Hans i Trykken udgivne Gallimathias (etc.) skrevet paa den almindelige Fornufts Vegne af Rosentorne. (Derunder et Par Briller). Kbh. 1771. Det begynder med et Vers:

Jeg gik mig engang udi Rosenlund
Peteheia!
Der mødte mig Junior Philopatreias den galne Mand
Polemeia (etc.)

I Bogen selv afbildes han som et Svinehoved. (Lurdorphs nysn. Saml. 4 D.) Hos Nyerup under P. C. Abildgaard er dette Skrift slaaet sammen med et andet: En sandfærdig og tilforladelig Beretning om Junior Philopatreias Død og paafulgte Begravelse (etc.), ligeledes af Rosentorne. Kollekolle 1771.

[2]) Af Bynch er Evas Natklokke. Den skinhellige Skoflikker. Den homiletiske Journal. Ugebladet Statsmanden, Nr. 1—2 og Antistatsmanden, Nr. 1—3. Ugebladet den politiske Kandestøber,

Student, Martin eller Martini Brun[1] (fra Nyborg, † 1774), foruden en stor Mængde anonyme Forfattere.

Medens Mænd, som Langebek og Suhm paa deres Vis benyttede Trykkefriheden, Langebek ved sin Ny Prøve af Skrivefrihed, Suhm ved sit Brev til Kongen, gik andre over fra Præstestanden og Bondestandens Kaar[2] til Krigsstanden[3], Officerernes Stilling og Løn, Marinen, Justitien, o. desl. Da det nu var blevet Mode at tage Bladet fra Munden, fremkom der tillige tildels vigtige Skrifter om Universitetet, Skolerne og om Studeringerne overhovedet af J. Baden, Philokalus (Sporon), Philomusus (N. Fleischer), S. Salling[4], samt om Lægevidenskaben og Kvaksal-

Nr. 1 (jf. Fastings Skrifter ved Sagen, S. 271). De Retfindiges Kritik over Suhms Moraler til Kongen, Af en Veldømmende. Brev til Kongen paa alle Underdanernes Vegne, af B. (Efterligning af Suhms). Følelser paa Kong Christian den Syvendes Fødselsfest den 29 Januar 1772 (til Juliane Marie og Prins Frederik), o. s. v. (Luxdorphs Saml. paa 25 B., i 10 B. 17 B. o. s. v.)

1) Samtale i de Dødes Rige imellem den gamle Erke-Bisp Absalon og en nyelig afdød Dansk Historicus. (Luxdorphs Saml. paa 20 B. i det 14 B.) Det forhen anførte Skrift imod Gunnerus (i 16 B.) o. m. fl.

2) Hyæne-Jagden. Komedie i fem Handlinger, oversat efter Marquis de saint Mirabelles: Les gros mangent les petits. Kbh. 1771 (af Major Pflueg). Og et Efterstykke til Hyæne-Jagten 1772. Bonde-Plageren eller Danske Fogders og Forpagteres Skilderie, Skreven af Ladefogden paa Gaarden: Christen 1771. Baronen af Brattingshøi og Selskab 1771, samt en stor Mængde om Fællesskabet, Hoveriet, Tiende, Kornpriser, Tjenestefolk paa Landet, o. s. v. (i 6 D. af Luxdorphs Saml. paa 20 B.)

3) Adskillige Tanker, som Skrivefriheden har givet Anledning til. Kbh. 1771 (af Kammerherre Winterfeldt). Breve om det forrige og nuværende Krigssystem 1771 (af Major Pflueg) o. s. v.

4) Upartisk Undersøgelse om de academiske Examina ere Videnskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade. Kbh. 1771 (af J. Baden). Philokalus om Studeringers nærværende Tilstand og bedre Indretning. I Anledning af Upartisk Undersøgelse etc. 1771 (af Sporon). Raisonnemens over Kiøbenhavns Universitet,

vere.[1] Heller ikke Norge blev glemt af Suhm, Philonorvagus (Even Hammer) o. fl.[2] Frimodige Undersøgelser om Trykkefriheden, Videnskabernes Tilstand og Folkets Sæder, nogle tildels virkelig trykte udenlands, fremkaldte Modsigelser.[3] Om Statsgjælden udgav J. R. Schumacher en

---

Af Forfatteren af Upartisk Undersøgelse etc. Helsingør 1771 (af J. Baden). Nærmere Betragtninger af Philokalus, Om Studeringers nærværende Tilstand og bedre Indretning, I Anledning af Raisonnemens etc. Kbh. 1771 (af Sporon). Imod dem: Philomusus om de Academiske Examina ere Videnskaberne og Lærdommen til Gavn eller Skade. Kbh. 1771 (af R. Fleischer, ej hos Nyerup). Forslag til en forbedret Indretning ved de latinske Skoler. Kbh. 1771 (af R. Fleischer, ej hos Nyerup). Studenternes Skiæbne. Sic fuit in fatis. Kbh. 1771 (af hvem?). Ny Plan til Forbedring i Studenternes Vilkaar, forestillet i Breve til Hr. Raadvild. Kbh. 1771 (af S. Salling, ej hos Nyerup) (Luxdorphs Saml. paa 20 B. i det 12 B.)

1) F. Ex. Orthophili Tanker om Lægevidenskabens nærværende Tilstand og nødvendige Forbedring. Philantropos Om Qvaksalvernes Skadelighed.

2) Suhm Om Oeconomien, særdeles Norges, 1771. Philonorvagi velmeente Tanker til veltænkende Medborgere, Udgivne i Trykkefrihedens første Aar. Undersøgelse, hvorvidt de Aarsager kan giælde, der anføres som Hindringer for et norsk Academies Oprettelse, anstillet af en Nordmand. Kbh. 1771 (af Ove G. Meyer). Tanker i Andledning af en Nordmands Undersøgelse etc. 1771. Det frivillige Slaverie eller kort Begreb om Sølvværket Kongsbergs nærværende Tilstand 1771 (af J. F. Bess) og Modskrift af G. C. Schwingel o. fl. Illustration over Bispevisitatserne i Norge. Kbh. 1771 anker paa, at en Bisp paa sine Visitatsrejser „viser sig mere som Naturalist end Ecclesiastique og lader sit fornemste Ergon være Naturalhistorien isteden for Theologien." (Luxdorphs Saml. paa 20 B. i det 11 B. Efter Nyerup af N. C. Fris).

3) Samlinger, Udgivne af P. F. Suhm. 1 B. 1 St. Kbh. 1771. hvori om Skrivefrihed. Derimod: Et Brev til Forfatteren af de Kiøbenhavnske Samlinger, angaaende Skrive-Friheden 1771, og atter Samme med Anmærkninger. Voltaires Brev til Kongen angaaende Trykkefriheden, Tilligemed nogle Afhandlinger af beslægtet Indhold. o. fl. (Suhms) Essai sur l'etat present des sciences etc. par un Anglois. Friebourg 1771. og Samme

Betænkning, hvis egenlige Ophavsmand, efter Reverdil, var Grev Rantzau Ascheberg: en Regent, mener han, ejer ikke sit Rige, Gjælden skal betales, naar den er gjort af uundgaaelig Nødvendighed, men en slet Regent skal ikke have Ret til at forøde ti Aars Indtægter, og den Gjæld er hans Eftermand ikke pligtig at betale; til at afbetale Gjælden foreslaar han, at Kongen skulde bortforpagte sine langtfraliggende Lande og sælge Kronens Regalia.[1] Derimod skrev Guldberg sin Fortælling Azan eller den fra Gjæld udfriede Fyrste (1771): Samvittigheden forpligtede til Gjældens Afbetaling.[2] En anden Udvej fandt O. Lütken (Søn af F. Lütken, † som Amiral 1835) i Kvindekjønnets Tarvelighed.[3] Folkets Velstand, hver især ikke at forglemme, maatte derhos fremmes paa utallige andre Maader, ligefra Tallotteriet[4], der som Landets Ødelæggelse maatte afskaffes, og Folkeformerelsen, der

---

med gjendrivende Anmærkninger af C. F. Hellfriedt. Anekdoten eines reisenden Russen über die Staatsverfassung, Sitten und Gebräuche der Dänen, in Briefen an seine Freunde. Herausgegeben von K. Lübeck 1771. Under Vorbericht staar: Lübeck im December 1770. Michael Adam K*lb. Zweyte verbesserte und vermehrte Auflage. Lübeck 1771. (Luxdorph angiver ingen Forfatter, hos Nyerup under Scheibe). Derimod: Briefe eines Dänen an den Verfasser der Anekdoten eines angeblichen reisenden Russen. 1—2 Stück 1771. (Hos Nyerup under Hellfriedt). Sendschreiben eines Russen aus St. Petersburg an den Russen aus Deutschland, der Dänische Anecdoten zum Gebrauch der Gewürzkrämer sammlet. 1771. Den vildfarende Russers Veyviiser, anstillet i nogle Breve til Ham selv. 1771. (Luxdorphs Samling paa 20 B. i det 13 B.)

1) Betænkning, hvorvidt en Efterkommer i Regieringen er forbunden at betale sin Formands Giæld. 1771. (Luxdorphs Saml. paa 20 B. i det 9 B.)

2) Reverdil kalder dette Skrift: une diatribe aussi solide, qu'ennuyeuse.

3) Fruentimmerets Magt til at ophjelpe Staten 1771.

4) O. D. Lütken, Beviis at Lotteriets Fremgang er Europæ Fald og Staternes Ødelæggelse 1771. o. fl.

kunde befordres ved at afskaffe Pebersvendene[1], og ligeved til Indskrænkning af Brændevinsbrænding[2] og bedre Kjøb paa Fisk.[3]

Tjenere gik ofte over i Embedsstanden. Imod denne Uskik skrev C. P. Rothe sin bekjendte Lovtale over Skoborsten (1770), hvorpaa der fulgte en Sværm af lignende og endnu slettere Skrifter.[4] De havde en Kabinetsordre til Følge (af 12 Febr. 1771), at ingen Domestik maatte befordres til kongeligt Embede. Nogle af disse Skrifter vare ligefrem Paskviller.[5]

---

[1]) Philets (Evalds) Forslag om Pebersvendene 1771. Klage og Formaning til Egteskab af en gammel Frøken 1771 (af Kapt. P. Schiønning). Skrivelse fra et Fruentimmer til Stadens Ædle, Høyædle og Velbaarne Samtlige Elskere af Pebersvendene 1772.

[2]) Aftens Promenader eller Samtale imellem Prudentius og Simplicius om Forbud at brænde Brændeviin af Rug og Byg i to Aar. Saufhalses Trøst til Brændeviinslauget som et Beviis at det er utroeligt, at Regieringen vil forbyde at brænde Brændeviin o. s. v.

[3]) Eines Greisen und deutschen Bürgers Traum und Gedanken am alten Strande etc. 1771.

[4]) Lovtale over Skoborsten, holden som en Indvielses-Tale ved Skoborste-Templens Oprettelse i gammel Grønland etc. Derimod: Den levende Skoborstes Lovtale over Bygmesteren af Skoborste-Templet i Grønland 1771. Borsternes Endeligt 1771, beskreven af Jens Gaardskarl, o. fl. — Til denne Lakejliteratur hører ogsaa: Et Skrift uden Titel (etc.). A quatre Couleurs (etc.) Givet til Frisktlernes Nytte 1771, (af C. W. Goebel, der „trækker vel meget paa det Tydske"; han var efter Luxdorph Lakej hos Livmedicus Berger; Nyerup har ham ikke.)

[5]) En saare mærkværdig Tildragelse som er skeet i den Stad Antwerpen med et forheret Drengebarn der var en Nisse men omskabte sig til en Skoborste med mere som Historien fortæller. Først skrevet i Hollandsk ved Heer de Calmyusen og i det Danske oversat ved Claus Lille, fordum Sogne-Degn, og nu til Trykken befordret ved Caspar Ebletoft, samt hosføiet en Lovtale over Skoborsterne. Kbh. 1771. Det var en personlig Satire imod Etatsraad Viceborgemester Nikolaj Nissen, der tog sin Død

Endelig findes der, og det giver denne Periode sit karakteristiske Præg, en stor Mængde Smaaskrifter, usle i Indhold og Stil, Produkter, hvis Maal og Mening allerede den Gang, da de kom ud, for selve Anmælderne vare uforstaaelige.[1] En ikke ringe Del af dem vare Skandskrifter og Smudsskrifter.[2] Ikke uden Modbydelighed seer man, at nogle af disse Forfattere siden bleve Præster. Stundum tyede de til Oversættelser, som de selv parodierede.[3] Hertil høre da især Skrifterne om Struensee og hans Regimente, hvike faa en historisk Betydning derved at de oplyse, hvor-

derover. Dertil hører: Pro Memoria til den vanartige Æbeltoft eller Forfatteren af det forhexede Drengebarn, sammensat af Tiener-Lauget 1771, og et alvorligt Forsvar for Nissens Minde: Æreminde over Salig Hr. Etatsraad Nissen. 1771 (af H. J. Birch). (Disse Skrifter i Luxdorphs Saml. paa 20 B. i det 16 B.)

[1]) Nogle Titler kunne give Læseren et Slags Begreb om dem: Bierg-Mandens Speyl i Skaane, proberet og beskreven af Simon Skoeflikker. Den forunderlige og over al Verden berømte og navnkundige Drømme-Sahl i Nørre Skotland, beskreven af Søren Mahler-Svend. Samtale imellem Kaffekanden og Thepotten, samt Kammerpotten. En splinter nye Samtale imellem Vindues-Ruden og Blyet. Den forhexede Side Flesk, som efterat den var deelt i trende Dele lærte at snakke Eller Samtale imellem Fleske-Bøsten, Mellem-Flesket og Skinken om en Taxt for Spekhøkerne, Skreven af Nihil og til Trykken befordret af Nemo. Den Gierriges Urtepotte, Sammenskrevet af Claus Klompe og til Trykken befordret af Christopher Langkaal, Forsendt med Posten fra Randers den 12 Januarii 1771. o. m. fl.

[2]) F. Ex. Det Gevaudanske Dyr i Danmark etc. 1771. Pilati Livs- og Levnetsbeskrivelse (etc.) oversat af F***** 1771 (Efter Luxdorph af Scheffer, men ej anført hos Nyerup). Merkværdig, sandfærdig og tilforladelig Beretning om den bugede Ræv, som var bleven Proviant-Forvalter i Niels Klims Rige 1771. En Fastelavns-Bolle til de Nysgierrige (etc.) 1772 (om Bogtrykker Svare, som man kaldte Fastelavns-Bageren), o. s. v. (Luxdorphs Saml. paa 20 B. i det 16 B.)

[3]) F. Ex. F. C. Scheffer, der oversatte Inoculation de bon sens i: En almindelig Recept, som af Grunden helbreder skrueløse Hjerner etc. 1770, og siden skrev en Parodi deraf.

ledes den yderste Foragt for Regjeringens Handlinger og Tilsidesættelse af den Ærbødighed, der altid klæber ved kongelige Personer, var trængt ned til den allerlaveste Del af Folket. Man kan finde nogen Undskyldning for den unge Dronnings Forblindelse, men ingen for ham, der efter saa mange og tydelige Advarsler paa Tryk og i Skrift[1] ikke greb til Midler imod et saa let forudseeligt Fald. Man angreb aabenbart ikke blot hans Person og at en Læge skulde være Statsmand, man besudlede selve de kongelige Reskripter og hans Forhold til Dronningen. Historien er saa ubarmhjertig, at den kræver i det mindste eet Bevis paa at den taler Sandhed. Slutningen af en Fabel (Hoppen og Koen lyder saa:

En Rideknægt just derpaa kom,
Og sig i Sadelen opsvinger,
Han Hoppen lystig tumler om,
Og med det gyldne Bidsel tvinger;
O, raabte Koen, med din Slægt,
Med al din Stads og gyldne Toppe,
Saa er du dog en Ridehoppe,
Saavel for Herren, som hans Knægt.[2]

---

1) Der findes i 3 B. af Luxdorphs Samling paa 25 B. to Haand-Skrifter: en Plakat, hvorved Struensee erklæres fredløs, og der loves 5000 Rdr. til den, der dræber ham; og Auctions Plakat over Medailler og Skilderier, General Gähler tilhørende. Luxdorph bemærker, at de begge virkelig bleve uddelte før den 17 Januar.

2) Exempler paa disse Skrifter ere: En Afrikansk Historie om Strudsen og Storken etc. 1771. Ole Smedesvends Begrædelse over Rissengrød (i Anledning af Helligdagenes Afskaffelse.) Liigenes Besværing over Jerusalems Forstyrrerne, Trykt i de Elysæiske Marker. Erfaringer i Rosenborg-Hauge, den Dag de opsatte Forfrisknings-Telter. De danske Skriveres ulyksalige Skiæbne som en Følge af hemmelige Lands-Forræderes Intriguer etc. De danske Skriveres Skiebne ved Skrivefrihedens Indskrænkelse, streven af

Selve den 17 Januar affødte derpaa en Sværm af elendige, tildels gudelige, Vers om Struensee, Brandt og Dronningen, om Frøken-Kontorernes Ruin, og Frydesange over Faldet indtil Vartovkonernes;[1] samt Jubeltaler, ogsaa udenfor Kirken.[2] Og ligesom Regjeringen igjennem sin Kammeradvokat ligesom indbød til at kaste Skarn paa Forbryderen, benyttede ogsaa Pressens forsultne Hunde sig af denne Lejlighed til at bringe alt det Smuds den havde til Torvs. En Landsbypræst gjorde af Struensees Navn et Ordspil: Struens og

---

Philomathes den 10 October 1771. En norsk Matroses Tanker over den Vanskelighed at faae Kongen i Tale. Patriotens billige Klagemaal over utæmmet Horeries farlige Virkning i en Stat. Et Par Ord om vore Tiders Hoerkoner. En Samtale imellem Religion og Fornuften etc. (hvortil er føjet:) Et mærkværdigt Brev fra en Broder til sin Søster (af Chr. Thura.) Betragtninger over det Spørsmaal: Kan en Kones Boelere være hendes Mands oprigtige Ven og troe Raadgivere? Naar Manden tager ham til sin Fortroelige, hvad bliver da Følgerne for dem alle tre og Børnene? 1771. Hiertet er min Dievel, Croesus er min Slave Eller et Par Ord til Dannemark, Saa og fire Fabler (Den forvandlede Havfrue, Forsoningsoxen, Den kaade Høne, Hunden og Plukkefisken.) Første Brev til Løven fra Cameleon, Andet Brev til en Storvizir fra en Muselmand, og Tredie Brev til den Tyrkiske Mufti fra en Christen Slave, alle 3 oversat af Tyrkisk, Saa og trende Fabler (Løven og Ræven, Hoppen og Koen, Hyrderne og Faarene) 1771. o. s. v. (Luxdorphs Saml. paa 20 B. i det 14 og 15 B.)

[1]) F. Ex. En ny Vise (etc.) til Melodie Og der gaaer Dands paa Riber-Gade. Den gyldne A, B, C.

A, A, A, Nu tegner alting brav (etc.)
B, B, B, Hvor gaaer det Struensee? (etc.)

Frøken Contorernes udødelige Navnes ynkelige Ruin, under den Melodie De Røvere skulle at stiæle gaae, saa langt i fremmede Lande. Med Fortsættelse. (Efter Nyerup af J. C. Grave) o. s. v. (Luxdorphs Saml. i Rækken paa 25 B., i det 4, 5, 6, 7, 8 B.)

[2]) Guds besynderlige Forsyn for sin Salvede. I Anledning af Kongens Frelse, holdt paa Kongens Fødselsdag paa Horsens latinske Skole af Peder Tetens, Skolens Rector. Kbh. 1772.

Ruens; man kaldte ham den „forhenværende Barbeer," „den store nordiske Tyv," „Apollion eller den store Drage," „en Forræder, for hvis Ondskab Strikke, Sværd, Svovel og Tjære langtfra ere tilstrækkelig Løn," foruden mangfoldige andre Usselheder.[1] Denne Del af vor Literatur, der svarer til den blodige Katastrofe selv, vil altid staa som et Skændselens Mindesmærke, men dens Modsætning, den lurvede Smiger, som ydedes og vedblev Aar for Aar at ydes Juliane Marie, Arveprinsen, „saa dydig en Herre og saa uskyldigt et Menneske,"[2] og Guldberg, vil heller ikke hverken for Regjeringen eller for det danske Folk være nogen Hæder.[3]

---

[1]) F. Ex. Den forrige Barberer og Kabinetsminister Struensees mærkværdige Liv og Levnet, skrevet paa Tydsk af Biersaufenfreund Mag. Philos. fra Krainwitz. Siden oversat paa Dansk af Christen Nielsen Jyderop, Mag. fra Aars. Kbh. 1772. En Sverm af udenlandske Siele, som har været tilstæde ved et høitidelig Møde paa Bloksbierget, hvor de har resonneret og disputeret om alle Mands Struensee (etc.) af Abram Stardeski og god Bekiendt af Struense. Kbh. (Sproget er en slet Efterligning af Jøde-Tydsk) o. s. v.

Der findes dog ogsaa et velskrevet og paalideligt Skrift: Struensees Levnetsbeskrivelse og Skjæbne udi de sidste Aaringer. 1772. (I 3 D. af Luxdorphs Saml. paa 25 B.)

[2]) Danmarks og Norges Skyldighed imod H. K. H. Arveprinds Frederik, deres Talsmand og Skyts-Engel. Aalborg 1773. o. s. v.

[3]) Oplysning om Trykkefrihedsskrifterne findes, foruden i de Blandede Optegnelser i Luxdorphiana S. 510, i: Fortegnelse paa alle de Skrifter, som Trykkefriheden har givet Anledning til (etc.) senere kaldet: Kritisk Fortegnelse (etc.) Kbh. 1771—73. Tre Aargange. (Af J. Wadum, P. C. Petersen, S. Gyldendal o. fl.) Critisk Journal over alt hvad der er skrevet i Anledning af den 17 Januarii. 1—2. H. 1772 (Luxdorphs Saml. paa 25 B. i det 18 B.) Skrifterne selv findes i de titanførte Samlinger af Luxdorph i det Kgl. Bibl., den ene paa 20, den anden paa 25 B.; i en Samling af Trykkefrihedens blandede Skrifter i Universitetsbibl.; i en, efter Overlærer Krags Fortegnelse, meget betydelig Samling i Odense Kathedralskoles Bibl. o. fl. Til Kritikken kan man ogsaa henregne Bie's Den poetiske Gartnerkniv at beskiære Trykke- og Skrivefrihedens Skrifter med. Skrevet for

Det værste for et Folk, der har gjennemgaaet en saa voldsom Revolution, som denne, er maaskee ikke Begivenheden selv saa meget som dens Følger. Hvo der ikke har gjort sig bekjendt med Pressens daværende Tilstand, kan ikke med Retfærdighed bedømme det følgende. Der maatte indtræde en Standsning, for at i det mindste noget af Mudderet kunde løbe af, og den sande Frihed, Friheden i sin ædlere Form, kunde bryde frem. Men vee den Mand, der under Kongens Vanvid skulde fortsætte Regjeringen ved selvskrevne Kabinetsordrer, der, med den dybeste Foragt for den saakaldte Folkevillie,[1] skulde føre det oprørte Folk tilbage til Orden og Ro ved Magtsprog, der skulde tilintetgjøre Bondens Frihedsdrøm som farlig for Staten. Var der andet for ham at gjøre, end at simulere eller vige.

Guldberg veg ikke; han havde en dobbelt Vej for sig; han indskrænkede Trykkefriheden (ved Reskriptet af 20 Oktober 1773), men satte tillige Bondefriheden i Bero (ved Landvæsenskommissionens Ophævelse 1773); han kaldte Danskheden tilbage, fornyede den ved at tilbagekalde Fædrenes Minder, og gav den ydre Styrke ved Lovgivningen. Derom drejer Literaturen sig. Og med eller uden hans Medvirkning maatte ligesom af sig selv Ærefrygt for Religionen føres tilbage hos Folket.[2] Men alt var kun midlertidigt.

---

det smukke Kiøn. Januar — Maj 1771. Pseudo-Apollo, Comedie i een Act. Opført første Gang paa Kiøge Stueplads. Kbh. 1771, hvori Personerne ere en Del af denne Tids Skribenter, ogsaa Philodanus, Philatethes o. s. v. Samt en alvorlig: Afhandling om overdrevne Satirer eller indklædte Skandskrifter. Kbh. 1771. o. fl. See ogsaa Kiøbenhavns Adresseavis for disse Aar.

[1]) „Hvad er Publikum? Et Intet, svarte en Magthaver." Rahbeks Erindringer, 5,163, nemlig Guldberg (Borchs Exemplar.)

[2]) F. Ex. D. Husfeld, Fornuftige og Moralske Breves Første Hefte om Religionen i Staten. Kbh. 1773. (Bestemte for menig Mand.)

Det første Offer for Trykkefriheden var Sandsigeren, en theologisk Kandidat, Christian Thura, en af dem der optraadte imod Philopatreias, og som i andre Skrifter havde ivret imod Hoffets Usædelighed. Førend Trykkefriheden var bleven indskrænket (1771) vare ni Ark trykte af hans Patriotiske Sandsiger,[1] men den blev først færdig efter Struensees Fald. Det er et fanatisk Skrift imod Struensee, som han kalder „dette dumdristige dumme Menneske," og Forfatteren, der offererede de fire første Exemplarer til Hoffet, haabede vel endog at saa Tak derfor. Men han havde angrebet Kongemagten og Kongeloven, og blev ved en Kommissionsdom (1773) dømt fra Ære og Gods. Benaadet ved en kongelig Resolution blev han hensat paa Munkholm paa Kongens Naade, og fik 1779 Lov til at opholde sig paa Bornholm. Da Dommen var falden, tog Niels Prahl sig for at sammenligne Thuras Skrift med Suhms Brev til Kongen og Langebeks Ny Prøve af Skrivefriheden;[2] for hvilken Næsvished han fik en Irettesættelse og Advarsel.[3]

Statsøkonomi og Bondefrihed vare saa kildne Sager, at de helst maatte lades uberørte, og først henimod 1784 brød Bondesagen atter frem med Magt. Med Martfelt havde Guldberg allerede stødt sammen; paa Martfelts Skrift om Kornhandelen var Trykningen begyndt 1774, men det blev undertrykt, og kom først ud efter Regjeringsforandringen. Niels Friborg havde ligeledes Ubehageligheder af sit Skrift om Tallotteriets onde Følger, o. s. v. Hvad kunde der da

[1]) Den Patriotiske Sandsigers Første Deel. Indeholdende: Religionen, dens Sammenhæng med Regieringen, de Geistlige Personer og Embeder, og de Anstalter, som sigter til at vedligeholde Religionen og at danne Geistlige. Kbh. 1771. (Nyerup har 1772.)

[2]) Den patriotiske Sandsigers Bedrifter, Bedømmelse og Dom. Kbh. 1773.

[3]) See Luxdorphiana, S. 157. 169.

behandles uden et og andet uskyldigt Æmne, ligesom forhen blandet i Hob, men nu med andre ligesaa uskyldige, som i hine Venskabelige Breve, „der af Patriotisme opfyldte vor Literaturs Huller og Mangel ved at bøde dem med originale Klude;"[1] eller allehaande smagløse Skriverier, som Hungeren fremkaldte og ingen Politimester kunde hemme, Viser trykte i dette Aar og deslige Usselheder;[2] eller, hvad der især vidner om en forfærdelig Art af Oplysning, usædelige Skrifter, der enten, som Morpionaden (1774)[3] vare personlige Skandskrifter, eller almindelige Smudsigheder, som T. C. Bruns Fritimer (1783), hvis Forfatter var ublu nok til i Forerindringen at sige, at „der ikke i dem alle findes et Ord, som jo i Skjemt kunde anføres i ethvert anstændigt Selskab," uagtet de kun ere slette Vers af det gemeneste Indhold. Samtiden var ikke af den Mening; den ansaae Forfatteren for „et Geni af stor Rang," og betalte den konfiskerede Bog, der oprindelig kostede 3 Mark, med 10 Rdlr. Regjeringen antog eller lod som den antog, at den var en Følge af Forfatterens Mangel paa Undervisning i sin Kristendoms første Grunde, „hvorved, mere end ved noget andet, Guldberg gjorde

---

1) Venskabelige Breve. Skrevne af tvende Danske Venner. Kbh. 1780. Tilegnede Dronning Juliana Maria. (Af J. C. Tønder og E. Balling.) jf. Anmældelsen i Lærde Efterretninger 1780, Nr. 6. „Man kan ret kalde dem Venskabets Kjærnehus," men der er ogsaa „Et Venskabs-Brev, hvori en Beretning om Porcelains-Fabriqven i Kiøbenhavn," og først og sidst (ikke at forglemme) „en Fritænkers Karakter" og „Skilderie af en døende Fritænker."

2) F. Ex. Synge-Tanker om Børne-Skuffen ved Friderichs Hospital, som skal lukkes den 30 April 1774. Vise om Nissen i Nærheden af Kiøbenhavn 1774. Mettes Vise i blaa Taarn, o. desl. Supplicanten. En Tragi-Comoedie i fem Optoge 1774. Poschernes Triumpf og Fiskebeensskiørternes Landflygtighed 1775 o. s. v.

3) Morpionade. Et Helte-Digt. Kbh. 1774. Til Jomfrue Karoline Halle. See Luxdorphiana, S. 152. Hos Ersley, hedder det

sig foragtet og forhadt," men den gjorde derved tillige Religionen og dens Tjenere til Gjenstand for Latter. Det skulde man have troet, at Balle og hans Præsteskab maatte have modsat sig.[1] Naar Werthers Leiden, som Nyegaard havde begyndt at oversætte (1776) efter det theologiske Fakultets Betænkning blev anseet „som et Skrift, der bespotter Religionen, besmykker Lasterne, og kan fordærve gode Sæder",[2] saa stod ogsaa det meget tilbage i Oplysning. Fra denne Side var der af denne Regjering intet at vente.[3]

Derimod blev der lagt en god Grund til det, uden hvilket alt det øvrige var intet, til den Kjærlighed til Fædrelandet, der udtalte sig i Indfødsretten (1776), i Mallings Store og gode Handlinger af Danske, Norske og Holstenere (1777), hvis Indledninger tillægges Guldberg selv, i Mindesmærkerne paa Jægerspris og Vandals Levnets-

under Pram: „Han ansees for at være Forfatter til Morpionade," men i de Skrifter, til hvilke Ersløv henviser, findes ikke det mindste om, at Pram er Forfatteren. I Bogtrykker Thieles Brev hos Luxdorph S. 154 hedder det, at han for Politiretten har opgivet Forfatterens Navn og Opholdssted. Jeg havde derfor haabet af dens Protokoller at faa paalidelig Oplysning, men ogsaa det glippede, thi alt hvad jeg ved velvillig Meddelelse erfarede var, at der „hverken i Politirettens eller Politikammerets Arkiver findes Protokoller eller Dokumenter ældre end 1776." Ere de ældre brændte eller komne andensteds hen? Heller ikke Thieles Avertissementer i Adressekontorets Efterretninger 1774 Nr. 134 og 137 oplyse noget, i dem indkaldte han kun Forfatteren, og da Autor ikke indfandt sig, solgte han Skriftet for 6 ß. Uden Tvivl bør derfor denne Plet ikke blive hvilende paa Prams Navn, naar der ingen Hjemmel gives.

[1]) Mine Frie-Timer eller Fortællinger efter Bocaccio og Fontaine ved Bruun. Kbh. 1783. See Luxdorphiana, S. 87. Prams Reise over Sundet i Nyerups Mag. for Rejseiagtagelser, 4,367. Schellenbergs Bemerkungen über Kopenhagen, S. 196.

[2]) See Luxdorphiana, S. 258.

[3]) See i øvrigt Eggers Om Trykkefrihedens Historie i Danmark. Kbh. 1791.

beskrivelser (1781), i den store Udgave af Snorre Sturlesens Heimskringla (1777), i Jakob Badens Ansættelse ved Universitetet (1774) og hans derved fremkaldte Forelæsninger over det danske Sprog, o. s. fr.

13. Oplysningens Fuldendelse (1784—1800.) Forventning og Patriotisme. Pressen og Pressesager (Nyerup og Aabye, o. fl.) Bondesagen. Kronprinsen (Thronfølgeren i Gondar.) De jyske Jordbrotter og Indtoget. Oplysningen og dens Færd. Strids- og Nidskrifter. Opdragelsen og Børneskrifter. Foreninger. Skoler. Tidsskrifter. Oversættelser. Enden. Folkeskribenterne Christen Pram, Knud Lyne Rahbek, Peter Andreas Heiberg, Malte Conrad Brun.

Alle ere enige om, at der omkring Aaret 1784 begynder en ny Afdeling i Literaturen. Grundtvig og Nyerup fremhæve, den ene 1783, den anden 1785; og de mene, at der dannes Epoke ved Balles Udnævnelse til Biskop i Sælland, ved Bastholms kristelige Troslærdomme, Suhms Historie af Danmark, Thomas Bruns Fritimer, Jens Worms Lexikon sluttet, Baggesens komiske Fortællinger, Prams Stærkodder, Rahbeks prosaiske Forsøg, Badens danske Grammatik, Bastholms Liturgi og Scheels Krigstheater, af hvilke de sidste udkom i „det Aar, da de af Regjeringen fra 1784 Pressen tilstaaede Friheder allerede yttrede sig, det Aar, da Prams og Rahbeks Minerva tog sin Begyndelse.“[1] Det seer broget ud, men broget var ogsaa Literaturen.

Aldrig var nogen Forventning større og aldrig bedre grundet. En ung Fyrste, i alle Forhaabningers lyse Vaar, omgivet af ældre, dygtige og trofaste Raadgivere, og hilset af et Folk, der med Jubel modtog ethvert Forsøg paa Frem-

[1]) Grundtvig, Kort Begreb af Verdenskroniken 1812, S. 335. Nyerup i Baggesens Levnet (Lahdes Saml. af Portræter, 3, 7—8.)

gang, ethvert Bevis nok saa lidet paa Danskhed (Han, en dansk Kronprins, skrev sit Navn paa Dansk, ikke, som før, Friedrich, men Frederik, hvilken Indrømmelse!); de allerede forberedte tilligemed ny Regjeringshandlinger ad Frihedens Vej: den under Christian Reventlovs Forsæde nedsatte Kommission for Bondesagen (1784), Kommissionen til Forbedring af Bondestandens Kaar (1786), Stavnsbaandets Løsning (1788), Negerfriheden (1791), Landets Glæde derover og den afmægtige Modstand; Kronprinsens Privatliv, Hoffets Danskhed, Udsigter til en smilende Fremtid, Harmens og Misundelsens Skandskrifter, hvilken Næring for Literaturen! Og i hele sex Aar udøvedes der ingen betydelig Tvang paa Trykkefriheden; ja ydre heldige Omstændigheder befordrede Skribenternes stedse stigende Kappelyst. „Den store Ildebrand syntes ubegribelig hurtig forvunden; Driftighed i Handel og Vandel virkede til alle Sider; levende Interesse for Dagens politiske Anliggender fremdragte en hidtil ukjendt Læselyst; man behøvede kun at komme frem med Forslag til et Tidsskrift, et Blad, hvad man faldt paa, man kunde være sikker paa at finde redebonne Hænder til at entreprenere og honorere, vel endog forud.“ [1]

Gjennemstraalende Literaturen og atter reflekteret fra den viser sig derfor ogsaa Forventningen om Frihed i Tænkning, Frihed i Forholde, og Glæden derover, Jubel over Danmark. Nu er det Tid, mener Tyge Rothe, „at modstaae ængstlige Theologer, der meene, at Christendom skal forsvinde, naar frieligen tenkes over symbolisk Bog og over liturgisk Skik: eller over nogen Punkt af den vedtagne Dogmatiks Sammenvæv, der er saa langt, og er saa umueligt for andre end Cathedrets Mænd at finde Reede i.“ [2] Og paa et andet Sted, ja paa

[1]) Rahbeks Erindringer, 5, 25—26.

[2]) Om Preussens Kong Frederik med Hensyn paa monarkiske Regiering og paa den Danske Staet. 1786.

flere Steder, lovpriser han i sit Sprog „den Pressefrihed, den Publicitet, den Tolerants, det modige Sandsigerie i Statens og Kirkens Sager“, der nu skulde blive det danske Folks Ejendom. „Ej længer har Britten exclusiv Ret at tænke og tale frit; vi have det og, vi andre; og hvo der kan undvære Mægtiges Yndest“ (paa dem var man dog endnu ikke ganske sikker) „han kan tale Folkesag saa raskeligen, som stod han i brittisk Parlament.“ „Dette attende Aarhundrede, o den herlige Alders Oplysning“ lignede han ved en veldædig Strøm, der fremskyller over tørre og traurige Egne, og opvækker Liv, og opvækker Fødekraft i Jorden; ved Alherrens Soel, der drager kiempeligen op paa Horizont; Natteverkerne belyses, Fangegrav og Hilde kiendes“, o. s. fr. Preussen fremstilles som Mønster, og ihvor mørk end Skildringen er af Danmarks Tilstand, tages dog Udsigten til den kommende Herlighed til Indtægt, næsten som om den allerede var færdig og en let Sag for Regjeringen at iværksætte.[1] Forgudelsen af den ny Regjering som denne Fremgangs ypperste Befordrer, og den gløbende Patriotisme, der ved sin Overdrivelse svækker sig selv, kan ingen bedre lære os at kjende, end Rahbek, der endnu paa sine gamle Dage ikke kunde glemme den Melodi, han saa tit havde kvædet i sin Ungdom. Naar han taler om Kommissionen for Bondefrihed[2], saa finde vi ham omgivet af „dannesindede Venner“, saa ophøjer han „Dannerdigteren Thaarups Dannersange“, saa udstøder han „et Dannesuk for, at slige Dannerfeste maatte finde Dannerkredse, hvor de nydes med Dannerfryd, paaskjønnes med Dannertak, og vise sig virksomme til at vække Danneraand, Dannerdaad og Dannerfærd.“ Hvor ulige ere hine Hyl imod Kongemagten i Spokens Slutning!

---

[1]) T. Rothe, Tanker i Anledning af Hertzbergs Tale (etc.) Kbh. 1786.

[2]) Rahbeks Erindringer, 3,122.

Pressen, der nu vinder et Omfang, som den aldrig før har haft, der bemægtiger sig alle Æmner fra de højeste til de laveste, Menneskehedens vigtigste Anliggender, Religionens dybeste Mysterier, Statens politiske Forholde og enhver Dagens Begivenhed, fra Kronprinsens Levemaade til en Skomagers Illumination, Pressen selv er naturligvis det nærmeste Anliggende for dens egne Bedrifter. Ogsaa for den ventede man ikke uden Grund en større Frihed, da baade Kronprinsen selv og Bernstorf yndede den; men Kollegierne, især det danske Kancelli, vaagede endnu over Politimesterens og deres egen Myndighed. Det viste sig strax fra første Færd imod al Formodning i Sagen mod Thomas Aaby, Fuldmægtig i Rentekammeret, og Rasmus Nyerup, den Gang Magister og Amanuensis ved det kongelige Bibliothek. Generalfiskalen Uldal beraabte sig som Grund til den Strenghed, der her ikke kunde undlades, paa de forvirrede Begreber om sand Ære, der i den senere Tid havde taget Overhaand, og den Frækhed, som deraf maatte følge. Da imidlertid begge de Saggivne erkjendte deres Forseelse „som et Overilelses Fejlskridt, en Ungdoms Uforsigtighed", og bade ydmygt Kancelliet ikke at ødelægge deres timelige Velfærd, blev Tiltalen hævet, og de slap med en offenlig Irettesættelse.[1] Saa nær var det ved at Nyerup var gaaet tabt for Literaturen. Friheden blev heller ikke udvidet, men indskrænket (1790—99), og Pressen

[1]) Ved en Anonyms Brev fra Z til U om det asiatiske Kompagni (hos Nyerup tillagt Fr. Buchwald) fandt en Mand sig fornærmet, og Politimesteren dømte Bogtrykkeren Schultz i en Mulkt; Nyerup meddelte Dommen og nogle Bemærkninger om den i For Publikum; han vilde forsvare Schultz, men fornærmede Politimesteren, og fik efter Kancelliets Ordre en Irettesættelse i Konsistorium. Saa skrev Nyerup: Brev fra N. til A., og Aabye: Svar fra A. til N., hvori de bleve endnu mere kjephøje og fornærmede Kancelliet. See Luxdorphiana S. 183.

fvedte under en utallig Skare af Skrifter om Presseforseelser, Angreb paa Trykkefriheden og Forsvar for den. Ubetydelige Forfattere, som W. Stephanson og J. H. Lund, Oprørsmænd eller Folkevenner, som Kancellieraad Hans Holm og Michael Brabrand, Birckners Skrift og Collets Affættelse, og Tidsaandens glubske Fortolkere, Riegels, Heiberg og Brun, saavel som dens beskedne Velyndere, Rahbek og Nyerup, store og smaa, Abrahamson, Bærens, Gudenrath, Hempel o. s. v. satte Almenheden i idelig Bevægelse.

Et ligesaa frugtbart Æmne vare Reformerne, der nu træde ind i det andet Stadium. Bondestanden og Landvæsenet vare den vigtigste Gjenstand, men ogsaa Finanserne, Handelen og ligesom før alle mulige Ting, fra de kongelige Domæner ned til Degnejorden, bleve behandlede, og hvo der vil gaa ind i det enkelte, vil i Skrifterne fra denne Tid see Begyndelsen til den nuværende Udvikling.[1] Men ikke blot Tingene bemægtigede Pressen sig, ogsaa Personerne. Nationen delte sig ligesom i tvende Hobe; og selve Kronprinsens

[1]) See om Bondevæsenet Skrifterne af Tyge Rothe, Gamborg, Fleischer, C. A. Fabricius, Trojel, Graah, O. L. de Bang, og, i Anledning af hans Skrift, Kammerherre C. H. Adeler og F. Brabrand; Fr. Buchwald, Schydtz, Haagen, Mandix, Høegh (Guldbergs Broder), Lemvig, Teilmann, J. Bang, Degnen Hjort, Kammerherre Juel, o. fl. T. C. Brun, der samlede alle Særsyn i sit Særsyn, synger blandt andet:

Jeg har seet Domainer sælges,
Som Bestyrelsen opaad,
Og Udfejnings-Midler vælges,
Som det mest bekvemme Raad;
Ja, skjøndt buden kun en Slik,
Var man glad man noget fik.

En mærkelig og fornøjelig Samtale imellem Michel Sognefoged og Mads Skolemester 1787 afhandler det Spørgsmaal, hvorvidt det var gavnligt, at Degnene bleve afskaffede og Skoleholderne fik Degneindkomsterne. (Lærde Efterr. 1789, Nr. 12) o. s. v.

Person blandedes ind i Forhandlingerne. Abrahamson udgav Tronfølgeren i Gondar, hvoraf der i eet Aar udkom to Oplag (1787). Det var kun tre Aar efter at den ny Regjering var begyndt, og allerede da, seer man, at „en Del skjulte Nederdrægtige ikke undsaae sig for at udsprede Anekdoter om Kronprinsen, som skulde gjøre ham ringeagtet og latterlig i Folkets Øjne; at Ubluheden endog gik saa vidt, at man selv offentlig solgte Paskviller paa denne sjeldne Prins, Paskviller, som vel vare dumme og usle, men dog kjøbtes med Begjerlighed for uforskammet høj Betaling.“ Disse Skandskrifter tillægges „Hyklerne og Monopolisterne og de bangegjorte Mægtige og Trældomselskerne“, der lejede „forsultne Smørere, Tegnere, Kobberstikkere, der vare glade ved at fortjene en Skilling til Hjælp til Brændevin og Krøltobak ved at udøse andres Ædder paa Papiret.“ Og dette Uvæsen næredes af Publikum, „der paa en Del Aar havde faaet en utrolig Lyst til alt det der kaldes Ondskab imod Folk, det er at sige, til bittre Anmærkninger over andre.“ „De bedste lærerigste Bøger, hedder det, ligge hen, næppe en Snes Exemplarer sælges, og de fleste gode Forfattere maa arbejde uden Gjengjæld for deres Arbejde. Men et Skrift, hvor usselt for Resten, naar det kun indeholder to, tre Stænk af Bitterhed mod en enkelt Person, kjøbes med den mest rasende Begjerlighed.“[1] Større endnu blev Bevægelsen ved Kronprinsens Formæling 1790, ved de jydske Jorddrotters Tillidsskrift eller rettere Klage, og ved Indtoget. De to jydske Affendinge Kammerherre von Benfeldt til Serritslevgaard og Kammerherre von Lüttichau til Aakier rejste med deres af 103 Godsejere under-

[1]) Tronfølgeren i Gondar. Fortælling med Undersøgelser. Anden Trykt. Kbh. 1787. I Ved Leilighed af Fortelningen om Tronfølgeren i Gondar 1787 med Motto af Virgil: In libertatem ruebant, „gav ogsaa T. Rothe sin Besyv“, og dængede Kronprinsen over med Roes, hvilket vel heller ikke kunde være behageligt.

tegnede Klage til Slesvig, for at bringe deres Lykønskninger til Kronprinsens Formæling (ikke paa Formælingsdagen den 31 Juli, men den 18 August); den første holdt en Tale paa Dansk til Kronprinsen og Kronprinsesse Lovise, den anden paa Tydsk til Kronprinsessen og Prins Carl; „Kronprinsessen svarede først i en tydsk Tale de Deputerede, og dernæst i pyntelig og ret godt forstaaelig Dansk tiltalede dem." Denne Klage fremkaldte en hel lille Literatur.[1] Endnu mere støjende blev denne, da den tog fat paa Formælingen selv og Indtoget, Bruden og hendes Medgift, Alliancen med Rusland, o. s. v. Paskviller sloges op og reves ned, og saa skreves der om dem og om de forrige Paskviller eller „Scharteker"; og saa blev der skrevet og sunget om Illuminationen og de forrige Illuminationer, hvorledes

Tre Aftners Glædes Ild og Støj
Bær Vidne om Professoren løj,[2] og

Tre Dages Glædes Ild og Støj
Bær Vidne om, at Gondarbogen løj; o. desl.

---

[1]) See Klagen og Anmærkninger dertil i: Betragtninger i Anledning af endeel jydske Jorddrotters Klage til Hans kongelige Høihed Kronprindsen over deres Eiendommes Krænkelse, ved Forordningen om Bondestandens Frigivelse fra Stavnsbaandet til Godserne, og de flere udkomne Lovgivelser, om Bøndernes Rettigheder og Pligter. Helligede den oplyste Menneskelighed, den borgerlige Frihed og det danske Folk af Christian Colbiørnsen. Kbh. 1790. (Lüttichau's) Svar til Forfatteren af Rigsdaler-Sedlens Hendelser i Anledning af Pheresiternes og Canaaniternes Gesandtskab til deres Lehnsherre. Saa og til Forfatteren af Skrivtet Noget om Formælingen og den Jydske Ambassade. Andet Oplag. Kbh. 1790; og andre Skrifter af Lüttichau (jf. Gespräche zweyer reisenden Dänen, 1769 i Luxdorphiana S. 256), Benfeldt, P. H. Aagaard, A. Lassen, Jens Benzon, C A. Fabricius, o. fl. jf. Anmældelserne af Skrifterne i denne Anledning i Lærde Efterretninger for 1791 Nr. 8. 9. 20. 21. 25. 50.

[2]) Transparent i Prof. Schønheyders Vindue paa Nørregade den 9 December 1788.

endelig sang Heiberg i en fortrolig Forsamling, saa at han kom under offenlig Tiltale.[1] Fra nu af, efter al denne Støj, greb Politikken alle, fra Grever og Baroner ned til Degne og Skoleholdere, og de skreve og skrege, paa Tydsk og paa Dansk, for at reformere Regjering og Folk.[2] Naar man lader denne Tid vederfares fuldkommen Ret, kan man, næsten alle Samtidige bevidne det, dog ikke tilegne denne støjende Presse Æren for det gode, der skete; det skyldtes de ophøjede Statsmænd, der styrede Tingenes Gang. Den eneste Fortjeneste, man kan tillægge den, er den vækkende Bevægelse, den fremkaldte i alle Stænder; men den gjorde det med en Raahed, der lidet vidnede om Oplysning og politisk Dannelse.

Lad os forsøge at give nogle Strøg af denne Literaturs Ejendommeligheder! Oplysningens Udbredelse i alle Klasser og Stænder krævede flere Undersøgelser og flere til at gjøre dem; med Æmnerne voxte Skribenternes Tal, og omvendt, med Skribenterne voxte Æmnernes. Meget i Landet var brøstfældigt; og nu skulde alle Mangler bringes til offenlig Omtale, gjøres vitterlige for alle; alt hvad man ellers stille, hver i sin Kreds, havde søgt at raade Bod paa, skulde nu drøftes

---

1) (Riegels) Friemodige Tanker over Indtoget. Kbh. 1790. Aftvungen Erindring til Forfatteren af frimodige Tanker (etc.) 1790. Grundede Overbeviisninger og Giendrivelser til Pasqvillanterne over Hans kongelige Høihed Kronprindsens Giftermaal 1790. Kritiske Betragtninger over de nylig udkomne grundede Overbeviisninger (etc.) 1790. Nøiere Betænkning eller Svar paa de kritiske Betragtninger (etc.) 1790. Et Himmelbrev fundet i en Spekhøkers Lomme ved Tallotteriets Trækning, indeholdende noget til Trøst og Husvalelse for den indsigtsfulde Mand, som skrev Overbeviisninger og Giendrivelser til Pasqvillanterne med et satirisk Kobberstikke til Mandens Minde. Trykt med Svares Skrifter 1790. (Kobberstikket fandtes ikke deri.) Aandernes grundige Betænkninger over Stridsskrifterne (etc.) o. fl.

2) See iblandt andre Skrifterne af Grev Ahlefeld-Laurvig og Baron Wedel-Jarlsberg.

med fælles Overlæg. Den almindelige Oplysnings Natur bestod i, som det hedder, at gjøre hver Mand dygtig i sin Haandtering, og at gjøre alle til retskafne Mennesker og til nyttige Borgere. Tanken blev derved dragen ned i Livets materielle Sfærer, og dvælede der, endog i de laveste. Om det almennyttige lod der sig skrive i alle Hjørner og Kanter; og følte nogen, at han sagtens ikke kunde skrive stort derom, vilde han dog lægge sin Omhu for det almene Bedste for Dagen ved at meddele sin Skjærv. Der lagdes en Vægt paa denne Gjerning, som den ikke fortjente. Da saaledes Præsten Niels Blicher i Randlev havde forfattet sine Encyklopædiske Hustabeller for den hæderlige Landalmue og „de vandt kompetente Dommeres Bifald", gik han over til det ulige vigtigere Forsøg til en Moraltabel for den danske Landalmue, hvorom han selv siger, at „aldrig omskrev og omkalfatrede han noget saa ofte, og aldrig kostede et halvt Arks Fuldskriven ham saa langvarigt og saa meget Arbejde som denne Tabel." [1] Alle offenlige Foranstaltninger maatte drøftes, hvor ubetydelige de end monne være, f. Ex. Vaabenøvelserne om Søndagen. [2] Og man vilde jo vise liden Velvillie imod sine Medborgere, naar man ikke med dem delte sine huslige Bekymringer, og i den fælles Nød igjennem Pressen søgte fælles Trøst. Saaledes udgav Præsten Vedel i Skaarup sin Undersøgelse, hvorfor det er saa vanskeligt at holde Tjenestefolk og hvorledes kan dette daglig voxende Onde bedst afhjælpes, hvilket derpaa fik en nøjere Drøftelse i Minerva. [3] Det var uskyldigt, men man skulde jo tro at være kommen ind i en af de usleste Kjøbstedflækker, naar

[1]) Minerva 1800.
[2]) Minerva, Maj 1800.
[3]) Vedels Skrift, Odense hos Hempel 1799, anført hos Ersle v. Minerva, August 1799, Maj 1800.

man seer „Landets Literatur trukken ned til den momentane Byslabder", naar „elendige personlige Stridigheder fik en aandsdræbende literær Betydning", naar „de bedre Skribenter bleve trukne ind i en Kreds, der maatte indskrænke enhver højere og friere Sands (om det end ikke aldeles gjaldt om Rahbek, saa beskjæftigede dog slige literære Kampe ogsaa ham mere end tilbørligt)";[1] naar disse Fejder idelig afløste hinanden, og hvor usle de end vare, udgjorde Almenhedens ypperste Moro, saalænge det varede (samme Aar som hin store liturgiske Fejde, som Bastholm fremkaldte, beskjæftigede alle Penne, oprørtes Tyge Rothes Patriotisme imod Prof. N. Abildgaard, der i sit Maleri havde ladet Nationen knælende overrække Kronen til Christian den Tredie, knælende, hvilken ufri Aand!)[2]; naar endelig Flyveskrifter af den laveste Art, stundum den mest oprørende, idelig med Patriotismens Præg paa Panden, blændede Mængden og hilstes med Jubel.[3] I dette almindelige Opbud forstummede

[1]) Steffens, Hvad jeg oplevede 2,121.

[2]) T. Rothe, Til Publikum om Selskabet for Borgerdyd. N. Abildgaard, Til mine Landsmænd (etc.), begge 1785.

[3]) Riegels, som vi omtale ved Historien, er en af disse fremtrædende Skribenter, hvis Skrifter ere fulde af Stiklerier, men uden Vid. Da de imidlertid indeholde nyere Ideer, naar han f. Ex. taler om den Tid, da „Regjerings-Forvaltnings Regnskabet skal gjennemsees af Folkets udvalgte Mænd", bør man ikke overse dem. Dem alle har jeg ikke kunnet overkomme. Som politisk Demagog udgav han især: Maanedsskriftet Kiøbenhavns Skilderie (fra November 1786). Julemærker fra Landet om Landmandens nærværende og kommende Tilstand, fremsatte i tvende Breve, 1786. Andet og med et nyt Brev forøget Oplag 1787. En angergiven Præsidents Brevverling. Oversat af det Franske 1789. Fortsættelse af den angergivne Præsidents patriotiske Brevverlinger. Oversat af det Franske, mest efter den tydske Version, 1790. Brev fra Mads Bager til Udgiveren af Minerva 1789 (anføres hos Nyerup). Bager Madses Brevtaske 1789. (Hertil hører: Brev fra David Landsbyeskolemester til Mads Bager, 1789, og Nyt fra Landet i et Brev fra A til P. 1789.) jf. Rahbeks Erindringer

tilsidst de, der havde Kald og Evne. „De fandt det uværdigt at blande deres Røst med den politiserende og polemiserende Tone, den enten allerede var eller snart blev eneherskende." De kunde ikke finde sig i, at stille Skrifter af ædelt og spekulativt Indhold ved Siden af de „Strid- og Nidskrifter, hvoraf det myldrede", ved Siden af alle disse „Opforbringer til menig Mand", disse „Kiel- og Valbyfejder", disse „Drømme og Skilderier", disse Bibelryttere og hvad det videre hed, dette vor Literaturs øvrige Ukrud." Saa lærer Rahbek os. Og naar han lægger sine Tanker i Munden paa en Mand, der vil holde Forelæsninger over den literære theoretiske Uforskammenhed, lader han ham iblandt andet sige: „Jeg har seet Taaber uden Vid og Geni lee kloge Folk lige op i Øjnene; jeg har seet somme Folk erhværve sig Agtelse blot ved at angribe andres. Den sande literære Demokratisme er for Døren. Nu skal Authoritet, Bogmændenes oligarkiske Scepter, brydes i Stykker. Skomagerdrengenes Støvler skulle blive ligesaa gode og varige, som Oldermesternes.

4,57: „Mads Bagers lumpne Brevtaske", hvis Forf. han ikke kjendte, men han gjættede (efter Borch) paa Eggers. (Til Jakob Skoemagers Indfald om Finants-Regnskab 1789 hører:) Brev-Verling imellem en Landmand og Kiøbenhavns Borger om det af Commissionen udregnede Forraad af Korn i Byen, Samt om Jacob Skoemagers Indfald om Finantz-Regnskab, 1789. Fremdeles: Julemærker fra Landet og Byen, Samlede i tvende Breve, for, om muligt, at slutte sig til de kommende politiske Aarbyger, 1790. (Heri ogsaa om Literaturen: „Naar vi undtage Prof. Wahls Værk ere jo alle udkomne Skrifter neppe indrettede til at leve et Døgn." „Marks-Piecerne ere bedst passende til det læsende Publikums Tid og til dets Pung, efter at Forlystelsers og Overdaadigheds Nødvendigheder ere besørgede"). Oplysning for en halv Skilling i Haarkrøller 1791. 4. Fornuftens og Menneskehedens Rettigheders Archiv, 1795. Tvende Breve til Heiberg, 1797. Nymodens Kortspil, indeholdende satyrisk-politiske Spørgsmaale og Svar efter vore Tiders Tarv, 1798 (Spørgsmaal med Svar, der staar paa Hovedet).

See, det er Sublimatet af min Beskuelse over vore Dages nyeste Literatur." „Folk, siger han paa et andet Sted, Folk, som man mindst skulde vente det af, blive Skribenter nutildags. Skræddere ombytte den timelige Naal og Sax med den aandelige, og lappe paa Troen, isteden for paa Trøjer og Buxer. Vintappersvende skjænke Vin i for Publikum, som de imidlertid efter gammel Vane ikke have glemt at spæde med Vand. Bogtrykkersvende[1] opdage den Hemmelighed at blive Skribenter uden at skrive; de sætte friskt væk ud af deres eget Hoved hvad der falder dem ind. Endog Bønder tærske Kjættere og Vantroende isteden for at tærske Korn i deres Lader; ja, selvbestalte Digterinder give os hemmelige Efterretninger om Theaterdirektionen i Konstantinopel", o. s. v.[2] Sneedorf den gamles Ønskers Maal var endelig naaet; men Opmærksomheden vendte sig derved bort fra den højere Literatur. „Hvor uskyldigt, ja naivt, siger Steffens, var ikke det literære Liv i min Ungdomstid. Den populære Naturvidenskab bestod i nogle faa Afbildninger af Dyr og Planter, hvormed man søgte at fornøje Børn. Men de populære Skribenters almindelige Stræben var at befordre Sædeligheden. Man skrev imod Luxus, man vilde indføre et simplere, mere husligt Liv. Alt skulde være højst dydigt og roesværdigt. Ikke saa meget Staten, som især Familierne, skulde indskrænke sig, og under lydelige Formaninger stemmede man sig, om end forgjæves, imod den tiltagende Trangs og Forlystelsernes rullende Hjul."

Medens Slægten selv sukkede, satte den sit Haab til Eftertiden, og Enthusiasmen samlede sig om en Opdragelsesliteratur, der for længst er forsvunden, men som drevet med en Iver, man næppe kan gjøre sig Forestilling om. Endnu

[1]) Stephanson, Borup, Kiær.

[2]) D. Tilskuer 1797, Nr. 56. 59. 1798, Nr. 7. 1799, Nr. 73.

i Begyndelsen spottede man vel hist og her med Genferens (Rousseau's) fromme Fantasier og Dessauerens (Basedows) elskelige Drømme[1], men det varede ikke længe, før der indtraadte en almindelig Vandflod. Den kom ind over os fra Tyskland, og fandt sin største Næring i Campes, Salzmanns, Pestalozzis o. fl. Skrifter. Derhos søgte man selv at kopiere dem i det smaa, og endelig sendte man Folk ud, for umiddelbar at øse af denne Kilde til Menneskehedens Forædling og Frelse. Hele Literaturen blev skiftet om, vendt nedad isteden for opad, og omsat, ligesom i Tyskland, for Børn. Hvad man ikke allerede havde før, det fik man nu: Verdenshistorier for Børn, Lommebøger for Børn, Adresseaviser for Børn, Nytaarsgaver til Børn, Gavnlig, item Uskyldig, Tidsfordriv for Børn, Astronomisk Børneven, Lommebog for Fædrelandselskere og deres Børn, Fortællinger for Børn, Skuespil for Børn, hele Bibliotheker for Børn, Mærkværdige Børns Levnet (lig Berømte Mænds) o. desl., „alles, siger Gervinus træffende, alles für die großen Kinder noch weit wichtiger als für die kleinen"; og vor Literatur fulgte ogsaa heri den tyskes Hang til „sich gemein zu machen und dadurch gemein zu werden." Børn og Almue gik Haand i Haand med hinanden, og man seer derfor de samme Forfattere beskjæftige sig med begge paa een Gang; ja endog med Oplysnings- eller Mønsterromaner og Fortællinger til Overtroens Udryddelse (Thiemes Godmand og Elise eller Mønstret for Koner; Campes Ledetraad og Wagners Spøgelsehistorier)[2] o. s. v.

---

1) C. V. Stenstrups Tale om den offentlige Opdragelses Nytte. Sorøe 1784.

2) En af de første Selvtænkere var formodenlig Præsten Thomas Rasmussen i Grevinge, der i sin Christelige Børneopdragelse 1785 forkastede Luthers Katechismus og Pontoppidans Forklaring. Lauritz Hasse oversatte Almuens Lærer for at hjælpe paa Bønderbørnenes slette Undervisning; Nyerup gjorde opmærksom paa

For Almuen, for Efterslægten og for Oplysning i Almindelighed virkedes der fremdeles ved Foreninger, ved Oprettelser af Selskaber: Selskabet for Borgerdyd, for Efterslægten (eller som Rahbeks Fader plejede at sige, Efterslætten)[1], Det skandinaviske Selskab, For Sandhed, Det ny literariske Selskab, indtil Frygten for revolutionære Ideers Udbredelse ogsaa standsede eller i det mindste for nogen Tid hemmede denne Virkemaade.[2] Deslige Selskaber udgave Folkeblade som Borgervennen eller stiftede Skoler; og Iveren for disse, Oprettelsen af Skoler i allehaande Retninger: Almueskoler, Realskoler, Borgerskoler, Handelsskoler, Haandværksskoler, Søndagsskoler, og endelig Pigeskoler, Døttreskoler, krævede naturligviis ogsaa sin Gren af Literatur; fra denne Tid begynder ogsaa ret Skoleliteraturen, Videnskabens Affald. Hvor meget Rahbek end yndede dette Væsen, kan

hvor nødvendigt det var at faa en Oversættelse af Beckers Nød- og Hjælpebog; Hasse oversatte ogsaa den, og den blev giennemseet af Riber og Rafn; og saa varede det ved indtil Strøm og Torlitz. See om disse Børne- og Almueskrifter Forfatterne: E. Balling, P. N. Nygaard, M. Hallager, L. Hasse, E. C. S. Randrup og C. J. Bredsdorff (Campe og Salzmann), H. J. Birch, F. Ekkard, J. Werfel (Campes Revisionsværk), J. F. Bergsøe, L. Reistrup, J. P. Prahl (Gumal og Lina), M. Tøxen, P. Handrup, P. Poulsen; L. Kruse, B. F. Rønne, P. Villaume, o. fl.

1) Rahbeks Erindringer 3,108.

2) Af disse Selskaber har det sidste, det ny literariske Selskab, faaet politisk Betydning Sander, der vilde skaffe en Mand Erhværv ved at aabne en Klub, indbød til at oprette et Selskab til Oplysnings og Forædlings Udbredelse, for det første ved at udgive en almindelig Fædrelandstidende efter tysk Mønster. Selskabet indviedes ved en Tale af P. H. Mønster 1799, og indbød blandt andre Christian Reventlov, hos hvem Sander havde været Huslærer, men han meddelte dem, hvorledes dette Foretagende blev udlagt, at det nemlig skulde være en Jakobinerklub, hvorpaa Medlemmerne mældte sig ud. (See Rahbeks Erindringer 5,378. Mønsters Forsvar i Iris og Hebe, August 1799. Sejdelins Læsendes Aarbog for 1799 S. 75. 81.)

han dog ikke bare sig for at bemærke om Døttreskolerne, at een Ting endnu kunde have gjort disse for det meste undværlige, nemlig Mødreskoler[1]; naar Pigebørnene skulde prøves og luttres i saa mange Prøver, maanedlige, halvaars, aarlige, burde det jo have endt med en Embedsexamen i Husmoder- og Moderpligter. Undervisning i fremmede Sprog udgjorde naturligvis en vigtig Ingrediens i disse Pigeskoler, og Gamborg fulgte konsekvent Tidens Retning, naar han, som vi have seet, vilde forbedre Fuglenes Sang i vore Skove ved at oprette Instituter for Lærkeunger, ligesom Instituter for Piger, og gjøre Natergalene, der havde den perfekte Udtale, til deres Gouvernanter. Ved Seminarier til Skolelæreres Dannelse søgte man endelig at knytte et Net af Lærere, som kunde kastes ud over hele Landet til at fiske Mennesker; men ogsaa det gik til sædvanlig Overdrivelse. Der var en Modsætning imellem de ny Lærere og de gamle Præster, der bevægede Clausen, Forstanderen paa Blaagaard, til at yttre, „hvilken Ynk det var, at skulle sende disse udmærkede, oplyste unge Mænd ud som gamle uvidende Præsters Undergivne." Dannelsen gik op i Hovmod.

Ligesom man i Livet troede at virke kraftigst ved Foreninger, ja endog at fremme Livets Nydelse ved Klubber, søgte man fremdeles i denne Periode ved Sammenskud at fremme og udbrede Literaturen. Indholdet fører altid sin Form med sig, og der udviklede sig en karakteristisk Form for Kundskabers Meddelelse, som den forrige Tid havde arbejdet paa, men ikke kunde bringe tilveje i det store. Nu lykkedes det, indtil den ny Presselovgivning ogsaa deri gjorde en Standsning. „Denne Periode, siger Rahbek, kan med Føje siges at være Ugebladenes og Tidsskrifternes, der

[1]) D. Tilskuer 1800, Nr. 45 og 46.

myldre frem, som Døgninsekter om Sommeren" [1]; de bleve nu til en staaende væsenlig Del af Literaturen, og man kan igjennem dem see dens Gang. Fra Samlinger af allehaande, som den forrige Periode havde været saa rig paa, gik de mere og mere over i politiske Tendenser. I Spidsen staar Minerva fra 1785 af Pram og Rahbek; dermed overgaves Tidens vigtige og uvigtige Spørgsmaal til Almenheden, og naar man bedømmer det mildt, kan man, „endskjøndt det har en aldeles uvidenskabelig Bestemmelse, og kun saare faa Bidrag (nu) have en almindelig Interesse, ansee det for et af de første i Europa og for et hæderligt Mindesmærke om den danske Literaturs Middag", men dømmer man med nogen Strenghed, kan man heller ikke saa lige underkjende en nyere Dom, at „et Tidsskrift, hvis fornemste Indhold er Taler ved alskens Lejligheder, en myldrende Bisværm af Smaadigte og Viser, lange Uddrag af Avisernes svulmende Blade, Oversættelser af franske og svenske Smaadigte, Kritikker over Skuespillere, og andet mere, som staar og falder med det Aar det trykkes i, kan ikke være Grundlag for en Literatur eller et glædeligt Tegn paa den religiøse og videnskabelige Dannelse, der udgjør et Folks sande og varige Lyksalighed"; og at netop det, „Maanedsskriftet Minerva, indeholder de fornødne Data til en Fremstilling af denne Tids skjæve og materielle Tænkemaade." [2] Morgenposten af S. Poulsen, der udgik som Ugeblad fra 1786, fortsattes af Odin Wolf i Journal for Politik, Natur- og Menneskekundskab, indeholdende Oversættelser af al den Mangfoldighed, der kunde indsattes under denne vidtomfattende Titel. Samleren, begyndt 1787 af Erasmus Gunnerus, fortsat af L. H. Bøgh og F. Ekkard,

---

[1]) D. Tilskuer 1797, Nr. 16.

[2]) (Peder Hjorts) Reflexioner over Literaturen, i Athene 8,179. 9,76.

samt Iris, begyndt af S. Poulsen 1791 og fortsat i Iris og Hebe, med mange Medarbejdere, yde ligeledes Bidrag til Tidens Skildring og Literaturens Tilstand. Saa greb især Politikken stærkt ind i Politisk og physisk Magazin, et Maanedsskrift af R. Buchhave fra 1793, hvortil ogsaa Riegels og Heiberg gave Bidrag (fortsat af Boeck); og i det af alle Frihedselskere forhadte Ugeblad, Folkevennen 1794, udgivet af Tyskeren Steineck (eller Meier, som han kaldte sig)[1], og hvori kun en eneste Medarbejder har navngivet sig, og det var J. Nordal Brun. Desforuden skulde andre Dagens Fornødenheder, f. Ex. Theatret, tilfredsstilles, hvormed J. K. Høst forenede de skandinaviske Sympathier, og Tode slog Hygæa og Muserne sammen.[2] Hvo der ikke har kunnet undgaa at læse en stor Del af disse Skrifter vil sande, at uagtet en frodig Bladliteratur har sine Fordele, vidner om Bevægelse hos Folket og er grundet i den, har denne Form formedelst sin flygtige Natur ogsaa sine Mangler. Den var rigtignok heldig for Udgiveren, der isteden for at tænke selv kunde fylde sit Blad med andres Tanker; den var ogsaa heldig for Læseren, der i kort Tid, i nogle ledige Øjeblikke, kunde faa meget at vide, uden ved Spekulation eller Anstrængelse at forstyrres i sin daglige Færd; den tiltalte

---

1) Suhms Saml. Skr. 15,419.

2) jf. Høsts Nordia 1,83. Andre ere: Bogtrykkersvenden Chr. Borup, Prosit die Mahlzeit 1785. H. C. Meinig, Borgervennen 1788, udgivet of det af A. Hvid stiftede Selskab. C. F. Primon, Middagsposten 1793. J. Wersel, Folkefienden 1791. Bundtmageren Ph. Bremer, Borgerlig Tidsfordriv 1795. C. von Haven, Bondevennen 1796. K. H. Sejdelin, Politivennen 1798 — indtil N. C. Østs tildels beslaglagte Blade, og J. P. Tønders Gammelt og Nyt. Hertil kommer endnu Provinspressen og de i Norge udgivne Blade af J. Landmark, B. Børrezen, M. C. Peterson, Birgitte Kühle, C. Bithamer, af hvilke jeg dog ingen har seet.

alle. Men for Skribenternes egen Dannelse og for al videnskabelig Undersøgelse var den næsten dræbende. For Skribenten var dette Samleri og Skriveri et Levebrød; det begyndte, naar han trængte til Penge, og hørte op naar han havde nok, eller, da dette vel sjelden var Tilfældet, naar Afsætningen standsede. For Læseren var det ligesom en Forelæsning i Stumper og Stykker, ofte kun en Adspredelse, en af Dagens Fornødenheder, en Nødvendighed for at kunne følge med Tiden, i alt Fald for at have Æmne til Samtale om Aftenen i Klubben. Det nærede den Halvvidendes Indbildning om den Kundskab han havde erhvervet, fremkaldte ubeføjede Dommere over alt, befordrede til begge Sider Sløseriet, og mangt et Udsagn kunde vel, som Schlegel mener, røbe „et Hjerte, som under Arbejdet blev fordærvet." Rahbek selv, der fremfor alle befordrede denne uvidenskabelige Færd, følte tilfulde dens Tomhed. „Mængden af Tidsskrifter, siger han, er vor poetiske Literatur, som maaskee hele vor Literatur i Almindelighed, ligesaa meget til Skade, som de første enkelte blandt disse vare den til Gavn. Tidsskrifterne, der til en vis Tid skulle afgaa, og ikke som den agende Post kunne gaa fulde og tomme, men maa have deres vedbørlige Læs, opmuntre Snarskriveriet og Megetskriveriet, og, hvad deraf følger, Sletskriveriet."[1] Men forberedende Indledning vare disse periodiske Tidsskrifter og Dagblade til den Tid, da Dagliteraturen kaldte sig selv Pressen, og ansaae Statens Vel og Folkets Fremgang for at være lænkede til dens Spalter.

Som Tidsskrifterne voxte ogsaa Oversættelserne. Til de forrige kom ny Oversættere, især den frugtbare Odin

---

[1]) See J. H. Schlegels Betragtninger over Journaler 1779, S. 23—65. Rahbeks D. Tilskuer 1797, Nr. 70.

Wolf (Dekanus ved Kommunitetet) med et ofte søgt, snart gammelt, snart nyt Sprog og paafaldende Former; og ikke at tale om Romanerne, (som Carl von Carlsberg) der gjengave Tidsaanden, seer man den ogsaa trænge frem i andre Skrifter af Forfattere, der nu vare i Mode, som Campe, Salzmann, Sintenis (Hallos lykkelige Aften), Lavater, Jerusalem, Zimmermann (om Ensomhed), Knigge (om Omgang med Mennesker), Hufeland (Kunst at forlænge Livet), Kant (om Sindets Magt), Bahrdt, Rousseau, Condorcet, Bolingbroke (om Patriotisme), Thorild, o. fl.[1]

Maalet var naaet; Læselysten var taget til, og Selskabet for de skjønne Videnskaber belønnede Tode med sin store Guldmedaille, tildels fordi han saa meget havde udbredet den,[2] men den voxte sig selv over Hovedet. Meget var Skraal, og i Nødens Dage svigtede Modstandskraften. Omtrent fra 1797, efter Bernstorfs Død, begyndte Trykkefriheds-kampen, og da den franske Revolutions Virkninger udbredte sig hos os, som i hele Europa, kom der til Tyskeriet en, om end kun i kort Tid, gjennemgribende Gallomani. Begge Udskejelser persiflerer Rahbek dels i et Brev fra en tysk Vindbeutel, Phantasmagoreus Oldfux, der iblandt andet forevisér: Elskov til Fædrelandet, Oplysgtelsen, Trikkefriheden, de liberale Grundsætter, Gemeenaanden, dels i et Stykke om Franskhedsaberne, der med Marseillerhymnen og Pyrenæer-marschen paa Læberne ere Despoter i private Forhold og Krybere i offenlige.[3] Friheden var ikke at vinde, og det

1) See Oversættelserne af C. Gunnerus, P. Poulsen, C. C. Pflueg, C. J. Bredsdorf (Salzmann og Campe), Pram, Odin Wolf, L. Reistrup, D. F. Staal, L. Hasse, P. H. Haste, J. K. Høst, F. C. Wedel Jarlsberg, St. Heger, A. Albertsen, J. Werfel, J. Borch, K. H. Sejdelin, o. fl.

2) D. Tilskuer 1794, Nr. 4.

3) D. Tilskuer 1797, Nr. 4. 5.

høje Formaal sank ned i en midlertidig Aandløshed, der i Fortvivlelse over ikke at kunne komme med, gav sig til at synge den gamle Vise: Nøjsomhed og Tilfredshed med Tingen, som den nu engang var. Jordiske Formaal og Øjeblikkets Nydelse fængslede næsten alle. „De kristelige Livsens Ord i deres ejendommelige Kraft og Tone, siger Sibbern med Føje, havde tabt næsten al Virkning. Skulde man holde dem ud, maatte man prosaisere dem. Men paa Humanitet beflittede man sig; Velvillie og de velvillige Drifters Udannelse var et af de Livets Ord, som gik om blandt alle." „Al højere Sands, ja selv Udødelighedshaabet, gik tilgrunde, og den bekjendte Sang:

O venlige Grav, i din Skygge bor Fred,
Din tause Indvaaner af Sorgen ej veed

var paa alles Læber."[1] Denne Misère, der næsten er at læse paa hvert Blad, gjennemtrængte ligeledes de Sange og Viser, hvori disse Oplysningsmænd udtalte deres Livs Formaal. Hvorledes omsatte de Horatses kjærnefulde Integer vitæ i Tidens Tungemaal? Man kan see det af følgende:

Og ved al den Kummer, jeg seer,
Det mig trøster, at ej du forlader
Nogen Skabning, at alt det som skeer
Viis du styrer, o Menneskets Fader!
Ja, den Fred, som opfylder mit Bryst,
Pligtbestræbelsens hellige Gave,
Mig forkynder med frydelig Røst:
Der er Liv blandt de Retskafnes Grave.[2]

---

[1]) Sibbern, Udaf Gabrielis' Breve.
[2]) Adjunkt ved det juridiske Fakultet M. H. Bornemanns Integer vitæ og Nil admirari, i Minerva April 1800.

Hvad var deres Liv og dets Formaal? Man kan see det i Zetlitz's Ønsker:

Saa meget Guld, at Bollen tør ej bliver,
Den Magt, at jeg kan sige: fyld mit Glas!
Den Ære, som oprigtigt Venskab giver,
Og Musens Bistand til uskyldigt Fjas.
Op, Venner, op og klinker! — thi mutatis
mutandis er Jert Ønske netop mit:
Mens den, der nøjsom er, har alting gratis,
Held den, der er tilfreds og glad med lidt!

Og i Rahbeks:

Nu bort med Avisskrig og al Polemik,
Og hver en ufredelig Frase!
Vi vende tilbage til Fædrenes Skik,
Og synge og drikke in pace. [1]

Saaledes levede disse Mænd, Statens og Literaturens Haab, indtil de istemmede det attende Aarhundredes Svanesang:

Hurra, Sekul, til din Ære
Kvæde, drikke, rave vi;
Hurra, Vin og Fjas og Glæder,
Sekler, Sang og Poesi!" [2]

Ja, Poesien, netop den, de sige det selv, var gaaet tilgrunde: „Den Versemagerepidemi, der er kommen over Folket, bærer vor Tidsalders Stempel. Frivoliteten er et Hovedsymptom hos alle de Anstukne. Længere Værker sees og høres aldeles ikke; man flyver med Sommerfuglevinger imod Udødeligheden." [3] Og omtrent saa skildres hele den literære Tilstand ved Enden af Aaret 1799: „Videnskabernes Selskabs Skrifter skal have 25 Subskribenter, af Bibellæsning trykkes 35000

[1]) D. Tilskuer 1797, Nr. 98.
[2]) D. Tilskuer 1801, Nr. 16.
[3]) D. Tilskuer 1792, Nr. 16.

Exemplarer. Man skriver om Hexametrer,[1] man oversætter Romaner; de periodiske Blade vegetere, Hykleskrifter, Hyklesange florere, videnskabelige Værker stagnere. Poesi finder kun Bifald, jo mere den nærmer sig Prosa."[2]

Og Oplysningen mistvivlede endelig om sig selv, og saae Tiden vende tilbage til Mørket; selv Prædikestolen sukker derover. „Udsigterne for Religionen i Fremtiden (han mener Rationalismen), siger Tidens ypperste Taler, synes at mørknes alt eftersom vort Aarhundrede, haster imod Enden. Den skjønne Dag, man ventede der skulde oprinde for Oplysningen med det ny Aarhundrede, taber sig i Nat og Skygge. Endnu hviler Mørket over Jorderiget. Oplysningen er kommen i Vanrygte, fordi dens Beforderere ikke altid brugte den fornødne Klogskab og Sindighed. Man tror at være gaaet for vidt i at forkaste de gamle Former, og begynder derfor efterhaanden at optage dem igjen. Folkene og deres Styrere ere blevne bange for Oplysningen" o. s. v.[3]

Det blev Enden paa en Tidsalder, der havde forgudet sig selv som Fuldkommenhedens og Lysets, og knælede ned og tilbad, under Oplysningens Navn, den materialistiske Anskuelse af Verden, „et vidunderligt Træ, siger Tegnér, med hul Stamme og ormstukne Frugter, i hvis Top der tilsidst som en blodrød Krone viste sig den franske Revolution. Min Sjæl væmmes ved denne Menneskelighedens Prosa, ved denne Stækken af Aandens Vinger, ved denne ædru og dog falske Kalkul, hvori man, ligesom i Differentialregningen, for at faa Regningen rigtig, bortkaster Uendeligheden." Det kommer der ud af, at skyde det religiøse tilside for det almennyttige,

---

1) Niels Blicher f. Ex.

2) Sejdelins Læsendes Aarbog 1799, S. 108.

3) Fortalen til Clausens Prædikener holdne i Frue Kirke i Kjøbenhavn, 1 B. 1800.

det ideale for det reale, det uendelige for det endelige. Det store gaar bort, og det skjønne salmer. Thi det er den menneskelige Tænknings evige Formaal, i det endelige at søge det uendelige.

Flere fremragende Skribenter give levende Billeder og Aftryk af Tidens Færd, Riegels, Suhm, Nyerup, Høst, o. fl., hvilke dog nærmest henhøre til andre Grene af Literaturen; andre deltoge deri eller fremkaldte Reformer, som Bærens, Eggers, Stibolt, Tønder Lund. Men der er især fire Oplysningsmænd, som her kunne omtales: Pram og Rahbek som dens fredelige Talsmænd, hver med sin egen dominerende Retning (Rahbek glemte aldrig sit Theater, Pram aldrig sine Beregninger); Heiberg og Malte-Brun, der som politiske Fritænkere med Satire og Spot, med Bitterhed og Haan, angrebe alle Statsstyrelsens Misbrug og Øjeblikkets Fataliteter, dreve Tingen til det yderste, og sprængte Friheden i Luften. Alle vare de Digtere, hver paa ejendommelig Vis.

Christen Henriksen Pram (f. 1756 i Gudbrandsdalen, hvor hans Fader var Præst) var af en dansk Slægt, der midlertidig var gaaet til Norge; Farfaderen stammede fra Skjelskør, og hans Fader vendte (1765) tilbage til Sælland, hvor han døde som Præst i Slagslunde (1800.) Prams Dannelse fuldendtes saaledes i Danmark, og han blev Student 1772, hvis politiske Begivenheder maa have gjort et stærkt Indtryk paa ham, da han faa Aar efter begyndte sin poetiske Virksomhed med at indklæde disse Begivenheder i græsk Dragt i en Tragedie Philotas, der aldrig har seet Lyset. Det lod til, at han nu skulde gjøre sin Lykke som Digter, især da han havde vundet Carstens' Yndest ved sin Heroide Philippa til Erik (1779); men da han anbefalet af Schimmelmann blev Fuldmægtig i Økonomi- og Kommercekollegiet (1781), fik Poesien en mægtig Medbejlerske i Økono-

mien, og fra denne Tid blev hans Virksomhed delt imellem begge. I samme Aar som han vandt Berømmelse ved Digtet Emilies Kilde (1782), hvori han i skjønne Vers fejrede Schimmelmanns Sølvbryllup... begyndte han Udgivelsen af Handelstidenden (1782—87), og da han giftede sig paa en ringe Løn, maatte han skaffe sig Indtægter ved literære Arbejder, hvori begge Tendenser vedbleve at gaa Haand i Haand med hinanden. Thi samme Aar som Digtet Stærkodder udkom (1785) begyndte han med Rahbek Udgivelsen af Maanedsskriftet Minerva. Stærkodder, „det første originale danske Epos," hvis poetiske Indhold vi en anden Gang skulle omtale, var et ret levende Udtryk af Tidens Smag og Anskuelser. Det see vi af Tidens Kunstdommere (Luxdorph, Suhm, Rahbek). Det mythiske var for dem en lukket Kjæmpehøj, som ingen endnu havde aabnet. De vilde have en Historie, hvoraf man kunde uddrage en høj og sindrig Moral; og kunde denne moralske Tendens nu tillige paa en eller anden sindrig Maade gribe ind i Borgervel, saa havde Digteren naaet det højeste man krævede af ham. Det var ikke Ideernes Verden, hvori han skulde bevæge sig, men Borgerdydens. Og det var just det, som Digteren under alle Poesiens Fortryllelser saa mesterlig havde udført, hvorlunde „sandt Almenvel, virkeligt Velleevnet, ægte og almen Velstand, ædel Veltænkenhed og Velvillie, og moralsk Forædling ere de Frugter, hvorpaa man skal kjende den Jord, der væbes af Oplysningens Vælb, der udspringer under klog og kjærlig Regjerings Ly" o. s. v. Det var heller ikke Evigheden han besang, men Freden i Graven, i „Stækodders smæltende Gravsang," som han og hans Samtid beundrede.[1]

[1] Rahbeks D. Tilskuer 1800 Nr. 25 og 26. Rahbek i Supplementbindet til Prams Digteriske Arbejder, S. LXXI.

Just fordi han som Digter lod Oldtiden ligge bagved sig for det den var, og ganske levede i Tiden, kunde han saa let gaa ind i Rahbeks Idee om Udgivelsen af et Tidsskrift. Paa sin Udenlandsreise havde Rahbek allerede syslet med Tanken om et Ugeblad, der skulde være en Mellemting mellem Merciers Tableau de Paris og den engelske Spectator. Da han var kommen hjem og havde udgivet det første Bind af sine Prosaiske Forsøg (1785), og fandt Ebbe i Pungen, tog han atter den Idee frem, og talte med Pram derom. Pram fandt, at et Halvark var altfor indskrænket, og udkastede Planen til et Maanedsskrift, som de i Forening skulde udgive. Rahbek tænkte sig det som et Tidsskrift omtrent som Wielands Mercur eller Deutsches Museum, fornemmelig helliget til Muserne, til Poesi, Æsthetik, Kunst og Literatur; men Pram anviste det „en langt hæderligere og gavnligere Bane som liberale og patriotiske Ideers frimodige Organ," og paa sin Maade, „paa sin genialske og sangvinske Maade", udviklede han i lange Beregninger hvad de maatte tjene paa et Skrift, „som alle Mennesker maatte have." [1] Saaledes blev Minerva til. Pram begyndte det med Juli 1785. Det er ret mærkeligt, at det første Stykke er (Indsendt) Undersøgelse om ikke almindelig Oplysning er en farlig Sag, der tildels er holdt i en ironisk-satirisk Tone; thi man skulde af denne Ironi om Videnskabernes Unytte (hvortil nytte de lærde Sprog? Præsterne præke ret godt uden Qvinctilian) have ventet, at det hele vilde gaa i en anden Retning.

Det blev udgivet af Pram og Rahbek i Forening til 1789, af Pram alene 1790—91, [2] derefter var Rahbek ene

[1]) Rahbeks Erindringer, 3,48. 55.

[2]) Det led i Aaret 1791 en politisk Anfægtning, da det blev angivet for Kronprinsen som et farligt Skrift, hvilket Pram selv fortæller i Rejse over Sundet i Nyerups Magazin for Rejseiagttagelser 4,393.

Udgiver. Prams Bidrag vise den Mangfoldighed, hvortil han var saa vel oplagt: mindre Poesier, lunefulde Fortællinger, Afhandlinger af politisk, kameralistisk, statitisk, økonomisk Indhold; især bleve nogle af hans komiske Fortællinger (John Thral, Hans Kruskop, Sminken), som Rahbek kalder „Mønstre paa Satirer med Braad uden Gift", meget vel antagne, og bidroge til at skaffe Minerva Yndest; og nogle satiriske Afhandlinger eller en Slags Krier med satirisk Tendens (f. Ex. Om Naade; Hvad det er at leve) „høre til de Ting, som gjorde at Minerva blev læst af hele Verden," og „ere Mindesmærker om, hvorledes man den Tid skrev og hvad man den Tid læste." Man vil altsaa gjøre vel i at læse dem, for at see, hvorledes den tammeste Satire kunde virke paa en Del af den Tids nøjsomme Sjæle.

Saaledes som Pram havde begyndt vedblev han, ved Siden af større og mindre Digte og en Række af Skuespil, at fortsætte sin almennyttige Virksomhed. Tre Gange vandt han Prisen for deslige Æmner (Om en Husmoders Pligter 1787; Forsøg om Dragten eller om Nationaldragt 1793; Om en Højskoles Anlæg i Norge 1796); og udgav en stor Mængde andre Afhandlinger især af økonomisk Indhold (f. Ex. Om det daglige Brød i Norden, med Noter af Thorkelin). Som Medudgiver af Borgervennen (1796—1804) skrev han deri for Almuen (om Moden, om Opdragelsen, om Flittighed, om Brødtyve, om Uhøflighed og Høflighed, om Udenlandsrejser, om Tidsfordriv o. s. v.). Noget karakteristisk ved disse Arbejder er dels den øjensynlige Lyst til at drage det aandige ned til det nyttige, for at underkaste det en materiel Beregning, f. Ex. hans Beregning af de Holbergske Komediers Nytte og hvor mange Timers Glæde de have tilvejebragt; dels den Maade, hvorpaa alt inddrages under økonomiske Undersøgelser, stundum endog til Grændsen af det fantastiske,

f. Ex. hans Undersøgelse Om Hundes Antal i de danske Stater og Anvendelsen af Pudeluld, hans Afhandling om Brød af Halm. Det sidste var en officiel Undersøgelse; der var en Mand i Norge, som indgav dette Projekt, der unægtelig maatte have en utrolig Nytte, hvis det lod sig udføre; Regjeringen overdrog Pram og Kemikeren Manthey at prøve det, og det blev det da, theoretisk og praktisk; Pram overtog Theorien, Manthey den kemiske Analyse. Det maa vel ikke have viist sig mere frugtbringende end det Reventlovske Forsøg at spise levende Græs, som der dog var nogen Saft i, men Indfaldet er dog roesværdigt efter det gamle Ordsprog: in magnis voluisse sat est.

Efter offenlig Foranstaltning foretog Pram en Rejse til Bornholm (1798—99), for at undersøge Stenkullene; og til Norge (1804—6) især med Hensyn til Fiskerierne; hans Beretninger, som indeholde Udbyttet af den sidste Rejse, udgjøre ti Bind, der ikke bleve udgivne. Han afgik fra Økonomi- og Kommercekollegiet 1816; for at forbedre sit eget Pengevæsen drog han til Vestindien, hvor han blev Toldforvalter i St. Thomas (1819), men i en saa høj Alder kunde han ikke taale Klimaet, og døde kort efter (1821).[1]

Eftervcrden vil, ligesom hans Samtid, studse over denne Mands utrolige Virksomhed, over denne Blanding af Poesi og Økonomi, der gjensidig maatte forstyrre hinanden. Som Digter besad han en livelig Fantasi, i Emilies Kilde hersker en vis blid og venlig Ynde, i flere af hans Elegier en hjærtelig simpel Naturlighed, i nogle af hans Fortællinger og Satirer

---

[1]) Prams Digteriske Arbejder, udgivne af Rahbek. Supplementbindet indeholder Bidrag til hans Levnet af Høst o. fl. samt Udtog af hans Testamente om hans literære Arbejder, der ogsaa er trykt i Læsning i blandede Æmner, m. m. Prams Selvbekjendelser i Østs Materialier Nr. 30 og øvrige Kilder hos Erslev.

muntre Anlæg, men alle røbe mere Lethed, end Dybde. De indeholde en aandig Næring, der nærmest kun passede for en næringsløs Tid. Disse poetiske Anlægs Overførelse til økonomiske Emner medførte ny og dristige Ideer, der stundum gik til Overdrivelse, men just dette forklarer den Hæder, der i lang Tid omgav hans Navn, som endnu længe vil mindes.

Knud Lyne Rahbek (f. i Kjøbenhavn 1760) har i sine sidste Dage meddelt Erindringer af sit Liv, om hvilke det vel i Almindelighed maa bemærkes, at han var bedre, end han selv har skildret sig deri. De yde mangfoldige Bidrag til Tidens Historie og literære Færd, men om Manden selv ikke blot Oplysninger om hans lange og daadrige Liv, men ligesaa mange Vidnesbyrd paa den ofte hule og svulstige Patriotisme, det ofte løse Selskabs- og Venskabssløseri, som han delte med mange, den altfor hyppige Nedsænkning i Tænkningens materielle Egne, som han delte næsten med alle, uden anden Uendelighed end Brøvlens, hvormed han efter Molbech endte.

Rahbek blev født i Christenbernikovstræde. Hans Fader Jakob Rahbek, en Søn af velhavende Bønderfolk i Rabekby i Riber Stift, tjente sig op fra Skriverdreng i Ringkjøbing til Toldinspektør i Kjøbenhavn; da han var bleven Konsumtionsskriver ved Kjøbenhavns Toldbod, ægtede han Johanne Ris (om hun var i Slægt med den danske Sandemand Jørgen Ris, vides ikke), og deres Søn blev kaldt Knud Lyne efter Faderens Morbroder (formodenlig fra Landsbyen Lyne i Riber Stift), der som Dreng kom i Tjeneste hos „den navnkundige Kjøbmand Severin", og gjorde sin Lykke ved Handelen. Rahbeks Moder døde et Aar efter hans Fødsel, saa at han fik sin første Opdragelse af sin Farmoder, en Gaardmandsenke, der levede til sin Død i Faderens Hus. Faderen passede sine Forretninger, og Barnet bar Frygt for ham, hvortil han vel

kunde have Grund, thi da han tre Aar gammel, endskjøndt det hed sig at han skulde til Bogen og være Professor, ikke vilde lære at læse, tog Faderen ham fra hans Bedstemoders Arme, bar ham ind i sin Stue, og gav ham en „alvorlig Produkt Ris". Resens Frederik den Andens Krønike, som var iblandt Faderens Bøger, vakte især ved Kobberne deri hans Læselyst. Da Faderen kjøbte sig en Gaard paa Hjørnet af Amalie- og Blancogaden, hvor han fra Vinduerne kunde see ud i Haven, i hvilken han dog aldrig maatte komme, „lagdes derved det første Sædkorn hos ham til den Kjærlighed for Mark og Skov og Eng, der siden har været en Hoveddrift i hans Sjæl." Hvor kejtet han var som Barn eller, hvis man heller vil det, hvor genial, kan sees af Fortællingerne om hans Barndom. Engang havde han faaet en ny Kjole af en af Faderens gamle, den var „rød med gule toppede Knapper, Modedragten i Frederik den Femtes Tid", og han vidste nok, at det ikke vilde bekomme ham vel, hvis han smurte den til; for nu at prøve, om han kunde smøre sig paa Hjulet af Vognen, gik han hen og satte Ryggen op derimod; men for den Tjæreplet, han fik paa Ryggen, gav Faderen ham et Par dygtige paa Øret. Da hans Stifmoder, en dannet Kone, og mild og kjærlig Moder, døde (1768), inden han havde fyldt sit ottende Aar „udkom ved hendes Jordefærd det første trykte Vers under hans Navn, men det var forfattet af Johannes Evald." Faderen giftede sig tredie Gang Aaret efter med en Datter af Claus Olrog (en Søster til den smukke Fru Schiønning), og derved fik denne Mand, der havde kjendt Tordenskjold, Holberg og flere Mænd fra Frederik den Fjerdes Dage, ved sine Fortællinger om dem megen Indflydelse paa Drengens Udvikling; ligeledes den gamle Kommandør Thura, Udgiveren af Ugeskriftet Læsning i lærerige og opbyggelige Materier, der nærede den For-

kjærlighed for deslige Blade, der allerede tidlig var bleven vakt ved den danske Oversættelse af den engelske Spektator. Vers havde han naturligvis tidlig gjort[1]; men Skuespil havde han ingen Sands for eller Lyst til, før Byen blev fuld af Christian den Syvendes ypperlige Spil som Orosman i Zaire; og da Informatoren Abzer var en gammel Ven af Evald, saa at dennes Arbejder saa hurtig som de kom ud kom i Huset, saa lagde Drengen Beslag paa alle sine Bekjendte, uden Hensyn til Stand, Alder eller andre Forhold, for at faa Rolf Krage opført. Det lykkedes imidlertid ikke, da alle Rekvisiter dertil manglede. Een Ting kunde han aldrig lære, hvor lidenskabelig han end elskede det, det var Dands (det er et bekjendt Ord, som hans Venner sagde om ham, at han dandsede som et Skab i Jordskjælv); og Musik ikke heller (det er ligeledes bekjendt, hvor meget Operaen altid har været ham imod).

I Herlufsholms Skole, hvor han gik i tre Aar, lærte han først at lege og at sværme i Mark og Skov; ved en Forestilling af Jean de France, som Disciplene gave for Byens Honoratiores, traadte han første Gang op som Pierre, fordi han forstod Fransk. Blandt hans Meddisciple var C. F. Hornemann, der var Rektorens Stolthed, T. C. Brun, som Rektoren „for Ven og Uven gjorde sig til af". Her vare altsaa tre Mænd samlede, der snart paa meget forskjellige

[1]) Han anfører et til en Husfælle Stephan Gertsens Navnedag; man havde sagt ham, at et saadant Vers skulde indeholde en Sammenligning imellem Dagens Helgen og Versets Helt, og da denne just den Dag var noget upasselig, saa vandt følgende meget Bifald i Huskredsen:

Stephanus en Martyr var,
Gertsen Mavepine har;
Stephanus Himlene aabne saae,
Gertsen udi Sengen laa.

Maader skulde træde frem i Literaturen. Som Student (1775) forenede han med Examensfagene Studiet af de skjønne Videnskaber, og gik ind i en Forening af ældre Studerende, kaldet den filologiske, hvis Øjemed gik ud paa Øvelse i at skrive Dansk. Da Raden kom til ham, anmældte han — et Forsvar for Catilina. Nu blev ogsaa noget af ham trykt, som han virkelig havde forfattet, men til Lykke kun til Husbehov, ikke udgivet. Claus Olrog døde nemlig, og der skulde til Jordefærden trykkes et Ligvers over ham.[1] Da det alvorlige ikke ret vilde gaa for ham, saa øvede han sig tillige i den satirisk-komiske Poesi, og havde især travlt med at fordanske og efterligne Boileau. Han besøgte Theatret, og førte formelig Dagbog over alt hvad han saae paa Skuepladsen. Da han fik fat paa Racine, blev han overordenlig indtaget af ham, men over Emilie Galotti harmedes han, saaledes som Virginias Historie der var bleven behandlet, og gav sig til, efter Livius, selv at forfatte en Virginia i fem Akter, dog kun i Prosa; men da Livius slap, stod ogsaa hans Forstand stille, og han søgte forgjæves at faa fat paa en Publius Syrus eller Valerius Cato, til, paa sin Fransk, at tage Sentenser af. Han blev indført paa det Nergaardske Kaffehus, hvor der ellers ikke let taaltes Russer, og indgik Forbindelse med Kierulf og Pram. Efter anden Examen skulde han tage den nylig anordnede Store Philologicum, hvortil han med flere blev forberedt af Abraham Kall, Professor i det græske Sprog; han tog den samme Dag som P. A. Heiberg (1777). Nu begyndte han at studere Theologi, men kaldte sig dog kun et Aars Tid studiosus theologiæ, og

---

[1]) Det begyndte meget bedrøvelig saaledes:

Ak, han er død, min Ven, min Fader,
At elske ham jeg ej aflader.
Det jeg ej kan.

hørte saa juridiske Forelæsninger, hvilket heller ikke varede længe. Isteden for de gamle Klassikere hengav han sig til Læsning af Tidens Skjønskrifter, hvortil Bekjendtskabet med P. N. Nygaard, der var en Frænde af hans Fader, især bidrog. Klublivet tog meget af hans Tid, og Theaterlysten blev bestandig større. Det førte ham to Gange paa en Afvej. Allerede medens han studerede til Store Philologicum, havde han begyndt at blive Spiller, for at tjene Penge; thi da hans Lommepenge vare knappe, maatte han see at vinde saa meget, at han om Aftenen kunde gaa paa Komedie, men det var kun afbrudt. Nu tog det en regelmæssigere Gang, saa hans første Gang om Morgenen Klokken ni var til det Nergaardske Kaffehus, hvor han med sine visse Folk spillede Piket, ikke som før for at kunne bestride Dagens løbende Udgifter, men for at samle saa meget, at han om Eftermiddagen kunde indlade sig i en mere indbringende L'hombre. Tillykke varede denne Forvildelse ikke længe. Men Theaterlysten voxte. Rosing gik til Theatret (1778),[1] hvilket gjorde overordenlig Opsigt; Rahbek yttrede engang det Ønske, at han kunde gjøre det samme, hvorfor Rosing søgte hans Venskab; og da Rosing siden giftede sig med Jfr. Olsen, fandt Rahbek her et Vennehus, der naturligvis endnu mere drog ham til den Side. Han vilde imidlertid ikke blot nyde, men selv spille Komedie, og gik ind i et dramatisk Selskab[2], der tillige havde literære Øvelser, sigtende til at fremme en korrekt Skrivemaade i Modersmaalet, „som den Tid, endog hos ikke uansete Forfattere, var en sand Sjeldenhed.“ Kierulf

[1]) Almind. D. Bibl. 1 B. 3 H. S. 98.

[2]) Rahbek var dette Selskabs Ordfører paa dets Halvhundredeaarsfest den 23 Juli 1822 (Erindringer 1,242); det var altsaa oprettet 1772, og var, efter Anmærkningen hertil i Borchs Exemplar af Rahbeks Erindringer, det saakaldte Skindergadens Selskab.

og Samsø kom ogsaa ind, og her fik han især formedelst de mesterlige Fremstillinger Smag paa Holberg. Som Bidrag til dette Selskabs literære Øvelser skrev han „en tragisk Tragedie", Cato af Utica i tre Akter og i Prosa, for en ikke ringe Del stjaalen af Rolf Krage, og for et andet Medlem skrev han „for Betaling" en Originalkomedie, Adelsmanden som han er eller Hovmesterpladsen, taget af Rabeners satiriske Breve. Disse Stykker bleve haardt medtagne. Endelig traadte han offenlig, men uden at nævne sig, frem som Forfatter med et Stykke om de offenlige Skuespillere,[1] men den Roes, han rundhændet havde tildelt dem, blev paaanket i et Par Noter, som han optog meget ilde. Dette Forsøgs slette Modtagelse bragte ham imidlertid netop paa den Tanke at skrive Breve fra en gammel Skuespiller til hans Søn, det første af Rahbeks Arbejder, der endnu kan læses med Interesse,[2] især med Hensyn til Tidens Skildring. Han havde deri saa godt vidst at træffe den gamle Skuespillers Tone, og holdt sit Incognito saa vel, at Publikum blev skuffet, saa at endog en af det D. Bibliotheks Udgivere sagde: Stykket om de danske Skuespillere er af Rahbek, derfor er det Snavs; Brevene ere gode, altsaa ere de ikke af Rahbek. Men en ivrig Modstander fandt disse Breve i den Dramatiske Journals Udgiver Rosenstand Goiske, hvis Sarkasmer derover gik fra Mund til Mund. Den Grundsætning, hvorpaa de ere byggede, er det Yndlingsthema, som han saa tit har varieret: den nødvendige Forening imellem Menneskeværd og Kunstnerværd. Men den Maade, hvorpaa han udfører det, er ret karakteristisk. „Elsk Dyden!" lader han den gamle Skuespiller sige, „dette er den første Regel, jeg har at give dig

[1] I Almind. D. Bibliothek, 1 B. 3 H.

[2] Først indrykkede i Alm. D. Bibl. 2 B. 1 H., siden omarbejdede og forøgede, Kbh. 1782.

og enhver Skuespiller." „Vil Skuespilleren virke, vil han forbedre, da maa han være dydig." „Dydens Roes maa forkyndes af rene Læber." „Vær dydig! Dette bliver da den fornemste Regel for hver Skuespiller, som aldrig nok kan indskjærpes." Ligesaa overensstemmende med Tidens ny Anskuelser er Behandlingen af andre Æmner, som Sammenstillingen af Præstestanden og Skuespillerstanden. Et andet hermed beslægtet Arbejde, han havde for, var Plan til en dramatisk Planteskole; det var altsaa en tidlig Morgendrøm, som han først over tredive Aar efter fik realiseret. Paa samme Tid fortsatte han sin poetiske Virksomhed. Sommeren 1778 begyndte han paa en Tragedie i rimede Alexandriner, Axel og Valborg. Han omskrev sit Arbejde i det mindste to Gange, og arbejdede derpaa tre fulde Aar og derover, indtil hans Udenlandsrejse nødte ham til at lægge det hen. 1779 skrev han Skuespillene Den unge Darby[1] og Sophie Brauneck; Sommeren 1780 arbejdede han paa en Roman, Pauline Rinteln, som han selv forkastede. Derhos høre adskillige af hans Ungdomsdigte og Viser til denne Periode. Allerede i Russeaaret var han bleven bekjendt med Werther, og naturligvis indtagen deraf. Den har, siger han, haft „en ubeskrivelig Indflydelse" paa ham, og han gik altid med den i Lommen. Nu blev han da som en ægte Wertherianer ogsaa forelsket,

---

[1]) Dagen efter Opførelsen læstes i Adresseavisen:

Efter Comedien: Den unge Darby.

Held dig, Du unge Mand! træd stolt i Göthes Spor,
Din Klygt lad hele Verden læse!
Skriv højt, og bliv som han, tiltrods for Misgunst stor
Udi dit rette Fag — — —!

De fleste troede det var velment, og han selv med, indtil han fik at vide, at de tre Streger var for det daværende Modeord: Fadaise. Rahbeks Erindringer, 1,316. Verset var af Fru Sophie Elisabeth Brun, Thomas Bruns Kone. (Borchs Exemplar).

i en gift Kone, forstaar sig (Mad. Rosing[1]) og platonisk, naturligvis. Føje vi nu hertil, at han var med at stifte det dramatiske literære Selskab, og at han blev Frimurer, saa have vi den unge Mand for os, som han gik og stod, som han var og omtrent altid vedblev at være. Der var nylig stiftet et dramatisk Selskab, der havde det usædvanlige, at Fruentimmer spilte med; der kom Splid i Selskabet, rimeligvis just derved, hvorpaa en Del Medlemmer endnu samme Eftermiddag i Kongens Have bleve enige om at oprette et lignende. Det var det dramatiske literære Selskab, der bestaar endnu, skjøndt det har hørt op at være baade literært og dramatisk.[2] Foruden Rahbek vare blandt Stifterne Th. Thaarup, C. A. Hwiid, Elvig, Prof. Andresen, o. fl. „Fruentimmer, siger Steffens, vare udelukkede, og derved undgikkes en hel Del ubehagelige Forviklinger." „Det var for Rahbek et Middel, der forbandt Livet med aandig Beskjæftigelse. I dette Selskab var han Herre og Mester; han bestemte Stykkerne, han fordelte Rollerne, og skjøndt det havde Udseende af, at en Raadslagning fandt Sted, fandtes der paa Steffens' Tid næppe nogen Opposition imod hans Villie. Beskjæftigelsen med de Stykker, der skulde opføres, var et sandt Studium, og i de sidste Dage før Opførelsen af et Stykke kunde man ikke tage sig noget andet for; men der spilledes dog nok kun een Gang om Maaneden, og ikke i Sommertiden." „Rahbek selv spillede gjerne, ja med Lidenskab, men hans Stemmes skjærende Ejendommelighed var ham meget i Vejen."[3]

---

[1]) Rahbeks Erindringer 1,276. (Borchs Exemplar).

[2]) Det er mest bekjendt under Navn af det Borupske Selskab. Det regner, siger Rahbek, sin Stiftelse fra 1780, skjøndt det først i det følgende Aar egenlig traadte i Virksomhed.

[3]) Steffens Hvad jeg oplevede, 2,79. 81.

Rahbek blev Frimurer (1781), uagtet han ikke havde den lovbestemte Alder, ved Wiwets formaaende Indflydelse hos sin Morbroder Højesteretsadvokat Boll. Vejledning fik han af Abrahamson. Maaskee hans Optagelse ogsaa skete med Hensyn til hans forestaaende Udenlandsrejse, men han var eller blev snart en ivrig Murer. Forenede sig ikke ogsaa her det theatralske med de kjære Udgydelser om Fuldkommenhed og Dyd?

Der havde allerede været talt en Del om, at han skulde rejse; selv ønskede han det ikke. Allerede medens han var i Herlufsholms Skole havde Knud Lyne ved sin Død[1] testamenteret ham en Kapital af 12000 Rdr., hvilke han dog først skulde nyde efter Enkens Død; men hun levede endnu, og det kongelige Stipendium, han attraaede, blev først ledigt om et Par Aar. Tingen lempede sig imidlertid, da Guldberg lovede, at han ved sin Hjemkomst skulde faa Pengene, naar Stipendiet blev disponibelt. Han holdt hos sig selv et Afskedsgilde; det bestod af en Omgangskreds, der kaldte sig de Tolv, og hans Fader var ogsaa med. Man seer af hans egen Fortælling, hvorledes det den Gang gik til, selv ved de alvorligste Lejligheder. Rosing listede sig bort noget før de andre, men Folk saae dog saa vist efter ham paa Gaden, da han (uden Tvivl i en Slags Fornemmelse af indvortes Fugtighed) i klart Maaneskin gik hjem med udslaaet Paraply, ja endog, da han ved sin Port slog den ned, strøg Regndraaberne af den. Wiwet klavrede paa sin Vej op over Jerngitterporten ved Frederiks Hospital, og kom vel fra det; i ædru Tilstand havde han ikke trøstet sig til at vove det. Faderen selv var heller ikke fri.

---

[1]) I Adresse-Contoirets Efterretninger 1775 Nr. 73 findes: Tanker ved Hr. Consumtionsskriver Knud Lyhne's Død den 5 Maj af H. H.

Rejsen tiltraadte han i Slutningen af Juli 1782.[1] Vi ville ikke følge ham paa den, i hvis Begyndelse han dog opholdt sig i Universitetsstæderne og studerede, thi i Grunden har den ikke stor Betydning for vor Literatur. Det vigtigste er, at han paa denne Rejse „blev kjendt og yndet af Prinsen af Augustenborg,“ som tilligemed sin Broder studerede i Leipzig. For Resten er Skuespil fremfor alt, af den Slags som Tyskland da havde, Anekdoter om Drikkelag, Venskabet med Jünger, Schröders Ophold i Wien, Skuespillerinden i Wien Josepha Müller, o. desl. de Minder, han endnu mange Aar efter har bevaret deraf. Han skrev et Efterstykke, Den Fortrolige, paa Tysk, der blev begyndt i Prag og opført i Mannheim, og som drejer sig om det yndede Æmne: en falden Pige;[2] ja, han tænkte paa, ikke at vende hjem, men at leve som tysk Skribent, og at optræde som Skuespiller i Tyskland. Dette Væsen havde fængslet hele hans Sind, for ikke at sige besat ham.

Han kom hjem i Slutningen af Oktober 1784. Faderen, der saae paa det solide, vilde nu have ham anbragt ved Toldvæsenet, men det kunde han da ikke indlade sig paa, og det gamle Liv begyndte igjen. Han skrev og digtede, gjorde Lystrejser om Sommeren, blev optaget i Drejers Klub, kom tilfældig ind i det Norske Selskab, o. s. v. Om Vinteren blev hans Skuespil Den Fortrolige opført, ikke uden Bifald; og af Prosaiske Forsøg udkom første Bind (1785), der fandt en gunstigere Modtagelse, end han havde ventet, især formedelst Fortællingen Wahlheim. Men Indtægten var kun to Rdr., og saa var endda Bindene til de bortgivne Exemplarer ikke taget med i Regningen. Saa maatte vel Planen

---

1) Samsøes Skrifter, i Samsøes Levnet. S. XXXII.

2) Samsøes Skrifter i Samsøes Levnet S. XLV. Den Fortrolige i Prosaiske Forsøg, 1 D.

til Maanedsskriftet Minerva være velkommen. Heri udgjorde de historiske Artikler et stadigt Tillæg til de mangfoldige Afhandlinger, som andre meddelte ham. Han havde tillige for Skik, naar han eller andre havde et Arbejde for, at indlede det ved at meddele en Anmældelse eller en Prøve deraf. Foretagendet havde, som bekjendt god Fremgang, og kun hist og her hævede sig en Stemme i Enrum imod ham, og det først i en meget senere Tid.[1]

For at bane sig Vej til en offenlig Ansættelse, skrev han en Magisterdisputats, men Universitetspatronen (Schack-Rathlou, eller Prokansleren Janson?) satte sig imod hans Befordring, og der aabnede sig først gunstige Udsigter for ham, da hans „hulde Velynder og Beskytter, Musageten Augustenborg" blev Patron for Universitetet (1788). Men da han attraaede at ansættes som extraordinær Professor i Æsthetikken, nævnte man en anden, der allerede havde vundet Hertugens Naade (Baggesen); og ikke uden Uvillie taler Rahbek om, hvorledes han nu ydermere kunde være forvisset om, at den Mand, der nu (1789—90) fløj igiennem Tydskland, Schweiz og Frankerig, ved alle Lejligheder vilde blive ham foretrukken. „Med Hertugens Tilladelse" holdt han imidlertid æsthetiske Forelæsninger (1788, de første, der bleve holdte i Danmark) for et meget talrigt Auditorium. Til Grund lagde han Eschenburgs Haandbog. Grubers Wörterbuch zum Behuf

---

1) Rektor Oluf Worm skrev til Nyerup 1806 om det Afguderi, som Rahbek drev med Evald som med saa mange andre: „Det gaar virkelig ofte til det væmmelige og selvfornedrende. F. gr. naar han forleden sagde om to Linier i en Vise af Th. Brun, at han aldrig selv havde skrevet noget, som han torde ligne med dette, og nu i sidste Minerva viser han hen til en Tale af Gutfeld som til et novem musis cælatum opus, som dog ikke var andet end skjøn Snak og bare Deklamation. Jeg ønskede ham noget mere Selvstændighed." (J. Møllers Nyt theol. Bibl. 19,207.)

der Aesthetik anbefalede han som en Mesterskildring. Man søgte den Gang det Skjønne i Empirien, ikke i Ideen; hans Foredrag var derfor eklektisk-empirisk, og bestod i det væsenlige i allehaande anthropologiske, især psychologiske, Jagttagelser; og man kan gjøre sig en Forestilling om det Trin, hvorpaa han stod, naar man bemærker, at Schillers første Tragedier (die Räuber, Fiesco, Kabale und Liebe) vedbleve at være hans Yndlinger, og bleve foretrukne for Don Carlos og Schillers højere poetiske Udvikling. Men paa denne Tid maa disse Forelæsninger have gjort en utrolig Virkning. Nogle af hans Tilhørere oprettede et Privattheater i Nyhavn hos Lundby; han blev Medlem, og her først ret kjendt med Heger, Mynster, Laub, Pawels, F. W. Schmidt, Mangor o. fl. Til dette Tidsløb (1782—89) hører ogsaa adskillige literære Smaafejder, med Tode, med Riegels, med Baggesen o. s. v. De hørte jo til Dagens Stemning, og holdt Liv i Literaturen, men svandt naturligvis ligesaa hurtig som forbigaaende Meteorer.

Rahbeks ydre Forhold vare ikke glimrende; hele hans Eje var tilsidst sunken ned til 5 Rdr. Da døde i rette Øjeblik Tante Lyne, og han arvede nu de 12000 Rdr. (1788.) Det var det Aar, siger han, da vi efter 70 Aars Fred endelig fik Krig, da Slaget stod ved Qvistrum Bro, og den hjemkomne Thronarving blev modtaget med „Almenjubel og Nationalhøjtid i Theatret," „hvortil Danmark aldrig har seet, og faa Nationer kan fremvise Mage." Det var en ny Lejlighed til Begejstring, og det var hans Forsæt, naar Krigsbasunen kaldte paa ny, at mælde sig som Frivillig. Han, der i al sin Gjerning var saa uhjælpsom, udbryder: „Fra Barndomsaar gjennemtrængt af den Overbevisning, at Mandemod er den ypperste blandt alle Mandens Egenskaber, stedse higende efter at overbevise mig, at jeg ikke smigrede mig

uden al Føje ved at tiltro mig denne, ene, ledig, ikke synderlig levekjær, hvad skulde afholde mig fra at prøve, om ikke Kleists skjønne Gravskrift, der fra aarle Aar havde saa lokkende tilsmilet mig, ogsaa kunde blevet min: Han levede for Muserne, og faldt for Fædrelandet." Dertil var der imidlertid nu ingen Anledning, og Livet for Muserne var der ogsaa et Om ved. Temmelig vaklende og usikker i sine Forsætter og Formaal viser han sig for os i sin egen Skildring. Hans Forelæsninger gik ofte bedst, naar han havde sværmet Natten forud med sine Venner. Af dem havde han en Skok, og fik bestandig flere; men Mængden maatte udelukke al Dybde i Venskabet. Og hvad beskjæftigede ham for Resten? Kommers og Drikkeviser og Privattheatre og literære Kjævlerier. Interessen for Minerva tabte sig snart; han hævede de 600 Rdr., som den indbragte, og lod gjerne andre sørge for, at den kunde komme ud. Kjed af de literære Stridigheder vilde han snart studere Jura og blive Advokat, snart Theologi og blive Præst. Endelig greb han til endnu en Rejse til Tyskland, „der skulde blive Indledningen til en bestandig Bortgang fra hans Fædreland." Ingen kan gjøre sig bekjendt med dette mærkelige Afsnit af hans Liv, uden at tænke med Veemod paa, hvorledes de Mænd vare, til hvem Fædrelandet skulde sætte sit Haab; saaledes vare jo flere. Han, der havde Munden saa fuld af Dannersind, var totalt led og kjed af Danmark. Han følte det usle i „at arbejde uden Maal, uden Løn, uden Hensigt; at lade sig fodre af Minerva, som han var højst unyttig for; at tragte efter et Professorat i de skjønne Videnskaber, som han hverken attraaede, fortjente eller kunde forestaa." Og tillige vilde han være Herre over sine Penge, vilde „komme ud af Familiens sekvestrerende, han vilde sige, administrerende Hænder, og være Herre over de sørgelige Levninger af sin Formue." „Hvad godt, ved-

bliver han, har jeg mere i Danmark at vente? Min Rolle er ude, min Bestemmelse opfyldt, og det var saare godt, om jeg gik." „Jeg var da, siger han i et andet Brev, ude af det Brøvl, som martrer mig, var fri for det Hofpak, som jeg ikke kan udstaa." Hoffet, som han jo ikke kom til, Literaturen, hans Stilling og Slægt, alt var ham imod.

Rejsen var kun kort, han rejste i Juli 1789, og kom tilbage i November samme Aar. For sit Mismod fandt han da Trøst hos Schröders i Hamborg, og fattede atter den Plan at danne sig til tydsk Skribent. Theatervæsenet drev han igjen; det var endnu det samme Kram, den borgerlige Komedie og den begrædelige Tragedie, og foruden Schröder var Iffland hans Mand. Han begyndte ogsaa paa et originalt Sørgespil (Forføreren), hvis Sceneri Iffland var særdeles tilfreds med, men som først 25 Aar efter kom for Lyset, og blev uvenlig modtaget, thi da kom det ikke paa den belejlige Tid. Mere og mere blev det hans Alvor at blive i Tydskland; han vilde træde i en Slags Forbindelse med Iffland, og oversætte Theaterstykker for ham, for Schröder o. a., og da han rejste hjem, forudsatte de, at han kun gjorde det for at ordne sine Sager, og saa for bestandig vilde vende tilbage til Tydskland. Da han var kommen hjem, averterede han sine Forelæsningers Begyndelse til Slutningen af Maaneden, men det var endnu hans faste Forsæt at tage til Tydskland og bosætte sig i Mannheim, hvor Iffland var; han fratraadte ogsaa Minerva, men uden at bekjendtgjøre det. Han svævede altsaa dog endnu imellem begge. Da „kastede endelig en anden hans Livs Lod;" det var en Mand „af hans Bekjendtskab", Sekretær Christian Bjørn (formodenlig ham, der nævnes hos Nyerup), der forestillede ham, hvor uoverensstemmende det var med det Borgersind, hvori han altid havde sat en Ære, hvor uerkjendligt imod et Fædre-

land, som han i saa mange Henseender havde saa meget at takke; det var overalt noget, som han hverken kunde være bekjendt eller forsvare; saa at Rahbek endelig skammede sig, gik i sig selv, og besluttede at blive. Under denne Krisis kom der ogsaa et Brev (af 20 April 1790) fra Hertugen af Augustenborg, „saa fuldt af hans ædle Hjerte og herlige Aand," at ogsaa det maa have befæstet ham i hans Beslutning.. Men hvad sagde hans tydske Venner til det? Schröder skrev ham et kort og syndigt Brev til: „De er en Uordholden; for at lade Dem det vide, skriver jeg Dem til. Og naar man igjen skuffer Dem, er De en Daare." Men Rahbek føjer hertil i sine Erindringer kun Ovids: Erat in fatis; og indlader sig ikke videre paa sin daværende Stemning og Forholdet til sine tydske Busenfreunde.

Den 14 Maj 1790 blev han udnævnt til extraordinær Professor i Æsthetikken ved Kjøbenhavns Universitet. Lønnen var 200 Rdr. Naar man til Bestallingens Indløsning[1] lagde Rangskat, Udgift til Lys og Brænde ved Forelæsningerne, saa blev Nettoindtægten af Professoratets første Aar netop saa meget, som første Bind af de prosaiske Forsøg havde indbragt, 2 Rdr. dansk Courant. Udnævnelsen skyldtes naturligvis Hertugen af Augustenborg. For ham var denne Hertug „en af Fædrelandets og Menneskehedens ædleste Sønner," og han anvender paa ham:

He was a man, take him for all in all,
I shall not look upon his like again.

Det er derfor artigt nok at see, hvorledes Hertugen, efter at have lært at kjende ham nøjere, tænkte om ham. Hertugen

[1]) Faderen vidste ikke, at han efter indgivet Ansøgning vilde have faaet Bestallingen aldeles gratis eller med betydelig Eftergivelse, og løste den i sin Glæde, for at overraske ham, med 163 Rdr.

skriver til Baggesen den 10 December 1793: „Rahbek hält Vorlesungen über die Aesthetik. An einer gewissen Stärke und Schärfe der Denkkraft scheint es ihm zu fehlen. Daher erkläre ich mir auch die Vorurtheile, deren er noch so viele hat. Sein Kopf verliert sehr leicht das Gleichgewicht. Er ist zu leidenschaftlich, und dies oft auf eine kleinliche Weise.“[1]

Den Tid han var Professor (1790—99) danner en frugtbar Periode i hans Liv. Vinteren før sin Udnævnelse havde han allerede kastet sig ind i Adspredelseslivet, og det blev han ved med næste Sommer og Vinter. Nu besøgte han især Norske Selskab, og „man skulde næsten tro, siger han, jeg havde gjort mig det til Leveregel: nulla dies sine cantilena potatoria.“ I de forskjellige Kredse, hvortil han hørte, var det blevet en Art Mode, naar han blev indbudet til et muntert Lag, at tilføje: „Saa kommer du, Rahbek, og bringer en Vise med.“ Han boede allerede den Gang tilleje paa Bakkehuset, men ofte holdtes disse muntre Samlag paa Skydebanen, som Rosings ældste Søn paa 4 til 5 Aar derfor i sin Uskyldighed kaldte Rahbeks andet Hus.

Paa Rejsen i Tyskland og ved det muntre Selskabsliv hjemme havde Rahbek nu ikke blot tilsat sin Formue, men gjort Gjæld til. Hans Ven P. C. Zeuthen (Assessor i Hof- og Stadsretten fra 1782 til 89, da han blev Ejer af Herregaardene Tølløse og Sonnerup) havde forstrakt ham og forstrakte ham med endnu mere, men erklærede ham tillige oprigtig, at han dog her vovede mere, end han med Hensyn til sin Familie kunde forsvare. Og da Rahbek „pukkede paa sin Kraft i Sjælen“, sagde Zeuthen: „Nu, saa viis da din Kraft, og gjør noget for dig selv!“ Da besluttede Rahbek sig til at udgive den Danske Tilskuer, og trak sig tildels ud

[1]) Baggesens Biographi, Tillæg 2,26.

af Klublivet. Han gik ud af Enighedsklubben, men det var tungere at forlade Dreiers Klub; til Lykke opstod der en Splid i den, hvoraf han tog Lejlighed til at mælde sig ud. Hvilket af de to dramatiske Selskaber han kunde undvære, kunde han ikke blive enig med sig selv om, førend i Slutningen af 1791.

Den Danske Tilskuer begyndte 1791, og udkom uafbrudt med et Halvark om Ugen indtil 1808. Maaden, hvorpaa den blev til, lader sig skjønne af Bladet selv og hans Yttringer derom. Han fik allehaande Ideer dertil af sine Venner, eller søgte dem i fremmede Tidsskrifter,[1] anvendte dem paa Dagens Anliggender, og skrev saaledes, sædvanlig i een Kjøre, en lille alvorlig eller spøgende, ironisk eller satirisk, vel ogsaa huslig-idyllisk Afhandling i de gængse Former, der ere noksom bekjendte af ældre Tidsskrifter. Han fortæller selv, hvorledes han i to Vintre skrev Tilskueren ved Lys om Morgenen; Klokken 9 var sædvanlig Bladet færdigt og Lyset slukket. Hans overordenlige Belæsthed satte ham i Stand til at forsyne sit Blad med et dobbelt Motto, et latinsk eller græsk og et dansk. Nogle af de originaleste Bidrag skyldes Samsøe, der „med Geniets og Venskabs Gavmildhed skjænkede ham gehaltige Guldstuffer, og overlod ham efter Tarv og Lejlighed at forarbejde dem selv.“ Ham tilhører saaledes hele Opfindelsen af Sigurd Snogøjes Troldlygte, der i Begyndelsen af Aaret 1794 tilvandt Bladet saa meget Bifald, Ideerne i det senere Brev fra Sigurd Snogøje om den nymodens Hovmester, den vittige Idee om videri- og esse-Børsterne, Edvard Youngsters første Brev om Pseudokantianeren og de

---

[1]) I D. Tilskuer 1793 Nr. 24, jf. Slutningen af Nr. 27, findes f. Ex. en Drøm af den, der drømte han var paa Parnas, hvortil Ideen er taget af det engelske Ugeskrift The connoisseur. Det samme Æmne er behandlet i den Patriotiske Tilskuer, Nr. 191.

demokratiske Afdelinger, Brevet fra Cimber om Levemaaden, og de tvende Sønner fra Misenus."[1] Bidrag fik han desuden af mange andre: Abrahamson, Baggesen, begge Brunerne, Guldberg, Heiberg, Kierulf, Liebenberg, S. Monrad, Oluffen, Pram, Pavels, Rein, Riber, Sander, Storm, Sveistrup, Thaarup, Zetlitz,[2] o. fl.

Upaatvivlelig høre de ældste Aargange af Danske Tilskuer (1791–1800) til vor Literaturs mærkeligste Frembringelser, maaskee endda ikke saa meget med Hensyn til Behandlingen selv, som formedelst de Æmner, der behandles, og det Indblik, som derved vindes i Tiden og dens Færd. Rahbek stod som Tilskuer og saae paa alt hvad der foregik, og hans Medarbejdere hjalp til at skjærpe hans Syn. Politikken, Literaturen, Sæderne og Dagens Begivenheder behandledes her eller omtaltes i det mindste, mangen Gang i blotte Hentydninger, som vi desværre nu ikke altid forstaa, men hvorved Opmærksomheden bliver vakt paa Ting, der saa andensteds fra maa udfyldes. Og han red ikke her paa sin gamle Kjæphest, Theatret. Det var, som han selv bemærker, en stor Fordel, at der i det, som han lovede, ikke kom til at staa Theaterartikler, „thi de vilde sikkert have voxet alt det øvrige over Hovedet." Det var Badum, som han kunde takke derfor, der ved en Samtale i Dreiers Klub advarede ham derimod, „da kun faa brøde sig om Kritikker over Aktører og Aktriser." Det var ogsaa en stor Lykke, at Bladet ikke blev til en Avis, der paa een Gang skulde tilfredsstille Dagens materielle Fornødenheder og de højere aandige Fordringer, men udelukkende holdt sig til disse. Derved opnaaede det i

[1] D. Tilskuer 1796, Nr. 4. ff. Udg. af Samsøes Skrifter, i hans Levnet S. LXII.

[2] D. Tilskuer 1798, Nr. 61. Forfatterne og Forklaring paa deres Mærker findes i hans Erindringer 4,340.

sine bedre Dage sit Formaal at vække Eftertanken og tillige at underholde. Heller ikke blev det til et politisk Fejdeblad imod Regjeringen; da vilde det snart være blevet standset. Tværtimod gik der igjennem hele Bladet en fredsommelig Tone, ikke blot i politisk, men endog i æsthetisk Henseende, og her som overalt møde vi hans glimrende Epitheta: „den godmodige Tode, ædle Suhm, retskafne Heiberg, ejegode Balle", o. s. fr. „Vel forekom der ofte, siger Steffens, politiske Ytringer, men til de egenlig dristige Skribenter hørte Rahbek ingenlunde; overhovedet var han i hele sit videnskabelige og æsthetiske Væsen en Eklektiker, og vovede ikke let at lægge sig ud med nogen." „Naar nogen omtaltes i Bladet, skete det med mange sirlige Omskrivninger, og ved Bestræbelsen for, endog i de betænkeligste Tilfælde at undgaa ethvert Anstød, ved enhver Ytring at vogte sig for en altfor afgjort Mening og give alt sin behørige Indskrænkning, kom der overhovedet noget løst, noget bredt og ubestemt ind, der i det mindste for Steffens var højst frastødende." Men saaledes var det ikke for de andre; dette Maadehold og denne Eftergivenhed maatte jo netop for den Tid være paafaldende, og for det godmodige Folk havde det noget elskværdigt ved sig. Bladet blev derfor ogsaa meget udbredt; der var næppe nogen læsende Familie, noget Selskab, hvor det jo fandtes, og ventedes med Begjerlighed; det havde ogsaa saa „megen Indflydelse, at hvor meget Forfatteren end blev angreben, beholdt han dog altid blandt Folket og i de højere Kredse en afgjort Anseelse." „I Steffens' Kreds (og uden Tvivl i mange flere) gjaldt det endog for en stor Udmærkelse, naar man turde levere et Bidrag til Tilskueren, ja, naar man blot blev nævnet deri."[1] „En vennehuld Dommer, siger

[1]) Steffens, Was ich erlebte 2,137.

Rahbek selv, har givet de ældre Blade det Vidnesbyrd (det samme som Oehlenschläger siden anvendte paa Holbergs Komedier), at dersom de, efter en Tid lang at være forsvundne af Jorden, faldt en sildigere Efterslægt i Hænde, vilde denne ved dem faa en ligesaa spejltro Forestilling om Forfædrenes Levemaade, Sæder og Daarligheder, som Eftergravningerne i Herkulanum og Pompeji have givet Latiens nyere Beboere om de ældre." Da man efter Kjøbenhavns Ildebrand beklagede det store Tab, Schultz havde lidt, Tabet af to Gaarde, Trykkeriet, o. s. v., sagde Samsøe: Det faar han sandfærdig snart igjen, men var Rahbek brændt for ham, saa kunde han gaa Gade op og Gade ned, og spørge, hvor skal jeg faa mig en Rahbek?[1] Det vilde imidlertid have været et Underværk, hvis Bladets Dygtighed og Anseelse havde holdt sig usvækket i en saa lang Aarrække; mere og mere maatte det fyldes med allehaande, og Friskheden deri blev sløvet. „I Førstningen, siger Grundtvig[2] efter at have talt om de periodiske Blade, og at vi maa takke Gud for at den Literatur var periodisk, i Førstningen var hans Øje ikke udygtigt, mangen Daarskab udspejdede han, og snærtede den følelig med sin fine Svøbe; men jo længer han stod som Tilskuer, des stærkere blev Taagen, og Stadet sank synlig under ham, indtil han omsider roste alt hvad der skyggede paa Parnas fra Fod til Top."

At den danske Tilskuer indeholder mangfoldige Bidrag til Literaturens Historie kan allerede sees af den Maade, hvorpaa den her saa ofte er benyttet; f. Ex. ved den Kantiske Filosofi, Religionen, og herefter vil den ligeledes benyttes til Poesiens Historie. Adskillige Bidrag ere ogsaa mærkelige

---

1) Erindringer 4,129. 368.
2) Kort Begreb af Verdenskr. 1812. S. 408—9.

som Efterligninger og Supplementer til Tidens satiriske Øvelser, som En etymologisk Undersøgelse om fremmede Ord, der kan jævnføres med den Patriotiske Tilskuers Forsøg af en ny dansk Ordbog,[1] og Heibergs Sproggranskning. Andre vise hen til visse Yndlingsmaterier, som han stedse vender tilbage til, i hvilke især den moralske Tendens trænger sig frem, Anbefalinger af det huslige Liv, og Hug til Tidens Sæder, som han vilde holde Bog med og forbedre.[2] Af og til erfarer man de Smaaforsøg Friheden gjorde paa at gjennembryde de Skranker, som Politiet og Vagterne havde smaalig nok stillet op, samt Tilstanden med andre Indretninger.[3] Men hvad der for os er det vigtigste, dette Blad lærer os at kjende hvad Resultatet var af denne Slægts Virksomhed. Ligesom Minerva begynder denne almennyttige og retskafne Tidsalder, saa slutter D. Tilskuer Aarhundredet med „Uddrag af en Tale, der var holdt i et Selskab af Danmarks ypperste Taler" (han har saa mange Ypperste, at det er vanskeligt at sige, hvem det var) „over et Æmne, der med Føje kan ansees for Summen af al Sædelære og al Levevisdom, for

---

[1]) Den Patriotiske Tilskuer, Nr. 79 og Fortsættelsen i Nr. 195 og 196. D. Tilskuer 1795, Nr. 24. 36.

[2]) De ridende Damer vare ham især (altsaa hans Samtid) en Vederstyggelighed. Da Damerne brugte kort Liv, der ikke var rynket, skrev han om den Kunst at forlænge Livet (D. Tilskuer 1797, Nr. 22), og med endnu større Føje ivrer han imod den Uskik, at de stoppede sig ud, og saae ud som frugtsommelige, saa at man endog, siger han, kunde see, hvor mange Maaneder de vare komne hen i Svangerskabet. Naar han taler om Forlystelsessværmeriet, som havde grebet om sig, omtaler han „de hyppige Skilemisser imellem Forlovede, som man allerede kan henføre med under de offentlige Forlystelser." (D. Tilskuer 1797, Nr. 13),

[3]) f. Ex. Det Spørgsmaal, som han opkaster: Er det forbudet at gaa ved en Vagt imellem Skilderhuset og de saakaldte Finchenetter, hvor Geværerne staa? (D. Tilskuer 1797 Nr. 18—19.) Der var den Gang ingen Telegrafer i Nyborg, Korsør og det forherede Sprogø. (D. Tilskuer 1799, Nr. 5.) o. s. v.

en kort Rekapitulation af alt hvad Tilskueren i ti Aar" (hele dens Levetid indtil da) „i Alvor og Spøg, under forskjellige Former, har haft til Formaal at indskjærpe." Og hvad handler saa denne Tale om? „At sand Retskaffenhed og intet uden den giver Mennesket sin Hæder." For at komme til det behøvedes der da ikke store Anstrængelser. Taleren udhæver „den Klasse af oplyste, af kloge, af tænkende Borgere, hvis Dom bestemmer Personers, Handlingers, Monumenters Værd blandt Medlevende og Efterlevende." Hvad seer da den paa, denne Klasse af Borgere, og hvad higer den efter? Paa „Orden og Ret, Pligters Udøvelse, Menneskevelsærds, Dyds, værdige Sæders Udbredelse; dette seer den paa, derefter afgjør den Menneskets Værd og bestemmer dets Rang, dets Borgerhæder paa denne Side Graven og paa hin." Borgerhæder paa hin Side Graven! Værdig ender da Talen, som man maatte vente, med en Lovtale over vore Konger, Kongesønner o. s. fr. „disse kostbare Mænd i Raadsalene, paa Kamppladsene", og „den glade Ærbødighed, der ulmer i vort Bryst for disse." [1]

Paa Udgiverens Skrivemaade og Stil havde dette Blad ingen gavnlig Virkning. Han siger selv, at han „ikke vil undersøge, hvorvidt det ikke blot paa hans Stil, men overalt paa hans hele Skrivemaade, med Hensyn til større og vigtigere Arbejder tør have haft en ikke fordelagtig Indflydelse"; han følte det nok. Fra en simpel og naturlig Stil, der undertiden endog havde en vis Ynde, gik han efterhaanden over til en bred, slæbende, indviklet og svulstig Skrivemaade, en ligefrem Følge af det, som han sildigere kalder sit „evigvarende og sløvende Slid." [2] Man har, som

---

[1]) D. Tilskuer den 25 December 1800, Nr. 102 og 103.
[2]) Erindringer 4,71. 5,424.

bekjendt, undertiden i vor Prosa fundet enkelte Tirader, der ganske uskyldig ere blevne til Vers;[1] men noget saa fuldendt af den Slags finder man næppe, som i Suhms Minde,[2] hvor Prosaen er omtrent bleven til elegiske Vers, uden at Forfatteren, Rahbek selv, synes at have haft nogen Anelse derom.[3]

Et andet Organ havde han i Morgenposten, hvori han lod indrykke sine Dramatiske, det vil sige, dramaturgiske Breve,[4] men hvor han tillige „havde for Skik at expectorere sig om enhver Ting, der laa ham paa Hjerte." Prosaiske Forsøg fortsattes i samme Smag som før, og hans Forkjærlighed for den kan endnu sees af hans Erindringer. Af Bibliothek for det smukke Kjøn udgaves nemlig fjerde Bind i Forening og con amore af ham og Kierulf, og han udhæver det „som det Skrift mellem alle mine, hvorefter jeg som Menneske vel allerhelst ønskede at dømmes. Dueligere, kyndigere, mere øvet Skribent tør jeg sikkert i senere Arbejder, helst fra min bedre Tid, have viist mig; men jeg siger med min gamle Yndling: Ak, hvad jeg veed kan enhver vide, mit Hjerte har jeg alene."[5]

---

1) I Thortsens Metrik anføres nogle Exempler af Kofods Historie.

2) D. Tilskuer 1798, Nr. 69.

3) Det gaar omtrent igjennem det hele, saa man behøver kun at afdele det i Verslinier, f. Ex.

Hører mig, Musernes Venner! hører min sorgfulde Tale!
Daniens Hæder og Pryd, Musernes Yndling er død.
Fjernt fra besneede Nord, mod Østen og Vesten og Sønden,
Hvor Pieriderne kom, høres den klagende Røst;
Almenberømt var hans Navn, almenelsket hans Rygte,
Ingensteds nævnedes han uden med sjeldneste Roes (o. s. v.)
Smilende gjennem sin Graad, lig ædle, men kjærlige Moder,
Naar hendes fælbede Søn prises sit Fædrelands Helt,
Ømt rakte Clio sin Haand til sin elskte Søns Priserinde,
Trykte Melpomenes Haand længe og kjærlig og tavs (o. s. v.)

4) Morgenposten 1790—92 og Tillæg 1792—93.

5) Bibliothek for det smukke Kjøn (1784—90 hos Gyldendal) indeholder især oversatte Fortællinger, Fragmenter af Rousseau om

Rahbeks Fader døde, ikke, som man havde ventet, i gode Omstændigheder, og Sønnen forlovede sig med sin Kamma, Karen Margrete Heger, en Datter af Hof- og Stadsretsassessor, siden Konferensraad, Heger. Hans Tanker droges derved for en Del bort fra de Bevægelser i Literaturen og Politikken, som han ellers saa trolig havde fulgt med. I nogen Tid fandt han et Fristed paa Strandmøllen (hos Drewsens), og hver Aften tilhørte han, i det mindste tildels, sin Forlovede. Da foregik der pludselig en Forandring i hans Stilling, som Uindviede ikke kunde forklare sig: han søgte sin Afsked. Man forklarede sig det som en Følge af den Udbredelse, den Kantiske Filosofi fik, og at han ikke kunde følge med, eller som en Magnat leende sagde til ham, fordi han ikke kunde komme tilrette med den.[1] Men den virkelige Grund fortæller han selv[2]: Slutningen af den historiske Artikkel i Minerva, April 1798, var kommen til at tale om Skibe, der førtes af Capitainer med engelske Navne, hvilket sigtede til nogle „Uborgere", der indrettede sine Skibsdokumenter saaledes, at Skib og Ladning skulde antages for neutrale. Derpaa fik han en Kancelliskrivelse, hvori han paa det haardeste blev irettesat for sin uoverlagte og strafværdige Skrivemaade, og som endte med, at denne Sag skulde staa ham aaben,

Ægteskaber, Campe om Opdragelsen, Oversættelse af Meiners, Qvindekiønnets Historie, o. desl. Det Rahbek sigter til, maa være hans Meddelelser i 4 B. (1786): Til Forfatteren af de prosaiske Forsøg, hvori en Dame beskriver sin Forlovelses Fataliteter („Jeg er forlovet, min Herre! og det er min Ulykke!" o. s. v.) med Svar, hvori han trøster hende, samt tre Tillæg til foregaaende Fortællinger, om unge Pigers Læsning, Omgang med unge Mennesker, dramatiske Selskaber, om Skrifter, der ere skikkede til Fruentimmerlæsning, og til Slutning et Stykke, hvori Husholdning, Hussysler og Haandarbejde med Varme anbefales, og som vel især er det han mener.

[1]) Erindringer, 5,339.

[2]) Erindringer, 5,221. 233.

hvis han oftere handlede mod god Borgers og tro Embedsmands Skyldighed. Dette Kancellibrev blev ikke offenliggjort, men det var det, som bevægede ham til at tage sin Afsked. Dog vilde han først fuldende de i Forening med Nyerup bebudede Forelæsninger over den danske Poesi i Middelalderen, hvilket han ogsaa gjorde i næste Semester (Vinteren 1798—99). Hans Ansøgning om Afsked blev først bevilget i April 1799.[1] Han vedblev at være Medlem og Sekretær i Kommissionen for Universitetet og de lærde Skoler.

Under denne vaklende Stilling førte Rahbek sin Brud hjem (i August 1798[2]) til Bakkehuset, hvor han havde haft fast Bopæl fra 1787 og som 1802 blev hans Ejendom. Vielsen fandt Sted i Frederiksberg Kirke, efter de Forlovedes Begjering af Marezoll (paa Tysk?). Rahbek blev sig selv lig: Han betalte to Præster (Stiftsprovsten og Præsten i Frederiksberg) for ikke at vie dem, men glemte at betale den tredie, som virkelig viede dem. Ved Bryllupsbordet vare kun Forloverne, hans Svigerfader og Collett, tilstede, men de vare begge Vanddrikkere. Da han silde om Aftenen fulgte dem tilvogns, traf han en Huslærer, der vilde bringe ham sin Lykønskning (det var Dauw, siden Præst i Liunge[3]), og ham nødte Rahbek til at gaa op med paa hans Værelse, saa det lykkedes ham dog paa sin Bryllupsdag at faa sin og sin unge Kones Skaal ordenlig drukket.

Da Christiani's Institut den Gang var noget nyt, og omtaltes saa meget, tænkte han paa at oprette et lignende paa Søbakken. Men Christiani, der maa have faaet Nys derom, besøgte ham uventet, og foreslog, at de skulde forene sig.

---

[1]) jf. Gesdelins Læsendes Aarbog for 1799, S. 73.

[2]) Rahbeks Erindringer, 3,107. Samling af Skrifter til Erindring om Rahbek, S. XXII.

[3]) Efter Tradition derfra.

Saaledes blev han Lærer i Historien ved Christiani's Institut (1799 — 1805), og denne Tid ansaae han for nogle af de lykkeligste Dage i sit Liv. Han mente selv, at han havde mere Anlæg til Skolelærer, end til akademisk Docent, „i det mindste i mit Fag", siger han, og han „betraadte aldrig Kathedret, uden at det bekjendte Quid dem? quid non dem? stod med Ildbogstaver for ham." [1]

Hvad Rahbek var, vedblev han at være. Fortsatte grundige Studier kunde under disse Forhold ikke let finde Sted, og en højere Anskuelse af Livet heller ikke vindes. Tiden efter 1800 skred saa rask fremad, at han maatte blive tilbage; den skred ogsaa frem i Raadhed, saa at han, som mange andre, havde først sin Misundelses Tid, og siden tillige sin Forfølgelses- og Ydmygelsestid. Imidlertid fortsatte han trolig Minerva under forskjellige Titler (Ny Minerva 1806, Dansk Minerva 1815, Hesperus 1819, hvis Slutning ogsaa hed Læsning i blandede Æmner, Tritogenia 1828) samt Den danske Tilskuer (Ny danske Tilskuer 1807, Sandsigeren 1811, Tilskueren 1815, Tilskuerne 1823), og han vendte tilbage til Theatret og Universitetet.

Et varigt Minde i Literaturens Historie satte han sig i de i Forening med Nyerup udgivne Bidrag til den danske Digtekunsts Historie (1800—1808, Under Frederik den Femte 1819, Under Christian den Syvende 1828), hvori han overtog den æsthetiske Del og udførte den paa sin Maade, med mere Brede end Fylde, og med utilbørlig Roes selv over det maadelige.

Blandt hans Skoleskrifter har han især haft gavnlig Indflydelse ved sin Danske Læsebog (1799), den første anvendelige Oversigt over Literaturen ved Uddrag deraf, og det

[1]) Udførligere i Erindringer, 5,337.

ypperlige lille Skrift Om den danske Stil (1802) med velvalgte træffende Exempler.

Længe havde han tænkt paa en Udgave af Holbergs Skrifter. Hertugen af Augustenborg havde endnu før han blev Patron for Universitetet (1788) „af sin kongelige Svogers og sin Gemalindes Kasse" udvirket ham en Understøttelse til at udgive Holbergs Komedier.[1] Af Kjærlighed til Holberg viste en uliterær Mand, Wulden, Faktor i det asiatiske Kompagnis Tjeneste, ham en sjelden Opmærksomhed ved til en Udgave af Holbergs Skrifter at forstrække ham med en ikke ubetydelig Sum, paa hvilken han tilsidst opgav al Fordring.[2] Men Foretagendet blev dog først fuldført ved Udgaven af Holbergs udvalgte Skrifter (1804—14), paa en Tid, der var meget trykkende for Literaturen, saa at det var forbundet med Tab baade for Forlægger og Udgiver. Derved fik han tillige Anledning til et endnu ikke overgaaet Skrift om Holberg som Lystspildigter (1815—17).[3]

Ved Udgaver af mange andre danske Forfatteres Skrifter (Samsøe, Wessel, Riber, P. A. Heiberg, Th. Thaarup, Pram, H. C. Sneedorf o. fl.) reddede han meget fra Forglemmelse, om end Boye har Ret i noget af sin Dadel, at disse Udgaver i det hele vare „skjødesløse og ukritiske";[4] og under meget trykkende Forhold udbredte han Kjærlighed til den ny Literaturs Frembringelser, der uden ham og hans Navn næppe

1) Erindringer, 3,191.

2) Erindringer, 5,248. 249.

3) Recensionen af første Del i Athene 6 D. 1816 har ikke forsømt at samle hvad den kunde finde til Dadel over hans Skrivemaade, hans Lyst til at fortælle, til at tale med andre æsthetiske Dommeres Ord, til uden Plan at ile fra det ene til det andet, til at citere o. desl. Men det er altid lettere at udkaste en løs Plan end at udføre noget selv.

4) Samling af Skrifter til Erindring om Rahbek og Karen M. Rahbek. Kbh. 1831. Om Rahbeks Skrifter af Boye.

havde seet Lyset. Endelig er der næppe nogen, der har fyldt Literaturen med saa mange Oversættelser, som denne Mand, uagtet han i mange af dem, der bære hans Navn, ikke har haft den mindste Del.

Den gamle Idee til en Theaterskole fik han endelig opfyldt ved Oprettelsen af den kongelige dramatiske Skole, ved hvilken han tilligemed Rosing blev Lærer (1805—16), og hvis Elever spillede om Søndagen paa Hoftheatret. For dem udarbejdede han en Række af nationale Dramaer, indrettede efter dette Theaters Tarv (1806—9); de udkom først særskilt, siden samlede (1809—13). For denne Skole holdt han Forelæsninger, som han udgav i sit underholdende Skrift Om Skuespillerkunsten (1809). Som Medlem af den kongelige Theaterdirektion (1809) fik han endnu større Lejlighed til at udvide sin dramatiske Virksomhed, og udgav ved Theatrets hundredaarige Jubilæum Bidrag til den danske Skuepladses Historie (1822).

Der havde dannet sig et nyt Studium, det islandske Sprog; ved at lægge sig efter det, fandt han ogsaa heri et nyt Middel til Folkeskrifter i Nordiske Fortællinger (1819—21), i hvilke han i en ret artig og ejendommelig Stil oversatte Brudstykker af de islandske Sagaer.

Han vendte tilbage til Universitetet, i det han (1816) blev Professor i Æsthetikken, samt dansk Sprog og Literatur, hvorpaa han efterhaanden blev Prof. ordinarius (1817 med Anciennitet fra 1814), Medlem af Konsistoriet, og Universitetets Rektor (1826—27).[1]

---

[1]) Han udgav ogsaa Frimurerskrifter, hvori han meddeler sine egne Taler, thi han var i mange Aar Taler i □ Z. t. N., og allehaande Efterretninger, mest oversatte, om Frimureriet. Dette Broderskab tilvejebragte en inderlig Forbindelse imellem ham og Abrahamson, der var Stormester, men „imedens han endnu levede,

Rahbek var en i mange Henseender ejendommelig Mand. Steffens, der lærte at kjende ham i Foraaret 1793, da Rahbek var 32—33 Aar gammel, og Steffens 20, omtaler hans paafaldende Ydre (Pram lignede ham med en brændende Fakkel), hans Kortsynethed, og den Skik han havde, medens han talte, at holde begge Hænderne nær til Ansigtet, og med den højre Tommelfinger at gnide den indre Flade af den venstre Haand, saa at han syntes at tale ind i Haanden.[1] Tonen af hans Stemme var meget høj, og grændsede til Fistelen. „Sangstemme havde han egenlig slet ikke; der var kun den Forskjel fra hans Tale, at Fisteltonen blev højere, mere skjærende og skarp. Han talte som de fleste Danske langsomt og betænksomt, og hans noget brede Ansigt udmærkede sig ikke ved paafaldende Træk, men hentydede paa en højere Dannelse, Forstand og megen Hjertensgodhed."[2]

Han besad en „mangesidig Sands for Videnskab og Kunst, forenet med sjeldne Kundskaber." „Alle Digtere i de gamle og nyere Sprog vare ham bekjendte, men han elskede for-

leverede Hammeren til en anden." Disse Skrifter, f. Ex. Theano, Nytaarsgave for Murere 5821, tilegnet Prins Carl, Ordenens Generalstormester, vise hvad Selskabets Formaal var for ham, og hvor ganske det stemmede med Tidsaanden: „Murere, det er Mennesker forenede ved en hellig Pagt til at udbrede Sandhedens, Viisdommens, Dydens og Fredens Rige paa Jorden"; „det menneskelige er den frimurerske Broderforenings egentlige Ojemed og Aand"; „Menneskehedens Forædling, som maa begynde med Selvforædling"; det samme, som han idelig forkynder i andre Skrifter. I sine Frimurertaler, Kbh. 5816, hvor der ogsaa findes en Mindetale over Abrahamson, vælger han til Text for en Sørgetale det bekjendte: O Grav, du er Maalet o. s. v. O venlige Grav, i din Skygge bor Fred o. s. v., hvis enkelte Linier han derpaa gjennemgaar, omtrent som Texten til en Prædiken.

1) Denne paafaldende Grimace maa være bleven ham til Vane, thi han havde den endnu, da jeg henimod en Snes Aar sildigere hørte nogle af hans Forelæsninger.

2) Steffens, Was ich erlebte 2,83. 139.

trinlig den literære Virksomhed, der levende beskjæftigede sig med Nutiden." „Hans Forstand var ikke skarp, hans Aand var ikke dyb, hans Fantasi ikke flammende", ja, han siger vel med Føje om sig selv „at hvad man i strengeste Betydning kalder Fantasi (den romantiske Skoles) er ikke hans Sag". Med en vis „sentimental Henrykkelse" gik han over til alt, hvad der pirrede Tiden, fra den Ny Heloise til Werther, o. s. fr., men selv blev han gjerne staaende i dens lavere Sfære.[1] Sin største Tilfredsstillelse fandt han ved Theatret som en Dydens Skole, men han, der stillede Kunstnerværd ved Siden af Menneskeværd, oversatte Figaros Bryllup uden at ane dets usædelige Tendens, og har endnu i sine Erindringer ikke glemt Cherubins „himmelske Scene med Grevinden", og har endnu ikke sporet den lurende Gift, der under Morsomhedens og Overgivenhedens Maske fra Baggrunden sniger sig igjennem det hele. Heller ikke kunde han, selv efter at Oehlenschläger var fremtraadt, forlade sit gamle Standpunkt, de kjære Ifflandske Livsskildringer. Ligesom det var et af hans Yndlingsudtryk om andre: „Min alle Alderes Ven", var han selv en Ven af alle Aldere, og sluttede sig i Livet let til alt, „især til Ungdommen." „Der levede vel næppe, siger Steffens, i noget Land et Menneske, der havde saa mange Dusbrødre, som han; han fandt ret Behag i dette umaadelig udbredte Broderskab, og kunde opregne sine Brødre i nogle Familier indtil i fjerde Generation, thi han var paa een Gang Dus med Bestefaderen, med Faderen, med Sønnen og med Sønnesønnen." Men just derved dannede han en Modsætning til „det forstenede Universitet og de gamle, for det meste jammerlige, Professorer", thi han var „ikke blot den fjerntstaaende Lærer,

[1]) jf. Oehlenschlägers Erindringer, 4,62. D. Tilskuer 1805, Nr. 70 og 71 om Oehlenschlägers nys udgivne Poesier.

men ogsaa den fortrolige Ven, som man uden Sky kunde meddele, endog sine Daarskaber og sine Tvivl, der hjalp hvor det behøvedes, reddede hvor Nøden trykte." [1]

Overhovedet var Rahbek en nødvendig Ingrediens i Tiden, ligesom han var dens naturligste Frugt; og deraf kommer det, at han var, uden Sammenligning, sin Tids navnkundigste Skribent. Endskjøndt han var en anseet Embedsmands Søn, levede han dog bestandig et frit Studenterliv; i en By, som Kjøbenhavn da var, vakte det Opsigt, lige fra den Tid, da han som Student, for ikke at forstyrre Husroen, hver Aften slog en Rude istykker, for at komme ind, saa at Omboerne, naar de hørte Glasset klirre, sagde: nu kommer Rahbek hjem, indtil den, da han hjemførte som Brud Datteren af en anseet Familie, som mange misundte ham. Ved alting var han paafærde; han tog Del i alle politiske og literære Stridigheder, i det mindste ved Yttringer om dem, og han var Ven med alle Partier, i det mindste aldrig Fiende. Omtalt, navnkundig, ja udsat, om endog uforskyldt, for Regjeringens Opmærksomhed, maatte han blive læst i langt højere Grad, end andre, hvis Skrifter vare af dybere Gehalt, men kun læstes i snævrere Kredse. Den Berømmelse, som den tidligere Samtid ydede ham, og som Eftertiden, endnu i hans levende Live, saa ubarmhjertig

[1]) Som Patriot og Studenterven var han Lieutenant à la suite, thi „til Gemen duede han ikke", ved Kronprinsens Livkorps 1801; som Capitain ved Kongens Livkorps havde han Vagt paa Universitetsbiblioteket under Bombardementet 1807; da han blev afskediget (1828), søgte han selv om at blive staaende som Capitain à la suite. Studenterforeningen højtideligholdt den 16 Juli 1825 hans halv hundredaarige Studentjubilæum (jf. J. L. Heibergs Sang, Bakkehuset, og Poul M. Møllers til K. L. Rahbek i denne Anledning.) Steffens anvender ogsaa paa ham Udtryk af det tydske Burschensprog. Man gjorde ham tilsidst (1828) til virkelig Etatsraad; han „vilde heller have været Major."

vilde tage fra ham, har derfor sin Gyldighed, naar den føres hen til sin rette Begrændsning. Skjøndt hans Velvillie mod alle og alt gik for vidt, have hans periodiske Skrifter bidraget meget til, om ikke just med driftige Grunde at forsvare, saa dog at bringe fri Ideer i Omløb; skjøndt hans Æsthetik ikke kan bestaa, har han dog udbredt æsthetisk Sands i mange Kredse, hvor den hidtil var fremmed; skjøndt hans Begejstring for Theatret var ensidig, har han dog særdeles bidraget til at give Skuespillerens Stilling højere Anseelse og Agtelse i Samfundet; de større og mindre Bidrag, han har givet til vor Literaturs Historie, ere vel for en stor Del adspredte og ikke sammenarbejdede, men uden dem vilde den næppe kunne skrives; og af egenlig poetiske Arbejder har han efterladt os nogle udødelige, som skyldes hans gode Natur, hans naturlige Vid,[1] hans milde elegiske Gemyt, hans selskabelige muntre Sind og hans øvede Versifikation.

Der hvor Rahbeks Indflydelse hørte op eller absorberedes af det travle Liv, traadte endelig hans Kamma til, og gav det literære Liv en højere Beaanding. Derfor maa Literaturens Historie gjentage og bevare hendes Minde. Hun var ung, femten Aar yngre end Rahbek, og opdraget i et fornemt Hus. Hendes Fader var en Tusendkunstner, og hun delte hans Yndlingstilbøjeligheder, studerede Astronomi med ham og Botanik, fremmede Sprogs Grammatik, Havekunsten og Forfærdigelse af Paparbejder. Hun lærte Latin til Husbehov, senere endog noget Græsk. Yndig og gratiøs i sine Bevægelser, opfattede hun det pudseerlige hos

[1]) Om Rahbeks øjeblikkige Indfald haves flere Anekdoter. Det var de bekjendte Bladudgivere Thomsen og Liunge der førte Oehlenschläger over til Tegnér. Da man fortalte Rahbek det, sagde han: Ja, det er ganske rigtigt, det er ligesom i de tyske Komedier: Saa kommer Kejseren med to Trompetere foran sig. (Meddelt af Justitsr. Fabricius).

andre i alle dets Former, og forfulgte det med sine komiske Indfald. Inderlig glad i sin Sjæl og i sine Studier havede hun alt det trivielle. Hun besad den Aand, som Rahbek manglede. Bortreven fra et livfuldt Selskabsliv levede hun ensomt, ofte overladt til sig selv i de lange Vinteraftener, medens han i ethvert Vejrligt og Føre, indtil sin Alderdom, besøgte Kjøbenhavn. I den forfaldne Bolig, hvor Stjernerne stundum skinnede igjennem Taget, kunde hun, som hun spøgende sagde, studere Astronomi. Sjelden kom hun i store Selskaber, ja, et helt Aar igjennem var hun ikke i Kjøbenhavn, men „Kjøbenhavn drog ud til hende"; og disse Besøg, hvor unge Talenter vaktes, forfriskedes eller uddannedes, ere blevne navnkundige. Bakkehuset dannede ved hende sit eget Selskabssprog. Uagtet Rahbek og Kamma vare totale Modsætninger, hun en Elskerinde af Nethed og Elegans, han nonchalant og skjødesløs, hun med en dyb Aand, der selv i den simpleste Konversation lagde sin Overmagt for Dagen, han uselvstændig og bøjende sig efter alle Indvirkninger, levede de, uden Børn, et lykkeligt Ægteskab indtil hendes Død (i Januar 1829).

Ved Kammas Død blev hans Liv ensomt, og hans Lyst til Livet var forsvunden. Han levede, sagde han, kun for at betale Gjæld, for at fuldføre det begyndte. Ligesom Theatret havde fremkaldt hans Skribentvirksomhed, sluttede han ogsaa dermed. Det sidste han lod trykke var en kort Karakteristik af Skuespiller Gelstrup,[1] omtrent tre Uger før hans Død (i April 1830), da han endnu ikke havde fyldt sit 70 Aar. Han er begravet i Frederiksberg. Hans Støtte staar ved Bakkehuset.[2]

---

[1]) i Kjøbenhavnsposten 1830, Nr. 80.

[2]) Kilderne hos Erslev, samt Rahbek og Bakkehuset, et Bidrag til vor Literaturhistorie, af P. L. Møller i Gæa 1817. Et Brev

Naar Literaturens Historie ikke kan forbigaa fremtrædende politiske Skribenter, hvis Navn med en vis overleveret Glands er kommen til vor Tid, maa den opgive en udtømmende tilfredsstillende Fremstilling, deels forbi alle Meddelelser fra rette Kyndige endnu ikke ere komne for Lyset, deels forbi Nutiden ikke tilfulde kjender den forrige Tid, hvis Historie mangler sin kritiske Behandling, og næppe kjender sig selv. Det er derfor meget muligt, at Eftertiden vil see adskilligt i et andet Lys, end det hvori det hidtil har staaet, og hvad der for Tiden især kan attraas er Meddelelse af Fakta; efter Fakta lader sig bedst dømme. Peter Andreas Heiberg (f. 1758 i Vordingborg, hvor hans Fader Ludvig Heiberg var Rektor) fuldendte med Hæder sine Studeringer (store Filologicum tog han, som nys er bemærket, samme Dag som Rahbek 1777), og udgav en Oversættelse af Mendelsohns Phædon (1779)[1], der ikke lader noget ane af hans tilkommende Virksomhed. Siden drog han til Bergen (1782), og levede som Søn i Huset hos sin Farbroder Joachim Heiberg,[2] Klokker ved Nykirken, og derefter som Informator hos Provst Krogh. Indført i de bedste Huse, f. Ex. hos J. Nordal Brun, gjorde han sig snart yndet ved sine Leilighedsvers. Han digtede Viser ved Nordal Bruns Aftensmaaltider, som denne:

---

fra Rahbek er aftrykt i Østs Materialier Nr. 28, men er af ingen Betydning. I det Exemplar af Rahbeks Erindringer, som tilhørte Borch, og nu ejes af Lægen Hr. Schiødtz i Roeskilde, ere nogle Oplysninger tilskrevne „efter Rahbeks eget Opgivende"; deri er ogsaa indheftet et egenhændigt Brev af Rahbek. Et andet Skrift om Rahbek, som velvillig er mig meddelt fra samme Haand, og som Erslev ikke har nævnet, er: Den fuldendte Broder K. L. Rahbeks Murerminde. Fremsagt i d. r. o. f. St. Joh. □ Z. t. N. af Ove Thomsen. Kbh. 5831, men uden Værd.

[1]) Udkommen i Kjøbenhavn, trykt i Sorø.

[2]) Stammoder til den i Norge vidt udbredte Heibergske Slægt skal det bekjendte Pigebarn Rypen (Rjúpa) have været, der blev ene

Philosofiens Skaal! God Taar!
Hver sit Glas nu tømme!
Verten tomme Flasker faar;
Deraf han kan dømme,
Om ej, trods den Vise, vi
Vacuum har funden.
Hurra! vor Philosofi
Laa paa Flaskebunden;

og en Vise om en norsk Jean de France, som man kaldte den pæne Mand, der begyndte med:

Omsider kom han den pæne Mand
Fra Kjøbenhavn med en Hob Attester,
Med nye Moder, brodeerte Vester,
Med Komplimenter og lidt Forstand

„gjorde en ubeskrivelig Lykke." I Bergen skrev han ogsaa Forvandlingerne, som Nordal Brun gjennemlæste, og gav sit Bifald;[1] men han udgav i Bergen kun et Par Lejligheds-digte (1783).[2] Da han var kommen tilbage til Kjøbenhavn, udgav han Eusebius eller den Frugt man høster af Dyden i vore Tider, en Oversættelse af et fransk Skrift, Efterligning af Voltaires Candide. Han tilegnede Rahbek det, denne anmældte det, og der udspandt sig en literær Fejde, i hvilken han iblandt andet bebrejdede Rahbek, at denne i

tilbage i Justedalen efter den sorte Død. (Antegnelser om Bergen i Urda, norsk Tidsskrift, 1,163).

1) Han sendte dette Skuespil til Theaterdirektionen i Kjøbenhavn, men hørte i flere Aar ikke noget dertil. Tre Aar i Bergen, Autobiografisk Episode af P. A. Heiberg. Drammen 1829. jf. om dette Skrift Kjøbenhavnsposten 1829, Nr. 157. 159. 160.

2) Det stjaalne Kys, et Fragment af et Heltedigt i to Sange paa min Viis, med Motto af Storm og i Alexandriner. (Et Bryllups-vers, fer Blade). Ode i Anledning af at et Skib løb af Stabelen (optrykt i D. Tilskuer 1803, Nr. 85—86).

Iversens Nytaarsgave havde anmældt og roest nogle af sine egne Digte, o. s. v.[1]

Det var en egen Begyndelse til fortroligt Venskab. Venskabet var ogsaa bestandig vaklende; nu vare de Zetlitzske Epistler i Vejen, nu Tilegnelsen af Charis; og Heiberg, der saa godt kunde see alle andres Fejl og aldrig skaanede dem, sagde ogsaa sin dyrebare Ven Sandheden: „Frygt og Svaghed, skrev han til ham (i September 1795), samt Bestræbelse at yndes af alle Partier, forfører dig ofte til at modsige dig selv, og at arbejde imod den Frihed, som du foregiver at ynde. Betænk dog, at den, der vil være Ven af alle, bliver Ven af ingen."[2]

Ogsaa med Tode havde Heiberg en Fejde. De vare Medbejlere som Skuespildigtere. Tode havde recenseret Ralf Patriot, og ophøjet den langt over Heibergs Mikkel og Malene, samt dadlet andre af Heibergs Stykker, f. Ex. Heckingborn. Saa lod Heiberg, som om Forfatteren til denne Recension ikke var Tode selv, men hans Søn.[3] Dette optog de andre (Tode og Gutfeld) for en Vanærelse af det

---

[1]) Eusebius o. s. v. Kbh. (ikke Bergen) 1787. (Originalen udkom i Amsterdam 1785). Tilegnelsen staar bagerst: „Den velædle Hr. Knud Lynow Rahbek, Candidat i Philologien og Skuespillervidenskaben"; og „han tilstillede ham et Mæcenatexemplar indbundet i rødt Saffian og dekoreret med en forgyldt Harlekin med en Brix eller med en Dolk." Beviis at Hr. Rahbek ikke besidder de fornødne Egenskaber enten til at være Recensent eller Oversætter, med Rahbeks Recension og Heibergs Ultimatum, 1787. Rahbeks Erindringer 3,151, og Svar paa det første literaire Produkt af Morthorsts Presse (Heibergs Ultimatum), hvor ogsaa det Svar findes, hvormed Rahbek sendte Exemplaret tilbage.

[2]) Rahbeks Erindringer, 4,377. 5,11.

[3]) „Den Forsigtighed en Dramaturg brugte, der selv overvældet af utallige Forretninger lod sin Søn, et ungt haabefuldt Menneske paa ti Aar, hver Aften gaa paa Komedie med Bogen i Haanden, for at samle kritiske Subsidier." Rigsdalersedlens Hændelser (1789—93) 1,280.

„unge Menneske, som derved kom i Folkemunde", og Striden brød løs. Under denne bebrejder Tode Heiberg: hvorledes „han fornærmer Personer, og gjør Udfald paa enkelte Mænd" (navnlig anker han paa Skumlerier over afdøde Drewsen); „hvor begjerlig han opsnapper Byrygter, hvor taknemmelig han sluger Anekdoter, og hvor livlig en Honning han veed at lave deraf." „Hvad det er for en Karl, der fortæller ham noget, det bryder han sig ikke mere om, end en anden Skarnager lægger Mærke til de Piger, der kaste Snavs paa hans Vogn; naar det kun er Snavs, er han tilfreds." Heiberg viser Tode hen til Lovens 6 Bog, 21 Kap., hvor han kan læse sin Dom.[1]

Fra deslige personlige Kjævlerier, som Literaturens Historie ikke vilde have skjænket nogen Opmærksomhed, hvis de ikke bidroge til at skildre disse Mænd og deres Færd, vendte Satiren sig til offenlige Anliggender, hvis Behandling (da Heibergs Viser og Komedier i øvrigt høre til Poesien) i de dertil hørende Skrifter vi nu skulle forsøge at oplyse. Den Mand, der ikke skyede personlig Satire, og skjøndt uden Grund vilde forsvare den med Holbergs Exem-

[1]) De hertil hørende Skrifter findes paa Universitetsbibliotheket i et Bind kaldet Stridigheder paa det danske Parnas 1789 og i et Bind Heibergiana i det Kgl. Bibl. Nemlig: Af Heiberg: Formaninger til den unge Tode; Om Hr. Prof. Tode; Til Hr. Prof. Tode. Af Gutfeld: Heiberg for Publikum i Anledning af hans seneste Stridsskrifter. Af Tode: Til Forfatteren af Skriftet Heiberg for Publikum; Et andet Brev til Forfatteren af Skriftet Heiberg for Publikum. Af Heiberg: Til Sigvard Lycke den Anden eller den Hoeckiske Anonym (Gutfeld). Af Gutfeld: Ulykkelige Hændelser eller Heibergs syge Muse. Af Heiberg: Rettelser i Prof. Todes dramatiske Tillæg (imod Todes Recension over Heckingborn). Samt Ralf Patriot. En Oper i een Scene. Parodie efter Heibergs Maade af van Quoten den yngre. Kbh. 1789. Ogsaa aftrykt i Heibergs Formaninger. Den var ikke af Baggesen, men kommen fra Grønland (jf. Fortalen til Holger Tydske.)

pel,[1] der gjerne opsøgte Fejl og Daarskab hos alle de Personer, med hvem han kom i Berøring, ja stiklede paa private eller offenlige Personers Mangler, endog tilfældige og naturlige,[2] hævede sig til en højere Sfære, i det han med samme Svøbe revsede Tidens Skrøbeligheder og dens store Fejl. Begavet med usædvanligt Vid, med træffende Fremstillingsevne, stedse med Sandhed som det højeste Maal for Øje, om end ikke altid naaet, med hele sit Sprogs Styrke og en stolt Sjæls overmaadige Fylde, støttet af den store Hobs umaadelige Bifald, gjorde han, selv dreven fremad ved de franske Frihedsideer, Lovenes Brøstfældighed og Forfatningens Uholdbarhed til Dagens vigtigste Æmne. Forunderlig vel skikket var denne Virksomhed til at sætte i Bevægelse, til at oprøre. Ved at anfalde nu det ene, nu det andet, alt tilhobe imellem hinanden, snart med lette Henthydninger, der vakte Latter, snart med stærke Slag, der rammede, ofte paa det allerømmeste Sted, maatte han vække de Sovende af deres Døs, og for hele den yngre Slægt blive Forkynder af den ny Frihedsmorgenrøde, der gav sig til at dæmre paa det kommende Aarhundredes Himmel. For den blev han derfor Frihedens Martyr, og for os staar han saa endnu.

I Rigsdalersedlens Hændelser, der udkom nummervis (fra 1 Marts 1789[3]) er Ideen laant af et engelsk Skrift Chrysal or Adventures of a guinea,[4] men kun Ideen, ikke

---

1) Han beraaber sig paa Holbergs Komedier, Peder Paars og Niels Klim i Læsning for Publikum Nr. 15, S. 233, Nr. 20, S. 319. See derimod hvad der forhen er bemærket ved Holberg, og Steffens om Holbergs Komedier i Hvad jeg oplevede 2,68.

2) See Rahbeks Erindringer 3,155.

3) I Lærde Efterret. 1790 Nr. 49 staar 1787.

4) Der findes et Par ældre lignende Skrifter: Overkjolernes forunderlige Hændelser. En Roman. Kbh. 1770, af C. G. Biering, der atter er et Sidestykke til Saloppernes forunderlige Hændelser. (Luxdorphs Saml. af Trykkefrihedsskr., Rækken paa 20 B. i det 17 B.) De have intet med Heibergs at gjøre.

ikke Indholdet, der bevæger sig om allehaande literære og politiske Misgreb og Uordener, og heller ikke forsmaar i Forbigaaende at tage med hvad der laa paa Vejen. Klubberne og Brændevinsbrænden, Toldbetjente og Lotteriet, Forelæsninger af tyske Professorer (Eggers) og Kjøbmands Katekismus (i Katekismus' Form), Rendestensbrætter og Bevægelser i Literaturen, Udfald paa Aftenposten og Anfald paa bekjendte Forfattere (Tode, Baggesen),[1] Skrivesygen og de Fremmedes Overmod (Pallini), Bondens Trældom o. s. v. forbinde sig med skarpe Satirer over Danmarks Tilstand (det russiske Manuskript, Kortet over det forjættede Land), og over Begivenheder, som sætte Folket i Bevægelse (Pheresiternes og Cananiternes Gesandtskab til deres Landsherre.) Alt dette tildrog ham dels private Fejder, dels offenlig Tiltale.

Den første offenlige Tiltale traf ham for en Replik i Komedien Virtuosen.[2] I trettende Scene sagde nemlig Forvalteren Toraf: „en anden Affaire var det, om det gik saadan som ved Holmen, hvor min Broder er Tømmermand, for han siger, at de der hugger gode Flag og Sejl i Stykker, naarsomenstid de vil have dem indcasserede, for at de kan faa ny igjen. Ja gjør de saa." Dette „uforsigtige Udtryk, der for Resten, som han siger, var den nøgne Sandhed" vilde han slippe fra ved i et følgende Nummer at korrigere det som en Trykfejl (der skulde isteden for Holmen læses Holmien), hvilket det naturligvis ikke var. Det hjalp heller

---

[1]) „Findes der en enkelt god Poet, saa fordærver Adelen og de Fornemme ham. Fra den Tid da de Store ophørte at holde Hofnarre, toge de Poeter i deres Sted, thi noget maatte de have at more sig med. Den idelige Omgang med de fornemme Folk fordærver Talentet i Bund og Grund." Rigsdalersedlens Hændelser (1789—93), 1,306.

[2]) Rigsdalersedlens Hændelser, 2,140. 250.

ikke, og han maatte bøde „to hundrede rene Rigsdaler.“ [1]

I Rigsdalersedlens Hændelser var de jyske Herremænds Ambassade bleven medtagen, og Lüttichau havde svaret derpaa; men det var intet imod den Røre, der fremkom ved det høje Brudepars Indtog i Kjøbenhavn. Det bragte nogen Afvexling i det ensformige Kjøbenhavnslivs Tomhed; alt svømmede i Glæde. Heiberg forherligede selv Højtiden med en Folkesang, hvoraf der gratis uddeltes 14000 Exemplarer, og som for Resten kun indeholdt den sædvanlige Røgelse for Frederik og Marie. [2] Men „nu traf det sig, at Heiberg af et Selskab, der om Sommeren maanedlig samledes paa Skydebanen, blev anmodet om en Vise til deres sidste Samling i Slutningen af September“ (den 25 September 1790.) Der kunde jo intet være i Vejen for, at man først jublede over Landets Lykke for aabent Hus, siden morede sig over Regjeringen og hele Stadsen for lukkede Døre. Og Selskabet sang, man kan tænke sig under hvilken Henrykkelse, Heibergs Vise:

Hver Mand i Byen om Indtoget taler,
Om Transparenter og Dandserens Gang, [3]

---

1) jf. Læsning for Publikum, Nr. 6, S. 95. Repliken findes ikke i Rahbeks Udgave af Heibergs Skuespil, derimod staar der endnu Toras Bemærkning, at „man burde vænne Bønder til at æde Hø.“ Man maa overhovedet benytte den ældste Udgave af Heibergs Skuespil fra 1792 med Fortalerne, som Rahbek har udeladt. jf. ogsaa om Sagerne mod Heiberg C. Schifters Maanedlige Bekjendtgjørelser etc. fra 1790, og Høsts Beretninger i Geschichte der dänischen Monarchie unter der Regierung Christian VII.

2) See Rahbeks Erindringer 4,49, hvor der ogsaa findes en Sang for den Kjøbenhavnske Ungdom, og Sangene i Politiforhøret.

3) Dandseren, den Hest, som den første Staldmester Kammerherre Hauch red paa ved Indtoget. Den var afrettet til at dandse, hvilket vel symbolisk skulde udtrykke Folkets Glæde.

Dekorationer og Porte man maler,[1]
Synger hvad elleve Muser besang.[2]
Alle beglo'de,
Faa kun forstode
Digterens Fingal og Frode.[3]

Og saa kom Digteren, som Rahbek meget naivt udtrykker sig, „for at faa et Rim paa de Mallinger, Suhmer og Rother," til at sige:

Ordener hænger man paa Idioter,[4]
Stjerner og Baand man kun Adelen gi'er,
Men om de Mallinger, Suhmer og Rother
Man ej et Ord i Aviserne seer.
Og har man Hjerne,
Kan man jo gjerne
Undvære Orden og Stjerne.

---

1) I Bisp Balles Port var der anbragt en Obelisk m. m., der tilsammen skal have taget sig ud som en Skov.

2) Toget til Templet blev modtaget med en Sang af ni Sangerinder, klædte som de ni Muser, men ved Indgangen til Templet stode tillige Thalia og Melpomene in effigie, de vare altsaa in duplo, og der var i alt elleve.

3) Fingal og Frode, Prams heroiske Skuespil, der blev opført, da Kronprinsessen første Gang besøgte Theatret, og i hvilket man søgte Hentydninger til Hoffet. I en Parodi af Heibergs, Selskabssang den 28 September 1790, hedder det:

Tosser begloede,
Kloge forstode
Digterens Fingal og Frode.

Jf. Rahbeks Erindringer 4,47. „Man gjorde Ulvilde til Luise." (Borchs Exemplar). Luxdorphs Samling om Kronprinsens Formæling og Indtoget. I Fortegnelsen over Schous juridiske Samling paa Universitetsbibliotheket, S. 44, tillægges en Parodi, trykt hos Simmelkjærs Enke, Kirchhoff.

4) Adskillige bleve benaadede med Ordener i Anledning af Formælingen. De anføres i Adresseavisen 1790 Nr. 210, og iblandt dem vare vistnok flere ubetydelige Mænd. I Parodien hedder Slutningen:

Folk uden Hjerne
Ville nok gjerne
Prydes med Orden og Stjerne.

De to næste Vers vare mod Adelen og Herremændene:

Rigdommen voxer i Adelens Bleer,
Og, som en Skomager[1] nylig har sagt,
Ene de van'er og von'er og de'er
Holder Fortuna og Plutus i Agt.
Har vi ej meget,
Er det vort eget,
Som ej fra Staten er sveget.

Her man despotiske Satser ej lærer,
Lighed blandt Mennesker drive vi paa,
Og ej, som Jydernes Proprietærer,
Ønske os Slaver og Bønder at flaa.
Selv vi os føde;
Agerens Grøde
Vi ej som Dosmere øde.[2]

Denne Vise blev uden Forfatterens Vidende trykt af Poulsen i Morgenposten, og særskilt eftertrykt af Popp. Forfatteren blev indkaldt af Politimesteren, da man fandt:

---

[1]) Hos en Skomager i Kjelderen 103 i Pilestræde var i Vinduet sat følgende Vers:
Jeg ejer ei Skilling og næppe et Brød,
Min Kjole er lappet, Krediten er død,
Fortuna, den Frue, er gjerne saasaa,
Hoffærdig hun nærmer sig sjelden os Smaa;
Kun Van'er og Von'er og La'er og De'er
Den naadige Frue sin Yndest beteer.
Jeg hende vel bad om et Lys eller to,
Men knibsk hun paa Næsen slog Rynker og lo.

[2]) Slutningen var:
Stormanden svirer, og glemmer den Arme,
Kan ham med kold Ligegyldighed see;
Vi ere Smaafolk, og føle med Varme,
Midt under Sviren, Elendigheds Vee.
Hungriges Mave
Fordrer en Gave.
Giver! og Tak skal I have.
Selskabets Skaal.

„at ved ermeldte Sang saavel Regjeringen dadledes, som tillige der paa en fornærmelig Maade taltes deels om Adelsstanden i Almindelighed, deels i Særdeleshed om Mænd, som Hans Majestæt Kongen havde beviist Naade.“ Efter Heibergs Forsvar frafaldt Politimesteren Anklagen angaaende Adelen, men Ordener hænger man paa Idioter vilde han ikke lade gaa. Forgjæves beraabte Heiberg sig, med Hensyn til sit Sindelag, paa hine patriotiske Sange, forgjæves forestillede han, at han jo ikke havde sagt andet, end hvad mange andre havde sagt før (navnlig Zetlitz og Baggesen), at han ikke havde sagt, at alle de, der fik Ordener, vare Idioter, at Idioter, hvorved han forstod „enfoldige Mænd, om hvis Kundskaber man kunde tvivle,“ derfor gjerne kunde være brave og retskafne Mænd;[1] forgjæves, Politimesteren fandt, at der i disse Ord skumledes over Regjeringens Handlinger, og indeholdtes ikke blot en Fornærmelse mod dem, der fik Ordener, men tillige en dumdristig Kritik over Regjeringens Uddeling af Ordener. Forfatteren blev idømt en Mulkt af 150 Rdr., Udgiveren af Morgenposten, der havde aftrykt Sangen, af 50 Rdr., og Bogtrykker Popp, der paa egen Haand havde aftrykt den til Salg, af 20 Rdr. Nogle af det Selskab, hvori Sangen var bleven sungen, sammenskjød strax og sendte Heiberg Beløbet af den Mulkt han var idømt, men han vilde ikke modtage det, og sendte det tilbage med et Brev (af 15 November 1790), hvori han yttrede, at „hvis han var dømt retfærdig, hvorom han ikke kunde eller burde tvivle, saa kunde hans Venner ikke være bekjendte,

[1]) Naar Heiberg i Suum cuique vender tilbage til denne Sag, siger han blandt andet: „For at anføre et Exempel skulde jeg meget miskjende Overfalleneermesteren Ridderen Calmette og hans bekjendte elskværdige Beskedenhed, om jeg ikke troede, at han frivilligen vilde erklære sig for en Idiot i Sammenligning med en Prof. Fabricius.“

at de havde villet understøtte en Forbryder imod Loven; var Dommen uretfærdig, saa var den Bevidsthed, at være bleven et Offer for Sandheden og den gode Sag, saa behagelig, at han ikke vilde dele denne Lykke med noget Menneske i Verden." [1] At Politimesteren ikke paa egen Haand affagde denne ubesindige Kjendelse, er rimeligt. Rahbek fortæller ogsaa, at En af Landets allerførste Lovkyndige (nemlig Christian Colbjørnsen) fandt Grundene for Dommen saa ufyldestgjørende, at Politimesteren til disses yderligere Bestyrkelse fremkom med en petit Billet fra en den Tid meget formaaende Mand (nemlig Brandt), og spurgte, om han kjendte det Navn? o. s. v. [2]

„Jydernes Proprietærer" vare ogsaa komne for Orde i Visen. Det kunde Kammerherre Lüttichau ikke tie til; og han spurgte Heiberg, om ikke Visens

Her man despotiske Satser ej lærer o. s. v.

burde forandres saaledes:

Det jeg har skrevet gjør mig ingen Ære;
Momus forførte mig, som den gjør fleer';
Jydernes Bønner retfærdig jo ere,
For hastig jeg dømte, jeg gjør det ej meer.

---

[1]) Høst, 2,249. Rahbeks Erindringer 4,49 fgg. Politiforhøret og Kjendelsen i Sagen angaaende Visen: Hver Mand i Byen om Indtoget taler. Kbh. 1790. Af tredie eftertrykt Oplag, Carlsruhe 1790. 4. med Aftryk af Visen, nogle Rim af Baggesen og et Epigram af Rahbek, bleve kun faa Exemplarer trykte, af hvilke han sendte Suhm et. (See Heibergs Brev til Suhm, af 3 Januar 1791, i Hist. Tidsskr. 4,358). Visen m. m. findes ogsaa i Huusposten især for Kjøbenhavn og Christianshavn 1850, Nr. 14. 15.

[2]) Rahbeks Erindringer 4,54. Navnene ere tilskrevne i Borchs Exemplar. Deri skulde da ligge, at Brandt havde sendt Politimesteren maaskee endog en Paamindelse; Colbjørnsen derimod misbilligede Kjendelsen.

Enhver vil dem hade,
Enhver vil der' Skade,
Paa Kongens Retfærdighed de sig forlade.

Og han beraabte sig derpaa paa sin retfærdige Sag:

Om alle vil tie, kan Kongen erfare,
Hvorledes i Landet det monne staa til?
Hvorfore mishandles de Jyder, som vare
Saa redelig, de ham det melde vil?
Jeg tie maa her,
Og siger ej meer,
Da Enden skal prise enhvers Gjerninger.[1]

Heiberg kunde da i sin Vise:

Verden af Krig og af Fejde er fuld[2]

med Føje bruge til Omkvæd:

Enten man ta'r det paa langs eller tværs,
Løjerligt er det som Lüttichau's Vers.

Ingen kan nu gjøre sig nogen Forestilling om, hvilken Virkning disse Heibergske Viser gjorde paa hin Tid, da Gemytterne vare saa modtagelige, saa meget mere, som de havde kun liden forfriskende Nydelse. Ved den Moro han vakte i mange andre Retninger, f. Ex. ved Laterna Magica, ved de hyppige Sammenstød i andre Viser med Politimesteren, som Visen: Henslengt i Krogen min Harpe staar, med Anmærkninger (1791), gav han tillige den politiske Kamp saa meget mere Udbredelse i alle Klasser; og Viser af denne Natur bleve ikke saa let glemte, som de trivielle Ting hver Dag fødte af sig. En af de pikante er: Min politiske Omvendelse, Hymne til Folkevennen:

---

[1]) Lüttichau, Fuldkommen Beviis at Hr. Etatsraad Colbjørnsen ved sine Betragtninger over de jydske Proprietairers Tillidsskrift har fornærmet den oplyste Menneskehed. (etc.) Kbh. 1791, S. 58.
[2]) Trykt i D. Tilskuer 1791, Nr. 26.

Jeg skrev saa tit med vanhellig Pen,
  Min ringe Geist var i Satans Eje;
Tak skee dig, ærede Folkeven,
  Der mig omvendte fra Syndsens Veje (o. s. v.)

hvori der ogsaa forekommer:

At den er skyldig i Mytteri,
  Som denne Sandhed i Tvivl tør drage,
At Folk er Kongers Hollænderi,
  Hvis Ost og Smør de har Lov at tage,
    Og som desuden
    Maa ligne Studen,
    Naar en Forpagter faar Lyst til Huden,
    Det veed jeg nu. [1]

Ligeledes var Virkningen fra Theatret naturligvis saa meget større, naar Opførelsen blev forbuden, hvorved Stykket og Forfatterens Navn kom i desto større Ry. Saaledes f. Ex. De Vonner og Vanner (opført første Gang i Januar 1792), hvis Opførelse formedelst „den rygtbare Replik i første Akt" efter tredie Forestilling blev forbuden. „Stykket fik derved Ry, og blev til et Mesterstykke." [2]

Den franske Revolution skred imidlertid stedse videre fremad i Frihed og Lighed, og Norden laa saa fjernt, at det kunde overgive sig til Sværmeri for Ideerne, som Magthaverne ikke kunde gaa ind paa under de virkelige Forholde. Denne uhyggelige Stemning yttrede sig ikke blot hos os, men ogsaa i Nabolandet Sverrig. Revolutionsideerne sattes i

[1]) Man maa just derfor, for at gjøre sig den politiske Indflydelse levende, allerede nu gjøre sig bekjendt med nogle af disse Viser. Laterna Magica findes i J. Smidth's Lommebog for Historie og Selskabelighed. Kbh 1795. Min politiske Omvendelse i Folkevennen Nr. 18 (Juli 1791) og i samme Lommebog for 1796.

[2]) Efterskriften Til Læseren i Rahbeks Udgave af Heibergs Skuespil, 4 D.

Forbindelse med Gustav den Tredies Mord. Frihedssværmeren Thomas Thorild sendte Hertug-Regenten sit Skrift Ärligheten, blev fængslet og landsforviist, medens Ungdommen i Upsala ved høilys Dag holdt et Fakkeltog, og begrov Trykkefriheden. Over Kjøbenhavn drog han (1793) til Hamborg.[1] Var det en Advarsel eller en Opmuntring? Ogsaa Danmarks politiske Stilling blev stedse mere spændt, især med England som Frankerigs Fiende voxte Spændingen, og Regjeringens Ømfindlighed over Pressens Drillerier tog naturligvis til, og med den tillige Angrebene. Da maatte Lidenskaber nødvendig blande sig ind med; og det er især her, man for at forstaa Literaturen under disse Forviklinger maa skaffe sig den nøieste Indsigt i de historiske Forholde saaledes som de virkelig vare.

Det franske Konvents Kommissær, Ph. Grouvelle, kaldte sig den franske Republiks befuldmægtigede Minister ved det danske Hof. Derom fandt en Notevexel Sted i Aaret 1793 imellem Bernstorf og den engelske Minister Hailes, der besværede sig derover, og som allerede før mundlig havde forestillet Bernstorf det ubehagelige i sin Stilling i Danmarks Hovedstad. Heiberg stod i venskabeligt Forhold til Grouvelle, og sendte under Simon Sandrues Navn Rahbek et Brev, som denne indrykkede i Danske Tilskuer (1794, Nr. 21). Brevskriveren fortalte, at man om Aftenen ved Slotsbranden havde bemærket to Personer, som talte et fremmed Sprog, og af hvilke især den ene havde yttret en djævelsk Glæde over Branden, og lyste efter denne Skurk, der ved flere Ting var gjort kjendelig. Den engelske Minister, der almindelig blev nævnet som den, der sigtedes til, havde virkelig været tilstede, og havde brugt en lignende Yttring, som den,

---

[1] See Atterbom, Svenska Siare och Skalder, 5,78.

der angaves: at for de Millioner, der nu gik op i Flammer, kunde Danmark i flere Aar have taget Del i Krigen mod Frankerig; men han havde ingen Glæde yttret over Branden. Han indgav en alvorlig Klage til Bernstorf, og paakaldte Folkeretten og de danske Love. Den hadske Stemning, der tillagdes ham, kunde vel endog overføres paa det engelske Folk. Kancelliet lod anlægge Sag. Rahbek vilde ikke nævne Forfatteren, saa at Heiberg blev udenfor Sagen. Rahbek, der altsaa overtog hele Ansvaret, tog sig Tingen meget let; han kjendte Assessoren, og sad under Forhøret og skar Penne. Da han erklærede „under Tilbud af Ed", at det „med hans Vidende ikke var den engelske Gesandt, der sigtedes til", frikjendte Hof- og Stadsretten ham (i Juni 1794), og Gesandten lod Sagen falde. Rahbek indsaae siden sin Ubesindighed og hvilke Fortrædeligheder han havde foraarsaget Bernstorf; men „han tabte ved denne Sag ikke blot Bernstorfs Bevaagenhed, men ogsaa hans gode Mening." [1]

Heiberg digtede atter en Vise (den 2 Juni 1794): Vor Klub er dog en herlig Sag, hvori det femte Vers lød:

King George han spiller høje Spil;
En Satan fik ham nylig til
At rive Folkets Klubber ned
Sig selv til stor Fortred.
Han tror ej Britten mukke tør,
Hvor galt han endog Sagen gjør.
Tror I, godt Folk, slig Politik
Kan længe holde Stik?

Otte Dage efter stod Sangen i Danske Tilskuer (Nr. 43). Nummeret blev strax konfiskeret, og Fiskalen fik Ordre til at tiltale baade Heiberg og Rahbek for „det uanstændige,

[1]) Høst, 2,259. fgg. Rahbeks Erindringer, 4,272. Steffens, Was ich erlebte, 2,309. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie, 1,249 nederst.

dumdristige og haanende Angreb paa Kongens Svoger, Kongen af Storbritanien." Schønheider, der var Heibergs Forsvarer, anbragte Forfatterens Forklaring, at Ordet han i det paagjældende Vers gik paa Satan (Forføreren, Pitt), saa at Kong George selv gik skudfri, men Hof- og Stadsretten vilde ikke stifte Subjekt, og dømte Heiberg i en Mulkt af 300 Rdr. (November 1794). Rahbek blev frikjendt.[1] Denne Vise var imidlertid ikke den eneste Udæskning imod Englands Konge eller Minister.

Stedse alvorligere rykker Tiden frem. Skal det blive til noget eller ikke? Skal Forfatningen træde ind i en ny Skikkelse, antage en mere folkelig Form, eller vil det bestaaende hævde sin nedarvede Ret? Skal Pressen gives fri eller indskrænkes? Dette beskjæftiger alle, og det sidste Spørgsmaals Afgjørelse ansees som afgjørende for det første. I denne Bevægelse griber Heiberg ind, alles Øjne vogte paa ham, og utaalmodig seer den store Mængde i hans Skjæbne Regjeringens Svar paa dens Forventning. Hans Ord, hans Sange, hans Skrifter blive ligesaa mange Gjenstande for „trykte Debatter og for Konversationen næsten i alle Selskaber, især i dem, hvor man bekymrer sig noget om den offenlige Mening".[2]

Paa den anden Side sættes frygtsomme Gemytter i Uro ved de Selskaber der stiftes, det ene efter det andet. Ved det skandinaviske Selskabs Stiftelse (1796) var Heiberg bleven forbigaaet; han, Collet og nogle flere indbøde Rahbek til at deltage i Stiftelsen af et nyt Selskab: For Sandhed. „En anonym Angivelse, der, for at gjøre Sagen endnu mer be-

---

1) Høst, 3,16. Rahbeks Erindringer, 4,289. Procedure og Dom i Sagen, udg. af Heiberg 1795. Heibergs Læsning for Publikum, Nr. 18. 23. Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie, 1,252.

2) jf. Læsning for Publikum, Nr. 11, S. 175.

vægelig, var skreven med rødt Blæk, blev leveret Politimesteren; Medlemmerne betragtedes deri som et Slags fratres clerici for et større Samfund, Samfundet for Sandhed og Ret, der maatte være en formelig Jakobinerklub." Skjøndt der blandt Medstifterne vare meget lojale Mænd[1], hed det dog at „saakaldte mægtige Mænd advarede unge Mænd, som de vilde vel, for at være Medlem; Selskabet varede derfor heller ikke længe, men sov hen af sig selv uden at opløses."[2] Under disse og lignende Rivninger fremkom Heibergs Skrifter.

Heiberg var Translatør (fra 1788), og søgte om Embedet som Notarius publicus, hvilket han saa godt som ene i det mindste i syv Aar havde bestyret for den forrige Notarius Schmidt, der var sygelig. H. G. Olsen blev ham foretrukken, og Stridsskrifterne mod hans begunstigede Medbejler medførte atter Udfald imod Regjeringen.[3]

Trykkefrihedskommissionen blev nedsat, og den Frygt, denne Regjeringshandling fremkaldte hos Folket, satte alle Penne i Bevægelse. Heiberg udgav En Draabe i det store Hav af Skrifter om Skrivefriheden (1797), Bærens Nok en Draabe o. s. fr. Heiberg vilde med Alvor oplyse, at Angreb paa Religionen og Staten kun vilde blive værre, naar man indskrænkede Friheden; det var beføjede Ord, men ogsaa Steder i dette Skrift vakte Anstød. Han dadlede Collets Afsættelse, fandt Mangler ved Forfatningen, o. s. v.

---

1) Blandt Medstifterne nævnes: Sejdelin, Horrebov, Sveistrup, men ogsaa M. F. Liebenberg, der blev Selskabets første Formand, og H. G. Clausen.

2) Rahbeks Erindringer, 5,87. jf. Pawels Autobiografi, S. 31. fgg.

3) Heibergs Suum cuique, Til mine Medborgere 1797. Olsens Audiatur et altera pars 1798. Heibergs Si tacuisses, philosophus mansisses 1798. Nyerup anfører et Skrift af Translatør C. M. Kjønig, Neminem læde, Til Translateur Heiberg 1798; det fandtes ikke i det Kgl. Bibl.

Selskabet for Sandhed udgav Skriftet af samme Navn, hvis første Bind ikke syntes at gjøre synderlig Lykke[1], men i andet Bind indførtes Hejbergs Politiske Dispache og Sproggrandskning. Maalet blev derved fuldt, og han blev sat under Generalfiskalens Tiltale.

I Politisk Dispache, med det bekjendte, siden saa tit gjentagne, Motto: **Something is rotten in the state of Denmark**, gaar Heiberg, efter en streng Revselse af de Fremmedes Indflydelse, ud fra den ligesaa bekjendte Revolutionssætning, at „Regenten, Statens første Embedsmand, lønnes af Nationen", og det han har foresat sig at vise er, „at den Nation just ikke er den bedst bestyrede, der betaler sin Regent eller sine Regenter bedst." Til den Ende gjennemgaar han Danmarks Finanser, og sammenligner dem med andre Landes. Adskillige skarpe, men ofte uden Tvivl velgrundede Anker, f. Ex. Misbrug af Kassen **ad usus publicos**, forekomme hist og her, og skjøndt fejlagtige Angivelser umulig kunde undgaas, da Kundskaben om Finansernes Tilstand var saa utilgjængelig, maa hans Tendens unægtelig kun have været den rene Sandhed, uden hvilken den gode Sag nødvendig selv maatte lide[2]; men Sammenligningens Resultat var rigtig nok lidet smigrende, og Fremstillingens Udtryk for en enemægtig Konge noget nærgaaende: „Naar Danmark

---

[1]) Hertil bidrog efter Rahbek „mere end man maaskee turde forestille sig, den ubetydelige Omstændighed, at det, ligesom Skandinavisk Museum, tildels med Hensyn til den oprindelige, men aldrig iværksatte Idee at vinde Medarbejdere i Sverrig, blev trykt med latinske Bogstaver". En aldrende Søofficeer forlangte det hos Schultzes, men da han saae de latinske Bogstaver, vilde han ikke have det; forgjæves forsikkredes der ham, at det var paa Dansk, han blev ved sit: Det er Latin. Rahbeks Erindringer, 5,383.

[2]) Alle vare ikke af den Mening. Oluf Worm skrev til Nyerup 1799: „Synes dig, det var smukt af Heiberg i sin Dispache, at lade som han ikke vidste andet, end at Øresunds Told gik i Kongens

kunde reglementere sine Statsudgifter paa samme Maade som Frankerig (om hvilket han dog foran yttrer, at det isteden for een Konge fik 755 Tyranner), saa vilde Nationen i Skatter og Paalæg betale i det allermindste 16 Tønder Guld mindre end hidtil." „Kongen fik foruden fri Bolig 124,630 Rdr. aarlig." o. desl. Imidlertid havde det ikke været af Vejen, hvis Regjeringen havde undersøgt og bekjendtgjort den virkelige Tilstand, og lagt sig Afhandlingens Slutning paa Hjerte, saavel som hans veltalende Tilraab til Regenterne: „Med stærke Skridt nærmer sig den Tid, da det skal komme for Lyset, som nu er skjult i Mørket. Hertil hører i Særdeleshed Forvaltningen af en Stats Finanser. Ogsaa synes den sunde Fornuft at tilsige, at en Nation har den fuldeste Ret til at vide, hvortil de Skatter anvendes, for hvis Tilvejebringelse den største og bedste Del af Nationen maa trælle surt nok." „Jo mere Oplysningen forøges, jo mere fremkunstler man Mørke; jo mere den unge Frihed, efter Naturens ordenlige Gang, tiltager i mandig Styrke, jo stærkere Lænker smeder man til den."

Sproggranskningen er et af de forhen forsøgte Vittighedsværker, der i sig selv er noget spag, men som bliver skarp, naar Forklaringen eller Fordrejelsen bliver spydig, og den overrasker, enten ved sin Springfærdighed eller endog stundum ved sin næsten tøjlesløse Dristighed, især den store Hob. Just heri havde Heiberg sin Styrke; hvad Baggesen var i Poesi, var han i Prosa. Regjeringen, Kirken, alle Dagens Begivenheder toges i den med, og just disse adspredte Pile, der vare udskudte af et fuldt Kogger, og rammede til alle Sider, hver med en giftig Spids, tiltalte Mængdens Fatteevne og Lysten til at gotte sig over andres Lyder.

---

partikulære Kasse, og derved saa 9 Tønder Guld ud; er det at skrive for Sandhed? Nej, det er at skrive af Avind, af Hævngjerrighed og krænket Egenkjærlighed." (J. Møllers Nyt theol. Bibl. 19,181.)

F. Ex. Konge. En Mand, der er saa skikkelig, at tage sig Skylden paa for hvad hans Ministre gjøre (etc.) Majestæt. Et Skjermbræt, bag hvilket Skjelmer drive deres Spil ustraffet. Souverain. En, der maa dandse efter andre Souverainers Pibe. Throne. Et Møbel, som paa den danske Skueplads altid sættes i en Krog (etc.) Absolut. Saaledes hedder den største Juveel i den danske Konges Krone. NB. Det er ikke den, som Struensee beskyldes for at have solgt; thi den Juveel, hvorom her tales, skal være betroet til et eller flere af de Kongelige Kollegier; og at den ikke er udfejet, men virkelig findes, derom tvivler ingen. Farlig. En Mand, der ikke knæler for Dumhed og Nidingsværk. Det er en farlig Mand, siger man om den, der vover at fortælle, at en eller anden Excellence stræber efter at gjøre sig selv til Souverain. Æsthetisk skjøn kaldes en Forordning, hvis Indledning handler om Frihed og Texten om Lænker.

Oplysning. De Lys, der brænder i Kirkerne ved Froprædiken. Hører med til den Hellig Aands Naadevirkninger. Al anden Oplysning er Mørkhedens Gjerning. Djævel. En af de flere i disse Tider dethroniserede Konger. Præsterne holder paa ham, som paa de andre; men det hjælper ikke. Bibellæsning. Et aandeligt Balparé. Man paastaar, at Guds Børn begaa de samme Uteerligheder i Bibellæsningen, som Verdens Børn paa Balparé. Præstekald. En Sax til at klippe Faar med (etc.)

Officeer. En Embedsmand, der maa kunne bande og prygle. Kan han noget mere, skader det ikke. Professor. En Lilje paa Marken, der spinder ikke, og dog klæder hans himmelske Fader ham. Hvad en Professor egenlig bør profitere, er det, at ingen maa profitere af ham, men han profitere af alle.

Dansk. En Plet paa et veloPdraget Menneske, og som gjør ham uduelig til et vigtigt Embede i Danmark. Kan vel nogenlunde afvaskes, men kuns i udenlandsk Vand, og efterlader sig altid en Skjold. Superb. Hverdags-Gods, i Følge hvad en Tydsker engang sagde: Sie wissen, was man in Deutschland mittelmäßig nennt, das nennt man in Dänemark superb. Satire. Betyder Vittighed, naar den gaar løs paa andre; men Ondskab, naar den træffer os selv.[1]

[1]) De Artikler, for hvilke han blev tiltalt, gjennemgaas i Læsning for Publikum, Nr. 21—27.

Denne Sproggranskning havde meget betydelige Følger. Ved en Artikkel deri anfaldt Heiberg Christian Colbjørnsen, som derfor fik Sag anlagt imod ham, og atter, endnu bittrere fornærmet, for at faa ham dømt besørgede Forordningen af 27 September. Det er Sagen, naar man tager den fra den værste Side: Heiberg i sin Iver for Sandhed blev en Martyr for en mægtig Mands Hævn. Seet fra denne Side, stiller Sagen sig saa:

Netop paa den Tid, da Heiberg arbejdede paa sin Sproggranskning, indtraf en Tildragelse, der efter hans Mening „ikke gjorde saa megen Opsigt som Sagen fortjente, fordi ingen vovede at tale højrøstet derom." Den ogsaa af Folkefrihed højlig fortjente og mægtige Mand, „Nationens Øjesten og Folkets Afgud", den i det Danske Kancelli mest formaaende, Generalprokurøren Christian Colbjørnsen ejede et Teglværk ved Nærum, og vilde anlægge en Vej, der gik over Kromanden Jochum Jensens Mark, men Kromanden vilde ikke finde sig deri, og Colbjørnsen tabte Sagen imod ham; Kromanden blev derfor, for ulovligt Kroholdt, i en imod ham inkamineret Sag dømt fra sit Privilegium; men Colbjørnsen, der til sit Teglværks Drift, efter Kroens Ophør, ikke kunde undvære en Kro for sine Folk, udvirkede et nyt Privilegium, som han overlod til en anden. Heiberg indførte da i sin Sproggranskning følgende Artikkel:

Privilegier. Et Ord, der er sammensat af de to latinske Ord: privantia legibus. Man finder allerede Spor dertil i det gamle Testamente. Naboth havde Privilegium paa at holde Kro i Samaria, Achab fik Lyst til dette Privilegium; og den skammelige Maade, hvorpaa han som en mægtig Mand erhvervede sig det, kan læses i Første Kongernes Bog, et og tyvende Kapitel. Af denne Historie er der, efter Sigende, skrevet en Tragedie, der skal være spillet paa et Theater nær ved Kjøbenhavn.

Denne Artikkel gav den libet bekjendte Sag „en overordenlig Publicitet" (alle skulde jo nu vide hvad det var); den maatte forbittre Colbjørnsen, som nu blev Heibergs Fiende, og da der i Sproggranskningen fandtes andre Artikler, hvorpaa der kunde bygges en Tiltale (ved denne var der jo intet at gjøre), saa fik Generalfiskalen Skibsted Ordre til at anlægge Sag imod Forfatteren; og da Heiberg under sin Tiltale udgav Akterne i Sagen mod Kromanden, og „her nu hele den lumpne Sag laa aabenlyst for Publikums Øjne, og Colbjørnsen ikke længer havde den Trøst og Udflugt, at benægte mine (Heibergs) Beskyldninger som udeviste", og „han muligen frygtede for lignende Offenliggjørelser", saa maatte Skrivefriheden opoffres, og Colbjørnsen „sammenjaskede" Forordningen af 27 September.[1] Saaledes er Heibergs Anskuelse. Det er en fix Idee hos ham, som han bevarede og gjentog tredive Aar efter.[2]

Men man vil ingenlunde ubetinget kunne fæste Lid til en Fortælling, der vidner om en lidenskabelig Opfatning og en mangelfuld Hukommelse (den viser sig ogsaa i andre Ting som uefterrettelig). Begivenhedernes Sammenhæng kan gjerne have været ganske anderledes, end han tager det. Vejsagen, som han taler noget mystisk om i Forerindringen til Akterne i Sagen mod Kromanden, og som ikke er videre oplyst, behøver slet ikke at hænge sammen med Sagen mod dennes Privilegium, der blev anlagt efter Klage fra Præsten til Rentekammeret (1795), og af Kammeradvokat Schønheider ført for Højesteret, der dømte Kromanden fra sit Privilegium (1797). Heiberg siger ogsaa selv i Forerindringen til Akterne: „at

[1]) Dens Mangler har han udviklet i sit Skrift: Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark. Drammen 1828. S. 170.

[2]) Heibergs Erindringer af min politiske, selskabelige og literaire Vandel i Frankerig. Christiania 1830. Første Kap. jf. Enevoldsmagtens Indførelse i Danmark, S. 172.

Kromanden har forbrudt sig og fortjent sin Straf, det maa man antage for afgjort." Før han fik disse Akter, kjendte han ikke noget til Sagen uden af Snak, „efter Sigende", og Akterne indeholde naturligvis ikke det mindste om Colbjørnsen. Førend Akterne bleve udgivne, tog Schønheider, der før havde været Heibergs Defensor, Colbjørnsens Forsvar, og kunde det end have været bedre, gav han ham dog det samme Vidnesbyrd, som Brevskriveren i Iris (Bærens), at „aldrig var Plutus hans Gud, og Egennytte aldrig hans Fejl". Det er Skade, at Heiberg ogsaa til dette Forsvar veed en Grund, der uden Bevis kaster Skygge paa anden Mand.[1] Endelig følger det jo ikke, at fordi Colbjørnsen fik et Marketenderi ved sit Teglværk, der ikke kunde bestaa foruden, det derfor var ham, der fik Kromanden berøvet sit Privilegium. Et er en Handling, et andet dens Motiv, og ved dette maa der anvendes den samvittighedsfuldeste Undersøgelse, hvilket ikke her har været Tilfældet. Der mangler aldeles Beviser for, at Colbjørnsen i denne Sag har handlet som en lumpen Mand; saalænge de mangle, skal ingen lade denne Plet blive siddende paa hans blanke Skjold; en Modstanders maaskee aldeles forudfattede Meninger (han havde

---

[1]) „Sagen var, siger han i sine Erindringer, at Schønheider just den Tid trængte til Penge, og havde indgivet til Regjeringen en Ansøgning om et Laan af et Par tusende Daler; aldrig saasnart var hans lille Skrift averteret til Salg i Aviserne, førend Laanet blev ham bevilget." Om det nu end er sandt, at Schønheider fik et Laan, saa følger dog ikke deraf, at han skrev sin Bog for at faa det eller fik det til Løn derfor. Siden beretter Heiberg, at Ørsted var en af hans Dommere, det var han ikke, og han har selv rettet Fejlen, men hvad gjør man saa med det tillagte Motiv til at Ørsted skiftede Mening: „den ene Haand vasker den anden", og at Ørsteds hurtige Forfremmelse stod i Forbindelse dermed. Her maa Motivet jo nødvendig være falsk, eftersom selve Handlingen slet ikke er til.

flere af dem) og Vidnesbyrd i egen Sag kunne ikke være gyldige.[1]

Kancelliet gav Ordre til Sags Anlæg imod Heiberg den 26 Februar 1799.[2] Tiltalen skulde ikke blot gaa ud paa hans Sproggrandskning, men ogsaa, ved en „cumulatio inepta," paa Suum cuique, Politisk Dispache, Svaret til Olsen, Draaben og Fortalen til Komedien Hofforgen; Virtuosen blev dragen frem paa ny.[3] Han var sin egen Advokat, og udgav Akterne arkevis under Titel af Læsning for Publikum[4], for

¹) Schønheider, Noget til Oplysning for Publicum angaaende Translateur Heibergs Fortælling om den Nedrighed og Underfundighed, som af C. L. skal være forøvet imod J. J. med tilhørende Bielage. 1799. Akterne i Sagen imod Kromand Jochum Jensen i Nærum. 1799. Artiklen Peter Andreas Heiberg (af Ploug) i Fædrelandet 1841, Nr. 531. 535. 536, og den derved foranledigede Artikkel: I Anledning af Artiklen P. A. Heiberg i Fædrelandet Nr. 535 (af Ørsted), i Berlingske Tidende, Nr. 126. 127. (ikke 26 og 27.) 141. 142. samt Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie, 1,72

²) Der gik et Rygte, „der fortælles, at Colbjørnsen skal meget heftig have modsat sig denne Sags Anlæggelse, men at han endeligen har maattet give efter for Kronprinsens Villie". (Læsning for Publikum, Nr. 11, Anm. S. 167.). „Det er en Fabel", siger Ørsted (Berlingske Tidende 1841, Nr. 126). Schellenberg (Freie Bemerkungen über Kopenhagen, S. 257), der ikke gjengiver andet end Rygter, siger derimod, at Kronprinsen bar over med Heibergs Skuespil og Satirer: „Der Kronprinz pflegt stets, wenn ihm eine von Heibergs Schriften vorgelegt wird, zu sagen: dieß muß man ihm zu gute halten, denn es ist ein grober Mann."

³) Læsning for Publikum, Nr. 1. Generalfiskalens Indlæg, Nr. 4. fgg. Cumulatio inepta, see Nr. 15. S. 230. Nr. 27, S. 425. Om Virtuosen, som Bogtrykker Holm allerede var dømt for, see Kancelliets Ordre, Nr. 1, S. 8. Generalfiskalens Indlæg, Nr. 5. S. 66.

⁴) Læsning for Publikum, Nr. 1. o. s. v. det første med Motto:

Syng høit enhver, der endnu frygter mig:
(Fuld vel jeg veed, jeg er af ingen agtet)
„Den Mand, jeg har saa længe eftertragtet,
„Triumph! Triumph! See han har hildet sig!"
C. C.

hvilken han fik „det i Danmark uden Tvivl uhørte Honorar, 25 Rdr. for Arket". Han kjendte sit Publikum; det var ikke de nøgne Akter; strax paa det første Blad, i den første Anmærkning, kaldte han Colbjørnsen en Skurk, forblommet, men saaledes at ingen kunde tage fejl af Meningen, og at Vedkommende dog heller ikke kunde paatale det.[1] „Slige forklædte Æresangreb, siger Ørsted, have altid i højeste Maade oprørt mit Inderste." „Selv naar jeg havde nogen Tro til, at de antydede Beskyldninger ikke vare usande, fandt jeg en saadan Maade fordømmelig, fordi den nedværdigede Literaturen, og gav enhver god Mands Ære til Pris for letsindig og ondskabsfuld Bagvaskelse."[2] Deri maa jo enhver retsindig Mand være enig[3], og at denne Fremfærd, idelig og idelig gjentaget i Blade og Brochurer og i allehaande Kredse,

---

Bogtrykkeren nævnes ikke. Bladet standsedes, da Forordningen af 27 September udkom, „ved det 42 Nr." hedder det i Heibergs Erindringer; var der maaskee saa mange Nummere trykte? Nyerup angiver kun 37, og flere findes der ikke i de to Exemplarer i det Kgl. Bibl. og i mit eget. Det sidste, Nr. 37, indeholder et Indlæg af 16 September og Begyndelsen af et Første Continuations-Indlæg. Af dette seer man (S. 589), at det sidste af Heiberg fremlagte Bilag havde Nr. 42.

1) Bogstavet N. har beklaget sig, det har nu tjent saalænge og er blevet misbrugt til at betegne en eller anden ubenævnt Person, som det meget ofte stammer sig ved. Den Lumpenhed har N. N. begaaet. N. N. er en Skurk. — Ved at sige C. C., der udtales See! See! fordrer man Opmærksomhed. — Herefter bruger han C. C. isteden for N. N. (Med bestandige Hentydninger i det følgende: S. 5. 71. 116. 121. (om J. J. og C. C.) 145. 161. 182.)

2) Ørsted, Af mit Livs og min Tids Historie, 1,68.

3) Heiberg siger selv: „Dersom en moralsk Overbevisning" (der let kan være en Indbildning) „af nogen Mand, han være hvo han vil, ja endog saa mange som de ville, skal kunne gjælde for juridisk Overbevisning for nogen Domstol" (eller uden at kunne rammes af Loven, offenlig skal kunne udtales forblommet), „saa existerer ikke engang Skyggen længere af Tænke-, Tale- eller Skrive-Frihed". Læsning for Publikum, Nr. 20. S. 313.

maatte vække Harme, er saare naturligt. „Upaatvivlelig, siger Ørsted, har hin Adfærd opvakt en levende Uvillie hos Colbjørnsen."[1] Men om denne Harme blev til Handling, om den staar i nogen Forbindelse med Forordningen af 27 September, om denne alligevel som en Følge af mange andre Tidskonjunkturer vilde være udkommen, det maa Historien endnu oplyse, det er en Undersøgelse, som vi overgive til den. Malte Brun blev jo ogsaa tiltalt og dømt, og her var ingen personlig Grund tilstede. Indskrænkningen var allerede paatænkt et Par Aar tidligere, og da havde Colbjørnsen forhindret den; med eller uden Harme udførte han nu det Arbejde, der hørte hans Embede til.[2]

Endelig faldt Hof- og Stadsrettens Dom: „Translateur Heiberg bør forvises Kongens Riger og Lande." Den blev afsagt en Tirsdag, Juleaften den 24 December (1799). „Der maatte iles for visse Aarsagers Skyld", siger Heiberg; „i de første Dage i det ny Aar skulde en ny Præsident tage Sæde i det Danske Kancelli, Fr. Moltke, om hvis Sindelag Colbjørnsen ikke var fuldkommen forsikkret." Det er en Fejltagelse.[3] Han blev fældet „for Overtrædelse af Lovens 6—4—9, for at have talt ilde om Regjeringen; Lovens

---

1) Af mit Livs og min Tids Hist. 1,69. 71—72. Schønheider siger, at Colbjørnsen ved Heibergs Angreb „var af kjendelig Nervesvækkelse syg."

2) Undersøgelsen vil blive vanskelig nok. Selv Ørsted siger sst. „Om i øvrigt Harme over det Forhold, Pressen havde viist imod Forordningens Koncipent virkelig har haft nogen Del i selve Forordningen, er noget, som jeg hverken tør bekræfte eller benægte." jf. S. 75—76.

3) Moltke var allerede udnævnt til Præsident i Kancelliet den 19 Oktober 1799, og tiltraadte strax; der findes Anordninger underskrevne af ham under 25 Oktober. (Ørsted i Berlingske Tidende 1841, Nr. 142, jf. Af mit Livs og min Tids Hist. 1,179 om det spændte Forhold imellem Colbjørnsen og Moltke.)

Straf var paa Ære og Gods[1], men den ny Forordning blev anvendt paa Straffens Bestemmelse"; den nylig givne Lov fik tilbagevirkende Kraft. Han ønskede ikke Dommen appelleret til Højesteret, og erklærede, at „han vilde ansee det for en Forhøjelse af Straffen, hvis han blev holdt længer i Uvished om Sagens Udfald." „Blev Dommen bekræftet i Højesteret, havde han jo heller ikke Ret til at erklære den for vrang." „Det var let at forudsee, siger han, at Retfærdighedens Vægtskaal ikke vilde komme til at hælde til min Side"; „et Par af Assessorerne vare bekjendte som hans Venner, og vilde træde ud; de andre havde Colbjørnsen til Venner eller Skinvenner." Atter det samme; summum jus var summa injuria. Et Bidrag til Selskabet For Sandhed, som var under Trykken, blev standset, fordi han ikke længer var aktiv Borger.[2]

---

1) jf. Læsning for Publikum, Nr. 5, S. 76. D. L. 6, 4, 9. Taler nogen ilde om Kongens Regjering, have forbrudt Ære og Gods. jf. Kancelliets Ordre, Nr. 1, S. 8. Stævningens Crimen læsæ majestatis, S. 15. Generalfiskalens Paastand: i det mindste Lovens 6–4—9, Nr. 5, S, 70, og deres Trætte om Udtrykket Regjering, S. 439. 478. 544. 581.

2) Høst, 3,48. Heibergs Erindringer, 1 Kap. Rahbeks Erindringer, 5,334. 383. 389. Sejdelins Læsendes Aarbog for 1799, S. 70. 101. for 1800, S. 175. I første Hefte af Juridiske Samlinger for 1826, udgivne i Christiania af Munthe af Morgenstjerne, Lassen og Hjelm, findes af Morgenstjerne Sagen imod Heiberg afsagt af Hof- og Stadsretten 1799, med Anmærkninger: „En yngre formildende Straffelov anvendt paa ældre Lovovertrædelser." jf. Ørsted i Jur. Tidsskrift XV, B. 164 og Berlingske Tidende 1841, Nr. 127.

Der gives adskillige hertil hørende Smaaskrifter. De vigtigste ere: P. C. Koefods Brevvexling imellem tvende Brødre, 1799, hvori Sveistrup havde Del. Koefod blev dømt, jf. Sejdelins Læsendes Aarbog for 1799, S. 98. Samtale imellem C. C. og Generalfiskalen, 1799. Noget til Publicum, som læser Heibergs Blade og Samtalen imellem C. C. og Generalfiskalen, 1799. Fragment af et Brev fra en Aristokrat i Hovedstaden til en De-

Den Landsforviste drog til Frankerig; Afrejsen fandt Sted Fredagen den 7 Februar 1800. Den sidste Aften blev tilbragt i en Familie- og Vennekreds. Klokken ti kom Wedel Jarlsbergs Vogn, men da de vilde stige ind, var der samlet en stor Menneskevrimmel i Store Kongensgade, og der fandt et Slags Opløb Sted. De antog Rahbek for Rettens Betjent, og vilde have ham ud, „for at give ham et Livfuld Hug paa Embeds Vegne." Rahbek var ganske forknyt. Heiberg opfordrede dem til Ro, og det var desuden skikkelige Folk (det er det jo altid), som Vægtere og Vagter ikke lagde nogen Hindring i Vejen, eller vel endog hilste med Huen paa Morgenstjernen. Ved Porten var det nær blevet til Alvor, men Vagten lod Hoben passere, og ved Frihedsstøtten tog den Afsked. Siden drog den forbi Colbjørnsens Hus, og kastede nogle Stene ind ad hans Vinduer. Rahbek og hans Kone fulgte Heiberg til Frederiksberg Bakke, Baron Wedel Jarlsberg til Roeskilde. I Odense besøgte han sin Broder. Over Hamborg drog han videre.[1]

I Paris blev Heiberg ansat som Translatør i det udenlandske Departement under Talleyrand. Frisprog var

---

mokrat paa Landet om vor nærværende Skrivefrihed og Kammer-advokat Schønheyders Sandheds Kjerlighed. Østs Litteratur-, Kunst- og Theater-Archiv, Nr. 3 og 4, September 1799. o. s. v.

[1]) Heibergs Erindringer, 1 Kap. Rahbeks Erindringer, 5,406—7. Wedel Jarlsberg, Til Berigtigelse af en liden Hentydning paa mig i Rahbeks Erindringer, Kbh. 1830. er nogle Breve til Oplysning, hvorfor han ikke fulgte Heiberg til Korsør; hvorpaa Rahbek undskyldte sin Fejltagelse i Tritogenia, Januar 1830. Plougs Artikkel P. A. Heiberg i Fædrelandet 1841, Nr. 536. F. N. Pelt, Noget i Anledning af Translatør Heibergs Afrejse fra Staden. Kbh. 1800 (men deri findes intet om Afrejsen uden den første Linie: Fredagen den 7 Februari 1800 forlod Translatør Hejberg Kiøbenhavn; Resten er Hvishvas om hans Skrifter og hvad han kunde have skrevet.) To egenhændige Breve fra Heiberg til Rahbek og Fru Rahbek, skrevne paa Rejsen, oplyse hans frejdige Stemning og indeholde andre mærkelige Yttringer.

her ikke at tænke paa, men han samlede en Mængde Anekdoter, som han nedlagde i sine Erindringer (1830), der tillige give et livagtigt Billede af Manden. Om hans Liv i Paris efter hans Afskedigelse (1817) henvise vi til dem, og bemærke kun nogle Yttringer af andre. De falde temmelig forskjellig ud efter den, der meddeler dem. Steffens fandt ham „gütig, gastfrei, wohlwollend“ [1]; men H. Wergeland, der kalder sig selv et Brushoved, og som besøgte ham i Paris, maatte timevis høre paa alle hans Historier og Anekdoter, som han ikke ansaae for tilforladelige. De skiltes ikke som Venner, og han siger om Heiberg: „han tilgav mig aldrig, han var en Grav, som gjemte paa alting, en gammel Æske, fuld af Snurrepiberier og Nag“; „han bagtalte mig siden ved hver Anledning for mine Landsmænd.“ [2] I sine sidste Aar var han blind. Literaturen var ham naturligvis bestandig en Aandsfornødenhed, og han vedblev i sine Skrifter at hylde sine fri politiske Meninger og at meddele andre dem. Han „opdyngede Manuskripter i Læssevis“; nogle franske Afhandlinger bleve trykte i Paris; af sin Oversættelse af Churchill's Digt Selvstændighed, der var trykt i For Sandhed (1798), gav han en ny Udgave.[3] Adskillige større og mindre, især politiske Skrifter lod han trykke i Norge (1817—1830).[4] I dem er Stemningen imod Danmark og

---

1) Steffens, Was ich erlebte, 2,253—266. (Om Heiberg og Malte Brun.)

2) Wergeland, Hasselnødder med og uden Kjærne, dog til Tidsfordriv plukkede af min henvisnede Livsbusk. Christiania 1845. S. 103. 134. jf. S. 108.

3) Independence. Poem by Charles Churchill. Selvstændighed. Oversættelse af P. A. Heiberg. Paris 1828. (Engelsk og Dansk). Tilegnet Rahbek af hans halvhundredaarige Ven.

4) See Skrifterne hos Erslev. Deriblandt Politiske Aphorismer. Christiania 1826. (Skrevet 1814). Han skrev paa Fransk en Sammenligning af de skandinaviske Sprog, som jeg forgjæves

for Norge, den Heibergske Slægts gamle Fosterland, hvis Frihed han saae virkeliggjort. Derimod beretter Molbech, at Heiberg, „skjøndt utilfreds med Danmark og den danske Regjering, aldrig kunde ophøre at være Dansk fra Grunden af, i Sprog og Tale, i gamle Erindringer og gammel Satire, men ogsaa i en uforandret og uforanderlig Godmodighed, Venlighed og Tjenstvillighed imod alle de Landsmænd, der nærmede sig til ham.“[1] Af Danmarks Frihedsbevægelser oplevede han kun Begyndelsen. († den 30 April 1841).

Naar man nu seer tilbage fra denne Mand til Literaturen fra 1770—72, hvilken Fremgang er da der ikke skeet, hvilket Omsving i Satiren! Fra Raahed og Plumphed har den hævet sig til Smag og Vid; Hanget til Personligheder har vel endnu ikke kunnet aflægge sin skjæmmende Maske, men det har forbundet sig med en kraftfuld Enthusiasme for Menneskehedens højeste Anliggender, Frihed i Tanke overført til Frihed i Staten; og i den Urtegaard, hvis frodige Sæd spirede op efter Heibergs skarpe Satirer og træffende Viser, fremskjød Frihedens Træ. Ingen menneskelig Virksomhed, der har nogen Energi, er forgjæves.

Enthusiasmen i en anden Skikkelse, ikke som en mandig Færd, men som en Ungdomsrus, møde vi i Thyboen Malthe Conrad **Brun** (f. 1775), hvis Farmoder var Frederik Rostgaards Datter Conradine. Før han blev Student yttrede han hvad han vilde blive. Engang da der i hans Familie

---

har efterspurgt. Selv flere af hans i Norge trykte Skrifter findes ikke her, uagtet de henhøre til en saa ny Tid.

[1]) C. Molbech dansk poetisk Anthologie IV. 1. 266. Det bør ei heller glemmes, at Heiberg under den franske Occupation af Hamborg, da Davout bemægtigede sig Bankens Midler, reddede en Kapital, som indestod der for den Poul-Fechtelske Stiftelse i Kjøbenhavn, ved at gjøre opmærksom paa Besidderens danske Karakter. (Efter velvillig Meddelelse.)

taltes om, hvad der skulde blive af Malte, udbrød han: O Moder, det skulde gjøre mig meget ondt, hvis jeg ikke engang skulde komme til at staa ved Siden af Heiberg.[1] Udmærket som Student (1790) og i gode Kaar (hans Fader, Justitsraad Brun, var Ejer af Ulstrup i Thy) begyndte han paa een Gang en mangfoldig literær Virksomhed, dels for Kritik, Theater og Poesi, dels for religiøs og politisk Frihed. Beskeden og tilbageholden i Livet, var han som Digter fyrig og ildfuld, og naar Frihedsideerne luede op for ham, maatte han bryde løs. Steffens taler om, hvorledes han ogsaa plagede ham med sin demokratiske Snak. Hermed vilde han ingen ilde, hverken Personer eller Religionen eller Staten, men han skaanede ikke heller nogen.[2] I Bækkeren vilde han give et Blad for menig Mand, for „de Medborgere, som ikke havde Tid at læse store Bøger;" de skulde „indsee, at alle Mennesker ere efter Naturen og efter Guds Anordning fri og have lige Ret til at leve et lykkeligt Liv paa Jorden, Ret til at bruge deres Kræfter til alt det, hvormed de ikke gjøre andre Skade." Igjennem deslige i sig selv uskyldige Ligheds- og Friheds- og Oplysningstirader saae Regjeringen et forblommet Forsøg paa at vække Oprør, og bragte det i Forbindelse med en Opsætsighed af Tømmersvendene, der ikke vilde arbejde, fordi et Par af Tømmermester Hallanders vare satte paa Vand og Brød, og med et Opløb, der maatte

1) Familietradition. (Tilligemed det nedenfor anførte Brev velvillig meddelt af hans herlevende Slægt.)

2) For at forstaa Situationen, maa man erindre, hvilken Dæmon der havde grebet Ungdommen den Gang, f. Ex. den „kleinen Wütherich" i Nergaards Kaffehus (Kjøbenhavns Jakobinerklub), som Steffens omtaler (Was ich erlebte 2,258.) I Lund udvoterede de den ene Aften Guds Tilværelse, og indvoterede den den anden, efter hvad de havde spurgt fra Paris. (Schinkels Minnen, 3,291 efter Wieselgren.)

standses ved væbnet Magt.[1] Bogtrykkeren forsikkrede, at Manuskriptet over en Maaned i Forvejen havde været i hans Eje, og Defensor Klingberg oplyste, at Forfatteren jo erklærede „Laug for en Virkning af Forfædrenes Vankundighed, der skaber Vindskibelighed og Velstand," og altsaa ikke havde talt Mængden efter Munden. Da Forfatteren ikke var nævnt, maatte Bogtrykkeren staa til Ansvar. Det var Svares Enke og hendes Faktor Binding; en tilfældig Forbindelse med dette Hus bidrog, efter Rahbek, til at føre Brun ind paa denne Vej. Dommen beraabte sig paa, at det Danske Kancelli i sin Ordre til Tiltale sagde om Ugebladet Vækkeren, at det „aabenbar tilkjendegiver en oprørsk Hensigt," og Retten fandt „det klart, at Forfatteren havde tilsidesat de ham paaliggende Pligter ved at give Almuen, under Skin af at oplyse den, Anledning til at fatte urigtige Forestillinger om dens Vilkaar og Forhold til Staten," og anførte nogle Sætninger, om hvilke „det er indlysende, at de kunde virke hos Almuen Misfornøjelse med dens Kaar, Mistro til Øvrigheden, Misundelse mod Medborgere og den imod alle Stats-Love stridende Forestilling, at den ej bør lyde den Lov, som den efter sit Omdømme tror at være uretfærdig, eller den Øvrighed, af hvem den anseer sig forurettet." Kunde, siger Dommen, men som bare Luftbilleder gjorde de det ikke. Straffen blev dog en Mulkt paa 200 Rdr. Højesteret bekræftede Dommen in terminis.[2]

---

1) jf. Schellenbergs Freie Bemerkungen über Kopenhagen 1796. S. 173. Beviis, at Hr. Tømmermester Hallander ikke tilstrækkeligen har retfærdiggjort sig o. s. v. Kbh. 1794. og et Skrift af L. Splid hos Nyerup.

2) Vækkeren. Et Blad for menig Mand. Kbh. 1794. Nr. 1—3. Samt Akterne og de andre Skrifter, anførte hos Nyerup og Høst. I Anledning af Vækkeren udgav J. E. von Berger: En Borger-Stemme i en Sag af Vigtighed. Kbh. 1795, der ikke nærmest er

Vejen var brudt, og imedens Sagen stod paa udkom fra samme Bogtrykkeri Jerusalems Skomagers Rejse til Maanen, hvori Kancelliet saae en skjult Gjentagelse og Fortsættelse af Vækkeren. Her brugte han Krumspring med Trykfejl, men med eller uden Trykfejl kunde Generalfiskalen nok læse deri hvad han mente, og dog — blev Bladet frikjendt.[1] Imidlertid fortsatte han sit politiske og fritænkerske Skriveri i Blade, Satirer og Viser,[2] og fejdede tillige med Heiberg, Falsen,[3] o. a.

---

noget Forsvar for Brun, men for Trykkefriheden i Almindelighed. (Dette Skrift findes ikke hos Nyerup, Erslev har det, men med Aaret 1825.)

¹) Jerusalems Skomagers Rejse til Maanen og efterladte Papirer. Samlede i et Bind 1796. Rejse til Maanen Nr. 1—36, Efterladte Papirer Nr. 1—16 (de sidste ere af Horrebov). I Rejse til Maanen Nr. 1 beskrives Rejsen og Ankomsten til Kongeriget Adinas Hovedstad Anifah. I Nr. 2 er rettet som Trykfejl: Adina (Dania) læs Alina; Anifah (Hafnia) læs Anafa. Indholdet er den gamle Vise: Statsforfatning, Trykkefrihed, Konfiskation og Oplysning. „Regenten er ukyndig i Videnskaberne og koldsindig mod Sandhed og Sandhedens Venner." „Trykkefrihedsloven er aldeles ubestemt og ufuldstændig." „Man tager ligefrem Forfattere ved Hovedet, som mishage Vedkommende, undertrykker Bøger uden videre Omstændigheder ved Magten" o. s. v. Der er ogsaa Udfald mod Religionen og Præsterne, f. Ex. i Nr. 18: Religionen paa Falderaldera; Beskrivelse paa Himmelspretfesten. I Nr. 31 og 32 findes Sendebrev fra salig Folkevennen til Kapellanen Zetlitz. (At de Norske, ligesaa vel som Tyskerne, haanede de Danske, og kaldte dem „dumme enthusiastiske Abekatter.")

²) Oprørs-Snuserne. Et Forsøg i den Stolbergske Satyre. Kbh. 1795. Tilegnet Prof. Rhabek i September 1795. (I femfodede rimfri Jamber.) Patrioten. Et Ugeblad for Hvermand Nr. 1—10. 1795. Om Menneskerettighederne, o. desl. Nordisk Frihedssang og Orthodoxernes Vise, i Smidths Lommebog for Historie og Selskabelighed 1796.

³) Ved Dyvekefejden (en Strid om hvem der skulde spille Dyvekes Rolle) kom han uklar med Heiberg, og de skjældte hinanden som bedst. (Heibergs) Et Par Ord til Publikum angaaende Hr. M. C. Bruuns Forhold i disse senere Tider (uden Aar). (Bruns)

Men stærkest fortsatte han sine Angreb paa Religionen og den arvelige Enevoldsmagt i Aristokraternes Catechismus.[1] I den rimede Fortale siger han blandt andet:

Og det er dog en aabenbare Sandhed,
At naar man vover først at røre ved
Den hellige Treenighed,
Undfangelsen foruden Mandhed,
Cum ceteris
Ecclesiæ mysteriis,
Saa falder baade Religionen
Og Thronen.

Bogen selv gaar ud paa at fremstille Aristokratiet med alle dets Misbrug og de aristokratiske Skrifter i en ironisk, for Resten lidet vittig, Satire, men det hele har han givet den frivole Form af en Katekismus, der gjør Bogen saa meget mere modbydelig.[2] Angreb paa det arvelige Monarki frem-

Afskedskomplimenter til Hr. P. A. Heiberg 1796 o. s. v. C. Falsen havde i Festen i Valhal ladet Hermoder sige:

Der (i Danmark) Tankens Yttring er som selve Tanken fri.

Det kaldte Brun Smiger eller Løgn (jf. Svada, Nr. 13), og saa mundhuggedes de derom. Falsen, Et Par Ord til Publikum, item til Hr. Malthe Conrad Bruun. Februar 1796. Brun, Til Publikum og Hr. Assessor C. Falsen (1796.)

[1]) Aristokraternes Catechismus, eller kort og tydelig Anviisning til den aleene saliggjørende politiske Troe. Med et Anhang af aristokratiske Psalmer. Til Troens Bestyrkelse hos de Eenfoldige og de Vantroendes Omvendelse. Kbh. 1796. Med et Titelkobber, der forestiller, hvorledes „Sultan Selim den 3 lader Demokratiske, Svermeriske og Forargelige Skrivter opbrænde" (Paine, Cramer, Kant, o. s. v.) Samt Erklæring til Publikum angaaende Aristokraternes Catechismus fra dennes Forfatter. jf. Rahbeks Erindringer 4,455—56. Den Hædersmand, han ikke vil nævne, er Jonas Collin (i Hermoder.) — Efter en Meddelelse af Justitsraad Fabricius menes der, at Brun ogsaa havde Del i Jesus og Fornuften, der standsede fra Enden af Marts 1796 til Januar 1797.

[2]) Der findes et ældre Skrift i samme Form (med Budene, Sakramenterne, Bønnerne, Troens Artiklene) nemlig: Skoemager-Catechismus. Bergen 1791. Dette gaar ud paa, at „vi skulle dyrke og elske Næring fremfor alle Ting."

komme kun derved, at han lader Aristokraterne ophøje det, saa at ogsaa det faar Udseende af at være ironisk eller forhaanende. Balle angav Skriftet for det danske Kancelli, ikke for Angreb paa Religionen, men paa Statens Forfatning, i Følge Danske Lovs Bud, at „hvo der har Kundskab om Forseelser mod Kongens Højhed, skal strax aabenbare det.“[1] Forfatteren skjulte sig. Hans Venner raadsloge om hans Flugt. En fandt det nødvendigt at forsyne ham med Pistoler; men hans Frygtsomhed var saa bekjendt, at Rahbek raabte: For Guds Skyld, vil I give hans Fiender Vaaben i Hænder?[2] Endelig flygtede han i April fra Nyerups Skorsten over til Hven.[3] Hans Modstanderes ironiske Lovtaler fulgte ham.[4] Medens han opholdt sig paa Hven, døde Bernstorf, og han digtede sin skjønne Ode ved Bernstorfs Død, som bevægede dennes Slægt og Christian Colbjørnsen til at virke for hans Benaadning. Han indgav Ansøgning til Kancelliet, at Tiltalen mod Aristokraternes Katekismus maatte hæves, saa at han kunde vende tilbage til sit Fædreland. Det skete ved en kongelig Resolution (af 5 September 1797) i Betragtning af hans Ungdom, og i Forventning af, at han for Fremtiden gjorde bedre Brug af sine Evner end tilforn.[5] Overhovedet havde den unge talentfulde Forfatters

---

1) jf. om Balles Indberetning, Balle og Birckner: Balles Levnet af J. Møller, 1817, S. 187.

2) Steffens, Was ich erlebte, 2,259.

3) Det var Sveistrup og en Student Albertsen, der roede ham over til Hven. Rahbeks Erindringer 4,461.

4) Lovtale over Hr. Malthe Conrad Bruun, som til Videnskabernes store Tab forlod sit Fædreneland. Kbh 1796 (Den 28 April 1796.) B***ns Afskeeds Skrivelse til sine Venner 1796. Malthe Conrad Bruun for første Gang actioneret ved Videnskabernes Domstol til hans meer end videnskabelige Venners Forfærdelse, 1796. (Bruns Oversættelse i D. Tilskuer 1796 Nr. 71 af Horatses 15 Epode, „en plump Paraphrase,“ sammenstilles med J. Badens.)

5) Rahbeks Erindringer 5,64, hvor ogsaa Ansøgningen er aftrykt.

Skjæbne vakt megen Opmærksomhed, og Professor Horneman, der stod i nøje Forbindelse med ham, maatte høre Bebrejdelser for, at han ikke ved sin Indflydelse havde afholdt ham fra hans ufornuftige og frække Færd.[1]

I hans Fraværelse udkom Fluesmækken (1797), en Blanding, dels af alle Slags Udfald imod Tidens Færd (f. Ex. det rimede Brev til Forfatteren af den salig Supplik imod Trykkefriheden), dels af Kritikker (f. Ex. imod J. Baden), og han udgav i samme Aar et Par andre Skrifter. Men det, som især beskjæftigede ham, som alle, var den befrygtede Indskrænkning af Trykkefriheden, og nu, da han efter sin Hjemkomst skulde vinde sine Velynderes Yndest og Regjeringens Naade, udkom Tria juncta in uno (1797), et Skrift, der bestaar af tre Stykker, af hvilke det første: Et Par Ord til Troens Kvaksalver (Prof. F. L. Bang) er af P. H. Mønster,[2] og kun af Forlæggeren forbundet med de to andre;

[1]) En Drøm om Professor Horneman og Malthe Conrad Bruun. Kbh. 1796. C. F. Horneman, Offentlig Erklæring i Dagens Anliggende, i Tale holdet af Dr. C. F. Horneman ved Forelæsningernes Begyndelse i October 1793. Kbh. 1796. Han havde personligt Bekjendtskab til M. C. Brun som Student; Bruns politisk-religiøse Skrifter kunde han ikke bifalde, han har ved enhver given Lejlighed modsagt dem, men derfor ophæver man dog ikke selskabelige Forbindelser. Brev til Hr. Prof. Horneman, i Anledning af hans offentlige Erklæring. Kbh. 1796. Brevskriveren γ spørger, hvorfor han ikke har benyttet sin Indflydelse paa Brun til at afholde ham fra sligt, og hvorledes han kan staa „i mer end sædvanlig videnskabelig Forbindelse med den, der fræk med Hat paa Hovedet og Rendestenskarn i Næven haaner Musernes udkaarede Yndling (J. Baden), og træder de humane Videnskaber under Fødder?" jf. Rahbeks Mening om Brun i Rahbeks Erindringer, 4,387. I Anm. S. 390 bemærker han, at det unge Menneske, som Baggesen omtaler i sine Breve (i Liunges Hertha 1827, 1 B. S. 298) ingenlunde var M. C. Brun, men en endnu levende højst ædel Mand og Skribent. Det var nemlig (efter Borch) J. C. von Berger.

[2]) Navnet er ogsaa tilskrevet i Borchs Exemplar af Rahbeks Erindringer, 5,75. jf. Mønsters Erklæring i Lærde Efterretninger 1797.

de to andre ere af Brun, nemlig: Beviis, at de som forfølge Gudsfornægtere, ere selv de største Gudsfornægtere eller Kong Ptolomæus og Philosophen Hæmon, og En besynderlig Trykkefrihedslov i Abyssinien i Afrika. For disse to Stykker blev Brun atter sat under Tiltale og Fiskalaktionen imod Aristokraternes Katekismus atter sat i Kraft. Han undveg, og afgav fra Malmø (den 6 December 1797) en Erklæring, at han var Forfatter til begge disse Stykker, men det ene var en Oversættelse fra Græsk, hvortil han imidlertid ingen Original angav, og begges Hensigt var kun at udbrede de tvende Sætninger: at Tyranni vækker og retfærdiggjør Opstand, og Trykkefrihedens Love bør ikke være tvetydige og arbitrære. Nu sloge selv hans forrige Talsmænd Haanden af ham. Hof- og Stadsretten frikjendte ham dog for de to Stykker, da han ikke havde gjort nogen umiddelbar Anvendelse paa den danske Regjering, men for Aristokraternes Katekismus dømte den ham fra Ære og Gods. Kancelliet appellerede Sagen, og Høiesteret viste den ved en Kjendelse (den 3 Januar 1799) tilbage til ny og lovlig Behandling: Imidlertid kom et nyt under hans Landsflygtighed forfattet Skrift til, for hvilket Bogtrykkeren Seidelin paatog sig Ansvaret: Beviis, at i en monarkisk Stat Embeder ikke bør bortgives efter de Søgendes Duelighed (1798). Høiesteret dømte Seidelin (den 16 Januar 1799) til en Bøde af 300 Rdr.[1]

Skriftet Tria juncta in uno har ved sin Titel faaet en politisk Betydning endog i vore Dage, som slet ikke tilkommer det.[2] Det indeholder intet om Forbindelsen imellem

1) Rahbeks Erindringer 5,73. Høst, Gesch. Christian des VII, 3,46. Seidelins Læsendes Aarbog for 1799. S. 66. 69. jf. Bærens' Breve i Iris og Hebe, Nov. Dec. 1798

2) Lallerstedt, Skandinavien, dess farhågor och förhoppningar. Stockh. 1856. S. 266: „En af Danmarks mest utmärkte män, den be-

de tre nordiske Riger, men de herskende Rygter om en saadan har vel forledet dem, der aldrig selv have læst Skriftet, ikke engang seet Titelen, til at antage det. Medens Brun var under Rettens Forfølgelse i Danmark, blev han (i Marts) forviist fra Lund og Sverrig. Høst har under sit Ophold i Stokholm aldrig kunnet erfare Aarsagen, og heller ingen i Kjøbenhavn vidste noget derom. Men i nogle tyske Blade og Journaler fortaltes, at der skulde have dannet sig et hemmeligt Samfund, kaldet de forenede Skandinaver, hvis Formaal var at danne en føderativ Republik af de tre nordiske Riger; at Brun, efter nogles Sigende, havde været denne Forenings Hoved, efter andre dens Sekretær; at han endog havde tilforordnet sig tolv Apostle, som han lod rejse om i Norden, for at udbrede hans Lærdomme; og disse Rygter skulde faaet saa megen Bestand, at de formaaede et Par nordiske Hoffer til officielt ved deres Gesandter at begjere Nordens Jakobinere kuede og straffede. Dette bringes nu atter i Forbindelse med Kejser Pauls Note, at vor Presse var en Revolutionsfokus, o. desl.[1]

Hof- og Stadsretten fældte atter Dom i Sagen mod Brun (den 5 August 1799) for Aristokraternes Katekismus, Tria juncta in uno og det nys anførte Bevis. Dommen lød som før paa Tab af Ære og Gods. Sagen stævnedes

römde geografen Malte-Brun, utvecklade mot slutet af förra århundradet på ett förträffligt sätt denna idé (den skandinaviska enhetsidéen) i en skrift, som genom sin titel: Tria juncta in unum tydligt tillkännager det mål hvartill han kommer." jf. Schinkels Minnen 4,313 Anm. om Malte-Bruns bekjendte Skrift Tria juncta in unum, som Bevis paa at Tanken om Nordens Forening var temmelig gammel.

[1]) Rahbeks Erindringer 5,75—79. I Schinkels Minnen menes, at en Fraktion i Norge, der vilde gjøre det til en Republik, kunde være en Levning af det Selskab, som Malte Brun stiftede 1799 under Navn af det förenade Skandinavien (det Sanderske eller ny literariske Selskab?). Er det Historie?

for Højesteret, men Højesteretsdommen faldt først henved et Aar efter Heibergs, den 19 December 1800: „Student M. C. Bruun bør for sine formastelige Udtryk i samtlige paaklagede Skrifter forvises Kongens Riger og Lande.“ [1]

Før Dommen faldt, var Synderen allerede fra Sverrig over Hamborg rejst til Paris. Steffens traf ham i Leipzig 1799, da han var paa Vejen dertil. Faa Aar efter løb hans Berømmelse fra Frankerigs Hovedstad over Europa. Hans Kundskaber og Talent banede ham en ny Vej. I Frankerig var Revolutionen forbi og Pressen ufri. „Han, der som Demokrat, ja næsten Demagog havde forladt Danmark“, blev Journalist, „en Tjener for Napoleons Politik.“ Selv siger han, at han under „den Usikkerhed og Uro, som alle Franske delte med ham, da en Plads, en Forretning hvilkensomhelst dependerede af en Ministers Fald“, maatte paatage sig mere Arbejde end han kunde overkomme. [2] Heiberg kunde ikke udstaa ham og hans politiske Vendekaaberi, „diese Gesinnungslosigkeit, die einem Manne von stark befestigten Grundsätzen, wie Heiberg, empörend war,“ siger Steffens. „Heiberg haßte diesen schwachen Menschen, Malte Brun schien seinen Landsmann zu fürchten; sie sahen sich nie.“ Venner havde de jo heller aldrig været. Brun giftede sig, og foretrak Opholdet i Paris for hvilkensomhelst glimrende Stilling; han fordybede sig i Videnskaben. De Franskes Uvidenhed i Geografien var hartad utrolig; „de

[1]) Sejdelins Læsendes Aarbog for 1799, S. 97, 1800 S. 204, og de hos Høst anførte Indlæg og Domme.

[2]) Egenhændigt Brev til hans Søster Mariane Bruun (uden Aar, men før Kejserens Fald). Han vedbliver: „Jeg har villet benytte mig af Øyeblikket; jeg har, mens jeg er i Skuddet, som man siger, foretaget mig saa mange Arbeyder, at jeg ikke kan overkomme det Halve; men ifald det gaaer godt dette Aar og tvende andre, vil jeg høste en lille Summa som Frugt for min Flid.“

vidste nok, siger Heiberg, at Danzig ikke var Hovedstaden i Danmark, men det var dog en af dets betydeligste Byer." [1] Nu vakte Bonapartes Krigstoge deres Opmærksomhed for andre Lande. Brun, der kunde benytte den rige tyske Literatur, kunde uden Vanskelighed overflytte den og dens Resultater til Frankerig, og han gjorde det med Omhu, Frihed og Smag. Der dannede sig geografiske Foreninger, og Brun blev „der anerkannte Mittelpunkt dieser Unternehmung." Som Medstifter af det geografiske Selskab i Paris (1821), og dets virksomste Medlem vandt han under Navnet Malte-Brun en uforgjængelig Hæder i den franske Literatur. Skilt fra sit Fædreland glemte han det ikke, og tænkte idelig paa at vende tilbage; [2] han besang sine Landsmænds Tapperhed 1801, og fulgte med den skjønne Literaturs Fremgang i Danmark. [3]

1) Heibergs Erindringer, S. 352.

2) I Brevet til sin Søster Mariane siger han: „Da min Broder (Urban) bliver her i en Maaned, saa vil vi faae Tid at tale nøyere sammen om alt hvad er forefaldet hiemme og jeg vil kunne bestemme mig om det er nyttigt for mig at giøre noget Skridt, men det er ikke at formode at jeg kan bytte fornustigviis min Stilling her med den, som man kunde skaffe mig. Det eeneste væsentlige for mig, det er at have et Beviis i Hænder hvormed jeg kunde godtgiøre for hele Verden at jeg stod mig vel med mit Fædrenelands Regiering; jeg vilde gierne have i Danmark en sikker Retraite. Men jeg vil paa den anden Side ikke udsætte mig for at være anseet i Frankerige som afhængig af Danmark, da man ikke kan vide hvorlænge Venskabet varer, eller rettere sagt, da jeg veed, at der intet sandt Venskab existerer, og for at sige Tingen reent ud, det er et Fortrin i de Magthavendes Øyne her at ikke staae i noget Sammenhæng med en fremmed Stat. Denne forviklede Stilling nøder mig til at stille mig an her som om jeg aldeles var fremmed for al Erindring om Danmark. Og, dog min kjære Søster, om jeg havde den Lykke at samle noget som jeg kunde leve af, vendte jeg paa Øyeblikket hiem." (Brevet ender med nogle Ord paa Fransk af Eléonore Malte Brun).

3) Résistance des Danois le 2 avril 1801, med dansk Oversættelse i D. Tilskuer 1801, Nr. 42. Udsigt over den ny danske skjønne

Højesteretsdommen blev endelig hævet ved kongelig Resolution den 18 Januar 1826, men han døde midt under sin utrættelige Virksomhed samme Aar i Paris (le jeudi 14 décembre 1826). En af hans Sønner fortsætter hans Gjerning. [1]

Efterskrift. Det vi nu have endt er den ene Halvdel af Literaturen fra 1750 til 1800. Der vil i den være meget at tilføje, at forbedre og at overveje paa ny; thi Kilderne vare lidet bearbejdede, og Livsanskuelsen i dem indskrænket. Det Indtryk, den gjorde paa os, var derfor frastødende. Have vi udtalt det i stærke Udtryk, saa vil det være let at formilde dem, uden at Indtrykket derved bliver bedre.

Denne Livsanskuelse, der indkom udenfra, have vi først betragtet efter dens Oprindelse, Literaturen i sit Forhold til det fremmede, der fortrængte hvad der var tilbage fra før af, og i Forbindelse med de Indfødtes Efterligning dannede Literaturens Grundlag. Stærkest var Tyskheden, der blev stærkt bekjæmpet, men ikke overvunden, heller ikke i det dansk-franske Sorø, der efterhaanden sygnede hen.

Da der næppe kan være Tale om filosofisk Granskning, ere Udviklingens Hovedfaser kun trende, der alle udgaa fra samme Grund-

Literatur i Udtog i Lærde Efterretninger 1801, Nr. 46. See ogsaa Malte Bruns interessante Brev til Feldborg fra Paris 1825 i Østs Materialier Nr. 5.

1) Skjøndt Malte-Bruns franske Arbejder ligge udenfor den danske Literatur, gjøre vi dog opmærksom paa de hos Erslev anførte Skrifter: Géographie mathématique, physique et politique de toutes les parties du monde, par Mentelle et Malte-Brun. Paris 1803—7. Précis de la géographie universelle. Paris 1810—29. (Han døde under Trykningen af syvende B.). Mélanges scientifiques et literaires de Malte-Brun, par Nachet. Paris 1828. See ogsaa Efterretningerne om hans Skrifter i Anmældelsen af Cortambert's ny Udgave af Géographie universelle, ved V. A. Malte-Brun, i Nouvelles Annales des voyages, de la géographie, de l'histoire et de l'archéologie par M. V. A. Malte-Brun. Décembre 1858. See i øvrigt Kilderne hos Erslev.

tanke, det menneskelige, der aabenbarer sig som borgerligt: det økonomiske (Velstanden), det religiøse (Tilfredsheden, det politiske (Friheden).

Det økonomiske var virkelig noget nyt, og Formaalet noget bravt: at give hvert Medlem af Staten Midler til ved sin egen fri Virksomhed, ved sin egen uhemmede Velfærd at befordre hele Statens. Men alt, endog det aandelige, lagdes paa den økonomiske Balance. Naar dette irriterede os, have vi undertiden været for streng, og sikkert er meget af det gode undgaaet vort Blik. Vor Undskyldning er vor Ukyndighed. Thi vi forstaa os ligesaa lidet paa, at drage det meste Udbytte ud af en Kapital, som at behandle en Brakmark, eller at bedømme hvad der er bedst, Randsko eller omvendte.

Ved det religiøse fandt vi det forvovent, næsten forvorpent, at ville gjøre selve Religionen til Økonomiens Følgesvend, og ikke at ville erkjende nogen anden, end den borgerlige Freds og Tilfredshedens Religion. At Arvesynd og Forløsning og deslige fra den mosaiske Gjengjældelsesret udgangne Former opgaves som ikke fornødne og overflødige, kunne vi nok indsee; men det forekommer os dog altfor nøgternt, naar Præsten forklarede sine Konfirmander Himmelfarten ved at lade Jesus gaa ned paa den anden Side af Bjerget. Vi ville ikke nu gaa ind deri, men have ofte tænkt paa, hvorledes Kirkens nuværende Tilstand er udgaaet fra den gamle Kristendom og den fri Religionsøvelse i Forening. Det er uden Tvivl et Fejlgreb.

Skrivefriheden og den politiske Frihed, hvilket rigt Stof til Eftertanke! Alt er endnu kun negativt, Nedrivning og Opløsning, og de have nødvendig noget mangelfuldt, noget uhyggeligt ved sig. Nu, da vi staa midt i det positive, have vi Lejlighed til at veje Kampen mod Enevoldsmagten og den Tid, da Folket regjeres af sine udvalgte Mænd, hvorledes de udgik fra hinanden, og hvortil det har ført.

Det ligger i Stoffets Natur, at den anden Afdeling af Literaturen vil være noget forskjellig fra denne, og rimeligvis tiltale flere. Thi, foruden nogle korte Omrids af den strenge Videnskab, vil den omfatte det bedste vi have: Historien, Sproget, Veltalenheden og Poesien.

UNIVERSITY OF MICHIGAN
3 9015 01210 8968

